

Toimittanut
Eila Tuominen

Muuttuva työ ja eläketurva

Hakapaino Oy
Helsinki 2001
ISBN 952-9639-91-0
ISSN 1236-3049

ELÄKETURVAKESKUS
PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

00065 ELÄKETURVAKESKUS
Puh. (09) 1511, Faksi (09) 148 1172

00065 PENSIONSSKYDDSCENTRALEN
Tfn (09) 1511, Fax (09) 148 1172
FIN-00065 Eläketurvakeskus Finland
Tel. +358 9 1511, Fax +358 9 148 1172

LUKIJALLE

Viime vuosien työmarkkinatutkimukseen on monella tavalla heijastunut 1990-luvun lama, työttömyysongelman laajuus ja sen pitkittyminen, pätkätyöllisyyden kasvu, työnteon muotojen erilaistuminen ja muut muutokset työmarkkinoilla. Tuolloin käydystä työmarkkinakeskustelusta välittyi kuva työvoiman liikkuvuuden kasvusta, ei-tyypillisen työllisyyden lisääntymisestä ja siitä johtuen kokoaikaisen ja vakinaisen työn osuuden vähenemisestä. Näiden muutossuuntien arveltiin jatkuvan myös tulevaisuudessa.

1990-luvun murroksesta seurasi työeläkejärjestelmän piirissä erilaista huolta työllisyyden tulevasta kehityksestä. Pätkätyöllisyyden kasvuun vastattiin työeläkelainsäädännön muutoksella. Työeläkevakuutuksen ulkopuolelle jääneet kaikkein lyhytkestoisimmat ja pienipalkkaisimmat työsuhteet tulivat vuoden 1998 alusta vakuutuksen piiriin. Keskustelua käytiin rajanvedon vaikeutumisesta palkkatyön ja itsensä työllistämisen välillä ja siitä, onko palkkatyön ja yrittäjyyden kategorioiden ulkopuolelle jäämässä enenevässä määrin työnteon muotoja, jotka eivät kuulu työeläkevakuutuksen piiriin lainkaan. Työttömyyden räjähdysmäinen kasvu ja sen hidas aleneminen sekä työttömyyseläkeputken käytön lisääntyminen tekivät yhä selvemmäksi myös sen, että työeläkevakuutusta oli kehitettävä järjestelmän pitkän aikavälin kestävyyttä silmälläpitäen.

Viime vuosikymmenen murrosaika on myös tämän tutkimushankkeen taustalla. Käsillä olevassa kokoomajulkaisussa raportoidaan keskeisiä tuloksia vuosikymmenen lopulla käynnistyneestä laajasta tutkimuksesta, josta on ilmestynyt osaraportteja ja josta joiltakin osin tutkimustyö on vielä kesken. Julkaisun artikkeleista useimmat perustuvat tutkimushanketta varten Tilastokeskuksen työvoimatutkimuksen yhteydessä vuonna 1999 kerättyyn *Työelämän murros ja eläketurva* -tutkimusaineistoon. Työvoimatutkimuksen yhteydessä poimitusta otosjoukosta on osaa haastateltu (n. 5 000) ja koko otokseen (n. 13 000) on liitetty monipuoliset rekisteritiedot. Tutkimushankkeen käytössä on lisäksi ollut palkkatyöstä yrittäjiksi ryhtyneitä koskeva tutkimusaineisto (n. 6 000).

Eläketurvakeskuksen tutkijat ja asiantuntijat ovat osallistuneet kokoomajulkaisun tekemiseen raportoimalla tutkimustuloksistaan ja kirjoittamalla omaan asiantuntija-alueeseensa liittyvistä kysymyksistä. Kirjoittajina ovat Marjukka Hietaniemi, Raili Hyrkkänen, Leena Saarnio, Janne Salonen, Monika Sievänen ja Kristiina Tuominen sekä kirjan toimit-

taja. Tutkimusartikkeleiden näkökulma liittyy työmarkkinoiden ja eläketurvan tiiviiseen vuorovaikutukseen ja kysymyksiin, joita ei ole tutkittu työeläketurvaan liittyen juuri ollenkaan.

Eläketurvakeskuksen tutkijoiden lisäksi julkaisussa ovat kirjoittajina Rita Asplund Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksesta, Helka Hytti Kansaneläkelaitoksesta, Aila Järvikoski Kuntoutussäätiöstä ja Heidi Paatero Sosiaali- ja terveysministeriöstä. Heidän artikkelinsa antavat arvokasta tutkimusaiheisiin liittyvää tietoa eri näkökulmasta ja yleisemmin kuin mihin yksilötason aineistoihin perustuvissa artikkeleissa on pyritty.

Edellä mainittujen kirjoittajien lisäksi kirjan artikkeleiden kommentoijina on ollut lukuisia asiantuntijoita tutkimuslaitoksista, yrityselämää edustavista järjestöistä, eläkevakuutusyhtiöistä ja Vakuutusyhtiöiden keskusliitosta.

Parhaat kiitokset kaikille artikkeleiden kirjoittajille ja kommentoijille sekä asiantuntija-apuaan tutkimuksen eri vaiheissa antaneille. Kiitos kuuluu myös monille artikkeleita kommentoineille kollegoillemme Eläketurvakeskuksessa.

Helsingissä joulukuussa 2001

Eila Tuominen

SISÄLTÖ

	Sivu
Rita Asplund Kannattaako Suomessa kouluttautua?	8–27
Janne Salonen län suuntaiset palkkaprofiilit eräillä toimialoilla ja kohorteilla	28–61
Kristiina Tuominen Nuorten työelämään sijoittuminen	62–89
Eila Tuominen Koulutusaika elinkaarella pitenee – lyheneekö eläkkeen ansainta-aika?	90–135
Monika Sievänen Työntekosuhteen määrittely työeläkelakien soveltamisessa	136–173
Raili Hyrkkänen Yrittäjäksi ryhtyminen – mahdollisuus vai riski työnteon jatkumiselle?	174–203
Marjukka Hietaniemi Yksilöllinen eläkevakuutus lakisääteisen turvan rinnalla	204–231
Aila Järvikoski, Heidi Paatero Ammatillisen kuntoutuksen kehityssuuntia	232–249
Leena Saarnio Ammatillinen kuntoutus ja koettu kuntoutuksen tarve	250–279
Helka Hytti Väestö ikääntyy – tarvitsevatko ikääntyvät työttömät erityisturvaa?	280–329

KIRJOITTAJAT

Rita Asplund VTT, tutkimusjohtaja
Elinkeinoelämän tutkimuslaitos ETLA

Aila Järvikoski YTT, tutkimusjohtaja
Kuntoutussäätiö

Marjukka Hietaniemi VTM, tutkija
Eläketurvakeskus

Railli Hyrkkänen VTL, tutkija
Eläketurvakeskus

Helka Hytti VTT, tutkija
Kansaneläkelaitos

Heidi Paatero HuK, SHJ, pääsihteeri
Sosiaali- ja terveysministeriö

Leena Saarnio FM, tilastosuunnittelija
Eläketurvakeskus

Janne Salonen YTM, ekonomisti
Eläketurvakeskus

Monika Sievänen OTK, VT, lakimies
Eläketurvakeskus

Eila Tuominen VTT, johtava tutkija
Eläketurvakeskus

Kristiina Tuominen VTM, tutkija
Eläketurvakeskus

SISÄLTÖ

KANNATTAAKO SUOMESSA KOULUTTAUTUA?

Rita Asplund

Kiinnostus koulutuksen tuottoon heräsi myöhään	9
Suomessa koulutuksen tuotto on Euroopan keskitasoa	12
Koulutuksen tuottoasteen kehitys yli vuosien	15
Mistä maiden väliset tuottoerot johtuvat?	18
Mistä yksilöiden väliset tuottoerot johtuvat?	20
Kirjallisuus	26

KANNATTAAKO SUOMESSA KOULUTTAUTUA?

Rita Asplund

Kiinnostus koulutuksen tuottoon heräsi myöhään

Suomessa koulutuksen yksilöille tuottama taloudellinen hyöty, eli koulutuksen tuotto, nousi tutkimusagendalle varsin myöhään. Yksinkertainen selitys tälle lienee se, että inhimillisen pääoman teoriaan perustuvan tilastollisen palkkayhtälön¹ estimoiminen edellyttää, että tutkijan käytössä on laaja yksilötason tilastoaineisto. Tällaisia tilastoaineistoja ryhdyttiin meillä rakentamaan ja saattamaan tutkimuskäyttöön vasta 1980-luvun jälkipuoliskolla.

Ensimmäiset arviot koulutuksen tuottoasteesta Suomessa julkaistiin vasta vuonna 1987. Ingbergin tutkimuksessa (1987) esitetyt tulokset perustuivat yksinkertaisten palkkayhtälöiden estimointiin hyödyntäen vuoden 1980 työvoimatutkimuksen ja väestölaskennan tietojen pohjalta muodostettua yksilötason otosaineistoa. Vaihtoehtoisten tuloksien suuresta määrästä huolimatta voitaneen yhteenvetona todeta, että yksilöiden koulutustinvestoinneistaan saama taloudellinen hyöty palkassa mitattuna oli Ingbergin tutkimuksen mukaan luokkaa 9–12 % vuonna 1980. Toisin sanoen, keskimäärin tämän verran jokainen lisäkoulutusvuosi kasvatti yksilöiden vuosittaisia bruttoansiotuloja.

¹ Perustan inhimillisen pääoman teorialle loi Becker (1964). Perinteisen inhimillisen pääoman palkkayhtälön rakensi Mincer (1974).

Tämän pioneerityön jälkeen alkoi hiljalleen ilmestyä uusia tutkimuksia koulutuksen tuottoasteesta Suomessa.² Joissakin raportoitiin lisäkoulutusvuoden keskimääräisestä tuottoasteesta. Toisissa arvioinnin kohteena oli suoritusta koulutusasteesta eikä koulutusvuosista syntyvä rahallinen hyöty. Koulutusasteiden käyttö on mielekästä siinä mielessä, ettei tällöin jouduta olettamaan, että tuotto on aina sama riippumatta siitä, millä asteella koulutusinvestointi tapahtuu. Koulutusasteeseen perustuva analyysi samalla mahdollistaa sen tutkimisen, onko oletus koulutuksen tuoton lineaarisuudesta järkevä approksimaatio vai harhaanjohtava yksinkertaistus. Sen lisäksi, että käytetty koulutustieto on vaihdellut tutkimusten välillä, ratkaisevia eroja on esiintynyt myös tarkasteluryhmän kohdalla. Kun jotkut tutkimukset ovat koskeneet kaikkia palkansaaajia, toiset ovat keskittyneet tiettyihin palkansaaajaryhmiin, esimerkiksi pelkästään työntekijöihin tai toimihenkilöihin, ja/tai tiettyihin toimialoihin. Edelleen miehiä ja naisia on mahdollisesti tarkasteltu erikseen.³

Käytetyn koulutustiedon ja tarkastelun kohteeksi valitun palkansaaajaryhmän lisäksi tutkimusten välillä esiintyy monia muitakin tärkeitä eroja. Tämä koskee erityisesti tarkasteluvuotta, palkkayhtälön muotoa ja siinä esiintyvien muuttujien – varsinkin palkkatiedon – määritelmiä, sekä käytettyä estimointimenetelmää. Tämä on auttamattomasti johtanut siihen epätyytyttävään tilanteeseen, että arvioita koulutuksen yksilöille tuottamasta taloudellisesta hyödystä on Suomessa suhteellisen kiitettävästi, mutta useimmiten ne eivät ole keskenään vertailukelpoisia. Se, että eri tutkimuksissa koulutusinvestoinneille estimoitu keskimääräinen tuotto vaihtelee jopa yllättävänkin paljon, johtuu siis siitä, että aineisto, määritelmät ja menetelmät eroavat toisistaan eikä siitä, että toinen tutkimus on ”väärässä” ja toinen ”oikeassa”. Valitettavaa onkin, ettei tätä ole meillä aina huomioitu, vaan tutkimustuloksia on väkisin yritetty asettaa vastakkain.

Tutkimustuloksien heikohko vertailtavuus ei ole kuitenkaan yksinomaan suomalainen ilmiö. Vastaava tutkimustuloksien kirjavuus esiintyy maailmanlaajuisesti ja pitkälti samoista syistä kuin meillä.

2 Katsauksen suomalaiseen tutkimukseen tällä alueella tarjoaa muun muassa Asplund (1996,1999).

3 Liljan katsausartikkeli (1996) esittää yhteenvedon suomalaisesta tutkimuksesta miesten ja naisten välillä esiintyvistä eroista koulutuksen palkitsemisessa.

Koulutuksen tuottoasteessa esiintyvien arvioerojen tarkempi tutkiminen kuitenkin useimmiten paljastaa, että äärimmäisyyslukujen poistamisen jälkeen vaihteluväli ei ole loppujen lopuksi kovin suuri. Suomessa lisäkoulutusvuodesta syntyvä keskimääräinen vaikutus palkkatasoon näyttää vuositasolla liikkuneen 8 ja 9 prosentin välillä ajanjaksolla 1980–94. Miehillä koulutuksen tuotto on ollut lähempänä 9 prosenttia ja naisilla lähempänä 8 prosenttia.⁴

Onko tämä tuotto korkea? Onko se riittävä? Näihin tärkeisiin kysymyksiin ei ole helppo esittää tyydyttäviä vastauksia. Ajoittain on ehdotettu, että vertailukohteeksi pitää valita fyysisen pääoman antama tuotto tai markkinakorko. Tällaisen vertailun tekeminen ei ole ongelmatonta. Siksi on enenevässä määrin yritetty hakea vertailukohteita oman maan rajojen ulkopuolelta. Halutaan tietää, millä tasolla yksilöiden koulutusinvestoinneistaan saama tuotto liikkuu muissa maissa. Maakohtaisten tutkimustuloksien suora vertailu on kuitenkin varsin seikkaperäinen harjoitelma, joskin myös sellaisia on aikoinaan tehty.

Koulutuskirjallisuudessa löytyy tänä päivänä kasvava määrä tutkimuksia, joissa on tuotettu maakohtaista mutta maiden välillä vertailukelpoista tietoa koulutuksen tuottoasteesta. Mutta nämä tutkimukset ovat useimmiten kattaneet vain kaksi maata, joskus kolme, harvoin neljä. Viimeiseen ryhmään kuuluu pohjoismainen yhteistyöprojekti, jonka loppuraportti julkaistiin vuonna 1996.⁵ Tuloksien mukaan koulutuksen keskimääräinen tuotto osoittautui olevan huomattavasti korkeampi Suomessa kuin muissa Pohjoismaissa. Ilmeni, että Suomelle laskettu tuotto oli peräti hyvin lähellä Isolle-Britannialle estimoitua keskimääräistä tuottoa. Tämä oli varsin yllättävä tulos, koska yleensä oletetaan, että koulutuksen tuotto on sitä korkeampi, mitä suurempi on opiskelijoiden oma kustannusosuus. Ja tältä osin Suomen ja Ison-Britannian välillä esiintyy huikea ero.

Tarve tuottaa vertailukelpoista, yksilötason tilastoaineistoon pohjautuvaa tietoa koulutuksen yksilöille antamasta taloudellisesta hyödystä mahdollisimman monelle maalle on siten ollut suuri. Hiljattain valmistunut Euroopan laajuinen projektihanke on pyrkinyt vastaamaan tähän tarpeeseen tuottamalla tutkimustietoa muun muassa koulutuksen tuottoasteesta

4 Ks. Asplund (1999, Table 1).

5 Ks. eri luvut teoksessa Westergård-Nielsen (1996).

ja sen kehityksestä yli vuosien 15 Euroopan maalle. Nämä maat ovat: Alankomaat, Espanja, Irlanti, Iso-Britannia, Italia, Itävalta, Kreikka, Norja, Ranska, Ruotsi, Portugali, Saksa, Suomi, Sveitsi sekä Tanska.

Public funding and private returns to education (PURE) -niminen projekti on EU:n 4. puiteohjelmaan kuuluvan Targeted Socio-Economic Research (TSER) -erikoistutkimusohjelman piirissä osarahoitettu tutkimushanke, joka käynnistyi marraskuun ensimmäisenä päivänä vuonna 1998 ja päättyi lokakuun viimeisenä päivänä vuonna 2000.⁶ Tässä kirjoituksessa kerrotaan lyhyesti tutkimushankkeen tuottamista koulutuksen tuottoasteeseen liittyvistä tuloksista. Suoritettujen tarkastelujen laajuudesta ja moninaisuudesta johtuen, esitys keskittyy yksinomaan keskeisimpiin tuloksiin.⁷

Suomessa koulutuksen tuotto on Euroopan keskitasoa

Maakohtaisten laskelmien perusmalliksi valittiin yksinkertainen Mincerin vuonna 1974 rakentama tilastollinen palkkayhtälö, jossa yksilöiden välillä esiintyviä palkkaeroja selitetään henkilöiden koulutusvuosien määrällä sekä heidän potentiaalisella työkokemuksellaan.⁸ Palkkataso mitattiin bruttotuntiansioilla. Tuntipalkkaa pidetään yleisesti niin vuosiansiotuloja kuin kuukausipalkkoja parempana mittana, koska tällöin pystytään huomioimaan yksilöiden väliset erot sekä tehtyjen työkuukausien että suoritettujen työtuntien määrän suhteen. Potentiaalinen työkokemus kuvaa sen, montako vuotta yksilö on faktisesti voinut olla työelämässä ottaen huomioon hänen ikänsä sekä koulussa vietetyt vuodet. Nämä mahdolliset

6 Tavoitteista, osallistujista sekä julkaisuista kerrotaan tutkimushankkeen kotisivulla osoitteessa <http://www.etla.fi/PURE>, josta löytyy myös hankkeen loppuraportti.

7 Tutkimushankkeen tuottamat tulokset koskien koulutuksen tuottoastetta ja sen kehitystä julkaistiin vuoden 2001 kesäkuussa kolmen projektiin osallistuneen partnerin toimittamassa kansainvälisessä kirjassa, ks. Harmon ja muut (2001). Tiivistelmä näistä tuloksista kuten projektin muista osaprojekteista löytyy PURE-hankkeen loppuraportista (Asplund 2001a).

8 Lyhyt selostus mallin perusideasta löytyy muun muassa teoksesta Asplund (1996).

työkokemusvuodet lasketaankin seuraavasti: ikä miinus koulutusvuosien määrä miinus koulun alkamisikä, joka on Suomessa 7.⁹

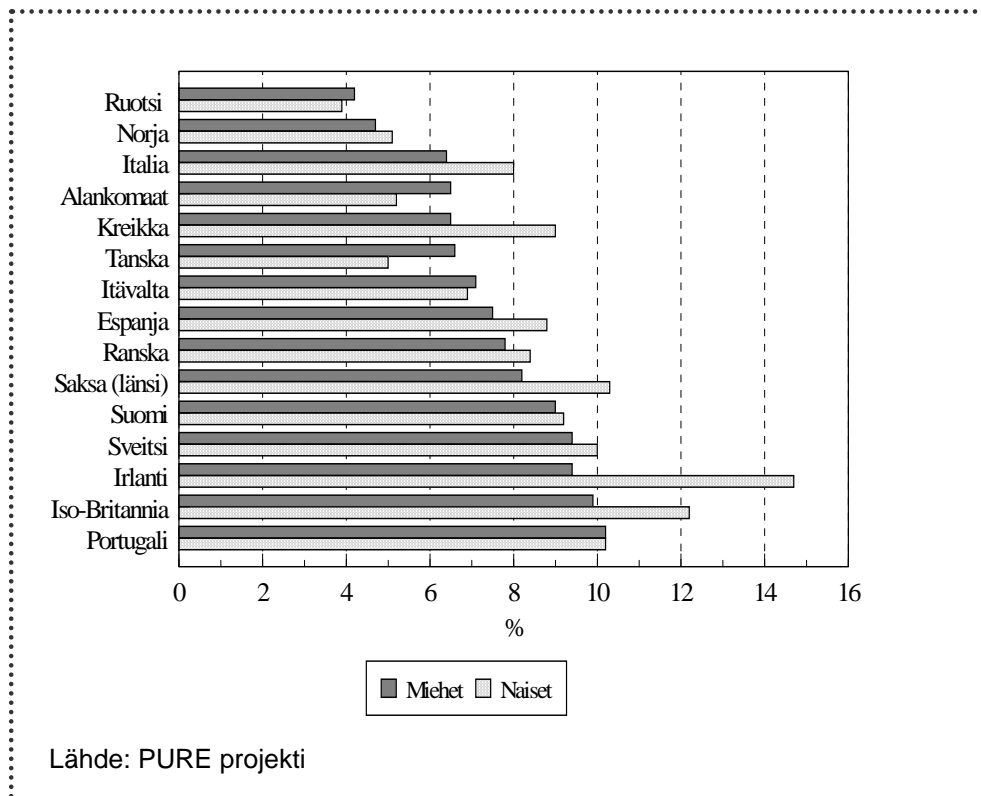
Tämä perusmalli estimoitiin erikseen miehille ja naisille. Maiden välisen vertailtavuuden optimoimiseksi tarkastelu rajoitettiin miesten osalta kokopäivätyötä tekeviin. Naisista sen sijaan tarkasteluun otettiin kaikki, eli myös osa-aikaiset, koska osa-aikaisten osuus on naisilla suhteellisen suuri ja myös vaihtelee voimakkaasti Euroopan maiden välillä. Naisten palkkayhtälöön lisättiin tästä syystä osa-aikaisuutta osoittavan indikaattorimuuttujan, jonka kerroin paljastaa kuinka paljon ja mihin suuntaan osa-aikatyötä tekevien naisten palkkataso keskimäärin poikkeaa kokopäivätyötä tekevien naisten keskipalkkatasosta.

Kun näin määritellyt palkkamallit estimoitiin viidentoista Euroopan maan mies- ja naispalkansaajille käyttäen vuoden 1995 (tai sitä lähimpänä olevan vuoden) yksilötason tilastoaineiston tietoja, tulokseksi saatiin kuvion 1 osoittamat koulutuksen tuottoasteet.¹⁰ Kuviossa maat on järjestetty miesten keskimääräisen koulutustuoton mukaan. Erot maiden välillä ovat silmiinpistävän suuret. Portugali johtaa miesten kilpaa runsaan 10 prosentin keskimääräisellä bruttotuntiansioiden tuottoasteella. Norja ja Ruotsi vievät jumbopaikat alle viiden prosentin keskimääräisellä tuottoasteellaan. Ero Portugalin ja Ruotsin välillä on luokkaa kuusi prosenttiyksikköä. Suomi sen sijaan sijoittuu kärkijoukkoon yhdessä Sveitsin, Irlannin, Ison-Britannian ja Portugalin kanssa.

Euroopan naisten välillä esiintyy vieläkin suuremmat tuottoerot. Irlanti johtaa lähes 15 prosentin keskimääräisellä tuotolla. Jumbopaikat kuuluvat tässäkin vertailussa Ruotsille ja Norjalle, mutta nyt niiden joukkoon on pudonnut myös Tanska. Ero Irlantiin on 10–11 prosentti-yksikköä. Suomen suhteellinen asema on edelleen vahva, joskin yksi pykälä heikompi verrattuna miesten tuottoastevertailuun, koska Suomen on nyt ohittanut Saksa.

9 Todellisen työkokemuksen pituus saattaa siis olla huomattavastikin lyhyempi. Suomessa ero näiden kahden työkokemuskäsitteen välillä on kuitenkin keskimäärin hyvin pieni sekä miehillä että naisilla. Ks. esim. Asplund (2001b).

10 Kuvion luvut ovat tavallisiksi prosenteiksi muunnettuja tuottoja. Mincerin kehittämän tilastollisen palkkamallin koulutusvuosimuuttujan kerroin antaa log-prosenttisen tuoton, jonka saa tavalliseksi prosentiksi käyttäen kaavaa $(e^{\text{kerroin}} - 1) \cdot 100$. Ero tavallisen prosentin ja log-prosentin välillä on aivan pienten lukujen kohdalla mitätön mutta kasvaa nopeasti ja alkaa näkyä jo 10 prosentin tasolla.

Kuvio 1. Koulutuksen keskimääräinen tuottoaste 15 Euroopan maassa vuonna 1995 (tai sitä lähellä olevana vuonna).

Kuviosta ilmenee niin ikään, että joissakin maissa koulutusinvestoinneista saatava taloudellinen hyöty on miehillä ja naisilla hyvin samanlainen. Erot ovat pienimmät Ruotsissa, Norjassa, Suomessa, Itävallassa sekä Portugalissa. Miesten keskimääräinen tuotto on naisten tuottoa jonkin verran suurempi Alankomaissa ja Tanskassa. Miehiä suuremman tuoton koulutusinvestoinneistaan saavat työssä käyvät naiset Italiassa, Kreikassa, Espanjassa, Saksassa, Irlannissa sekä Isossa-Britanniassa. Naisten menestymiselle näissä kuudessa maassa löytyy kuitenkin yksinkertainen selitys. Niissä kaikissa naisten työhön osallistumisaste on suhteellisen matala, mikä tarkoittaa sitä, että työelämään osallistuu valikoitu määrä naisia ja heille yhteinen piirre on suhteellisen hyvä koulutus. Jos naisten osallistumisaste nousisi näissä maissa, työelämään valuisi enemmän heikommin koulutettuja, mikä painaisi koulutuksen keskimääräistä tuottoastetta alas päin. Naisten osallistumisasteessa esiintyvät erot Euroopan maiden välillä on siis hyvä pitää mielessä myös silloin, kun eurooppalaisten naisten kou-

lutusinvestoinneistaan saamia tuottoasteita verrataan keskenään, kuten kuviossa 1.¹¹

Koulutuksen tuottoasteen kehitys yli vuosien

Kaikissa 15 Euroopan maassa oli vaihtelevasti käytettävissä yksilötason tilastoaineistoja myös aikaisemmilta vuosilta. Näin ollen oli mahdollista saada ainakin karkea kuva koulutuksen tuottoasteen kehityksestä yli vuosien, edelleen erikseen miehillä ja naisilla.

Mitään yhteistä trendiä Euroopan maiden välillä ei ole havaittavissa näiden laskelmien pohjalta. Joissakin maissa ei esiinny minkäänlaista trendiä, toisissa koulutuksen tuottoaste osoittaa nousevaa trendiä, toisissa taas laskevaa trendiä. Lisäksi kehitys yli vuosien on muutamassa maassa ollut erilainen miehillä ja naisilla.

Koulutuksen keskimääräinen tuotto on pienentynyt sekä miehillä että naisilla kolmessa maassa: Itävallassa, Ruotsissa ja Sveitsissä. Yhteisestä trendistä huolimatta, muutoksen suuruus on kuitenkin ollut hyvin erilainen. Esimerkiksi Itävallassa aleneva trendi on ollut sen verran voimakas, että koulutuksen keskimääräinen tuotto on tippunut suhteellisen korkealta tasolta suhteellisen matalalle tasolle. Ruotsissa sen sijaan koulutuksen tuottoasteen muutosta voidaan kuvata "matalasta vielä matalampaan".

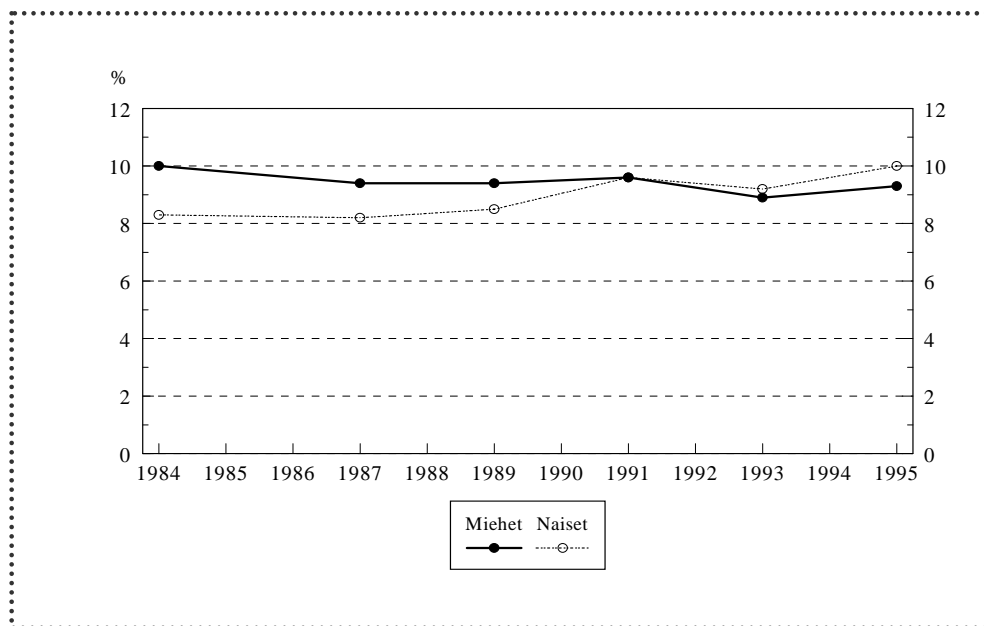
Koulutuksen keskimääräinen tuotto osoittaa nousevaa trendiä Italiassa, Portugalissa ja Tanskassa. Tulos koskee sekä miehiä että naisia. Italiassa ja Tanskassa tuotto on noussut hyvin matalalta tasolta enintään keskitasolle (naiset Italiassa ja miehet Tanskassa). Portugalissa tuotto on noussut suhteellisen korkealta tasolta vielä korkeammalle tasolle.

Muiden tutkittujen maiden osalta ei löydy mitään selkeää trendiä yli vuosien, tai sitten koulutuksen tuottoasteen kehitys on ollut erisuuntainen miehillä ja naisilla. Jälkimmäisiin maihin kuuluu myös Suomi (kuvio 2). Miesten keskimääräinen tuotto koulutusinvestoinneistaan näyttää lievää

11 Asiaa pohditaan laajemmin teoksessa Harmon ja muut (2001).

laskua ajanjaksolla 1984–95. Samanaikaisesti naisten taloudellinen hyöty muodollisesta koulutuksestaan on vahvistunut. Tämän kehityksen myötä miesten ja naisten välillä esiintyvä keskimääräinen tuottoaste-ero on hävinnyt.

Naisten kokema myönteinen kehitys ei kuitenkaan johdu ensisijaisesti siitä, että naisten muodollista koulutusta olisi Suomen työmarkkinoilla ryhdytty 90-luvulla arvostamaan yhtä paljon kuin miesten koulussa hankkimaa osaamista, vaan pikemminkin siitä, että lamavuodet pakottivat etenkin heikommin koulutettuja, matalapalkkaisia naisia vetäytymään työelämästä. Työssä käyvien naisten koulutustaso nousi ja sitä myötä koulutuksen keskimääräinen tuotto.¹² Tätä johtopäätöstä tukee myös se havainto, että vuodesta 1991 vuoteen 1993 sekä keskimääräiset koulutusvuodet että keskimääräiset bruttotuntiansiot nousivat työssä käyvillä naisilla nopeammin kuin työssä käyvillä miehillä.

Kuvio 2. Koulutuksen keskimääräinen tuotto Suomessa jaksolla 1984–95.

12 Vrt. keskustelu yllä Euroopan naisten välillä esiintyvistä koulutuksen tuottoeroista.

Tässä yhteydessä voi tietysti kysyä, miten osuvasti tällainen yksinkertainen palkkamalli mittaa koulutuksen keskimääräistä tuottoastetta. Palkkojen vaihtelua onhan tässä selitetty pelkästään yksilöiden koulutusvuosilla ja työkokemuksella. Työmarkkinoilla esiintyviin palkkaeroihin vaikuttaa moni muukin yksilöön ja hänen työhönsä liittyvä tekijä. Lisäksi näistä taustatekijöistä koulutus on selvästi yhteydessä ainakin tiettyihin siinä mielessä, että niiden mukaan ottaminen palkkamalliin vaikuttaa koulutuksen tuottoasteen tasoon.¹³ Mutta useimpien yksilöön ja hänen työhönsä liittyvien ominaisuuksien osalta vaikutus on kuitenkin loppujen lopuksi osoittautunut niin pieneksi, ettei koulutuksen tuottoasteessa tapahtunut muutos ole tilastollisesti merkitsevä. Ainoa poikkeus on yksilön sosioekonominen asema, joka pudottaa koulutuksen tuottoasteen puoleen.¹⁴ Tulos ei ole sinänsä yllättävä, koska sosioekonomisen aseman luokittelun pääkomponentti on nimenomaan muodollinen koulutus. Tulos ei ole myöskään ainutlaatuinen Suomelle vaan toistuu useimmissa muissa teollisuusmaissa osoittaen, että tärkeä osa yksilön palkasta määräytyy koulutuksen kautta saavutetun sosioekonomisen aseman pohjalta.

Edelleen kannattaa tässä yhteydessä korostaa, että Suomessa koulutuksesta syntyvä rahallinen hyöty on miehillä ja naisilla varsin erilainen yksityisellä ja julkisella sektorilla, joskin työmarkkinoiden keskimääräinen tulos viittaa suurin piirtein samanlaiseen tuottotasoon. Niinpä miehet näyttävät keskimäärin hyötyvän paremmin koulutusinvestoinneistaan, jos he suuntautuvat yksityiselle sektorille. Naisilla sen sijaan tilanne on päinvastainen, eli julkinen sektori palkitsee naisten muodollista osaamista paremmin kuin yksityinen sektori. Naisten osalta tämä ero näyttää selittyvän ensisijaisesti sillä, että alemman keskiasteen koulutus on julkisella sekto-

13 Tässä sivuutetaan se tosiasia, että Mincerin kehittämä yksinkertainen palkkamalli olettaa, että yksilön koulutustaso on eksogeeninen eli annettu. Moni tutkija on yrittänyt ottaa huomioon, että yksilön hankkima koulutus on valintaprosessin lopputulos eli endogeeninen muuttuja. Siksi yksilön koulutusta on yritetty selittää moninaisilla tekijöillä kuten vanhempien tulotasolla ja koulutuksella, sisarusten lukumäärällä, koulutuspaikkakunnalla, jopa tupakoinnilla. Yhteinen ongelma näillä ns. instrumenteilla on, että niillä tunnistetaan ei keskivertohenkilöä vaan koulutuksensa eri syistä aikaisin lopettanut ryhmä. Tämä myös selittää sen, miksi instrumentoimalla saadaan koulutukselle huomattavan korkeampi tuotto verrattuna traditionaalisella tavalla mitattuun tuottoasteeseen. Tällä "erityisryhmällä" koulutuksen jatkaminen olisi ollut keskimääräistä kannattavampaa. Niinpä tänä päivänä varsin yleinen käsitys on se, että koulutuksen keskimääräisen tuottoasteen mittaamisen ollessa tavoitteena, Mincerin yksinkertainen palkkamalli antaa loppujen lopuksi varsin oikean arvion. Ks. lisää esim. Harmon ja muut (2001).

14 Ks. esim. Asplund (1993, 2001b).

rilla “paremmassa arvossa”. Miesten keskuudessa koulutuksen korkeampi tuotto yksityisellä sektorilla näkyy lähes kaikilla koulutusasteilla.¹⁵

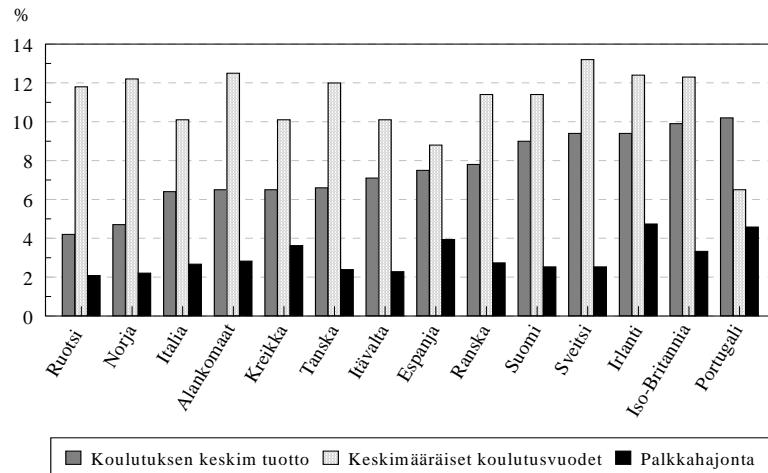
Mistä maiden väliset tuottoerot johtuvat?

PURE-projektin tuottamat tulokset siis viittaavat varsin suuriin eroihin koulutuksen keskimääräisessä tuottoasteessa Euroopan maiden välillä. Koulutusinvestoinneista saatava rahallinen hyöty on niin ikään kehittynyt hyvin eri tavalla eri maissa, eli mitään “konvergoitumista” ei ole havaittavissa.

Kuvioon 3 on kerätty tietoja miesten keskimääräisestä tuottoasteesta, keskimääräisistä koulutusvuosista sekä palkkahajonnasta mitattuna ylimmän ja alimman palkkadesiilin suhteella.¹⁶ Mitään selkeää yhteisvaihtelua ei voida kuviosta havaita. Toisin sanoen, koulutustason yhtä vähän kuin palkkaerojen suuruuden pohjalta ei pysty päättelemään koulutuksen tuottoasteen tasosta. Korrelaatiokertoimien laskeminen tuottaa tuottoaste–koulutusvuosi vertailulle erittäin heikon riippuvuuden (–0,175) ja tuottoaste–palkkaero vertailulle enintään kohtuullisen riippuvuuden (0.597).

15 Ks. Asplund (1998, 2001b).

16 Palkkadesiili saadaan järjestämällä palkansaajat ansiotulojensa mukaan suuruusjärjestykseen ja jakamalla heidät kymmeneen yhtä suureen ryhmään. Ylimpään kymmenesosaan mahduvat ne palkansaajat, joilla on suurimmat ansiot, alimpaan kymmenesosaan ne, jotka ansaitsevat huonoimmin.

Lähde: Kuvio 1 sekä Pereira ja Martins (2000)

Kuvio 3. Koulutuksen keskimääräinen tuottoaste, keskimääräiset koulutusvuodet sekä palkkahajonta mitattuna ylimmän (D9) ja alimman (D1) palkka-desiilin suhteella, miehet, 1995 (tai sitä lähimpänä olevana vuonna)

PURE-projektin piirissä on yritetty selvittää yksityiskohtaisemmin, mistä maiden väliset tuottoerot johtuvat. Lähtökohta on ollut yksinkertainen tarjonta-kysyntä mallikehikko, johon on rakennettu lisäaspekteja kuten työmarkkinoiden institutionaaliset kehykset. Tuloksissa korostuu tarjonta- ja kysyntätekijöiden keskeinen rooli koulutuksen keskimääräisen tuottoasteen kehityksessä. Eli hyvin koulutetun työvoiman ylitarjonta helposti alentaa koulutuksen tuottoa. Vastaavasti sen alitarjonta pakottaa työnantajia palkkakilpailuun, joka nostaa koulutuksesta syntyvää rahallista hyötyä. Institutionaalisten tekijöiden vaikutus on huomattavasti heikompaa.¹⁷

Tämä päätelmä vaikuttaa intuitiivisesti järkevältä varsinkin, kun yrittää selittää Suomen erikoisasemaa muihin Pohjoismaihin verrattuna.

¹⁷ Ks. tarkemmin Barth ja Røed (2001).

Institutionaalinen perusasetelmahan on Suomen työmarkkinoilla hyvin samankaltainen kuin muissa Pohjoismaissa. Tämä näkyy muun muassa siinä, että Euroopan muihin maihin verrattuna palkkaerot ovat pohjoismaisilla työmarkkinoilla, mukaan lukien suomalaisilla, suhteellisen pienet.¹⁸ Joten selityksen on pakko löytyä ensisijaisesti tarjonta- ja kysyntäpuolella. Toisin sanoen, Suomessa suhteellisen korkealla tasolla säilyneen koulutuksen tuottoasteen taustalla näyttää piilevän hyvin koulutetun työvoiman tasapainoinen tarjonnan ja kysynnän kehitys. Suomen työmarkkinat ovat onnistuneet hyvin nielaisemaan viime vuosikymmeninä voimakkaasti kasvaneen tarjonnan, mihin ovat oletettavasti vaikuttaneet valtavat investoinnit tutkimukseen ja kehitykseen sekä niiden vaatima, yhä paremmin koulutettu työvoima.¹⁹

Mistä yksilöiden väliset tuottoerot johtuvat?

Suomi siis sijoittuu erinomaisesti kansainvälisissä koulutuksen keskimääräistä tuottoa koskevissa vertailuissa. Artikkelin otsikossa esitettyyn kysymykseen vastaus on ehdottomasti myönteinen. Samalla on kuitenkin syytä korostaa, että eripituisen koulutuksen suorittaneiden välillä esiintyvät tuottoerot palkassa mitattuna kuvastavat pelkästään kolikon toista puolta. Koulutetun työvoiman tarjonnan kasvun myötä yhä tärkeämmäksi näkökohdaksi on noussut myös koulutusasteiden *sisällä* tapahtuva kehitys. Kun yhä useampi hankkii hyvän peruskoulutuksen, niin voidaanko lopputulokseksi todella odottaa pieneneviä tai ainakin hitaammin kasvavia palkka- ja tuloeroja, kuten julkisessa keskustelussa usein kuulee väitettävän? PURE-projektin osahankkeiden antamat tulokset viittaavat siihen, ettei näin välttämättä aina käy. Samasta koulutuksesta huolimatta yksilöt saattavat työelämässä hyötyä investoinneistaan hyvinkin eri tavalla. Erot voivat esiintyä sekä eri-ikäisiin että samanikäisiin verrattuna.

18 Tästä lisää PURE-projektin yhdessä osahankkeessa, ks. Odink ja Smits (2001).

19 Ks. esim. Asplund (2000) ja siinä esiintyvä kirjallisuus.

Saman koulutuksen hankkineiden mutta eri ikäryhmiin kuuluvien tuottoerot johtuvat ensinnäkin työvoiman koulutusrakenteesta ja ylipäänsä työmarkkinatilanteesta sinä hetkenä, kun yksilö astui työelämään. Toiseksi työmarkkinoiden instituutioissa sekä koulutetun työvoiman kysynnässä ja tarjonnassa tapahtuneet muutokset ovat mahdollisesti kohdelleet eri ikäryhmiä hyvinkin eri tavalla. Tutkimustietoa koulutuksen tuottoasteesta ja sen kehityksessä esiintyvistä kohorttieroista on kuitenkin niukasti myös Suomessa.

Hiljattain valmistuneen, kymmenen Euroopan maata kattavan tutkimuksen tuloksien mukaan korkea-asteen koulutuksen palkkapreemion²⁰ kasvu on jakautunut varsin epätasaisesti vanhempien ja nuorempien kohorttien välillä.²¹ Vertailu paljastaa, että viidessä maassa nuoremman kohortin palkkapreemio on noussut vanhemman kohortin palkkapreemiota nopeammin, kun tilanne on ollut päinvastainen muissa viidessä maassa. Jälkimmäisiin kuuluu myös Suomi, jossa kasvunopeuksien erotus on lisäksi kasvattanut kohorttien ko. palkkapreemion tasoeroa entisestään eli on lisännyt vanhempien kohorttien "etumatkaa".²² Tulos viittaa siihen, että iän tai oikeammin kertyneen työkokemuksen vaikutus on suomalaisilla työmarkkinoilla erittäin merkittävä, kuten on käynyt ilmi myös aikaisemmin julkaistuissa tutkimuksissa.²³ Toinen, kohorttieroihin mahdollisesti vaikuttanut tekijä on se, että työmarkkinoiden instituutioita on aivan viime vuosikymmeninä muutettu joustavampaan suuntaan myös Suomessa, mikä näyttää vaikuttaneen voimakkaammin nuorempiin kuin vanhempiin kohortteihin.

Nämä vähäiset tutkimustulokset ovat lähinnä suuntaa-antavia. Suomesta tarvitaan huomattavasti enemmän tietoja eri ikäryhmien koulutuksen tuottoasteen ja ylipäänsä palkkaprofiilien kehityksestä. Tällaisten tietojen tuottaminen auttaisi muun muassa tulevien eläkemenojen tason ja kehityksen tarkempaan ennakkointiin.

20 Suhteessa keskiasteen koulutuksen suorittaneisiin.

21 Ks. Brunello ja muut (2000).

22 Koulutuksen tuottoasteesta esiintyviä kohorttieroja pohditaan muun muassa Janne Salosen artikkelissa; län suuntaiset palkkaprofiilit eräillä toimialoilla ja -kohorteilla.

23 Ks. esim. Asplund (2001b).

Samanikäisten saman(pituisen) koulutuksen suorittaneiden väliset tuottoerot vuorostaan saattavat selittyä ylikoulutuksella (joka pakottaa osan työtehtäviin, joiden vaatavuustaso alittaa heidän koulutuksensa), kyvykkyyden eroilla (toiset ovat synnynnäisesti ”fiksumpia”) ja/tai koulutuksen laadulla (oppilaitosten laadussa esiintyy vaihtelua). Mutta olkoon perimmäinen syy mikä tahansa, niin lopputulos on se, että samaan ikäryhmään kuuluvat hyötyvät, ainakin palkassa mitattuna, samasta koulutuksesta hyvinkin vaihtelevasti. Toisin sanoen, heidän tuottoasteensa saattaa selvästi ylittää tai alittaa keskivertohenkilölle lasketun koulutuksen tuottoasteen, eli esimerkiksi kuviossa 2 eri vuosille esitetyt keskimääräiset tuottoasteet Suomessa.

Koulutuksen keskimääräisen tuottoasteen ympärillä esiintyvä vaihteluväli viidessätoista Euroopan maassa 1990-luvun puolivälissä käy ilmi kuvioista 4. Kuvio siten havainnollistaa sen, missä määrin kuvion 1 keskimääräisten tuottoasteiden ympärillä eri maissa esiintyy vaihtelua. Molemmat kuviot kertovat keskivertohenkilön saamasta koulutuksen tuottoasteesta, jolloin keskivertohenkilö siis edustaa käytetyn yksilöaineiston keski-ikää ja keskimääräistä koulutustasoa. Kuviossa 4 on huomioitu, että näitä keskivertohenkilöitä löytyy tilastoaineistosta enemmän kuin yksi ainoa ja että samasta iästä ja koulutuksen pituudesta huolimatta heidän palkkatasonsa saattaa vaihdella jopa merkittävästi. Kuviossa 1 sen sijaan koulutuksen tuottoaste koskee keskivertohenkilöryhmän keskipalkkatasoa edustavaa yksilöä. Ja kuvion 1 mukaan Suomessa tämän henkilön koulutusinvestoinneistaan saama tuotto on vuositasolla noin 9 prosenttia. Kuvio 4 vuorostaan kertoo sen, että kaikki suomalaiset ”keskivertomiehet” eivät suinkaan saa tätä tuottoa. Jotkut ovat onnistuneet hyödyntämään koulutustaan keskimääräistä paremmin, ainakin palkassa mitattuna, eli kuuluvat palkkajakauman yläpään kymmenesosaan (desiiliin). Heidän tuottoasteensa on parhaimmillaan yli 10 prosenttia. Vastaavasti on keskivertomiehiä, jotka ovat pärjänneet keskimääräistä heikommin, eli kuuluvat palkkajakauman alimpaan kymmenesosaan. Heidän tuottoasteensa saattaa jäädä alle 7 prosenttia.

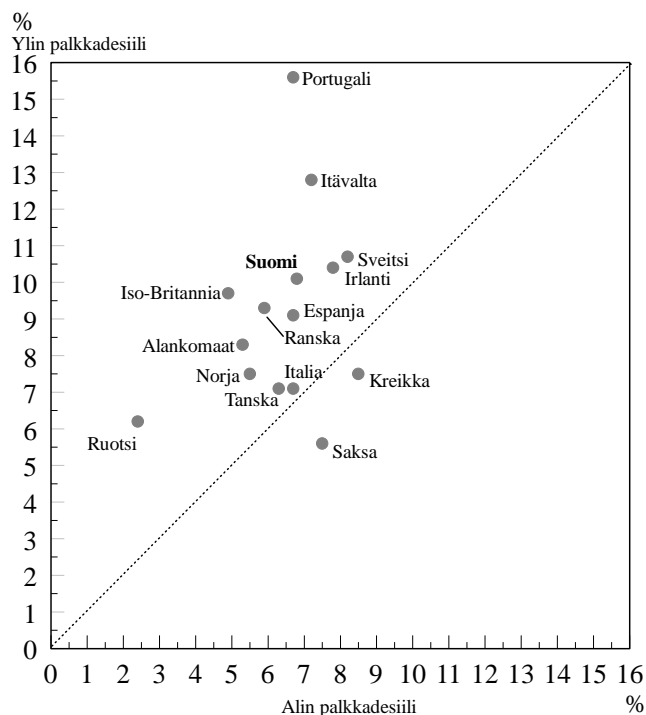
Vaihteluväli Suomessa on suhteellisen suuri, kuten useimmissa muissa Euroopan maissa, joiden koulutuksen keskimääräinen tuottoaste on vähintään Euroopan keskitasoa. Tämä havainto lisäksi osoittaa sen, että koulutusinvestointeihin liittyvä riski selvästi kasvaa keskimääräisen

tuottoastetason mukaan.²⁴ Mielenkiintoisen poikkeuksen tästä yleistyksestä muodostaa Ruotsi, jossa koulutuksen keskimääräinen tuottoaste on Euroopan pienempiä samalla kun keskivertohenkilöryhmän sisällä esiintyy yllättävän suurta vaihtelua. Mistä tämä johtuu ja miten tämä tosiasia vaikuttaa yksilöiden halukkuuteen kouluttautua ovat kysymyksiä, joihin nykyiset tutkimustulokset eivät pysty vastaamaan. Poikkeuksen muodostavat niin ikään Kreikka ja Saksa, koska näissä kahdessa maassa koulutuksen tuottoaste laskee suhteellisen palkkatason noustessa. Aineisto-ongelmista johtuen varsinkin Kreikkaa koskeviin tuloksiin täytyy kuitenkin suhtautua varauksin.

Lisäksi tämä 15 Euroopan maata kattava tutkimus osoittaa, että koulutusryhmien sisäiset palkkaerot ja siten myös ryhmien keskimääräisen tuottoasteen ympärillä esiintyvät vaihteluvälit kasvavat, kun siirrytään koulutusasteasteikossa ylöspäin.²⁵ Toisin sanoen, korkeintaan peruskoulun käyneiden väliset palkka- ja tuottoerot ovat selvästi pienemmät kuin yliopistotutkinnon suorittaneiden väliset palkka- ja tuottoerot. Poikkeuksen muodostavat edelleen Kreikka ja Saksa, joissa palkkavaihtelu pienenee, kun siirrytään koulutusasteasteikossa ylöspäin.

24 Ks. lisää Pereira ja Martins (2000).

25 Ks. Martins ja Pereira (2001).

Lähde: Pereira ja Martins (2000)

Kuvio 4. Koulutuksen keskimääräisen tuottoasteen vaihtelu palkkajakauman ylimpään ja alimpaan kymmenesosaan (palkkadesiiliin) sijoittuvilla "keskivertohenkilöillä" viidessätoista Euroopan maassa, miehet, 1990-luvun puoliväli.

Yllä esitettyjen tutkimustuloksien pohjalta voidaan vetää ainakin seuraavat loppupäätelmät. Koulutusinvestointien positiivinen vaikutus palkkatasoon ja palkkojen kehitykseen osoittaa, että koulutus kannattaa. Investoimalla pidempään koulutukseen yksilöllä on mahdollisuus saavuttaa korkeamman tulotason verrattuna siihen, että hän tyytyisi lyhyempään koulutukseen. Ja koska koulutuksen pituus on keskeinen palkkaeroja selittävä taustatekijä, koulutusmahdollisuuksien parantamista nähdään yleisesti tärkeänä palkka- ja tuloerojen kasvutendenssejä lieventävänä toimenpiteenä. Toisin sanoen, kun yhä useampi hankkii korkeamman koulutuksen, koulutusryhmien välisten palkkaerojen voidaan olettaa supistuvan.

Mutta samalla koulutusryhmien sisäiset palkkaerot näyttävät laajenevan, eli koulutusekspansion myötä eripituisen koulutuksen hankkineiden välillä esiintyvillä palkkaeroilla on taipumusta muuttua samanpituisen koulutuksen suorittaneiden välisiksi palkkaeroiksi.²⁶ Ansiotuloerojen lopullinen suunta jää siten riippumaan siitä, kumpi vaikutuksista on voimakkaampi. Sitä ei tänä päivänä tiedetä. Ei olla myöskään pohdittu sitä, tulisiko koulutusryhmien sisäisten ansiotuloerojen kasvua ellei eliminoida, niin ainakin lieventää. Vastaus tähän varsin haastavaan kysymykseen jää pitkälti riippumaan siitä, mistä kehitys loppujen lopuksi johtuu. Jos selitys löytyy ensisijaisesti yksilöiden kyvykkyydessä esiintyvissä eroissa, koulutuspoliittisiin toimenpiteisiin saattaa olla hankalaa ryhtyä, jos ylipäänsä aiheellista. Toki yksi mahdollinen keino voisi olla työelämässä tapahtuvan koulutuksen tehokas suunnittelu sekä resurssien, sisällön että kohderyhmän suhteen. Jos kehitys sen sijaan osoittautuu johtuvan pääosin pahenevasta ylikoulutuksen ongelmasta ja/tai selvistä laatueroista koulutusta antavien laitosten välillä, tilannetta tulisi ilman muuta yrittää korjata koulutuspoliittisin keinoin. Mutta ensin on tietysti selvitettävä, mistä havaittu kehitys pääosin johtuu.

26 Suomen osalta tällaisia tuloksia esittivät jo vuonna 1997 Eriksson ja Jäntti.

KIRJALLISUUS

Asplund, R. (1993) *Essays on Human Capital and Earnings in Finland*. Helsinki: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos ETLA, Series A 18.

Asplund, R. (1996) "Koulutuksen taloudellinen hyöty yksilön kannalta", teoksessa Lilja, R. & A. Mäkilä (toim.), *Koulutuksen talous Nyky-Suomessa*. Helsinki: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos ETLA, Sarja B 124.

Asplund, R. (1998) "Private- vs. Public-Sector Returns to Human Capital in Finland", *Journal of Human Resource Accounting* 3(1), ss. 11–44.

Asplund, R. (1999) "Earnings and Human Capital: Evidence for Finland", teoksessa Asplund, R. & P.T. Pereira (toim.), *Returns to Human Capital in Europe. A Literature Review*. Helsinki: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos ETLA, Series B 156.

Asplund, R. (toim.) (2000) *Public R&D Funding, Technological Competitiveness, Productivity, and Job Creation*. Helsinki: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos ETLA, Series B 168.

Asplund, R. (toim.) (2001a) *Public funding and private returns to education – PURE . Final report*. <http://www.etla.fi/PURE/publications>. (tulossa Euroopan komission DG Research:n sarjassa)

Asplund, R. (2001b) "Finland", teoksessa Harmon, C., I. Walker & N. Westergaard-Nielsen (toim.), *Education and Earnings in Europe: A Cross Country Analysis of the Returns to Education*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.

Barth, E. & M. Røed (2001) "Do we need all that higher education? Evidence from 15 European countries", teoksessa Asplund, R. (toim.), *Education and Earnings. Further Evidence from Europe*. Helsinki: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos ETLA, Series B 183.

Becker, G. (1964) *Human Capital – A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. New York: Columbia University Press.

Brunello, G., C. Lucifora & S. Comi (2000) The College Wage Gap in 10 European Countries: Evidence from Two Cohorts. Työpaperi. <http://www.etla.fi/PURE/publications>.

Eriksson, T. & M. Jäntti (1997) The distribution of earnings in Finland 1971–199, *European Economic Review* 41(9), ss. 1763–1780.

Harmon, C., I. Walker & N. Westergaard-Nielsen (toim.) (2001) *Education and Earnings in Europe: A Cross Country Analysis of the Returns to Education*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.

Ingberg, M. (1987) The Effects of Schooling and Experience on Earnings in Finland, Some Preliminary Results. Espoo: Pellervo Economic Research Institute, Working Papers 6/1987.

Lilja, R. (1996) "Koulutus ja sukupuolten välinen tasa-arvo työmarkkinoilla", teoksessa Lilja, R. & A. Mäkilä (toim.), *Koulutuksen talous Nyky-Suomessa*. Helsinki: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos ETLA, Sarja B 124.

Martins, P.S. & P.T. Pereira (2001) "Schooling, Wage Risk and Inequality", teoksessa Asplund, R. (toim.), *Public funding and private returns to education – PURE*. Final report. <http://www.etla.fi/PURE/publications>. (tulossa Euroopan komission DG Research:n sarjassa)

Mincer, J. (1974) *Schooling, Experience and Earnings*. New York: Columbia University Press.

Pereira, P.T. & P.S. Martins (2000) Does Education Reduce Wage Inequality? Quantile Regressions Evidence from Fifteen European Countries. Työpaperi. <http://www.etla.fi/PURE/publications>.

Odink, J. & J. Smits (2001) "The inequality of the wage distribution in 15 European countries", teoksessa Asplund, R. (toim.), *Public funding and private returns to education – PURE*. Final report. <http://www.etla.fi/PURE/publications>. (tulossa Euroopan komission DG Research:n sarjassa)

Westergård-Nielsen, N. (toim.) (1996) "Wage Differentials in the Nordic Countries", teoksessa Wadensjö, E. (toim.), *The Nordic Labour Markets in the 1990s*. Part 1. Amsterdam: North-Holland.

SISÄLTÖ

IÄN SUUNTAISET PALKKAPROFIILIT ERÄILLÄ TOIMIALOILLA JA -KOHORTEILLA

Janne Salonen

Johdanto	29
Tutkimusasetelma	29
Tutkimusaineistot ja -menetelmät	30
Ansiokehityksestä	30
Yleinen ansiokehitys	31
Iän suuntainen ansiokehitys	32
Aineistosta havaittua	35
Ansiokehitys eräillä toimialoilla	37
Palkkayhtälön estimointi ja sektoreiden palkkakehitys	40
Teollisuus	42
Kauppa	44
Liike-elämää palvelevat toimialat	45
Peruspalvelut	46
Laskennalliset ikä-palkkaprofiilit eräillä toimialoilla	48
Kohorttien palkoista	50
Eräiden kohorttien ammatilliset ominaispiirteet	51
Kohorttien palkkayhtälöt	56
Arviointia	58
Kirjallisuus	59

IÄN SUUNTAISET PALKKAPROFIILIT ERÄILLÄ TOIMIALOILLA JA -KOHORTEILLA

Janne Salonen

Johdanto

Tutkimusasetelma

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten palkat kehittyvät iän mukaan. Valtaosalla palkansaajista iän mukainen ansiokehitys on kummun muotoinen, siten että ansiohuippu saavutetaan jossakin vaiheessa keski-iässä ja sen jälkeen palkat hieman laskevat. Ilmiöstä ei kuitenkaan ole tarkkaa kuvaa senkään takia, ettei pitkiä seurantatietoja yksilöiden palkoista ole. Toiseksi kaikista ilmiöön vaikuttavista tekijöistä ei ole tarkkaa käsitystä eikä kattavia aineistoja.

Tässä tutkimuksessa pyritään pureutumaan eräiden yksilöön ja toimialarakenteeseen liittyvien taustamuuttujien avulla ikäprofiiliin vaikuttaviin tekijöihin. Lisäksi pyritään kuvaamaan sukupolvivaikutusta palkkoihin. On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että käytettävissä oleva aineisto ei anna mahdollisuutta seurata täyden elinkaaren mittaisia ansioita ja ettei aineiston vähäisyyden takia ole mahdollista pureutua kaikkiin ikäluokkiin täysin tarkasti.

Tarkastelut paljastavat kuitenkin toimialarakenteen vaikutuksia ikäprofiiliin. Nähdään, miten suomalaiset jakautuvat talouden eri sektoreille ja minkälainen ansiokehitys niillä ja eri kohorteilla karkeasti on ollut.

Palkkojen ikäprofiili on erityisen tärkeä eläkepolitiikan suunnittelun kannalta. Indeksointikysymyksissä, eläkepalkkakysymyksissä sekä pitkän aikavälin laskelmissa tarvitaan tietoa profiilista ja sen muutoksista. Asiaa sivuttiin jo vuonna 1975 eläkeindeksikomitean mietinnössä. Tämän selvityksen lisäarvo aikaisempaan tutkimukseen nähden on, että eläkepolitiikan tärkeitä kysymyksiä voidaan tarkastella uudella aineistolla.

Sitä, voidaanko talouden rakennemuutosta ennustaa tämänkään selvityksen jälkeen, on syytä pohtia.

Tutkimusaineistot ja -menetelmät

Tutkimusaineistona on 13 000 hengen otos Tilastokeskuksen työvoimatutkimuksesta. Aineistossa seurataan työikäistä väestöä vuosina 1987–97. Palkkatieto on peräisin verottajan rekistereistä, ja sitä kuvaava muuttuja on tässä tutkimuksessa erityisesti muodostettu niistä palkan eristä, jotka kartuttavat eläkettä. Työvoimahallinnon rekistereistä tulee käyttöön henkilöiden toimintaa vuoden aikana kuvaavia tietoja suoraan ja päättelyn tueksi. Toimiala-, asema-, ammatti- ja koulutustietoja käytetään niin ikään selittämään ansiokehitystä. Lisäksi tehdään sukupuolen mukaisia tarkasteluja. Tarkemmat muuttujakuvaukset ovat luvussa; Palkkayhtälön estimointi ja sektoreiden palkkakehitys.

Ikäprofiiliin kuvaamiseksi on käytetty lisäksi suurimpien eläkevakuutusyhtiöiden hallinnollisiin tarkoituksiin ylläpitämää palkka-aineistoa, josta on peräisin mm. sivun 34 kuva 1.

Palkka- ja taustatietojen kuvaamisessa pitäydytään yksinkertaisuuden vuoksi taulukoinnissa. Palkkayhtälöissä on käytetty ekonometrian menetelmiä regressiotarkastelujen muodossa. Selitettävä muuttuja on logaritmoitu kuukausipalkka. Sitä selitetään ikätekijöillä ja pääosin itse luokitetuilla indikaattorityyppeillä selittävillä muuttujilla. Palkkatarkastelujen taso, yms. tarkastuksissa on tehty vertailuja Tilastokeskuksen palkkatilastoihin.

Ansiokehityksestä

Ansiotyössä käyvien palkat määräytyvät monien seikkojen yhteisvaikutuksesta. Henkilökohtaiset ominaisuudet, elämäntilanne, koulutus, työkokemus, työmarkkinat tai puhdas sattuma vaikuttavat siihen, minkälaisen ansiotason ihmiset eri iässä saavuttavat. Yksittäisten henkilöiden tasolla elämän monimuotoisuus näkyy ansiotason vaihteluna, mutta keskimääräistarkastelussa voidaan tehdä yleistyksiä ja tiivistää ansiokehitykseen vaikuttavat tekijät.

Ansioiden kasvu voidaan karkeasti kuvata kahdella muuttujalla, ansiotason yleisellä kohoamisella ja iän suuntaisella karrierimuutoksella. Ansiotason yleinen kohoaminen näkyy esim. palkansaajan ansiotasoindeksissä. Siinä tulee otetuksi huomioon, etenkin työmarkkinatilanteen ansiovaikutukset. Ansiotasoindeksi on myös olennainen osa TEL-indeksin kehitystä. Varsinainen karrierimuutos kuvaa enemmän henkilökohtaisia ominaisuuksia. Karkeasti ansioiden kehitys iän suuntaan on kummun muotoinen. Keski-iässä saavutetaan sekä henkilökohtaisesti että yleisesti tarkasteltuna ansiokehityksen huippu. Havainnot karrierikehityksestä viittaavat siihen, että nuorilla työmarkkinoille tulevilla palkat nousevat joitakin vuosia keskimääräistä nopeammin. Noin ikävälillä 40–50 saavutetaan huippuvaihe, kunnes ansiot alkavat tasaantua tai jopa laskea.¹ Lisäksi naisten profiili poikkeaa miehistä: se on vähemmän kummukas.

Yleinen ansiokehitys

Työeläkejärjestelmän perustamisesta alkaen 60-luvulta ansiotasoindeksi on kasvanut seuraavan taulukon mukaisesti.

Taulukko 1. Joidenkin keskeisten indeksien kehitys % vuodessa.

Indeksi	1962–99 %/v	1993–99 %/v
Ansiotasoindeksi	8,6	3,2
Kuluttajahintaindeksi	6,4	1,1
Reaalinen ansiotasoindeksi	2,2	2,0

¹ Suomalaisen aineistojen perusteella tätä päätelmää tukevat mm. Laesvuori ja Lundqvist (1983, 1989), Pehkonen ja Virén (1992) ja Asplund (1993).

Pitkällä aikavälillä ansiotasoindeksin keskimääräinen vuosittainen kasvuvauhti on ollut nopeaa, joskin on huomattava, että 70-luvun voimakkaan inflaation aika jätti merkkinsä indeksiin, samoin 90-luvun lama. Laman jälkeen, vuodesta 1993 alkaen ansiotasoindeksin kasvuvauhti on ollut hieman yli 3 % vuodessa. Kun otetaan huomioon samanaikainen hintatason nousu, nähdään ansiotason reaalinen kasvuvauhti – peukalosääntönä ansiot ovat pitkällä aikavälillä kasvaneet noin 2 %:n vuosivauhtia.

län suuntainen ansiokehitys

Aikaisemmassa tutkimuksessa on osoitettu, että nuorilla ansiotaso kohoaa nopeammin kuin yleinen ansiokehitys. län suuntainen lakipiste saavutetaan nykyään noin 50. ikävuoden vaiheilla. Tämän jälkeen ansiot jopa lievästi laskevat, huolimatta siitä, että ansiotaso yleisesti jatkuvasti kohoaa.

Taulukossa 2 on tiivistetty kehitys yli vuosien 1987–97. Näyttää siltä, että mitä nuorempi on, sitä enemmän vuosittainen ansiotason kasvu **ylittää** ansiotasoindeksin kasvun. Nuorten, koulusta valmistuneiden ansiot kasvavat nopeimmin ja tässä vanhimman ikäluokan reaali-ansiot jopa laskevat. Vaikka aineistossa vaikuttaa ansioita yleisesti vuosina 1991–94 alentanut lama, yleiskuva vahvistaa aiempaa käsitystä siitä, että vanhempien ansiot **alenevat** karrierivaikutuksen takia.²

2 Laesvuori ym. (1989) mukaan TEL- LEL-palkansaajien ansiot kasvavat voimakkaimmin ensimmäisten kymmenen työuravuoden aikana. Kaikkiaan heidän ansionsa ovat ylittäneet ansiotasoindeksin kasvun $\frac{1}{2}$ –2 prosenttiyksikköä vuodessa. Noin 40. ikävuoden vaiheilla ansiotason kasvu alkaa lähestyä ansiotasoindeksin kasvua. Pehkonen ym. (1992) mukaan ansiotason reaalikasvu 20–38 ikävuoden vaiheilla on reaalisesti noin 8 % vuodessa, ja 50–60 ikävuoden vaiheilla kasvu painuu 1 %:iin.

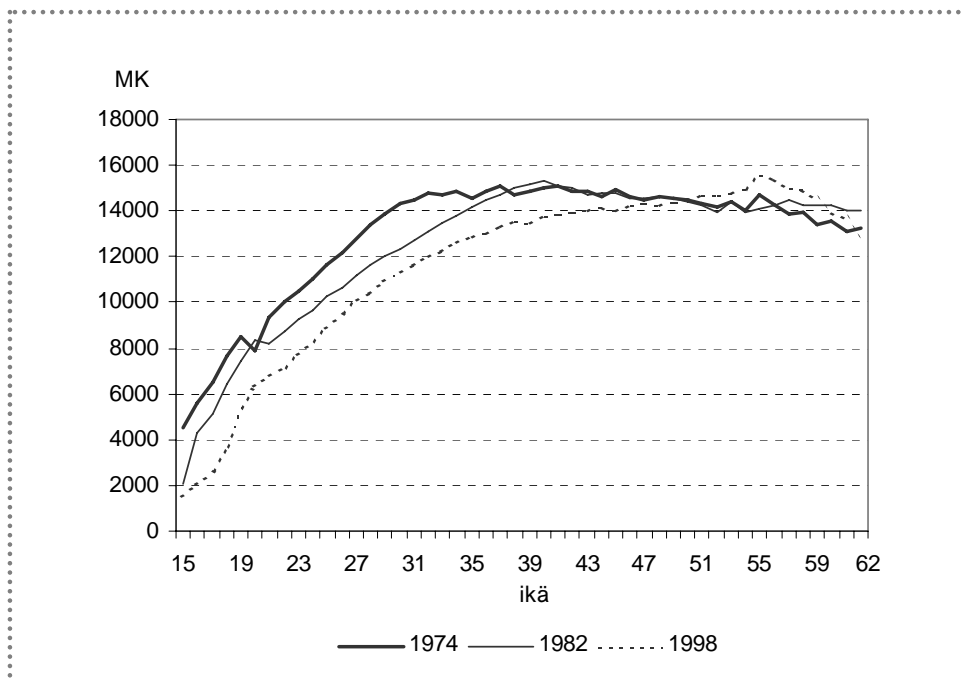
Taulukko 2. Eräiden ikäluokkien ansiokehitys suhteessa yleiseen ansiotason muutokseen*, %.

Ryhmä (syntymävuosi)	1987–97, %	%/v
24–34 v (1963)	21,1	1,9
30–40 v (1957)	13,7	1,3
35–45 v (1952)	7,9	0,8
45–55 v (1942)	-5,4	-0,5

*Perustuu otokseen TEL-aloilla vuosina 1987–97 työskennelleistä

län suuntainen profiili ei ole säilynyt jatkuvasti saman muotoisena. Suurimpien eläkeyhtiöiden ylläpitämästä TEL-keskipalkka-aineistosta nähdään hyvin profiilin muutos pidemmällä aikavälillä. Kuvasta 1 nähdään aineistosta laajemmin ilmeneviä yksityiskohtia.³

3 Samantapaisia tarkasteluja teki Nygård (1989) Tilastokeskuksen ja verohallinnon aineistolla.

Kuva 1. Suurtyönantajien palveluksessa olleiden miesten keskipalkat vuosina 1974, 1982 1998, vuoden 1998 tasossa.

Yhtiöaineistossa etenee vuodesta toiseen ns. palkkahuippusukupolvi, joka on vuonna 1942 syntynyt ikäluokka. Vuonna 1974 poikkileikkaus iän mukaisista palkoista näyttää sen, että profiili oli hyvin tasainen eivätkä palkat 30. ikävuoden jälkeen karrierivaikutuksesta enää juuri kasvaneet. Vuoden 1982 tilanteesta nähdään selvemmin kumpumaisuus – palkkahuippusukupolvi alkaa erottua. Uusimman poikkileikkaushavainnon mukaan profiili on jo varsin erilainen kuin muutama vuosikymmen sitten. Pien-työnantajilla profiili-ilmiö on miedompi, mutta silti selvä.

Lappeteläinen (1994) tarkasteli Tilastokeskuksen tulonjakotilastoa vuosilta 1977–92 ja havaitsi, että 15–35-vuotiaiden palkkatulojen kasvun olevan paljon nopeampaa kuin palkkatulojen lasku 50–64-vuotiailla.

Koska profiili näyttää säännönmukaisesti muuttuneen ja kaatuvan vanhempaan suuntaan, voidaan kysyä, miten kehitys menee tulevaisuudessa. Nuorten aikuisten ja keski-ikäisten palkat laskivat selvästi 90-luvun laman vaikutuksesta, mikä kiihdytti profiilin muutosta. Toisaalta lamaa seurannut nousukausi ei ole erityisesti muuttanut tilannetta, parhaiten työllistyvien palkat eivät ole kohonneet niin mainittavasti, että se näkyisi profiilissa.

Naiset ovat yhtiöaineistossa TEL-aloilla selkeästi miesten jäljessä – palkkaero on noin neljännes. Lisäksi naisten ikä-palkkaprofiili on selvästi miehiä tasaisempi, tavallaan samanlainen kuin miehillä oli muutama vuosikymmen sitten.

Aineistosta havaittua

Tarkastellaan seuraavaksi, miten henkilöt jakautuvat taustatietojen mukaan. **Perusjoukkona** tässä tutkimuksessa ovat yli 16-vuotiaat työlliset henkilöt. Aineistosta on pyritty poistamaan työttömät, opiskelijat ja eläkeläiset, joiden työaktiivisuudesta ei ole selvyyttä.

Koulutusrekisteriin on viety koulutustietoja 1970-luvun alusta alkaen. Tieto on vuosittainen taso- ja alatiето. Tässä tutkimuksessa käytetään asetietoa, joka on luokiteltu taulukon 3 mukaisesti. Keski-aste on otoksen yleisin koulutusaste. Tässä luokittelussa ylioppilaaksi opiskelleet lukeutuvat ylempään keskiasteeseen.

Taulukko 3. Perusjoukon jakautuminen koulutustason mukaan vuosina 1987 ja 1997, %.

Koulutusaste	1987, %	1997, %
Ylempi korkea-aste	4	9
Alempi korkea-aste	7	13
Ylempikeskiaste	19	23
Alempi keskiaste	33	31
Perusaste	37	24
Lukumäärä	7 329	6 833

Koulutuksen tilastoinnin takia hyvin usein 1930–40-luvuilla syntyneiden koulutuksesta ei ole tietoa tai koulutustaso on matala, mikä vastaa myös yleistä käsitystä. Vanhimpien ikäluokkien koulutustaso on tyypillisesti

perustaso. Kohorttien koulutukseen palataan luvussa; Eräiden kohorttien ammatilliset ominaispiirteet.

Tarkastellaan seuraavaksi, miten otos jakautuu ammattitehtäin erityyppisiin luokkiin. Tässä tarkastelussa ammattimuuttujan luokittelu noudattelee Ammattiluokitus 1980:n pääluokitusta. Taulukosta 4 nähdään miten perusjoukko jakautuu ammatin mukaan.

Taulukko 4. Perusjoukon jakautuminen ammattiaseman mukaan vuosina 1990 ja 1995, %.

Ammattiasema	1990, %	1995, %
yhteiskunnallinen, tekninen ja taiteellinen työ	24	29
hallinnollinen työ	15	15
kaupallinen työ	8	8
maataloustyö	9	7
kuljetustyö	6	6
teollinen työ	23	21
palvelutyö	12	12
sotilastyö	1	1
muu työ	2	4
lukumäärä	7 522	6 333

Ammattiasemahavainnot ovat vuosilta 1990, 1993 ja 1995. Taulukon tarkoitus on luoda yleiskuva aineiston painotuksista. Ammattiasema on tyyppillisesti jähmeä muuttumaan, etenkin muutaman vuoden havaintovälillä. Muutos vuoteen 1995 on maltillista prosenttiyksikköluokkaa. Pidempi tarkasteluväli saattaisi lisätä vaihtelua.

Tarkastellaan seuraavaksi otoksen jakautumista sosioekonomisen aseman mukaan. Aineiston asemaluokittelulla voidaan jakaa otoshenkilöt karkeasti yrittäjiin, toimihenkilöihin ja työntekijöihin. Näyttää siltä, että alemmat toimihenkilöt ovat työllisistä edustetuin ryhmä melko vakaalla kolmanneksen osuudella. Työntekijöiksi luokitettujen osuus vähenee.

Taulukko 5. Perusjoukon jakautuminen sosiaalisen aseman mukaan vuosina 1990 ja 1995, %.

Sosioekonominen asema	1990	1995
yrittäjä, maatalousyrittäjä	14	13
ylempi toimihenkilö	15	19
alempi toimihenkilö	35	35
teollisuustyöntekijä	16	14
muu työntekijä	20	19
lukumäärä	7 393	6 270

Ansiokehitys eräillä toimialoilla

Aineistoon on rakennettu toimialaluokitus 18:lle eri alalle. Se noudattelee pääosin Toimialaluokitus 1995:n pääluokkia. Otoksen jokaisessa luokassa on vähintään 100 tapausta. Keskimäärin tapauksia toimialaa kohden on noin 300. Vuosien 1987–97 toimialatieto on olemassa noin puolesta henkilöltä. Toimiala määräytyy sen yrityksen toiminnan mukaan, jossa henkilö kulloinkin on.

Otoksessa erottuu neljä toimialaa, joille tulee huomattava määrä palkkahavaintoja. Koko tarkastelujaksolla ns. terveys- ja virkistystoimialasta on eniten havaintoja (8–16 %). Seuraavina ovat suuruusjärjestyksessä kaupan toimiala (8–12 %), metalliteollisuus (5–9 %), ja liike-elämää palveleva toiminta ja kiinteistöpalvelut (4–9 %).⁴ Iän suuntaisen tarkastelun

4 Terveys- ja virkistystoimialalle lukeutuvat terveydenhuolto- ja sosiaalipalveluilla työskentelevät sekä virkistys-, kulttuuri- ja urheilutoiminnassa työskentelevät sekä muut yhteiskunnalliset palvelut. Liike-elämää palvelevat ja kiinteistöpalvelut. Kaupan toimialalla ovat kaikki kaupan toimialat. Metallitoimialalle lukeutuvat työskenteelijät perusmetallista sähkölaitteisiin ja kiertäykseen.

kannalta kiinnostavia toimialahavaintoja on tarkastelujakson läpi runsaat 7 000 tapausta.

Mikäli tarkastellaan toimialoja eläkelakien mukaan, huomataan, että valtaosa palkkahavainnoista on TEL-aloilla. LEL-suhteissa työskentelevät tulevat pääosin rakennustoimialalta. Kunnan ja valtion työsuhteissa olevat tulevat tyypillisesti turvallisuuden ja yhteiskunnan palveluiden aloilta. Kaikkiaan vuosittaisista työllisistä on TEL-aloilla 55–60 %, lyhyitä työsuhteita koskevien lakien alaisina 4–5 %, ja valtion ja kuntien työsuhteissa noin kolmannes.

Toimialaluokituksesta muodostetaan seuraavaksi näiden suurimpien toimialojen ympärille luonteenomainen talouden sektorijako. Luontaisia pääluokkia ovat palvelut, liike-elämän palvelut, kauppa ja teollisuus.

Ennen ikätarkasteluja tehdään aineiston mahdollistama suhdanne-tarkastelu. Tarkastellaan, miten palkat ovat kehittyneet toimialoilla 1980-luvun lopulta lamaan ja laman jälkeisenä aikana. Aineistossa palkkatiedot on korotettu vuoden 1997 tasoisiksi ansiotasoindeksillä, joten voidaan puhua reaali-palkkojen kehityksestä. Reaalisesti tarkasteltuna palkat näyttävät kasvaneen hyvin maltillisesti vuosina 1987–97, mihin vaikuttaa koettu lama. Vuosina 1991–93 palkat laskivat lähes kaikilla toimialoilla. Taulukossa 6 on kuvattu palkkakehitystä aineiston yleisimmillä toimialoilla sekä laman yli että laman jälkeisenä nousun aikana. Lamatarkasteluun on otettu myös nousun vuodet 1987–90, koska tuolloin palkat olivat reaalisesti melko vakiotasolla.

Taulukko 6. Keskikuukausipalkka yleisimmillä toimialoilla ja yhdistelmätoimialoilla vuosina 1987–93 ja 1993–97. Laskettu ansiotasoindeksillä vuoden 1997 tasoon muunnetusta aineistosta.

Toimiala*	Kuukausipalkka**		1987–93, % ja (%/v)	1993–97, % ja (%/v)
	1987	1997		
Terveys ja virkistys	10 600	9 800	-6,5 (1,0)	-1,4 (0,4)
Kauppa	10 500	10 000	-10,2 (1,7)	5,9 (1,5)
Liike-elämän palvelut	12 600	11 300	-15,6 (2,6)	5,8 (1,4)
Metalli	13 000	13 100	-9,6 (1,6)	14,0 (3,5)
Paperiteollisuus	14 000	16 100	5,4 (0,9)	9,2 (2,3)
Yhdistelmätoimiala				
Teollisuus	12000	12800	-2,3 (0,4)	9,4 (2,3)
Kauppa	10200	9600	-8,6 (1,4)	3,2 (0,8)
Liike-elämä	13000	12100	-11,4 (1,9)	5,1 (1,3)
Peruspalvelut	11500	11200	-1,4 (0,2)	-1,5 (0,4)

* Toimiala on tässä Tilastokeskuksen (1995) toimialaluokituksen ko. pääluokkien mukainen.
** Toimiala- ja sektorikohtaisia palkkatietoja verrattiin Tilastokeskuksen palkat-tilastoihin.

Taulukosta 6 nähdään palkkojen kehitys yksittäisillä toimialoilla. Vuosina 1987–93 eniten hävisivät kaupan alalla toimineet (–10,2 %) ja hieman yllättäen liike-elämän piirissä toimineet (–15,6 %). Teollisuudessa on perinteisesti huolehdittu alan palkkakehityksestä (+5,4 %). Paperiteollisuudessa lama ei alentanut palkkoja, paria yksittäistä vuotta lukuun ottamatta. Vuoden 1993 jälkeinen nousukausi on nostanut lähes kaikkien palkkoja, joskaan aineistossa ei kaikilla aloilla päästy reaalisesti edes vuoden 1987 tasolle. Peruspalveluiden alalla oltiin vielä vuonna 1997 tuntuvasti vuoden 1987 tason alapuolella.

Kun tarkastellaan otoksen työllisten jakautumista yleisimmille toimialoille eläkelajin näkökulmasta, voidaan todeta se mitä on odotettu. Teollisuudessa ollaan lähes yksinomaan TEL:n piirissä. Kaupan alalla ollaan valtaosin TEL:n piirissä. Liike-elämän puolella noin puolet on TEL:n piirissä. Kunnan sekä valtion eläkelakien piirissä on runsas viidennes. Peruspalvelujen aloilla ollaan valtaosin kuntapuolen työsuhteissa; TEL-palkan saajien osuus on vain kymmenes.

Palkkayhtälön estimointi ja sektoreiden palkkakehitys

Palkkakehityksen ja etenkin iän suuntaisen palkkakehityksen kuvaaminen ei ole yksinkertaista monimutkaisten riippuvuussuhteiden vuoksi. Tässä ilmiötä pyritään lähestymään aineiston sallimissa rajoissa. Käytössä on pienimmän neliösumman menetelmä. Estimoitavat palkkayhtälöt ovat muotoa

$$\log W = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_k x_k + \varepsilon,$$

jossa $\log W$ on logaritmoitu kuukausipalkka, β_i ja x_i , $i = 1 \dots k$, ovat mallin kertoimet ja selittävät muuttujat ja ε on mallin normaalisti jakautunut riippumaton virhetermi.

Seuraavassa keskitytään tarkastelemaan edellä mainituilla yhdistelmätoimialoilla tyypillisten henkilöiden ansiokehitystä ja vertailutietojen mukaista eroa taustatietoihin. Estimoiduissa palkkayhtälöissä on seuraavia muuttujia.

Selitettävänä muuttujana on vuoden 1997 tasoon ansiotasoindeksillä deflatoidut kuukausipalkat⁵. Tässä tarkastelussa palkat on logaritmoitu, joten taulukoissa olevien kertoimien tulkinnat ovat log-prosentteja. Ne ovat kuukausipalkkatarkasteluissa havainnollisia, ja ne voidaankin yleistää perinteisiin prosenttitulkintoihin⁶.

Selittävät muuttujat ovat ikä, iän neliö, sukupuoli, koulutustaso, ammattiasema ja sosioekonominen asema.

5 Palkkatieto on laskettu verottajan vuosittaisista palkkatiedoista niin, että mukana ovat ne palkkaerät, jotka kartuttavat eläkettä. Kuukausipalkkoiksi palkat on muutettu jakamalla vuosisumma työssäkäyntitilaston työkuukausilla.

6 Soveltamalla kertoimiin kaavaa $(e^\beta - 1) \cdot 100$ saadaan prosenttitulkinta taulukon luvuista. Tekstin luvut ovat prosenttitulkintoja, joten palkkayhtälötaulukoiden luvut eroavat hieman tekstin luvuista. Muutama muunnos esimerkiksi:

log	%	log	%
-0,05	-4,8	0,05	5,1
-0,1	-9,5	0,1	10,5
-0,5	-39,3	0,5	64,8

Muuttuja ikä on luonnollinen ikä vuosina. Iän neliö kuvaa ikääntymisen palkkavaikutusta.⁷ Kaikissa tarkasteluissa iän neliö saa odotusten mukaisesti negatiivisen kertoimen, mikä kertoo ikääntymisen hidastuvasta palkkavaikutuksesta.

Muuttuja *sukupuoli* on estimoiduissa yhtälöissä indikaattorityyppinen taustamuuttuja. Sukupuolivaikutuksena raportoidaan tässä se vaikutus, että perushenkilö olisi nainen.

Muuttuja *koulutustaso* on kuusiluokkainen muuttuja. Korkea- ja keskiaste jakaantuvat ylempään ja alempaan tasoon. Lisäksi on melko suuri perusasteen koulutuksen saaneiden joukko sekä ne, joista ei ole koulutustietoa.

Muuttuja *ammattiasema* on yhdeksänluokkainen taustamuuttuja, joka kuvaa tehtävän tyyppiä. Muuttujan luokat nähdään taulukosta 4.

Muuttuja *sosioekonominen asema* on näissä estimoinneissa viisiluokkainen henkilön asemaa kuvaava taustamuuttuja, jonka luokat nähdään taulukosta 5.⁸

Sukupuoli, koulutustaso, ammattiasema ja sosioekonominen asema ovat indikaattorimuuttujia. Indikaattorimuuttujatermiä käytetään tässä dummymuuttujan synonyyminä. Tässä tarkastelussa on muodostettu toimialakohtaiset mallit, joissa ikä ja sukupuolitermit ovat samat, mutta muut selittävät muuttujat on valittu sen mukaan, mikä kuvaa ko. alaa parhaiten. Kaikki esitetyt kertoimet ovat merkitseviä 5 %:n riskitasolla.

Estimoitujen yhtälöiden selitysasteet ovat toimialatarkastelussa 24–40 % ja kohorttitarkastelussa 21–37 %, mikä on tavallista tämän tyyppiselle tarkastelulle. Vaikka mallien yleinen selitysaste on matalahko, yhtälöt on pyritty muodostamaan varovaisuutta noudattaen, jotta kertoimien etumerkkivirhettä ei esiintyisi.

Tässä tarkastelussa raportoidaan yli koko otoksen huomioon ottamatta, minkä eläkelain mukaan tuloja on hankittu. Päättelyn tueksi tarkasteluja on tehty myös rajautuen TEL-työsuhteessa sekä kunnan tai valtion työsuhteissa vuoden vaihteessa olleisiin.

7 Iän neliön lisäksi testattiin eräitä muita polynomisovituksia, mutta estimoinneissa ne eivät osoittautuneet merkittävästi paremmiksi. Vertaa kuitenkin Lappeteläinen (1994).

8 Tiedot sosioekonomisesta asemasta ja ammattiasemasta ovat vuosilta 1990, 1993 ja 1995. Tieto on tulkittu tässä tapauksessa niin, että vuoden 1990 tieto kattaa vuodet 1987–90, vuoden 1993 tieto kattaa vuodet 1991–93, ja vuoden 1995 tieto vuodet 1994–97.

Koulutus- ja ammattitietojen yhteisvaikutuksen tarkasteleminen saattaisi lisätä yksityiskohtaisuutta, mutta kokeilut suppealla aineistolla eivät nouse merkitseviksi.

Tarkasteluissa perusjoukot valittiin taustatietojen esiintymistiheyden perusteella. Näin kaikille neljälle sektorille saatiin oma perusjoukko, jonka ansioita ansioprofiili voimakkaimmin kuvaa. Taulukoissa näkyvät vertailutiedot kuvaavat kyseisen vertailuryhmän suhdetta perusjoukkoon.

Tässä tarkastelussa ei ole täysin hyödynnetty aineiston paneeliluonnetta, vaan aineisto on muunnettu aikasarjamuotoiseksi. Tarkasteluja tehtiin myös vuosittaisilla palkkayhtälöillä, mutta havaintojen lukumäärän takia siitä lähestymistavasta luovuttiin.⁹ Jokainen henkilö on analyysissä mukana vuosittain mikäli hänellä on palkkatieto tuolta vuodelta. Esimerkiksi jokainen, jolla on palkkahavaintoja kaikilta vuosilta, tulee analyysiin 11 kertaa.

Teollisuus

Teollisuuden kuvaavaksi perusjoukoksi on luokiteltu alemman keskiasteen koulutuksen hankkinut teollisen työn tekijä. Teollisuus on otoksessa voimakkaasti miesvaltainen, miehiä on 70 %. Tarkastelussa paljastuu pitkälti asioita, joita on odotettukin: teollisuudessa naiset ansaitsevat kolmanneksen miehiä vähemmän, ja nuorten palkat ovat korkeammat kuin useilla muilla toimialoilla.

Perusjoukkona ovat alemman keskiasteen koulutuksen saaneet. Näyttää siltä, että palkkaero sekä perusasteen koulutuksen hankkineisiin että korkeakoulutuksen hankkineisiin on melko pieni. Keskiasteen koulutus ei lisää tuloja suhteessa peruskoulutukseen kuin 3 %. Alemman korkeasteen koulutus nostaa palkkaa lähes 18 %.

Teollisuustoimialoilla yhteiskunnallisen työn tekijät, joihin lukeutuvat mm. insinöörit, ovat teollisuustyöntekijää jäljessä. Palkkaero on noin 7 %. Myös hallinnollisen työn tekijät ovat edellä teollisuustyöntekijää. Palkkaero on noin 13 %.

9 Vuosittaisista tarkasteluista saatiin tukea tässä esitetyille tuloksille etenkin ikä- sukupuoli- ja koulutusvaikutusten osalta.

Ammattiaseman mukainen tarkastelu paljastaa sen, että alemmaksi toimihenkilöksi lukeutuvat ovat työntekijöitä hieman edellä. Ero on noin 18 %.

län suuntainen tarkastelu on odotetun kaltainen, palkkahuippu saavutetaan keski-iässä (vrt. kuva 2, s. 49). Tämän tarkastelun mukaan huippu saavutetaan 49. ikävuoden vaiheilla eli hieman aikaisemmin kuin yhtiö-aineistosta nähtiin.

Valtaosa otoksen teollisuustoimialaan lukeutuvista on ainoastaan TEL-työsuhteessa eläketurvaansa kartuttaneita. Heidän palkkaprofiilinsa on hieman huipukkaampi, muuten taustamuuttujien suhteen ei synny suuria eroja.

Taulukko 7. Palkkayhtälö teollisuudessa ja teollisuustyöntekijän vertailu eräisiin ryhmiin.

F(14, 10241) = 236,8 Selitysaste, % = 24			
	Kerroin	Standardi- poikkeama	Kerroin/ standardi- poikkeama
Ikä	0,039	0,002	13,89
Ikä*Ikä	-0,0004	0,00003	-11,81
Nainen	-0,344	0,007	-47,61
Koulutusdummyt			
perusaste	-0,030	0,006	-4,58
al. korkea-aste	0,162	0,020	7,77
yl. korkea-aste	0,477	0,037	12,83
Ammattidummyt			
yhteiskunnallinen	-0,074	0,034	-2,15
hallinnollinen	-0,140	0,035	-3,95
kaupallinen	-0,115	0,039	-2,95
maatalous	-0,175	0,026	-6,51
kuljetus	-0,105	0,022	-4,77
palvelu	0,028	0,018	1,52
Asemadummyt			
al. toimihenkilö	0,163	0,033	4,90
työntekijä	-0,051	0,012	-4,20
Vakio	8,512	0,055	152,50

Kauppa

Tässä tarkastelussa perusjoukoksi valittiin perusasteen koulutuksen saaneet kaupallisen työn tekijät, jotka toimivat alempina toimihenkilöinä. Kaupan ala on tunnetusti naisvaltainen, otoksessa naisten osuus oli 53 %.

Sukupuolten välinen palkkaero on tässäkin tarkastelussa melko suuri, yli 31 % miesten eduksi. Koulutus näyttää kaupan alalla lisäävän ansioita, kaikki perustasoa enemmän kouluttautuneet ansaitsevat paremmin.

Jos vertailuryhmänä ovat hallinnollisen työn tekijät kaupan alalla, niin heidän ansionsa ovat 22 % korkeammat kuin perusjoukon. Ylemmät toimihenkilöt näyttävät olevan 20 % korkeammalla palkkatasolla alempiin toimihenkilöihin nähden, kun tarkastellaan ansioita ammattiaseman kautta. Vertailu työntekijöihin ei tässä tarkastelussa nouse merkitseväksi.

Otoksessa kaupan työllisten ikäjakauma ei paljasta mitään erikoista. Kaikki ikäluokat ovat edustettuina melko tasaisesti. Iän suuntainen palkkahuippu saavutetaan kaupan alalla 51-vuotiaana. Kaupan ala on kuitenkin melko jakaantunut työtehtävien mukaan. Valtaosa on palvelutyön tekijöitä, mutta suuri osuus on myös hallinnon tehtävissä olevilla. Tiedetään, että kaupan hallinnossa palkat ovat korkeammat kuin myyntityötä tekevien keskuudessa. Otoksen koko kuitenkin rajoittaa ammattiryhmäkohtaisia tarkasteluja.

Taulukko 8. Palkkayhtälö kaupan alalla ja kaupallisen työn tekijän vertailu eräisiin ryhmiin.

F(10, 4206) = 287,6
Selitysaste, % = 40

	Kerroin	Standardi- poikkeama	Kerroin/ standardi- poikkeama
Ikä	0,084	0,005	14,91
Ikä*Ikä	-0,0008	0,00007	-12,72
Nainen	-0,378	0,013	-27,38
Koulutusdummyt			
yl. keskiaste	0,126	0,016	7,55
al. korkea-aste	0,144	0,024	5,91
yl. korkea-aste	0,468	0,033	14,05
Ammattidummyt			
yhteiskunnallinen	0,079	0,021	3,71
hallinnollinen	0,201	0,016	12,28
maatalous	0,279	0,187	1,48
Asemadummyt			
yl. toimihenkilö	0,182	0,019	9,31
Vakio	7,427	0,110	67,03

Liike-elämää palvelevat toimialat

Tässä tarkastelussa perusjoukoksi valittiin ylemmän keskiasteen koulutuksen hankkineet hallinnollisen työn tekijät, jotka toimivat alempina toimihenkilöinä. Myös tämä ala on lievästi naisvaltainen, otoksessa naisten osuus oli 54 %.

Sukupuolten välinen palkkaero on tässä tarkastelussa melko pieni, noin 20 % miesten eduksi.

Liike-elämän piirissä koulutuksen vaikutukset näyttävät melko pieniltä. Vain perusasteen koulutuksen hankkineet eivät jää kuin 9 % jälkeen ylemmän keskiasteen tasoisesta perusjoukosta. Toisaalta korkea-asteen koulutuksen hankkineetkaan eivät nouse 25 % korkeammalle.

Liike-elämän puolella yhteiskunnallisen työn tekijät jäävät perusryhmästä runsaat 10 % jälkeen. Ammattiasematarkastelussa puolestaan

näyttää vaikuttavan huomattavasti jos on ylempi toimihenkilö. Silloin on lähes 36 % korkeammalla ansiotasolla.

Liike-elämän piirissä iän suuntainen palkkahuippu saavutetaan 51-vuotiaana. TEL-aloja tarkastellessa eroa syntyy. Ikäprofiili on selvästi vanhempaan suuntaan nojallaan ja ansiot ylipäättään ovat korkeammat. Huippu saavutetaan 55-vuotiaana.

Lilja (1999) on tutkinut pankkialan palkkakehitystä alan voimakkaan rakennemuutoksen aikana vuodesta 1990 vuoteen 1997. Hänen mukaansa alle 25-vuotiaiden palkkojen kasvu 35–54-vuotiaisiin nähden on selvästi nopeampaa. Miehillä ero on yli 19 %, mutta nuoret naiset eroavat vajaat 4 %. Vaikuttaa siltä, että lakipiste ei ole aivan ilmeinen, sillä yli 55 naisilla eroa ei synny, vaikka alalla pysyneet miehet säilyvät selvästi kasvavien palkkojen uralla.

Taulukko 9. Palkkayhtälö liike-elämässä ja hallinnollisen työn tekijän vertailu eräisiin ryhmiin

F(10, 3977) = 192,8 Selitysaste, % = 33			
	Kerroin	Standardi- poikkeama	Kerroin/ standardi- poikkeama
Ikä	0,060	0,007	8,63
Ikä*Ikä	-0,0005	0,00008	-6,54
Nainen	-0,220	0,016	-13,08
Koulutusdummyt			
perusaste	-0,091	0,019	-4,68
al. korkea-aste	0,121	0,023	5,22
yl. korkea-aste	0,22	0,023	9,81
Ammattidummyt			
yhteiskunnallinen	-0,128	0,016	-7,62
Asemadummyt			
yl. toimihenkilö	0,304	0,019	15,26
Vakio	8,017	0,136	58,91

Peruspalvelut

Tässä tarkastelussa perusjoukoksi valittiin alemman keskiasteen koulutuksen hankkineet yhteiskunnallisen työn tekijät, jotka toimivat alempina toimihenkilöinä. Tämä ala on vahvasti naisvaltainen, otoksessa naisten osuus on lähes 80 %.

Sukupuolten välinen palkkaero on tässä tarkastelussa melko pieni, noin 20 % miesten eduksi.

Peruspalvelujen alalla koulutuksen vaikutukset näyttävät melko odotetuilta. Perusasteen ja keskiasteen koulutuksen hankkineet ovat melko tasoissa. Toisaalta alemman korkea-asteen koulutuksen hankkineet eivät nouse 18 % korkeammalle.

Hieman yllättävää on myös se, että peruspalvelujen alalla hallinnollisessa työssä työskentelevät jäävät lähes 10 % jälkeen. Ammattiasematarkastelussa puolestaan näyttää vaikuttavan positiivisesti, jos on ylempi toimihenkilö. Silloin on noin 18 % korkeammalla palkkatasolla.

Tyypillisesti peruspalvelualoilla työskentelevät ovat julkisen sektorin, erityisesti kuntien palkkaamia. Kunnallisen sektorin palkkayhtälö on pääosin samanlainen kuin edellinen kaikki sektorit kattava tarkastelu. Saman perusjoukon tarkastelu ei paljasta muuta merkittävää kuin sukupuolieron, joka vaikuttaa 24 %:n verran palkkoihin.

Ikäprofiilitarkastelusta huomataan, että peruspalvelualalla ansiokehitys on koko ikävälillä lähes nousevaa, eikä profiiliin kääntyminen laskuun 56-vuotiaille osuvan huipun jälkeen juurikaan näy. Kuntasektorille rajoitetussa tarkastelussa profiili on samanmuotoinen, taso nousee lopussa korkeammaksi.

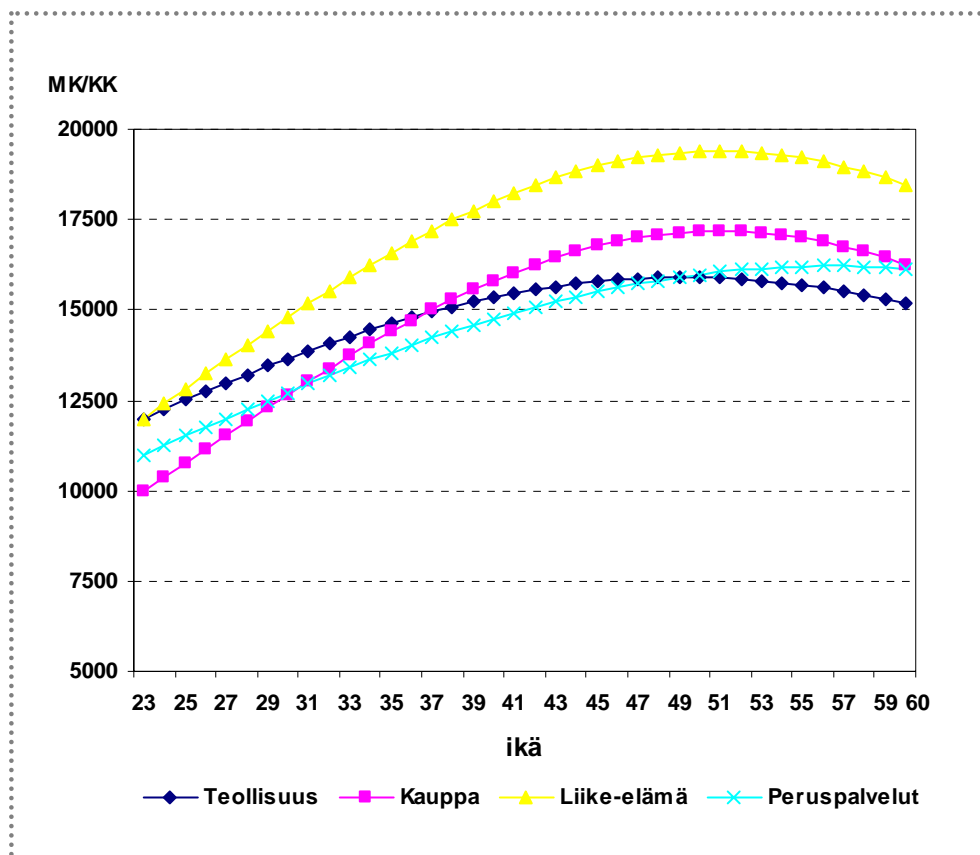
Taulukko 10. Palkkayhtälö peruspalvelualoilla ja yhteiskunnallista työtä teke-
vän alemman toimihenkilön vertailu eräisiin ryhmiin.

F(12, 9156) = 262,0 Selitysaste, % = 25			
	Kerroin	Standardi- poikkeama	Kerroin/ standardi- poikkeama
Ikä	0,039	0,004	7,84
Ikä*Ikä	-0,0003	0,00006	-5,23
Nainen	-0,240	0,0142	-16,92
Koulutusdummyt			
perusaste	-0,086	0,018	-4,79
yl. keskiaste	0,042	0,014	2,96
al. korkea-aste	0,163	0,015	10,70
yl. korkea-aste	0,351	0,020	17,37
Ammattidummyt			
hallinnollinen	-0,106	0,017	-6,16
maatalous			
kuljetus	-0,491	0,090	-5,42
palvelu	-0,161	0,018	-8,64
Asemadummyt			
yl. toimihenkilö	0,165	0,014	11,69
Vakio	8,366	0,099	84,06

Laskennalliset ikä-palkkaprofiilit eräillä toimialoilla

Kuvassa 2 esitellään ikämuuttujiin perustuvat palkkaprofiilit edellä mainituilla toimialoilla. Profiili heijastaa kuitenkin kaikkien kyseisillä toimialoilla toimivien palkkakehitystä. Kuviossa lähtötaso kuvaa keskimääräistä ansiotasoa kullakin toimialalla siinä vaiheessa, kun aktiivinen eläketurvaa kartuttava työura tyypillisesti alkaa. On syytä huomata, että tässä esitetyt kuvaajat perustuvat laskennallisiin profiileihin.

Mitä voidaan sanoa muodostuneista profiileista? Ylipäättään käännepiste näyttää ajoittuvan lähelle 50. ikävuotta. Tässä tarkastelussa huomio kiinnittyy ns. suuriin ikäluokkiin. Ne näyttävät olevan siirtymässä hitaan palkkakehityksen uralle. Lähivuosina nähdään, käykö näin todella vai johtaako työmarkkinatilanne jopa päinvastaiseen suuntaan.

Kuva 2. Laskennalliset ansioprofiilit eri toimialoilla, vuoden 1997 tasossa.

Käännepisteet vaihtelevat toimialoittain melkoisesti. Teollisuuden toimialoilla käännepointe on 48 vuotta, kun peruspalvelujen puolella se on 57 vuotta. Taulukon 2. (s. 33) mukaan palkkakehitys voidaan luonnehtia kasvuprosenteilla eri ikäväleillä. Kyseisen taulukon TEL-palkansaajiin keskittynyt aineisto tuottaa hyvin pitkälle tässä teollisuutta kuvaavan profiilin. Toimialakohtaiset profiilit ovat siinäkin mielessä odotettuja, että peruspalvelujen puolella eli kuntien virkasuhteissa on useissa ammattiryhmissä jatkuvasti nouseva palkkakehitys. Kunnan ja valtion virkasuhteissa on runsaasti vaihtelua ja ammattikohtaisuutta. Valtaosalla palkkakehitys säilyy myöhäisemmällä iällä yleisen ansiotason kasvun vauhdissa, mutta eräät ammattiryhmät, kuten sotilaat, säilyvät nousevalla reaali-palkkauralla eläkkeeseen asti.

Kohorttien palkoista

Viimeisten 30 vuoden ajalta voidaan poikkileikkaustarkasteluista havaita jokin ikäluokka, joka on ansiokehityksessä korkeammalla tasolla kuin muut. Joka hetki on jokin kohortti omassa suhteellisesti muita korkeammassa ansaintahuipussaan. Ilmiöön on useita selityksiä. Yksi selitystapa on tarkastella henkilöön ja hänen elinkaarivaiheeseensa liittyviä tekijöitä, toinen tapa pohjautuu enemmän makro- ja historiaseikkoihin. Tyypillisesti ansiokehityksen huippuvaihe on keski-iässä. Sen jälkeen ansiot alkavat jopa laskea. Parhaillaan palkkahuippusukupolvena on noin 50-vuotiaiden kohortti, mikä nähtiin myös kuvasta 1.

Taloustieteessä ja empiirisessä tutkimuksessa palkkojen ikäprofiilia on selitetty elinkaariteorian avulla. Se perustuu ajatukseen, että nuoret ovat työvoimaan tullessaan valmiuksiltaan hyvää työvoimaa ja ansaitsevat vuosi vuodelta suurempaa pakkaa. Elinkaariteoriassa ilmiötä tutkitaan ansioiden johdannaisen eli varallisuuden kautta. Nuoret ovat teorian mukaan työvoimaan tullessaan jopa velallisia ja joutuvat maksimoimaan tulonsa. Tärkein tulojen hankkimisen motiivi on kuitenkin tulevaisuudessa odottava eläke aika ja vanhuus, jota varten pitää säästää. Teorian mukaan keski-iässä varallisuus ja palkat ovat huipussaan. Myöhemmin ansiot alkavat laskea, syiden liittyessä terveyteen ja jo hankittuun varallisuuteen.

Useissa empiirisissä tarkasteluissa profiilieroisiin pureudutaan taloushistoriasta käsin, niin että henkilökohtaisiin tulomahdollisuuksiin vaikuttavat suhdanteet, talouden rakennemuutos ja työmarkkinakysymykset.

Seuraavaksi pyritään selittämään tiettyjen kohorttien palkkakehitystä henkilön ominaisuuksista lähtien. Yhtiöaineistosta on voitu päätellä, mikä syntymävuosiluokka on korkeimmalla profiililla (katso esim. kuva 1). Vuonna 1942 syntynyt ikäluokka on koko työhistoriansa erottunut palkkahuippusukupolvena. Korkealla profiililla ovat olleet myös ne muutamat sotienjälkeiset syntymävuosiluokat, joita sanotaan suuriksi ikäluokiksi. Kiinnostavaa on, että vuonna 1942 syntyi varsin pieni ikäluokka verrattuna esim. sotien jälkeen syntyneisiin ikäluokkiin.

Kohorttitarkasteluja voidaan tehdä pääosin kahdesta asetelmasta. Ensinnäkin voidaan seurata tiettyä ikää vuodesta toiseen ja näin saa tietoa sen iän suhteellisesta asemasta. Toinen tapa, johon tässä on päädytty, on seurata syntymävuosiluokan palkkakehitystä ajan suhteen. Tässä lähestymistavassa tulkinnot koskevat nimenomaan tarkastelussa olevia sukupolvia itseään, mutta vertailuasetelma on heikompi.

Eräiden kohorttien ammatilliset ominaispiirteet

Kohorttitarkasteluissa pitäydettiin yhdistetyissä syntymävuosiluokissa. Syntymävuosiluokkien yhdistäminen lisää käyttökelpoisten tapausten määrää ja antaa yleiskuvan ikävaikutuksesta. Yksittäisten syntymävuosiluokkien tarkastelu ei silti merkitsevästi muuttaisi tuloksia. Kohorttimäärityksissä kiinnitettiin huomiota kohdehenkilöiden ikään tarkastelujaksolla. Vanhin kohortti on 1936–45 syntyneet, jotka edustavat tarkastelujaksolla 40–60-vuotiaita. 1946–55 syntyneet edustavat suuria ikäluokkia, jotka olivat 90-luvulla nelikymppisiä. Nuoria edustavat syntymävuosiluokat 1956–65. He olivat tarkastelujaksolla 22–41-vuotiaita.

Myös ikätarkasteluissa perusjoukkoon lukeutuvat työlliset palkansaajat. Tarkastellaan ensin, minkälaisia ikäluokat ovat taustatietojen valossa, ja verrataan tietoja koko otoksen vastaaviin tarkasteluihin. Sen jälkeen muodostetaan palkkayhtälöt.

Kohortit toimialan mukaan

Taulukosta 11 nähdään ehkä hieman yllätyksellisesti, että kohortit jakautuvat tasaisesti yleisimmille toimialoille. Tarkasteluvuosien vertailusta nähdään palvelualojen, sekä hoivapalvelujen että liike-elämän palvelujen laajentuminen. Muilla toimialoilla osuudet näyttävät säilyvän lähes ennallaan. Lisäksi osa rakennemuutoksesta selittyy toimialojen sisäisellä liikkeellä, kuten metalliteollisuudessa on tapahtunut.

Taulukko 11. Kohorttien työllisten jakautuminen yleisimmille toimialoille vuosina 1987 ja 1997, %.

Toimiala*	1936–45		1946–55		1956–65		1966–70	
	1987	1997	1987	1997	1987	1997	1993**	1997
Terveys ja virkistys	13	17	14	18	14	18	13	14
Kauppa	12	11	12	10	13	12	16	14
Liike-elämän palvelut	6	9	7	9	8	10	8	11
Metalliteollisuus	9	6	10	9	9	9	11	11
Yrittäjä	10	7	8	7	5	6	6	4
Muut toimialat	50	50	49	47	51	45	46	46
Lukumäärä	1 723	1 011	2 450	2 161	1 942	2 027	582	830

*Toimialat ovat tässä Tilastokeskuksen toimialaluokitus 1995:n pääluokkien mukaiset.
**Vuosina 1966–70 syntyneiden tiedot ovat vuodelta 1993.

Yrittäjät ovat tässä taulukossa mukana yleisen mielenkiinnon takia. Palkkayhtälöissä heitä ei ole.

Taulukko 12. Kohorttien työllisten keskikuukausipalkat yleisimmillä toimialoilla vuosina 1987 ja 1997. Laskettu ansiotasoindeksillä vuoden 1997 tasoon muunnetusta aineistosta.

Toimiala	1936–45		1946–55		1956–65		1966–70	
	1987	1997	1987	1997	1987	1997	1993*	1997
Terveys ja virkistys	12 000	9 900	10 300	10 000	9 600	9 900	8 700	9 400
Kauppa	11 300	10 500	10 600	10 800	9 800	10 500	7 700	9 000
Liike-elämän palvelut	14 400	13 000	13 100	11 400	10 800	11 800	8 700	9 500
Metalliteollisuus	13 400	14 300	13 00	14 700	10 700	12 600	9 400	11 400
Kohorttien keskipalkka	11 100	11 400	11 300	11 600	9 700	10 600	8 500	9 700

*Vuosina 1966–70 syntyneiden tiedot ovat vuodelta 1993.

Vuodesta 1987 vuoteen 1997 keskipalkat nousivat reaalisesti kaikilla mainituilla kohorteilla. Tämä poikkeaa siitä, mitä havaittiin koko otoksen tarkastelussa. Vuosina 1936–45 syntyneiden kohorttien vuosittainen palkkojen reaalikasvu oli 0,2–0,35 % tasaisena kasvuna ilmaistuna. Vuosina 1956–65 syntyneillä palkkojen reaalikasvu oli tarkastelussa 0,9–1,1 % vuodessa.

Kohortit koulutuksen mukaan

Koulutustarkastelusta nähdään, että pelkän peruskoulutuksen saaneiden osuus pienenee sitä mukaa, mitä nuorempi ikäluokka on. Keskiasteen koulutus on suomalaista nykypäivää. Taulukosta 3 (s. 35) nähdään koko otokseen perustuva jako ylemmän ja alemman keskiasteen välillä. Iän mukaan tarkasteltuna näyttää myös siltä, että useimmat ovat tyytyneet alemman keskiasteen koulutukseen.

Taulukko 13. Eräiden kohorttien työllisten koulutustaso vuosina 1987 ja 1997, prosentteina niistä, joilla tieto esiintyy.

Koulutusaste	1936–45		1946–55		1956–65		1966–70	
	1987	1997	1987	1997	1987	1997	1993*	1997
Perusaste	50	43	33	29	20	15	17	13
Keskiaste	36	36	51	51	72	61	69	59
Korkea-aste	14	22	15	20	8	20	15	28
Lukumäärä	1 742	1 023	2 482	2 174	1 963	2 034	589	832

*Vuosina 1966–70 syntyneiden tiedot ovat vuodelta 1993.

Kohortit ammattiaseman mukaan

Tarkastellaan seuraavaksi kohortteja ammattiaseman mukaan. Myös ammattiasemajakauma vaikuttaa hyvin vakaalta. Ns. perinteiset alat ovat säilyttäneet valta-asemansa palveluiden puristuksessa. Yhteiskunnallisissa ja hallinnollisissa tehtävissä toimii lähes puolet kohorteista. Eroa on ainoastaan kaikkein nuorimmilla.

Taulukko 14. Eräiden kohorttien työllisten ammattiasema vuosina 1990 ja 1995, %.

Koulutusaste	1936–45		1946–55		1956–65		1966–70	
	1990	1995	1990	1995	1990	1995	1990	1995
Yhteiskunnallinen, tekninen ja taiteellinen työ	25	30	27	31	26	31	12	25
Hallinnollinen työ	15	16	16	17	15	15	12	12
Kaupallinen työ	8	7	7	7	8	7	11	10
Maataloustyö	11	8	8	7	7	7	6	5
Kuljetustyö	6	5	6	6	7	6	7	5
Teollinen työ	22	19	23	19	24	22	29	28
Palvelutyö	12	13	12	12	11	10	16	13
Sotilastyö	0	0	0	0	1	1	1	1
Muu työ	1	2	1	1	1	1	6	
Lukumäärä	1 676	1 155	2 435	2 121	2 114	1 882	645	691

Nuorimmalle kohortille, vuosina 1966–70 syntyneille, on tyypillistä kaupallisen työn suuri osuus ja myös se, että teollisuustyöhön lukeutuu melko suuri osuus.

Kohortit sosioekonomisen aseman mukaan

Koko otoksessa henkilöt jakautuivat sosioekonomisen aseman mukaan siten, että yrittäjiä oli noin 14 %, toimihenkilöitä noin 50 % ja työntekijöitä noin 35 %. Näyttää siltä, että yrittäjien osuus laskee mitä nuoremmista on kyse, vaikka esim. 1956–65 syntyneistä suurin osa on potentiaalista yrittäjäjoukkoa. Palkkamalleissa rajaudutaan kuitenkin työllisiin palkansaajiin. Toimihenkilövaltaisuus on silmiinpistävää kaikissa ikäluokissa.

Taulukko 15. Eräiden kohorttien työllisten sosioekonominen asema vuosina 1990 ja 1995, %.

Sosioekonominen asema	1936–45		1946–55		1956–65		1966–70	
	1990	1995	1990	1995	1990	1995	1990	1995
Yrittäjä	17	17	15	14	10	12	5	10
Yl. toimihenkilö	16	20	18	21	15	20	4	14
Al. toimihenkilö	33	33	35	36	37	36	37	34
Teoll. työntekijä	15	12	15	13	17	14	21	19
Muu työntekijä	19	18	17	16	21	18	33	23
Lukumäärä	1 664	1 136	2 419	2 103	2 083	1 872	605	685

Kohortit eläkelain mukaan

Aineistossa on myös tieto siitä, minkä eläkelain mukaista työtä henkilö on tehnyt.¹⁰ Tämän muuttujan avulla voidaan karkeasti arvioida, miten eri kohortit jakautuvat eläkelakien mukaan. Aineiston takia on järkevää puhua yksityisestä ja julkisesta sektorista.

10 Tieto on vuodenvaihteessa voimassaolevista työsuhteista. Tässä tarkastelussa ei tule esille vuoden aikana lain piiristä toiseen vaihtaminen.

Taulukko 16. Eräiden kohorttien työllisten jakautuminen yksityiselle ja julkiselle sektorille eläkelain mukaan, %.

Eläkelaki	1936–45		1946–55		1956–65		1966–70	
	1987	1997	1987	1997	1987	1997	1993*	1997
TEL	59	45	59	50	66	55	70	64
VEL ja KVTEL	35	35	35	32	28	28	24	22
Muut	6	20	6	18	6	7	6	14
Lukumäärä	1 414	985	2 119	2 120	1 802	1 966	497	798

*Vuosina 1966–70 syntyneiden tiedot ovat vuodelta 1993.

TEL-palkansaajien lukumäärä näyttää kaikissa ikäluokissa laskeneen 1980-luvun lopulta. Otoksessa noin puolella sotien jälkeen syntyneistä työssäolo on TEL:n alaista. Julkisen sektorin osuus on vakaasti kolmannes. Lyhyiden työsuhteiden tilastoinnin vakiinnuttua 90-luvulla työsuhteiden ptkittyminen näkyy kasvaneina osuuksina.

Kohorttien palkkayhtälöt

Tässä tarkastelussa muodostettiin palkkayhtälöt samoin periaattein kuin aiemmin. Taulukoissa esitetyt kertoimet ovat 5 %:n riskitasolla merkitseviä. Perushenkilö kuvaa kyseisiä kohortteja edustavimmin. Näyttää siltä, että selitysasteet nousevat tässä korkeammiksi kuin toimialatarkasteluissa, mikä tarkoittaa ilmiön parempaa kuvausta.

Sukupuolten välinen palkkaero on havaittavissa myös kohorttitarkasteluissa. Vaikuttaa siltä, että ns. 40-luvun kohortti on epätasa-arvoisin täs-

sä suhteessa. Nuorin kohortti¹¹ on siirtymässä tasaisempaan palkkakehitykseen, mikä ei ole yllätys.

Koulutus vaikuttaa pitkälti samoin kuin toimialatarkasteluissa – korkea-asteen koulutus alkaa jo selvästi kannattaa. Hallinnollisen työn tekijät ovat vanhemmissa kohorteissa selvästi yhteiskunnallisen työn tekijöitä edellä. Hieman yllättävää on havaita, että teollisuustyö kannattaa selvästi heikommin nuorimpien ryhmässä. Eroa tulee yli 27 %. Ammattiasematarkastelu on odotetun kaltainen. Alemmat toimihenkilöt ovat myös alemmalla palkkatasolla. Nuorimmalla kohortilla ero tosin on pienempi, noin 12 %.

Ikätekijöiden huomioon ottaminen paljastaa saman kuin edellä mainitut laskennalliset ikä-palkkalaskelmatkin. Nuorten palkat ovat kasvuralla, vanhempien osana on jopa yleisen ansiotason suhteen laskua.

11 Taulukoissa esiintyvä nuorin kohortti, vuosina 1966–70 syntyneet, ei ole palkkayhtälöissä mukana, pienten lukumäärien takia.

Taulukko 17. Kohorttien palkkayhtälöt. Perusjoukkona yhteiskunnallista työtä tekevät ylemmät toimihenkilöt, joilla alemman keskiasteen koulutus.

F-testiarvo =	(12, 5784) = 287	(12, 10074) = 380	(12, 9740) = 195
Selitysaste, % =	37	31	21
	Kerroin (t-arvo)		
	1936–45	1946–55	1956–65
Ikä	-0, 044 (-3, 17)	0, 006 (6, 50)	0, 015 (13, 13)
Nainen	-0, 361 (-30, 03)	-0, 322 (-33, 49)	-0, 277 (-26, 24)
Koulutusdummyt			
perusaste	-0, 044 (-2, 54)		
yl. keskiaste	0, 116 (6, 64)	0, 071 (5, 70)	0, 103 (7, 63)
al. korkea-aste	0, 204 (10, 06)	0, 167 (10, 67)	0, 162 (9, 11)
yl. korkea-aste	0, 386 (16, 06)	0, 351 (20, 03)	0, 318 (16, 02)
Ammattidummyt			
hallinnollinen	0, 065 (5, 32)	0, 054 (5, 57)	
kauppa			-0, 091 (-5, 71)
maatalous		-0, 160 (-3, 18)	
kuljetus	-0, 093 (-2, 54)		
teollisuus			-0, 327 (-2, 84)
Asemadummyt			
al. toimihenkilö	-0, 202 (-13, 00)	-0, 225 (-18, 95)	-0, 144 (-10, 79)
Vakio	9, 970 (146, 85)	9, 399 (210, 90)	8, 92 (215, 70)

Korkeamäki (1999, s. 36) on tutkinut koulutusasteen vaikutusta palkkoihin hyvin samantyyppisellä aineistolla. Tulokset ovat pääosin samansuuntaiset – keskiasteen koulutus ei palkitse mitenkään dramaattisesti. Hänen mukaansa julkisella ja yksityisellä sektorilla syntyy hienoista eroa, jos on hankkinut alemman korkea-asteen koulutuksen. Etenkin naisten palkkoihin korkea koulutus vaikuttaa voimakkaasti. Miehillä koulutuksen kasvu nostaa sektorista huolimatta tasaisemmin palkkoja.

Arviointia

Tämä tutkimus vahvistaa sitä näkemystä, että iän suuntainen palkkakehitys on jaettavissa nopean kasvun vaiheeseen ja hidastuvan kasvun vaiheeseen, joka voi jopa kääntyä laskuksi. Kun säännöllinen työ tyypillisesti aloitetaan noin 24-vuotiaana (katso esim. Tuominen 2000), odotetta-

vissa on noin 20 vuotta nopeaa palkkakehitystä. Keski-iässä, ikävälillä 45–55 tapahtuu käänne, jolloin palkat lähtevät laskuun vaihdellen, toimialan mukaan.

Palkkojen iän suuntainen lakipiste näyttää työeläkejärjestelmän voimassaoloaikana siirtyneen myöhemmäksi. Tämän tutkimuksen mukaan lakipiste vaihtelee eri toimialoilla ja talouden sektoreilla. Valtaosalla teollisuus- ja palvelualojen palkansaajista käännepiste on tarkasteluajanjaksolla ajoittunut 50. ikävuoden vaiheille. Kuntasektorilla sen sijaan näyttää toteutuvan ns. virkamieskarrieeri, sillä kasvu pelkästään hidastuu lähestyttäessä 60. ikävuotta.

Palkkatasoeroja selvitettiin koulutus-, ammatti- ja asematietojen perustalta. Otoksen perusteella suomalaiset ovat valtaosin keskiasteen koulutuksen hankkineita ja työskentelevät eritasoisina toimihenkilöinä. Varsinkin korkeakoulutasoinen koulutus näyttää kannattavan. Ammattitarkastelut eivät paljastaneet mitään uutta toimialat huomioon ottaen.

Aikaisempien havaintojen perusteella pyrittiin myös selvittämään kohorttien palkkavaikutuksia edellä mainittujen taustatietojen avulla. Aineiston vähäisyyden takia ei voitu tarkastella yksittäisiä syntymävuosiluokkia, vaan oli tyydyttävä yhdistettyjen kohorttien tarkasteluun. Suuret ikäluokat, jotka ovat tällä hetkellä palkkahuippuvaiheessa, eivät erotu systemaattisesti muista kohorteista. Koulutus kannattaa kaikissa ikäluokissa, korkeakoulutason hankkiminen nostaa palkkoja vähintään neljänneksen. Tarkastelujaksolla näyttää teollisuustyö kannattaneen paremmin kuin ns. henkisen työn tekeminen.

Tämän tutkimuksen perusteella ei voi ottaa selvää kantaa, miten profiilit muuttuvat tulevaisuudessa. Tuleviin profiileihin vaikuttavat monet vielä ennakoimattomat tekijät. Työurien päättyminen saattaa muuttaa yleiskuvaa profiileista nopeastikin. Talouden rakennemuutos, josta tässäkin hieman saatiin tuntumaa, vaikuttaa edelleen eri-ikäisten ja erilaisen koulutuksen hankkineiden palkkamahdollisuuksiin. Todennäköisesti vielä enemmän tulee vaikuttamaan väestörakenteen nopea muutos, joka heijastuu pian eri-ikäisten työmarkkinoihin. Yksi oletus on, että työmarkkinatilanne nostaa tulevaisuudessa nuorten palkkoja selvästi.

Tämän tutkimuksen selkein havainto on, että toimialoittaiset profiilit vaihtelevat yllättävän paljon. Ei ole yhtä tyypillistä ikäprofiilia, yhtä vähän kuin on keskimääräistä ihmistäkään.

KIRJALLISUUS

Asplund R. (1993) Teollisuuden toimihenkilöiden palkat ja inhimillinen pääoma. ETLA, B 89.

Komiteanmietintö. Eläkeindeksikomitean mietintö 1975:44.

Korkeamäki O. (1999) Yksityisen ja julkisen sektorin palkkoihin vaikuttavat tekijät. VATT tutkimuksia 57.

Kuntasektorin kuukausipalkat 1987, Palkat 1988:22.

Laesvuori A. ja Lundqvist B. (1983) Palkansaajan ansiokehitys. Tel-Lel- työntekijän ansiokehitys vuosina 1964–1979. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1983:2

Laesvuori A. ja Lundqvist B. (1989) Tel-Lel- työntekijän ansiokehitys vuosina 1964–1984, Eläketurvakeskuksen katsauksia.

Lappeteläinen A. (1994) Sukupolvien elinkaarityötulot Suomessa. VATT-keskustelualoitteita no. 77.

Liikealan palkat 1988, Palkat 1989:14.

Lilja R. (1999) Pankissa töissä. Tutkimus naisten ja miesten ura- ja palkkakehityksestä pankkialalla ajanjaksolla 1990–97. ETLA, B 152.

Nygård F. (1989) Relative income differences in Finland 1971–1981. Teoksessa: Essays on Income Distribution, Economic Welfare and Personal Taxation. Hagfors R. ja Vartia P. (toim.) ETLA, A 13.

Pehkonen J. ja Virén M. (1992) Measuring Changes in Age-Income Profiles over Time: Evidence from Finnish Panel Data. University of Turku, Department of Economics Research Reports no. 19.

Teollisuuden toimihenkilöiden palkat 1988, Palkat 1989:15.

Teollisuuden työntekijöiden palkat 1988, Palkat 1989:21.

Tuominen E. (2000) Muuttuva aktiivi-ikä ja eläketurva. Eläketurvakeskuksen raportteja 2000: 21.

Yksityisen sektorin kuukausipalkat 1997, Palkat 1998:19.

SISÄLTÖ

NUORTEN TYÖELÄMÄÄN SIOITTUMINEN

Kristiina Tuominen

Johdanto	63
Tutkimuksen tavoite ja tutkimusaineisto	65
Tulokset	66
Työelämään valmentava koulutusvaihe	66
Työelämään siirtyminen ja jatkuvan työnteon aloittaminen	69
Kokemukset töihin siirtymisestä	73
Työn vakituisuus	77
Työelämään kiinnittyminen	80
Koulutuksen ja työn vastaavuus	82
Tiivistelmä	84
Kirjallisuus	87

NUORTEN TYÖELÄMÄÄN SIJOITTUMINEN

Kristiina Tuominen

Johdanto

Artikkelissa tutkitaan suomalaisnuorten työmarkkinoille tuloa ja työelämään kiinnittymistä sekä siinä tapahtuneita muutoksia. Nuorten koulutuksen jälkeisestä työelämään sijoittumisesta on toistaiseksi vähän tietoa. Ilmeistä kuitenkin on, että koulutuksensa päättäneiden nuorten työhön sijoittuminen on tullut vaikeammaksi, erityisesti 1990-luvun työllisyyskriisin jälkeen. Samalla kun nuorten koulutusajat ovat pidentyneet, myös työmarkkinat ovat muuttuneet. Nuorten työhön hakeutuminen ei enää pääty ensimmäisen työpaikan saamiseen. Pysyvä työ löytyy vasta muutaman vuoden kuluttua lyhytkestoisten työ-, työttömyys- ja opiskelukausiensa jälkeen. (Koulutus 1998:1, 102)

Nuorten työvoimaan kuuluvuus on koulutuksen pitenemisen vuoksi vähentynyt. Viimeisten 30 vuoden aikana on tapahtunut selvää vähene mistä alle 20-vuotiaiden työvoimaan kuuluvuudessa. Tämä selittyy peruskoulun jälkeisen ammatillisen koulutuksen ja ylioppilastutkinnon suorittamisen yleistymisestä. Sen sijaan 20–24-vuotiaiden ja varsinkin 25–29-vuotiaiden ikäluokassa on jo paljon opiskelunsa päättäneitä, joten heillä työvoimaosuuden vaihtelu heijastaa myös työllisyystilanteen vaihtelua. Systemaattista työvoimaosuuden laskua ei näin ollen ole näissä ikäryhmissä havaittavissa. (Santamäki-Vuori 1995, 140) Huonon työllisyystilanteen vallitessa päätoimisen opiskelun suosio kasvaa selvästi (Santamäki-Vuori ja Sauramo 1995, 25–26, Parjanne 1997, 14). Työttömyyteen on haettu ratkaisua myös uudesta koulutuksesta (ks. Nummenmaa 1996). Työllisyyden parantuessa nuoret suuntautuvat taas työmarkkinoille.

Edellisen kerran nuorisotyöttömyys oli vakava ongelma 1970-luvun taantuman aikaan. Työttömyyden ollessa pahimmillaan vuonna 1978 15–19-vuotiaiden työttömyys nousi 20 prosenttiin ja 20–24-vuotiaista työttöminä oli 12 prosenttia. Vaikka vuosien 1979 ja 1980 taloudellinen nousu alensi kauttaaltaan työttömyysasteita, molemmissa nuorten ikäryhmissä

työttömyysaste oli 1980-luvulla jatkuvasti lähes kaksinkertainen 70-luvun alkuvuosiin verrattuna. (Lilja, Santamäki-Vuori ja Standing 1990, 85).

Nuorten työttömyysaste pysytteli melko samana 1980-luvun alusta aina vuoteen 1990, minkä jälkeen työttömyysluvut seuraavana vuonna kaksinkertaistuivat lähes kaikissa alle 30-vuotiaiden ikäryhmissä (Työmarkkinat 1993:17, 76). Kääntyessään vuonna 1993 laskuun työttömyys aleni tosin nuorilla selvästi nopeammin kuin muilla, samoin pitkäaikaisyöttömyys väheni nuorilla merkittävämmiin (Työvoima 2017, 17, 31). Silti nuorten työttömyysaste (15–19-vuotiailla 31 prosenttia ja 20–24-vuotiailla 17 prosenttia) on edelleen selvästi korkeampi kuin kaikkien työkäisten keskimääräinen työttömyysaste (15–64-vuotiailla 10 prosenttia) (Työmarkkinat 2001:15, 77).

Vaikka nuorten työllisyystilanne on laman jälkeen parantunut, uusissa työsuhteissa korostuvat edelleen määräaikaisuus, osavuotisuus ja katkokset. Tällöin eivät nuoret voi tehdä tulevaisuudensuunnitelmiaan pysyvien työsuhteiden ja uraputken varaan. (Suikkanen, Linnakangas ja Karjalainen 1999b, 128) Vanhastaan määräaikaiset työsuhteet ovat olleet nuorilla yleisiä, mutta 1990-luvulla määräaikaisista ja projektityyppisistä työsuhteista on ollut muodostumassa normaali työsuhdemalli ei vain työhistorian alkuvaiheessa vaan myöhemminkin. (Viinamäki 1996, 109, Nyyssölä 1997, 332)

Määräaikaiset ja osa-aikaiset työt ovat toki aina kuuluneet nuorten työuraan samoin kuin työuran alun kitkatyöttömyys. Epätyypilliset työsuhteet voivat olla nuoren omakin valinta. Yksilötasolla työurat ovat erilaistuneet. Tähän on vaikuttanut yhtäältä paine lisätä työmarkkinoiden joustavuutta sekä toisaalta yksilöiden elämäntilanteiden erilaistuminen ja tarve tehdä yksilöllisiä ratkaisuja, koskivatpa ne koulutusta, perhe-elämää tai työssä käyntiä. (Tuominen ja Hyrkkänen 1998, 54) Ei ole enää itsestään selvyyttä, että nuori koulun jälkeen opiskelee ammattiin ja siirtyy sen jälkeen pitkään vakituiseen työsuhteeseen.

Koulutuksesta on tullut entistä merkittävämpi tekijä työllistymisessä. Vielä 1980-luvulla työvoimalta edellytetty muodollinen koulutus oli suhteellisen alhainen. Korkea koulutus ei taannut sen pysyvämpää työmarkkina-asemaa kuin matalakaan koulutus. 1990-luvun lopulla työmarkkinoille tulo-prosessi alkoi eriytyä koulutusasteen mukaan. (Suikkanen, Linnakangas ja Karjalainen 1999b, 129–130) Asko Suikkasen ym. tutkimuksessa koulutuksen vaikutus näkyy selvimmin 1960-luvun lopussa syntyneillä miehillä. Sen sijaan naisilla korkea-asteen koulutuksen laajentuminen ei ole 1990-luvulla johtanut työmarkkina-asemien yleiseen paranemiseen.

Laman jälkeen töihin ovat sijoittuneet parhaiten tiettyjen teollisuusalojen, nuoret ja hyvin koulutetut ammattitaitoiset miehet. (Mts. 130–132)

Koulutuksen yleistyminen ja koulutusajan piteneminen eivät ole silti merkittävästi vähentäneet nuorten työssäkäyntiä, sillä opiskeluaikainen työssäkäynti on koko ajan lisääntynyt (Koulutus 1998:1, 102–103). Eila Tuominen (1999) on osoittanut Eläketurvakeskuksen työsuhderekisteriin perustuvilla työhistoriatiedoilla, että työssäolo alle 23-vuotiaana on jonkin verran lisääntynyt koulutetuilla, kun taas pelkän peruskoulutuksen saaneilla työssäolo on pikemminkin vähentynyt. Todennäköisesti opintoja on rahoitettu aikaisempaa yleisemmin käymällä ansiotyössä myös opiskelun ohessa, ei ainoastaan lomien aikana. Nuorisotyöttömyyden kasvu näkyy puolestaan pelkän peruskoulutuksen varaan jääneiden työurassa, sillä työttömyys on koetellut pahiten näitä nuoria.

Vuoden 1998 alusta tuli voimaan nuorten eläkkeen karttumisen kannalta tärkeä lain muutos, kun kaikki työsuhteet niiden kestosta tai palkasta riippumatta tulivat työeläketurvan piiriin. Ongelmana lyhyissä työsuhteissa ei ole enää eläketurvan karttumattomuus vaan nimenomaan näiden töiden ominaispiirteet. Työurat todennäköisesti haurastuvat, sillä työssäkäynnin katkokset väistämättä lisääntyvät ja näitä töitä pitkään tekevien ansiokehitys hidastuu. (Tuominen ja Hyrkkänen 1998, 89–90) Työttömyyskokemuksilla voi olla haitallinen vaikutus nuoren myöhempään työllistymiseen, ansioihin sekä täten myös aikanaan tulevaan eläkkeeseen.

Tutkimuksen tavoite ja tutkimusaineisto

Artikkelissa tutkitaan eri aikoina työmarkkinoille tulleiden suomalaisnuorten kokemuksia työhön sijoittumisesta. Samaan tutkimusprojektiin liittyen Eila Tuominen (2000) on tutkinut työuran alku- ja keskivaiheen muutoksia vertaamalla eri ikäkohorttien työssäoloa elinvaiheittain. Hän on kiinnittänyt huomiota erityisesti koulutukseen työssä- ja työttömyyden muutoksissa (mts. 11). Työssäoloa Tuominen on tutkinut pääasiassa työeläkejärjestelmän rekisteritietoja käyttäen. Kun tässä tarkastellaan eri kohorttien kokemuksia työhön sijoittumisesta, käytetään saman tutkimusprojektin haastattelutietoja.

Tutkimuksen päähuomio on muutosprosessin kuvauksessa, sen selvittämisessä, miten reitit koulutuksesta työelämään ovat muuttuneet ja tulleet vaihtelevammiksi. Tuloksia tarkastellaan iän, koulutustason ja jos-

sain määrin myös koulutusalan sekä sukupuolen mukaan. Mielenkiintoinen ikäluokka ovat 25–34-vuotiaat nuoret aikuiset. Heistä suurin osa on jo päättänyt opintonsa (opiskelijoiden osuus 4 prosenttia) ja valmistunut juuri ennen 1990-luvun lamaa tai myöhemmin.

Tilastokeskuksen koulutusrekisteristä on saatavissa tiedot vuonna 1971 ja sen jälkeen suoritetuista tutkinnoista. Haastatteluaineiston 25–34-vuotiaista yli puolet (58 prosenttia) on suorittanut korkeimman tutkintonsa 1990-luvulla tai myöhemmin.

Nuorimmassa ikäluokassa, 15–24-vuotiaissa, opiskelijoiden osuus on tietenkin vielä suuri (59 prosenttia). Opiskelemissa olevat (alle 35-vuotiaat opiskelijat) on jätetty useissa tarkasteluissa ulkopuolelle, sillä työelämään kiinnittymistä koskevat kysymykset eivät ole heille vielä ajankohtaisia. Heidän osaltaan selvitetään muun muassa opiskeluaikaista työssäkäyntiä.

Tutkimusaineistona on Eläketurvakeskuksen 14–64-vuotiaasta väestöstä hankkima edustava haastatteluaineisto. Tiedot kerättiin Tilastokeskuksen työvoimatutkimuksen yhteydessä huhti- ja toukokuussa 1999. Hyväksyttäviä haastatteluja saatiin kaikkiaan 4 914, mikä on 84 prosenttia haastattelua varten poimitusta otoksesta.

Haastattelukysymykset koskivat jatkuvan ansiotyön aloitusikää, työelämään sijoittumisen helppoutta, vakituisen työn saamista sekä koulutuksen ja ensimmäinen työn vastaavuutta. Analyysissä verrattiin eri aikoina työmarkkinoille tulneiden nuorten kokemuksia koulutuksesta työelämään siirtymisessä. Tulokset esitetään enimmäkseen prosenttijakaumilla ja muuttujien välisillä ristiintaulukoinneilla.

Tulokset

Työelämään valmentava koulutusvaihe

Väestön koulutustaso on noussut tasaisesti viime vuosikymmenien aikana. Koulutustason kohoaminen ilmenee ikäluokkien välisinä suurina koulutuseroina. Haastatteluaineiston 55–64-vuotiaista yli puolet on pelkän perusasteen tutkinnon suorittaneita, vailla ammatillista koulutusta (taulukko 1). Sen sijaan 25–34-vuotiaista useimmat ovat jo ehtineet suorittaa amma-

tillisen tutkinnon. Tästä ikäluokasta enää joka kymmenes on saanut vain perusasteen koulutuksen.

Taulukko 1. Haastateltavien korkein koulutus ikäryhmän mukaan.

	Ikäryhmä					Kaikki
	15–24 v	25–34 v	35–44 v	45–54 v	55–64 v	
Koulutusaste	%	%	%	%	%	%
Perusaste	61	13	19	34	53	35
Alempi keskiaste	10	28	41	33	25	28
Ylempi keskiaste	27	34	22	16	10	22
Alempi korkea-aste	2	17	11	11	9	10
Ylempi korkea-aste	0	8	7	6	3	5
Yhteensä	100	100	100	100	100	100
Lukumäärä	1 080	949	1 053	1 097	735	4 914

Nuorten aikuisten (25–34-vuotiaat) yleisin koulutus on joko alempi tai ylempi ammatillinen eli keskiasteen koulutus. Se on 62 prosentilla ikäluokasta. Ammatillisen koulutuksen rakenne on peräkkäinen, mikä tarkoittaa, että ylempien ammatillisten tutkintojen suoritus edellyttää kouluasteen ammatillisen tutkinnon tai lukion suoritusta. Sen jälkeen opintoja on mahdollista jatkaa ammattikorkeakoulussa tai yliopistossa (= korkea-asteen koulutus). (Koulutus 1998:1, 10)

Nuorista aikuisista peräti 25 prosentilla on joko alempi tai ylempi korkea-asteen tutkinto (taulukko 2). Naiset ovat jonkin verran korkeammin koulutettuja kuin miehet. Miehistä on enemmän niitä, jotka ovat suorittaneet keskiasteen tutkinnon (yhteensä 64 prosenttia), naisissa puolestaan on enemmän korkea-asteen tutkinnon suorittaneita (28 prosenttia).

Tässä 25–34-vuotiaiden ikäluokassa, jossa suurin osa on jo valmistunut ammattiin ja hakeutunut töihin, koulutustaso on noussut huomattavasti viime vuosikymmenien aikana. Vielä 1970-luvulla noin puolet tämän ikäisistä sai vain perusasteen koulutuksen. Tilanne muuttui 1980-luvulla, jolloin vähintään puolet 25–34-vuotiaista hankki keskiasteen koulutuksen. Korkea-asteen suorittaneiden määrä puolestaan kaksinkertaistui 25 vuodessa.

Taulukko 2. Nuorten aikuisten (25–34-vuotiaat) koulutusrakenne koulutusasteen mukaan 1970–1999.

Koulutusaste	1970 %	1975 %	1980 %	1985 %	1990 %	1995 %	1999 %
Perusaste	57	48	38	27	20	18	13
Keskiaste	33	41	50	60	66	62	62
Korkea-aste	10	11	12	13	14	20	25
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100

(Koulutus 1998:1, 139)

Miesten ja naisten koulutustasossa ei ollut paljoa eroa ennen vuotta 1990, jolloin 25–34-vuotiaista miehistä 23 prosenttia ja naisista 18 prosenttia oli pelkän perusasteen koulutuksen saaneita. Tuolloin korkea-asteen suorittaneissa oli vain 2 prosenttiyksikön ero naisten hyväksi. (Koulutus 1998:1, 139) Sen sijaan vuonna 1999 ero on jo 6 prosenttiyksikköä.

Koulutustason kohoaminen on vaikuttanut siihen, että ensimmäisen tutkinnon keskimääräinen suoritusikä on noussut. Haastatteluaineiston 25–34-vuotiaiden keskimääräinen valmistumisikä on 21 vuotta (korkea-asteen suorittaneilla 24 vuotta). Sen sijaan 35–44 sekä 45–54-vuotiaat ovat valmistuneet keskimäärin 20-vuotiaina ja heitä vanhemmat jo 19-vuotiaina.

Nuorten ja vähän vanhempienkin kohonnut koulutustaso näkyy myös perusasteen ja ylioppilastutkinnon jälkeisten tutkintojen lukumäärän lisääntymisenä. Tutkinnon suorittaneista 25–34-vuotiaista 23 prosentilla on kaksi tutkintoa, kun 55–64-vuotiaista vain 15 prosentilla on kaksi tutkintoa. Eniten tutkintoja on 35–44-vuotiailla.

Ammatillisiin opintoihin käytetään nykyään entistä enemmän aikaa. Nuorista aikuisista joka neljäs on opiskellut 4–5 vuotta ja joka viides tätä pitempään. Mitä vanhemmasta ikäluokasta on kyse, sitä harvemmat ovat opiskelleet pitkään. Esimerkiksi 55–64-vuotiaista vain joka neljäs on opiskellut joko 4–5 vuotta tai pitempään.

Koulutusalat ovat jakautuneet selvästi miesten ja naisten aloihin. Eri sukupuolten koulutusvalinnat olivat 1990-luvulla lähes yhtä eriytyneet kuin

pari vuosikymmentä aiemmin. Enemmistöllä naisista oli naisvaltaisesti ja enemmistöllä miehistä miesvaltaisesti eriytynyt koulutustausta. Myös toiselle sukupuolelle ominaisen koulutuksen valinneet naiset ja miehet valikoituivat työmarkkinoille pääasiassa oman sukupuolensa tyypillisiin ammatteihin. (Kolehmainen 1999, 149)

Haastatteluaineiston miehistä yli puolella on tekniikan tai luonnontieteiden koulutus, eikä eri ikäluokkien välillä ole suurta eroa. Naisilla näiden alojen koulutus ei ole yleistynyt merkittävästi. Esimerkiksi 25–34-vuotiaista naisista vain noin joka kymmenennellä on tekninen tai luonnontieteellinen koulutus. Sen sijaan naisilla yleisimpiä koulutusaloja ovat kaupan- ja toimistoala sekä laki-, yhteiskunta- ja käyttäytymistieteet ja hoitoalat. Noin neljänneksellä naisista on kaupan ym. koulutus, ja miehistäkin yli kymmenesosalla.

Hoitoalojen koulutus on naisista noin 20 prosentilla mutta miehistä vain 2 prosentilla. Näissäkään osuuksissa ei ole suurta eroa eri ikäluokkien välillä.

Miesten ja naisten jakautumisella eri koulutusaloille ja täten usein myös eri ammattialoille on tietenkin merkitystä myös työuran alun muotoutumiselle. Esimerkiksi määräaikaiset työsuhteet ovat yleisimpiä maa- ja metsätaloustyön sekä terveydenhuollon ja sosiaalityön ammattiteissa (Työmarkkinat 1999:9, 4).

Työelämään siirtyminen ja jatkuvan työnteon aloittaminen

Koulutuksesta siirrytään nykyään asteittain työelämään. Nuorille on tyypillistä työ-, työttömyys- ja opiskelukausiin vuorottelu. Asko Suikkanen, Ritva Linnakangas ja Anne Karjalainen (Suikkanen ym. 1999b, 132) kuvaavat tätä jaksoa termillä ”vaihtuva työmarkkina-asema”. Se on sitä yleisempi, mitä nuoremasta ikäkohortista on kysymys. Perinteinen suoraviivaisesti etenevä malli on korvautumassa ”uudella siirtymävaiheella” nuoruuden jälkeen ennen työmarkkinakansalaisuutta. Siinä yhdistyvät opiskelu, palkkatyön osittaisuus ja eri syistä työmarkkinoiden ulkopuolella oleminen (Suikkanen, Linnakangas, Kallinen ja Karjalainen 1998, 214–215).

Pidentyneet koulutusajat ovat johtaneet myös siihen, että nykyisin nuoret siirtyvät töihin vanhempina kuin edelliset ikäluokat. Nuorten työelämään tulon myöhentymistä voidaan kuvata työvoimaosuuksien muutoksella eri aikoina (taulukko 3). Työelämään siirtymisen kriteerinä voidaan pitää ikää, jolloin vähintään 50 prosenttia nuorista kuuluu työvoimaan, tai

tiukemman kriteerin mukaan ikää, jossa nuorten työvoimaosuus on vähintään 80 prosenttia. Vuosina 1985–1995 alemman kriteerin mukainen ikä nousi kahdella vuodella, 19 vuodesta 21 vuoteen. Täten vuonna 1995 puolet 21-vuotiaista nuorista oli työvoimassa joko työssä tai työtä hake-massa. Ylempi 80 prosentin työvoimaosuus saavutettiin 28 vuoden iässä eli neljä vuotta vanhempana kuin vuonna 1985. (Koulutus 1998:1, 103)

Taulukko 3. Nuorten työvoimaosuuden vaihtelu vuosina 1985–1999.

Vuosi	Ikä, jossa nuorista oli työvoimassa	
	50 %	80 %
1985	19	24
1990	18	24
1995	21	28
1999	19	26

Nuorten työvoimaosuudet vaihtelevat työllisyystilanteen mukaan. Huonon työllisyyden aikana näiden kriteerien mukaiset iät nousevat, kuten tapahtui 1990-luvun lamavuosina. Hyvän työllisyyden vallitessa luvut puolestaan laskevat, mikä puolestaan näkyy hyvin vuoden 1999 luvuista. Kummankin kriteerin mukainen ikä aleni kaksi vuotta.

Myös opiskeluaikainen työssäkäynti on selvästi lisääntynyt laman jälkeen. Tilastokeskuksen tietojen mukaan lukion, ammatillisten oppilaitosten, ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen opiskelijoista kävi ansiotyössä 23 prosenttia vuonna 1995. Samana vuonna koko vuoden oli töissä 14 prosenttia kaikista opiskelijoista. Työssäkäynti on sitä yleisempää, mitä korkeammalla koulutustasolla nuori opiskelee ja mitä vanhempi hän on. Eniten (42 prosenttia) työssä kävivät yliopistojen opiskelijat. (Koulutus 1998:1, 102–103)

Osuudet vastaavat hyvin haastatteluaineiston opiskelijoiden (alle 35-vuotiaita) työssäkäyntiä. Joka neljäs heistä on ollut töissä osaksi myös opiskeluaikana ja joka kymmenes lähes koko opiskeluajan (yli puolet ajasta). Työssäkäynti on ollut yleisintä korkeakoulussa tai yliopistossa opiskelevilla. Heistä yli puolet (52 prosenttia) on ollut töissä joko lähes koko opiskeluajan tai opintojen ohessa, ei vain lomien aikana.

Eri ikäluokkien opiskeluaikaisessa työssäkäynnissä on eroa siten, että vanhemmat haastatteluaineiston vastaajat ovat työskennelleet opintojen ohessa selvästi nuoria harvemmin (kuvio 1). Esimerkiksi 45–54-vuotiaista vain 12 prosenttia on ollut töissä myös opintojen ohessa ja 13 prosenttia lähes koko ajan. Erityisesti näyttää lisääntyneen työssäkäynti opiskelun ohessa. Nuoremmissa ikäluokassa on ollut varsin yleistä rahoittaa opiskelua ansiotyöstä saadulla rahalla. Tämä on ollut sitä yleisempää, mitä korkeammalla asteella on opiskeltu.

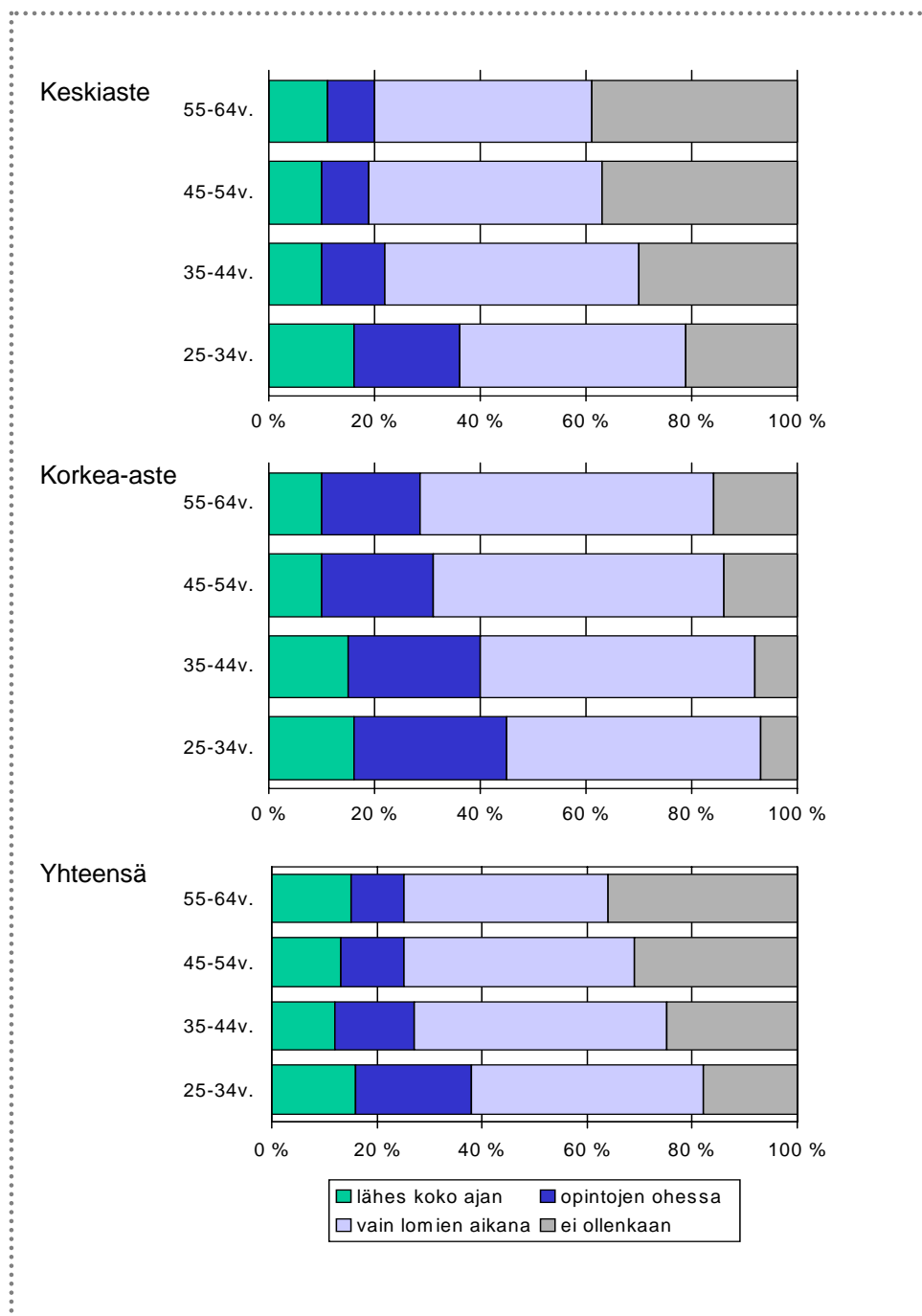
Jatkuvan ansiotyön yksilöllistä aloittamisen ajankohtaa on vaikea määritellä mm. opiskelun ja työssäolon samanaikaisuuden vuoksi. Tässä asia ratkaistiin niin, että haastateltavilta pyydettiin oma arvio työelämään siirtymisen ajankohdasta, toisin sanoen heiltä kysyttiin ikää, josta lähtien he ovat olleet pääasiassa ansiotyössä (palkkatyössä tai yrittäjänä) ilman pitkiä katkoksia työssäolossa.

Haastateltujen subjektiivinen arvio vastaa hyvin sitä ikää, jolloin vähintään 50 prosenttia nuorista kuului työvoimaan vuosina 1985–1999. Vanhimmat ikäkohortit ovat aloittaneet jatkuvan ansiotyön keskimäärin 19 vuoden iässä ja nuorimmat 21 vuoden iässä (taulukko 4). Miehet ovat siirtyneet eri ikäluokissa noin vuotta aikaisemmin työelämään kuin naiset.

Vaikka jatkuvan työnteon aloitusaika on selvästi noussut, ensimmäiset kokemukset työstä on hankittu keskimäärin samassa iässä, 16-vuotiaana. Tässä ei ole tapahtunut muutosta.

Taulukko 4. Jatkuvan työnteon keskimääräinen aloittamisikä iän ja sukupuolen mukaan.

Ikäluokka	Jatkuvan työnteon aloitusikä, vuotta		
	miehet	naiset	yhteensä
25–34 v	20	21	21
35–44 v	20	21	20
45–54 v	19	20	20
55–64 v	18	20	19

Kuvio 1. Opiskeluaikainen työssäkäynti koulutusasteen ja iän mukaan.

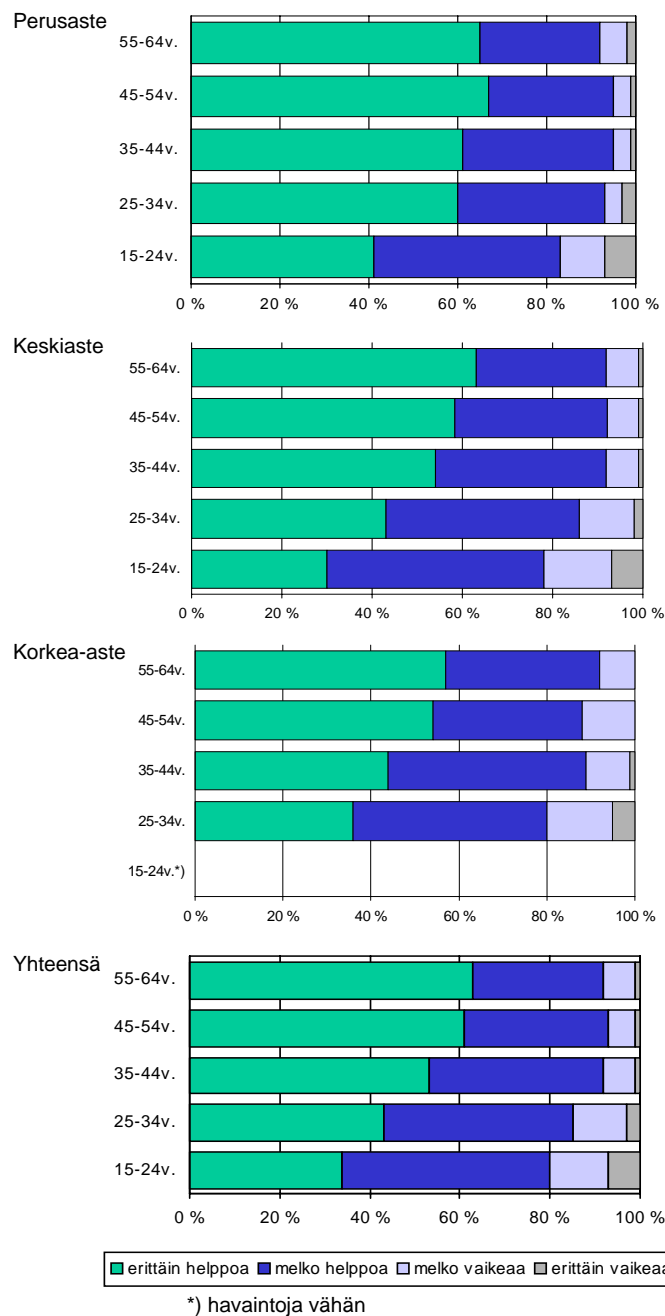
Kokemukset töihin siirtymisestä

Työelämään siirtyminen on koettu useimmiten helpoksi. Kun pyydettiin arviota, millaista koulutuksesta työelämään siirtyminen oli, yli 35-vuotiaista runsas puolet arvioi sen olleen hyvin helppoa (kuvio 2). Sen sijaan alle 35-vuotiailla helpolla päässeiden joukko on jonkin verran pienempi ja vain kolmannes 15–24-vuotiaista (opintonsa päättäneistä) arvioi töihin pääsyn olleen erittäin helppoa.

Kun tuloksia tarkastellaan koulutusasteen mukaan, käy ilmi, että perusasteen koulutuksen saaneista useimmat kokevat töihin siirtymisen olleen erittäin helppoa kuin keskiasteen tai korkea-asteen suorittaneista. Tämä koskee erityisesti 25–34-vuotiaita vastaajia. Perusasteen suorittaneet ovat ilmeisesti työllistyneet helpommin, koska he ovat sijoittuneet enimmäkseen töihin, joissa ei vaadita erityistä ammatillista koulutusta. Toisaalta perusasteen suorittaneiden työllistymistä on voinut edistää heidän matalampi palkkataso, jolloin heidän palkkaamisensa on helpompaa ja riskittömämpää. Esimerkiksi yliopistotutkinnon suorittaneet saavat varsinaisen ammattitaitonsa usein vasta työelämässä. Heidän ammatissa menestymisensä riippuu paljon myös henkilökohtaisista ominaisuuksista.

Perusasteen suorittaneiden eri ikäryhmilläkään, paitsi 15-24-vuotiailla, ei ole eroa töihin siirtymisen helppoudessa, mutta korkeamman koulutusasteen suorittaneilla nuorilla aikuisilla on ollut selvästi vaikeampaa kuin aikanaan vanhemmilla saman koulutusasteen suorittaneilla. Ennen 1990-luvun työllisyyskriisiä korkeasti koulutetut saattoivat luottaa siihen, ettei työttömyys ole heillä yleinen ongelma. Vuoden 1990 työllisyyskriisi kosketi sen sijaan myös hyvin koulutettua väestöä (Nyyssölä 1997, 323). Tässä näkyy työmarkkinoiden muutosten merkitys korkeasti koulutettujen työllistymiseen.

Nuorena koetulla työttömyydellä on osoitettu olevan yhteyttä myöhempään rikkonaiseen työuraan. Kari Nyyssölä (1997) seurasi yhden nuorisoiäluokan työhistoriaa vuodesta 1980 vuoteen 1993. Niistä nuorista, jotka olivat työttömiä vuonna 1980, vain 59 prosenttia oli päässyt työelämään kunnolla kiinni myöhemmin. (Mts. 322, 327) Asko Suikkanen, Ritva Linnakangas ja Anne Karjalainen (1999a, 73–75) kuvaavat puolestaan tutkimuksessaan yhden ikäkohortin, 1960-luvulla syntyneiden, työhön siirtymistä 1990-luvulla. Tutkimuksesta ilmenee, että niiden, jotka olivat työttöminä jo vuonna 1990, on ollut vaikea säästyä työttömyydeltä myöhemminkään. Vain hyvin koulutettujen onnistui selvitä työttömyydestä työmarkkinoille vuoteen 1994 mennessä.

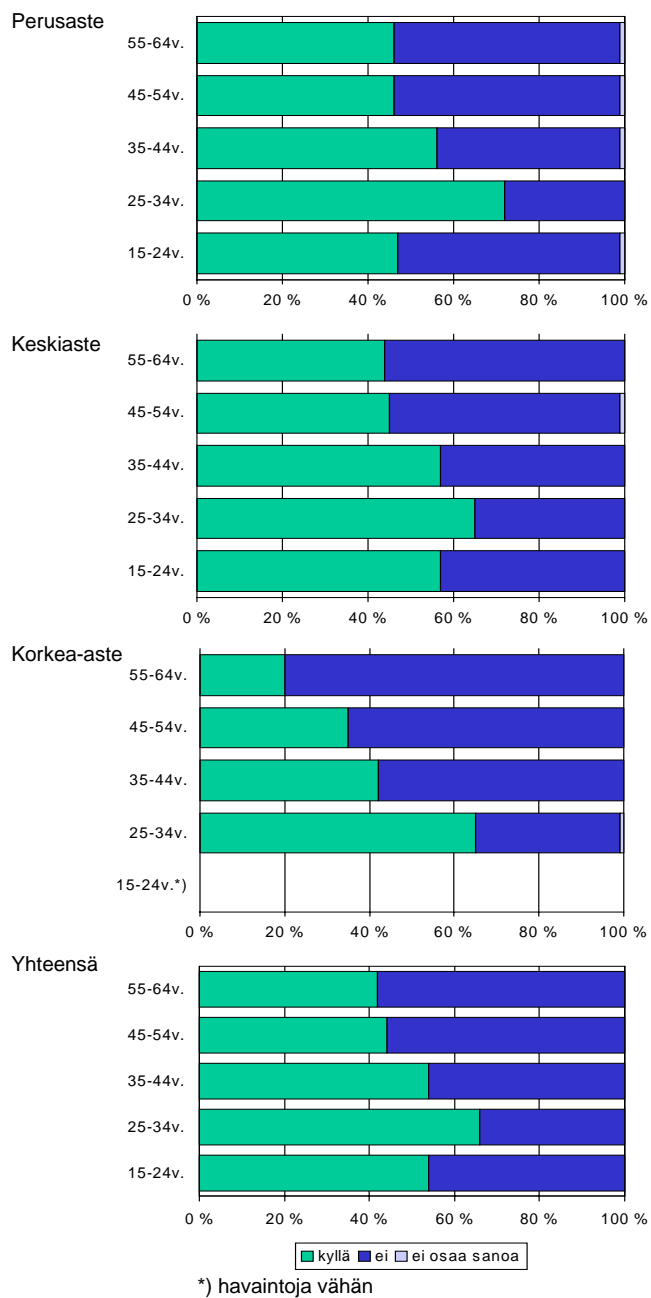
Kuvio 2. Töihin sijoittamisen helppous koulutusasteen ja iän mukaan.

Lama sai aikaan sen, että varsin monilla nuorilla on kokemusta työttömyydestä (kuvio 3). Esimerkiksi 25–34-vuotiaista peräti 66 prosenttia on ollut joskus työttömänä tai lomautettuna. Tosin osa tästä työttömyydestä on varmaan nuorten työuran alkuun liittynyttä kitkatyöttömyyttä. Nuorten työttömyys on kuitenkin ollut selvästi yleisempää kuin vanhempien ikäluokkien, vaikka vanhemmilla työurat ovat huomattavasti pitempiä ja heillä on tällöin ollut myös huomattavasti pitempään riski joutua työttömäksi. Esimerkiksi 55–64-vuotiaista vain 42 prosenttia on ollut työttömänä joskus elämänsä aikana.

Edellä ei ole otettu huomioon työttömyyden kestoa, joka on vanhemmilla ikäluokilla keskimäärin pitempi kuin nuoremmilla (ks. esim. Härmäläinen 1998, 189). Haastatteluaineiston 24–34-vuotiaista työttömäksi joskus joutuneista noin puolet (48 prosenttia) on ollut vain alle puoli vuotta työttömänä. Vanhimista, 55–64-vuotiaista, puolestaan joka kolmas on ollut saman ajan työttömänä. Heillä on ollut yleisintä (39 prosenttia) kahden vuoden tai pitempi työttömyys.

Nuorten aikuisten työttömyyskokemuksissa ei ole paljon eroa sen mukaan, onko heillä perus-, keski- tai korkea-asteen koulutus. Työttömyyden kestossa on tosin merkittäviä eroja siten, että korkea- ja keskiasteen suorittaneet ovat yleisimmin olleet työttöminä alle puoli vuotta, mutta perusasteen suorittaneista useammat pidemmän ajan. Vain noin kolmasosa (29 prosenttia) perusasteen suorittaneista on ollut työttömänä vajaa puoli vuotta. Ikäluokan miesten ja naisten kokemassa työttömyydessä ei ole eroa, eikä myöskään sen kestossa.

Koulutusasteen mukaiset erot ovat jyrkimmät vanhimmalla ikäluokalla, jossa työttömyys- tai lomautuskokemuksia on selvästi vähiten korkea-asteen suorittaneilla. Vain 20 prosenttia korkea-asteen suorittaneista 55–64-vuotiaiden ikäluokassa on joskus kokenut työttömyyden tai lomautuksen. Keski- tai perusasteen suorittaneista yli 40 prosentilla on näitä kokemuksia.

Kuvio 3. Vähintään kuukauden työttömyys tai lomautus työuralla koulutusasteen ja iän mukaan.

Työn vakituisuus

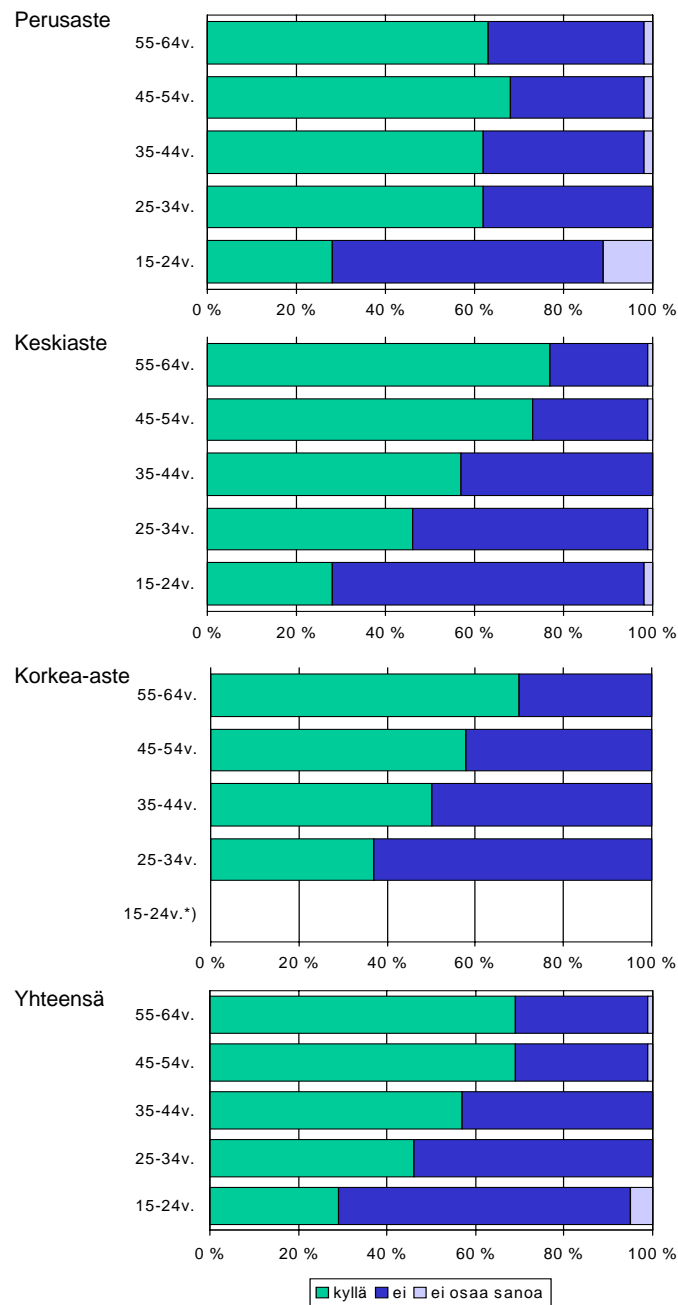
Määräaikaiset työsuhteet ovat usein liittyneet nuorilla työuran alkuun. Ne ovat olleet keino kiinnittyä työelämään. Nykyään nuorilla on uhkana, että alun perin määräaikaisia työsuhteita ei enää vakinaisteta tai että yhtä määräaikaista työsuhdetta seuraa toinen. Suuri osa 1990-luvulla työmarkkinoille tulleista nuorista on joutunut aloittamaan työnteon määräaikaisissa työsuhteissa. Lamavuosien kaikista uusista työsuhteista noin kaksi kolmannesta alkoi määräaikaisina (Työmarkkinat 1995:2, 20). Laman jälkeen osuus on kuitenkin laskenut. Vuonna 2000 alle vuoden kestäneistä (uusista) työsuhteista vähän yli puolet oli määräaikaisia (Työmarkkinat 2001:15, 103).

Tämän tutkimusaineiston vanhemmilla työntekijöillä ensimmäinen koulun tai opiskelun jälkeinen työpaikka on useimmiten ollut vakituinen: yli 45-vuotiaista miltei 70 prosenttia on aloittanut työnteon vakituudessa työsuhteessa (kuvio 4). Nuorilla vakituisen työn saanti on ollut huomattavasti harvinaisempaa: 15–24-vuotiaista vain noin kolmannes ja 25–34-vuotiaista vajaa puolet on aloittanut työnteon suoraan vakituudessa työsuhteessa.

Suoraan vakituiseen työhön pääseminen on keski- tai korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla vaikeutunut koko pitkän aikavälin. Sen sijaan perusasteelta on päässyt usein suoraan pysyvään työhön aina 1990-luvun lamavuosiin asti. Haastatellut 25–34-vuotiaat perusasteen suorittaneet ovat saaneet keski- tai korkea-asteen suorittaneita useammin suoraan vakituisen työpaikan.

Perusasteen suorittaneilla nuorilla aikuisilla ja heitä vanhemmilla on itse asiassa hyvin samanlainen tilanne: yli 60 prosentilla ensimmäinen työpaikka on ollut vakituinen. Keskiasteen tutkinnon suorittaneiden nuorten tilanne on ollut huonompi, jo kahdessa nuorimmassa ikäluokassa työ on ollut harvemmin vakituinen kuin vanhemmilla samantasoisien tutkinnon suorittaneilla. 25–34-vuotiaista noin puolella, mutta alle 25-vuotiaista vain vajaalla kolmanneksella ensimmäinen työ on ollut vakituinen.

Korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden tilanne on kaikkein huonoin nuorilla aikuisilla: 25–34-vuotiaista vain 37 prosenttia on saanut vakituisen työpaikan. Tätä nuoremmat eivät ole vielä ehtineet korkea-asteen tutkintoa vielä suorittaakaan.

*) havaintoja vähän

Kuvio 4. Vakituksessa työsuhteessa työntöön aloittaminen koulutuksen päätyttyä koulutusasteen ja iän mukaan.

Vakituisen työn saamista voidaan tarkastella myös koulutusalan mukaan. Vertailuja ikäluokkien välillä voidaan tehdä aloilla, joilla haastateltavien lukumäärät olivat riittävän suuret. Näitä ovat kauppa- ja toimistoala, laki-, yhteiskunta- ja käyttäytymistieteet, tekniikka ja luonnontieteet, hoitoala sekä muut erikoisalot. Tulosten mukaan vakituisen työn saaminen on nuorille vaikeampaa kaikilla aloilla. Esimerkkinä tässä on hoitoala, jossa ikäluokkien väliset erot ovat kaikkein suurimmat (taulukko 5).

Taulukko 5. Vakituisen työn heti, suoraan koulutuksen jälkeen saaneiden osuus hoitoalalla.

Ikäluokka	Koulutuksen jälkeen suoraan vakituisen työn saaneet	
	%-osuus	(lukumäärä)
25–34 v	16	(95)
35–44 v	40	(112)
45–54 v	54	(91)
55–64 v	79	(47)

Kun tilannetta tarkastellaan sukupuolen mukaan, työmarkkinat ovat muuttuneet nimenomaan nuorimpien ikäluokkien naisille epäedullisemmiksi. Haastatteluaineiston nuoret miehet ovat saaneet naisia useammin suoraan vakituisen työpaikan. Esimerkiksi 25–34-vuotiaista miehistä 54 prosenttia ja naisista 39 prosenttia on saanut heti vakituisen työn.

Myös Nuorisobarometrin mukaan nuoret naiset aloittavat työuransa miehiä selvästi useammin määräaikaissa työsuhteissa. Alle 30-vuotiaista naisista 42 prosenttia oli määräaikaissa työsuhteessa, mutta miehistä 26 prosenttia (Nuorisobarometri 2000, 45).

Lisäksi määräaikaiset työsuhteet ovat yleisiä nimenomaan korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla nuorilla naisilla. Vain 22 prosenttia 25–34-vuotiaista korkea-asteen tutkinnon suorittaneista naisista on saanut suoraan vakituisen työn, mutta miehistä 59 prosenttia. Alemmillä koulutusasteilla ero on noin kymmenen prosenttiyksikköä.

Tulos on samansuuntainen Asko Suikkasen, Ritva Linnakankaan ja Anne Karjalaisen (1999b, 130) tutkimuksen kanssa, jonka mukaan varsinkin korkea-asteen koulutus ei ole taannut naisten työllistymistä. Pysyvän työsuhteen saaminen on 1960-luvulla syntyneillä onnistunut parhaiten keskiasteen tutkinnon suorittaneilta. Samoin Tilastokeskuksen työolotutkimuksen mukaan määräaikaisessa työsuhteessa olevat palkansaajat ovat useimmin naisia, yli 30-vuotiaita, hyvin koulutettuja ja toimihenkilöitä. (Työmarkkinat 2000:4, 74–75)

Määräaikaiset työsuhteet ovat yleisiä julkisella sektorilla, jossa naisten osuus on suuri, kuten juuri hoitoaloilla. Tämä näkyy esimerkiksi alle 30-vuotiaiden akavalaisten kokopäivätyötä tekevien naisten työsuhteissa. Heistä joka toinen (52 prosenttia) työskenteli 90-luvun lopulla määräaikaisessa työsuhteessa. Sen sijaan miehistä joka neljännellä (26 prosenttia) oli määräaikainen työsuhte. (Akavan työmarkkinatutkimus 1999, 19)

Työelämään kiinnittyminen

Työsuhteen vakituisuutta voidaan pitää yhtenä työelämään kiinnittymisen mittana. Nuorilla ensimmäinen opintojen jälkeinen työ on nykyisin melko harvoin vakituinen. Haastatteluaineiston 25–34-vuotiaista vajaalla puolella ensimmäinen työ on ollut vakituinen ja 15–24-vuotiaista vajaalla kolmanneksella. Näissä ikäluokissa on myös ollut harvinaista, että alkujaan määräaikainen tai tilapäinen työsuhte olisi muutettu myöhemmin vakituiseksi. Ainoastaan 14 prosentilla 25–34-vuotiaista alkujaan määräaikaisen työ on vakinaistettu.

Tosin useat niistä nuorista, joiden ensimmäistä koulutuksen jälkeistä työtä ei ole vakinaistettu, ovat saaneet myöhemmin vakituisen työpaikan joko saman tai toisen työnantajan palveluksessa. Nuorista aikuisista hieman yli puolet on saanut myöhemmin vakituisen työn.

Ikä, jona nuoret saavat ensimmäisen vakituisen työpaikan opintojensa päätyttyä, on noussut keskimäärin vuodella (taulukko 6). Vanhimmassa ikäluokassa miehet ovat aloittaneet vakituisen työn jo keskimäärin 20-vuotiaina ja naiset 21-vuotiaina. Nuorten aikuisten miesten ja naisten työn aloitusiät ovat vuoden korkeampia.

Taulukko 6. Opintojen päätyttyä työnteon keskimääräinen aloittamisikä vakituudessa työsuhteessa iän ja sukupuolen mukaan.

Ikäluokka	Työnteon aloitusikä vakituudessa työsuhteessa, keski-ikä/vuotta		
	miehet	naiset	kaikki
25–34 v	21	22	22
35–44 v	21	22	21
45–54 v	21	21	21
55–64 v	20	21	21

Työelämään kiinnittymistä voidaan tarkastella prosessina, joka alkaa työssäolosta jo koulunkäynnin tai opintojen ohessa, muuttuu vähitellen jatkuvaksi työssäoloksi ja päättyy vakituisen ansiotyön saamiseen. Työura aloitetaan usein työskentelemällä määräaikaisessa työsuhteessa.

Haastateltavilta itseltään kysyttiin jatkuvan työn aloittamisajankohdasta. Toisin sanoen heiltä kysyttiin, mistä iästä lähtien he ovat olleet pääasiassa ansiotyössä (palkkatyössä tai yrittäjänä) ilman pitkiä katkoksia työssäolossa. (Ks. taulukko 4)

Pitkää aikaväliä tarkastellen vakinaisen työn saaminen opintojen jälkeen on vaikeutunut erityisesti korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla. Tämä näkyy siinä, että haastatteluaineiston korkea-asteen suorittaneet nuoret aikuiset ovat toimineet muita pidempään määräaikaisissa töissä ennen siirtymistään vakituisen työhön (taulukko 7). Heillä aika jatkuvan työnteon aloittamisesta vakituisen työpaikan saamiseen on kestänyt keskimäärin kaksi vuotta. Tähän liittyvät korkea-asteen suorittaneiden vaikeudet vakituisen työn saamisessa. Myös lisääntynyt työskentely opintojen ohella on tyypillistä korkea-asteen opiskelijoille.

Niillä nuorilla aikuisilla, jotka eivät ole päässeet opintojen päätyttyä suoraan vakituisen työhön, sen saaminen on kestänyt kahdesta kolmeen vuotta.

Taulukko 7. Jatkuvan työssäolon aloittamisen ja vakituisen työpaikan saamisen keskimääräinen ikä koulutusasteen mukaan 25–34-vuotiailla.

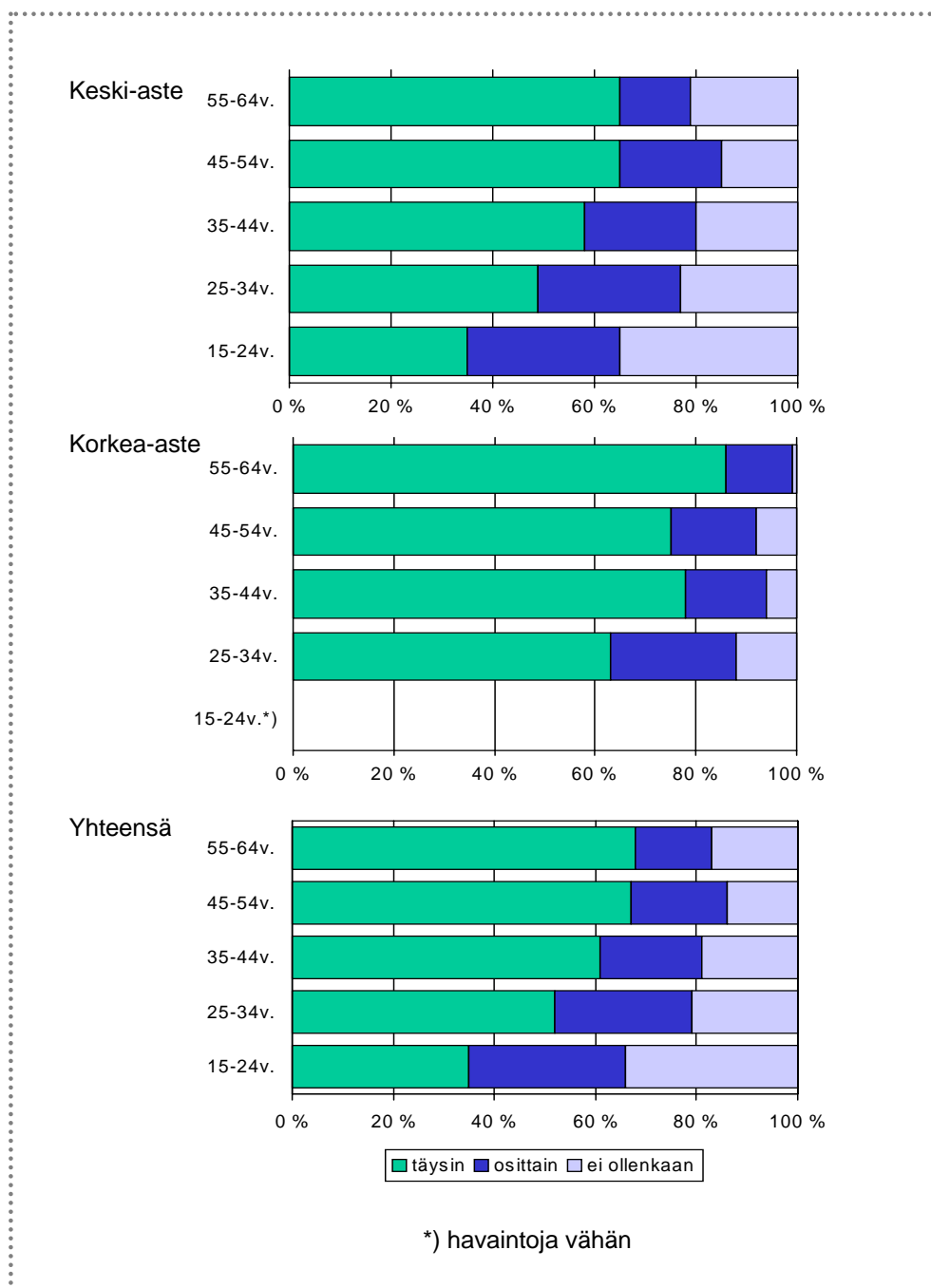
Koulutusaste	Työnteon aloitusikä 25–34-vuotiailla, vuotta			
	Kaikilla		Ei heti vakituisen työhön päässeillä	
	jatkuva työssäolo	vakituinen työsuhde	jatkuva työssäolo	vakituinen työsuhde
perusaste	18	18	18	20
keskiaste	20	21	20	23
korkea-aste	23	25	23	26

Koulutuksen ja työn vastaavuus

Vanhemmat ikäluokat ovat päässeet helpommin kuin nuoret koulutustaan vastaavaan työhön opiskelun päätyttyä. Haastateltavaa pyydettiin arvioimaan, kuinka hyvin ensimmäinen (vakinainen tai määräaikainen) opiskelun jälkeinen työ vastasi hänen koulutustaan.

Myös tässä näkyy nuorten työuran alun monimutkaistuminen. Yli 35-vuotiaista runsas puolet on päässyt valmistumisen jälkeen koulutustaan täysin vastaavaan työhön, mutta esimerkiksi 15–24-vuotiaista vain noin kolmannes on löytänyt koulutustaan vastaavan työn ja toinen kolmasosa on joutunut työhön, joka ei vastaa koulutusta ollenkaan (kuvio 5).

Koulutusasteen mukaan tarkastellen työ on vastannut koulutusta sitä paremmin, mitä korkeampi koulutus haastateltavalla on. Tilanne on samanlainen kaikissa ikäluokissa. Esimerkiksi 25–34-vuotiaista tilanne on paras korkea-asteen suorittaneilla: 63 prosentilla työ on vastannut täysin koulutusta. Tässä näkyy koulutuksen tuoma yksi etu: vaikka ensimmäinen työ ei välttämättä olekaan vakituinen, se melko usein on koulutusta vastaava.

Kuvio 5. Ensimmäisen työn ja koulutuksen vastaavuus koulutusasteen ja iän mukaan.

Työn ja koulutuksen vastaavuutta voidaan tarkastella myös seuraavien isoimpien koulutusalojen kesken: kauppa- ja toimistoalan, laki-, yhteiskunta- ja käyttäytymistieteiden, tekniikan ja luonnontieteiden, hoitoalojen sekä muiden erikoisalojen koulutus. Nuoret ovat saaneet selvästi vanhempia harvemmin koulutusta vastaavan työn kaupan ym. alalta sekä tekniikan alalta.

Erityisesti nuorempien ikäluokkien naisilla on ollut miehiä helpompaa päästä koulutustaan vastaavaan työhön. Esimerkiksi 25–34-vuotiaiden ikäluokassa miehistä 45 prosenttia ja naisista 58 prosenttia on päässyt työhön, joka vastaa täysin heidän koulutustaan. Tämä liittyy todennäköisesti siihen, että naiset työllistyvät miehiä useammin julkiselle sektorille töihin, esimerkiksi hoitoalan ja opetusalan töihin, joihin on usein tarkat koulutusvaatimukset.

Tutkimuksen tulokset vastaavat hyvin nuorten aikuisten akavalaisten lukuja: kokopäivätyötä tekevistä alle 30-vuotiaista naisista 64 prosenttia ja 30–34-vuotiaista naisista 68 prosenttia katsoo nykyisten työtehtävien vastaavan täysin koulutustaan. Miehillä osuudet ovat kummassakin ikäluokassa noin 10 prosenttiyksikköä pienemmät. Kaiken kaikkiaan erot nuorten ja vanhempien vastaajien välillä ovat varsin pieniä. (Akavan työmarkkinatutkimus 1999, 20)

Niistä, jotka eivät heti päässeet täysin koulutustaan vastaavaan työhön pääsi liki puolet sellaiseen myöhemmin. Tämä onnistui nuorilta harvemmin kuin vanhemmilta. 25–34-vuotiaista 40 prosenttia sai koulutusta vastaavan työn myöhemmin. Tämän ikäisistä monet todennäköisesti vielä hakevat koulutusta vastaavaa työtä.

Tiivistelmä

Vaikka nuorten työllisyys on kohentunut laman jälkeen selvästi nopeammin kuin iäkkäämpien, nuorten työsuhteille ovat edelleen tyypillisiä katkokset sekä määrä- ja osa-aikaisuus. Tietty osa tästä on nuorten omaa, yksilöllisiin elämäntilanteisiin liittyvää valintaa. Opiskelijat esimerkiksi eivät ota lainaa yhtä usein opiskeluaikaisiin kuluihin kuin vanhemmat ikäluokat aikanaan, vaan hankkivat toimeentulonsa mieluummin työskentelemällä opintojen ohella. Tähän on varmaan vaikuttanut opintolainojen muuttuminen markkinakorkoisiksi noin kymmenen vuotta sitten.

Jos työsuhteisiin liittyy runsaasti katkoksia tai esimerkiksi työttömyyttä, ne voivat haitata myöhempää työllistymistä ja vaikuttaa ansioihin sekä myös tulevaan eläkkeeseen. Esimerkiksi 25–34-vuotiailla perusasteen koulutuksen suorittaneilla työttömyysjaksot ovat keskimäärin pidempiä kuin korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla. Pidemmällä työttömyysjaksoilla voi olla haitallisia vaikutuksia eläkkeen karttumiseen. Korkeammasta koulutuksessa on selvästi hyötyä työttömyyden jälkeisessä uudelleen työllistymisessä. Tällöin työttömyyden haitalliset vaikutukset jäävät todennäköisesti myös pienemmiksi.

Nuorten työelämään kiinnittyminen on tutkittavana aikana vaikeutunut. Heidän on vaikeampaa saada vakituinen, koulutustaan vastaava työpaikka kuin aikanaan vanhempien ikäluokkien. Esimerkiksi 1990-luvulla työttömänä olleilla on havaittu vaikeuksia työllistyä myöhemmin. Laman pitkäaikaisia vaikutuksia on kuitenkin vielä mahdotonta osoittaa. On edelleen vaikeaa esimerkiksi sanoa, mille tasolle määräraikaisten työsuhteiden osuus asettuu.

Tässä artikkelissa on verrattu eri ikäryhmien työelämään tuloa. Eri-tyistä huomiota on kiinnitetty 25–34-vuotiaiden ikäluokkaan, koska he ovat jo opintonsa päättäneitä ja juuri heistä suurin osa on valmistunut lamavuosina ja niiden jälkeen.

Vielä 1980-luvulla työvoimalta edellytetyt koulutusvaatimukset olivat suhteellisen alhaiset. Vaatimattomallakin koulutuksella saattoi sijoittua hyvin työelämään. Samalla kun koulutusvaatimukset ovat nousseet, myös nuorten koulutustaso on noussut jyrkästi.

Kun koulutus on pidentynyt, jatkuvan ansiotyön aloitusikä on noussut ja opiskeluaikainen työssäkäynti lisääntynyt. Oman arvionsa mukaan vanhimmat haastateltavista ovat aloittaneet jatkuvan ansiotyön tekemisen keskimäärin 19 vuoden iässä ja nuoret aikuiset 21 vuoden iässä.

Korkea-asteen suorittaneilla jatkuvan ja vakituisen työn aloittamisen välinen aika on pisin: 25–34-vuotiailla keskimäärin kaksi vuotta. Heillä myös opiskeluaikat ovat keskimäärin pisimmät. Useat heistä työskentelevät opintojen ohella, mutta kyse voi olla myös vaikeudesta saada vakituinen työ.

Haastateltavilta kysyttiin ensin yleistä arviota työhön siirtymisen helppoudesta. Erityisesti 25–34-vuotiaat perusasteen koulutuksen saaneet kokevat töihin siirtymisen olleen helpompaa kuin samanikäiset keski- tai korkea-asteen koulutuksen hankkineet. Tähän on varmaan vaikuttanut, että perusasteen suorittaneilta ei vaadita erityistä ammatillista koulutusta ja heillä on suhteellisen matala palkkataso, jolloin heidän palkkaamisensa on helpompaa ja riskittömämpää kuin pidemmälle koulutetun.

Ennen lamaa erityisesti korkea-asteen tutkinnon suorittaneet saattoivat luottaa siihen, että he eivät joudu työttömäksi, mutta 1990-luvun työllisyyskriisi kosketti myös pitkälle koulutettuja. Hyvin koulutetun väestön suhteellinen asema huononi.

Tämän aineiston nuorille aikuisilla koulutus ei ole ollut enää suoja työttömyyttä vastaan. Näiden 25–34-vuotiaiden kokemassa työttömyydessä on koulutusasteen mukaan eroa vain sikäli, että perusasteen suorittaneiden työttömyysjaksot ovat olleet keskimäärin pidempiä.

Vakituisen työn saaminen koulutuksen jälkeen on ollut helpointa vanhemmilla ikäluokilla. Yli 45-vuotiaista miltei 70 prosentilla ensimmäinen työ on ollut vakituinen, sen sijaan 25–34-vuotiaista vain vajaalla puolella. Korkea-asteen suorittaneista 25–34-vuotiaista vakituisen työn on saanut vain 37 prosenttia. Erityisen vaikeaa on ollut naisilla. Määräaikaaisissa työsuhteissa olevat palkansaajat ovat yhä useammin naisia, yli 30-vuotiaita, hyvin koulutettuja ja toimihenkilöitä.

Määräaikaaiset työsuhteet ovat yleisiä julkisella sektorilla, missä naisten osuus on suuri, kuten esimerkiksi hoitoalalla. Naisten määräaikaisten työsuhteiden yleistymiseen on voinut vaikuttaa myös 1980-luvulla voimaan tullut hoitovapaajärjestelmä. Hanna Sutelan (Sutela 1999, 127) mukaan hoitovapaajärjestelmä on voinut vaikuttaa kahdella tapaa: työnantajat eivät ole olleet enää yhtä halukkaita palkkaamaan synnytysikäisiä naisia vakituisiin työsuhteisiin, koska on olemassa riski, että nämä saattavat pian jäädä kotiin hoitamaan lapsia jopa vuosiksi. Toisaalta kotihoidon tuella kotiin jääneiden vakinaisten työntekijöiden tilalle on palkattu määräaikaaisia sijaisia.

Korkeammin koulutetulla on etunaan, että hän on päässyt ja pääsee edelleen helpommin koulutusta vastaavaan työhön kuin vähemmän koulutettu. Vaikka korkeakoulutettujen ensimmäinen työ ei ole usein vakituinen, se vastaa melko usein koulutusta, näin erityisesti nuorilla naisilla.

KIRJALLISUUS

Akavan työmarkkinatutkimus 1999.

Hämäläinen U. (1998) Nuorisotyöttömyys. Teoksessa Pohjola M. (toim.) Suomalainen työttömyys. Taloustieto Oy 1998. Helsinki.

Kolehmainen S. (1999) Naisten ja miesten työt. Työmarkkinoiden segregoituminen Suomessa 1970-1990. Tilastokeskus. Tutkimuksia 227.

Koulutus 1998:1, Koulutus Suomessa, Heikki Havén (toim.). Tilastokeskus, Helsinki.

Lilja R., Santamäki-Vuori T. ja Standing G. (1990) Työttömyys ja työmarkkinoiden joustavuus Suomessa. Työpoliittinen tutkimus Nro 6. Työministeriö, Helsinki.

Nummenmaa A.R. (1996) Koulutus, sukupuoli ja elämänkulku. Työpoliittinen tutkimus Nro 149. Työministeriö. Helsinki.

Nuorisobarometri 2000 (2000) Teoksessa Saarela P. (toim.) Selvitys 15-29-vuotiaiden suomalaisten nuorten asenteista. NUORAn julkaisuja. Nuorisoasiain neuvottelukunta. Helsinki 2000.

Nyyssölä K. (1997) Työstä syrjäytyminen: syy vai seuraus? Nuorten työmarkkina-aseman muutokset vuosina 1980-1993. Sosiologia 34, 4, 322–333.

Parjanne M-L. (1997) Työmarkkinat murroksessa. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, Sarja B 135 Series. Helsinki.

Santamäki-Vuori T. (1995) Työmarkkinoilla toimiminen – suomalainen malli muutoksessa? Teoksessa Lundqvist B., Salminen K., Tuominen E. ja Vanamo J. (Toim.) Hyvinvointivaltio, eläketurva ja kansainvälistymisen haasteet. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1995:2. Helsinki.

Santamäki-Vuori T. ja Sauramo P. (1995) Nuorten työttömyys Suomessa vuosina 1993-94. Työpoliittinen tutkimus Nro 107. Työministeriö, Helsinki.

Suikkanen A., Linnakangas R., Kallinen S. ja Karjalainen A. (1998) Palkkatyömarkkinat. Sosiaali- ja terveysministeriö julkaisuja 1998:9. Helsinki.

Suikkanen A., Linnakangas R. ja Karjalainen A. (1999a) Koulutus ja muuttuneet työmarkkinat. Teoksessa Linnakangas R. (toim.) Koulutus ja elämäntietä. Näkökulmia koulutuksen vaikuttavuuteen. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. C. Työpapereita 28. Rovaniemi.

Suikkanen A., Linnakangas R. ja Karjalainen A. (1999b) 1960-luvulla syntyneiden työmarkkinoille siirtyminen ja työmarkkinakansalaisuus. Teoksessa Linnakangas R. (toim.) Koulutus ja elämäntietä. Näkökulmia koulutuksen vaikuttavuuteen. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. C. Työpapereita 28. Rovaniemi.

Sutela H. (1999) Määräaikaiset työsuhteet tasa-arvon näkökulmasta. Teoksessa Lehto A-M. ja Sutela H. Tasa-arvo työoloissa. Tilastokeskus, Työmarkkinat 1999:19. Tilastokeskus, SVT. Helsinki.

Tuominen E. (1999) Ansiotyö alle 23-vuotiaana. Työeläkejärjestelmän työsuhtetietoihin perustuva selvitys työssäolon kestosta alle 23-vuotiaana. Eläketurvakeskuksen monisteita 1999:31. Helsinki.

Tuominen E. (2000) Muuttuva aktiivi-ikä ja eläketurva. Työllisen ajan muutokset elinkaarella viime vuosikymmeninä. Eläketurvakeskuksen raportteja 2000:21. Helsinki.

Tuominen E. ja Hyrkkänen R. (1998) Työurat ja eläketurva työyhteiskunnan murroksessa. Eläketurvakeskuksen raportteja 1998:12. Helsinki.

Työvoima 2017 (1998) Paranevaan työllisyyteen ja hyvinvointiin uuden vuosisadan alkaessa. Väliraportti. Työpoliittinen tutkimus Nro 184. Työministeriö, Helsinki.

Työmarkkinat 1993:17. Työvoimatilasto 1992. Työvoimatutkimuksen tuloksia vuosilta 1970-1992. Tilastokeskus, SVT. Helsinki.

Työmarkkinat 1995:2. Työelämän muutoksia laman aikana. Työvoiman vuosihaastattelu, syksy 1993. Tilastokeskus, SVT. Helsinki.

Työmarkkinat 1999:9. Työvoimatilasto 1998, vuosikatsaus. Ennakkotietoja. Tilastokeskus, SVT. Helsinki 31.3.1999.

Työmarkkinat 2000:4. Savola L. Naiset Suomen työmarkkinoilla 1990-luvulla. Tilastokeskus, SVT. Helsinki.

Työmarkkinat 2001:15. Työvoimatilasto 2000. Työvoimatutkimuksen tuloksia vuosilta 1991-2000. Tilastokeskus, SVT. Helsinki.

Viinamäki L. (1996) Opiskelemaan, työhön, työttömäksi? Tutkimus nuorten itsenäistymisen ehdoista 1990-luvulla. Lapin yliopisto. Rovaniemi.

SISÄLTÖ

KOULUTUSAIKA ELINKAARELLA PITENEE – LYHENEEKÖ ELÄKKEEN ANSAINTA-AIKA?

Eila Tuominen

Johdanto	91
Koulutuksen merkitys työvoimatutkimusten valossa	93
Tutkimusaineistot	97
Ammatillinen koulutus elinkaaren eri vaiheissa	99
Ammatillisen koulutuksen kesto	102
Koulutus ja työuran eheys	105
Työsuhteet elinkaaren eri vaiheissa	106
Epätyypillinen työ ja työttömyys	111
Työttömyyden kesto työuralla	116
Koulutus, työuran pituus ja eläkkeen ansainta-aika	118
Nuorten työssäolo	120
Työssäolo opiskeluvuosien jälkeen	121
Työttömyys ja eläkkeen ansainta-aika	124
Yhteenveto	128
Kirjallisuus	131

KOULUTUSAIKA ELINKAARELLA PITENEE – LYHENEEKÖ ELÄKKEEN ANSAINTA-AIKA?

Eila Tuominen

Johdanto

Koulutuksen vaikutusta työuraan ja ansiokehitykseen on tutkittu vähän ja eläketurvaan liittyen ei juuri lainkaan. Rita Asplundin artikkelista *Kannattaako Suomessa kouluttautua* käy ilmi, että koulutuksen yksilöille tuottama taloudellinen hyöty, eli koulutuksen tuotto nousi tutkimusagendalle varsin myöhään, 1980-luvun lopulla. Koulutuksen vaikutusta ansiokehitykseen on tutkittu Suomessa intensiivisemmin vasta 1990-luvun puolivälistä lähtien. Asplundin tutkimus osoittaa, että koulutuksen tuotto on Suomessa hyvä. Suomi sijoittuu Euroopan eri maita koskevassa vertailussa kärkimaiden joukkoon. Korkeasti koulutettujen palkkataso on parempi kuin vähän koulutusta saaneiden työuran alkuvuosista lähtien. Tämä käy ilmi Kati Ahosen (2001) *Nuorten työtuloja ja koulutusta* koskevasta raportista. Myös Janne Salosen artikkeli *län mukaiset palkkaprofiilit eräillä toimialoilla ja kohorteilla* vahvistaa sen, että Suomessa kannattaa kouluttautua paremman ansiotason ja ansioista kertyvän paremman eläkkeen vuoksi.

Tässä artikkelissa kysytään, kannattaako Suomessa kouluttautua eläketurvan vuoksi, kun otetaan huomioon eläkkeen ansainta-aika. Yleisen käsityksen mukaan pitkään opiskelleiden ansainta-aika jää lyhyemmäksi kuin suoraan peruskoulusta tai lyhyellä ammatillisella koulutuksella työelämään tulleilla. Eläkkeen ansainta-ajan arvioidaan yleisestikin lyhenevän, kun elinaikainen koulutus pitenee muun muassa ammatillisen aikuiskoulutuksen lisääntyessä.

Tosiasiassa ei tiedetä paljoakaan koulutuksen merkityksestä eläkkeen ansainta-ajan kertymiselle. Kristiina Tuomisen *Nuorten työelämään sijoittumista* koskevasta artikkelista ilmenee, että nuorten koulutuksen jälkeistä työelämään sijoittumista on jonkin verran tutkittu, mutta eläketurvan

kannalta ei juurikaan. Koulutuksen vaikutusta koko työuran etenemiseen ja eläkkeen ansainta-aikaan on toistaiseksi tutkittu vähän (Tuominen E 1999, 2000).

Koulutuksen ja työuran välisiä vaikutussuhteita koskevassa tutkimuksessa merkitystä on paitsi koulutuksen kestolla, myös sen ajoittumisella elinkaarelle ja ammatillisen aikuiskoulutuksen lisääntymisellä. Aikuiskoulutukseen osallistutaan yhä yleisemmin, ja suurin osa aikuiskoulutuksesta on ammatillista eli koulutukseen osallistutaan työhön tai ammattiin liittyvistä syistä (Aikuiskoulutustutkimus 2000, Havén 1998, 157–164). Ammatillinen koulutus niin nuorena kuin myöhemmin aikuisiässä todennäköisesti edistää työllistymistä ja työssä pysymistä ja vaikuttaa siten suotuisasti työuran jatkumiseen.

Tutkimustietoa aikuiskoulutuksen vaikuttavuudesta on kuitenkin vähän. Lähinnä on tutkittu työvoimapolitiittista koulutusta ja todettu sen edistävän työllistymistä yksilötasolla (mm. Rantala 1998, Tuomala 1998) ja vähentävän työttömyyttä makrotasolla (Räisänen 1996). Muun aikuiskoulutuksen osalta tutkimustietoa on vähän. Osaltaan syynä on se, että ammatillinen aikuiskoulutus alkoi lisääntyä vasta 1980-luvun loppupuolella ja tilastointiin alettiin kiinnittää huomiota viime vuosikymmen alussa. Eri hallinnonaloilla on nykyisin tilastointi- ja seurantajärjestelmiä moniin eri tarkoituksiin. Parhaillaan on arvioitavana keskeisen aikuisopiskeluun liittyvän tiedon kokoaminen yhteen lähteeseen tiedon saannin helpottamiseksi (Suikkanen ja Viinamäki 1993, 42–45, Opetusministeriön työryhmien muistioita 8:2001, Aikuiskoulutusneuvoston julkaisuja 17/2001). Aikuiskoulutuksen nykytilaa, tuloksellisuutta ja vaikuttavuutta koskeva tieto on edelleen hajanaista ja kokonaiskuvan saaminen vaikeaa.

Kun työmarkkinoiden osaamisvaatimukset koko ajan kasvavat, ammatillista koulutusta tarvitaan entistä enemmän myös aikuisiässä. Talouden rakennemuutoksessa vanhoja työpaikkoja katoaa ja uusia syntyy kokonaan uusille aloille aiempaa tiiviimpään tahtiin (KOM (96) 389, Elinikäinen oppiminen, Komission yksiköiden valmisteluasiakirja 30.10.2000). Muuttuvilla työmarkkinoilla työntekijät joutuvat vaihtamaan ammattiaan, työpaikkaansa ja toimialaansa useammin kuin menneinä vuosikymmeninä. Muutosprosessissa koulutuksen rooli on keskeinen, joten aikuisopiskelusta on muodostumassa tärkeä yksilöiden työmarkkina-asemaa määrittelevä tekijä. Aikuiskoulutusmahdollisuuksia kehitetään jatkuvasti ja pyritään näin vastaamaan työmarkkinoiden osaamisvaatimusten kasvuun (Tasapainoisen kehityksen Suomi 2015, 22–23). Vanhimpaan työvoimaan suunnatulla koulutuksella turvataan osaltaan koulutetun työvoiman saatavuus, kun työvoima ikääntyy ja ammatilliset valmiudet eivät täysin vastaa

työvoiman kysynnän tarpeita (Kansallinen ikäohjelma, opetusministeriön toimenpiteet 2000-2001).

Elinaikainen koulutus epäilemättä lisääntyy, mutta kovin vähän tiedetään siitä, mikä merkitys ammatillisella koulutuksella on nykyisin yksilöiden koulutus- ja työhistoriassa, kuinka paljon koulutukseen käytetään aikaa nuoruusvuosina ja myöhemmin aikuisiässä ja kuinka koulutus vaikuttaa työllisenä oloon elinkaaren eri vaiheissa. Artikkelin näkökulma on siten koulutuksen merkityksessä työuran eheydelle ja kestolle ja eläkkeen ansainta-ajan kertymiselle.

Työelämän murros ja eläketurva -haastatteluaineistolla tutkitaan ensin koulutuksen ajoittumista elinkaarelle ja koulutukseen käytettyä aikaa elinkaaren eri vaiheissa. Tämän jälkeen tarkastellaan koulutuksen merkitystä työuran katkottomalle jatkumiselle ja vakaalle työmarkkina-asemalle, ja lopuksi tutkitaan rekisteriaineistojen avulla koulutuksen vaikutusta työuran kestoon ja eläkkeen ansainta-aikaan.

Analyysin taustaksi esitetään aluksi työvoimatilastoihin perustuva katsaus koulutuksen merkityksestä koko työuran näkökulmasta. Seuraavassa luvussa tarkastellaan koulutuksen vaikutusta työuran alkamiseen ja myöhempään työssäoloon EU-maita koskevien tilastovertailujen avulla ja kuvataan näin sitä, miten kannattavaa koulutus Suomessa on työuran keston kannalta arvioituna.

Koulutuksen merkitys työvoimatutkimusten valossa

Koulutuksen yleistyminen on siirtänyt nuorten työelämään tuloa myöhemmäksi kaikissa maissa. *The European Community Household Panel* – tutkimuksen mukaan työelämään tulo on myöhentynyt parilla kolmella vuodella viime vuosikymmeninä. Suomessa työnteon aloitusikä on kohonnut 17 vuodesta 19 vuodeksi, kun se keskimäärin EU-maissa on noussut 17 vuodesta 20 vuodeksi (ECHP-tutkimus 1997). Kristiina Tuomisen artikkelista ilmeni edellä, että Suomessa jatkuvan työnteon keskimääräinen aloitusikä – eli ikä josta lähtien on oltu työssä ilman pitkiä katkoksia – on samoin noussut parilla vuodella ollen nykyisin Suomessa 21 vuotta.

Koulutuksen lisääntyminen ja keston piteneminen näkyy nuorten työvoimaluvuissa. Työvoimaan kuuluvuus ja työllisyysaste ovat pienentyneet kaikissa maissa. Suomessa alle 25-vuotiaiden nuorten työllisyysaste

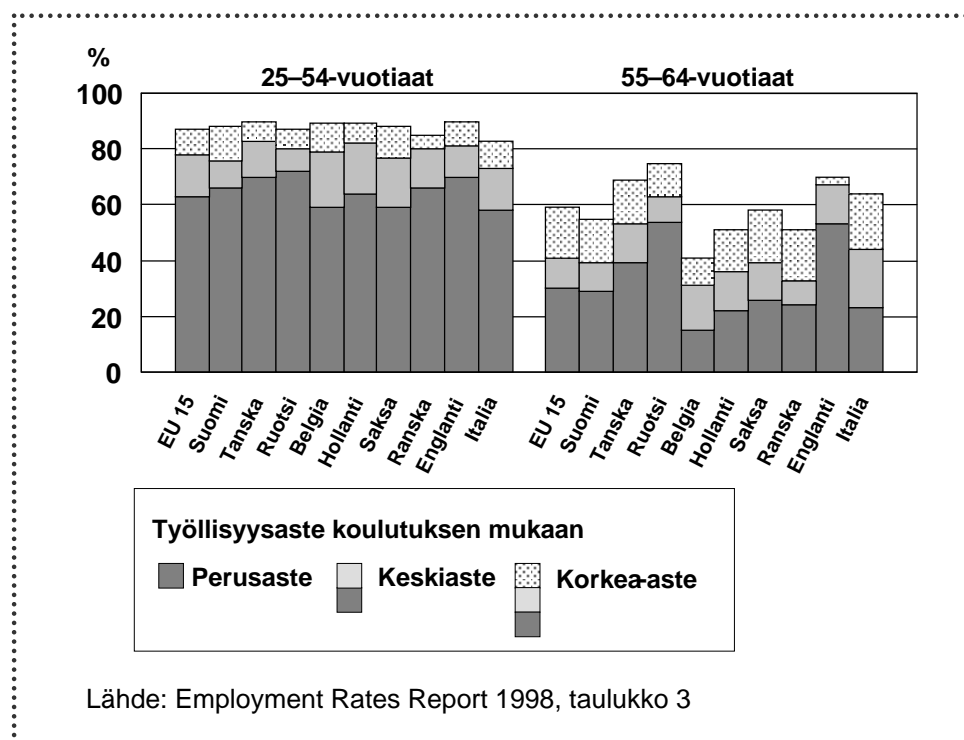
(40 %) on nykyisin lähes samalla tasolla kuin EU-maissa keskimäärin (44 %), vaikka nuorten työttömyys on Suomessa (22 %) EU:n keskitasoa (16 %) korkeammalla. (OECD Employment Outlook 2001, 212–214). Nuorten työllisyysastetta Suomessa voidaan pitää eurooppalaisittain hyvänä myös siitä syystä, että nuorten koulutukseen osallistuminen on selvästi yleisempää. Opiskelijoiden osuudet ovat kansainvälisestikin korkeat nuorilla aikuisilla (Hämäläinen 1998, 204). 20–24-vuotiaista suomalaisnuorista on koulutuksessa puolet ja EU-maissa keskimäärin hiukan alle 40 prosenttia. (Employment in Europe 1998, 83–87). Ristiriita työvoima- ja koulutustilastojen välillä selittyy opiskelijoiden yleisestä työssäkäynnistä. Suomi kuuluu eurooppalaisessa vertailussa maihin, joissa koululaisten ja opiskelijoiden työssäkäynti on verrattain yleistä, joskaan ei yleisintä EU-maista. Opiskelijoiden työssäkäynnin johtavia maita ovat Tanska, Hollanti ja Englanti (Employment in Europe 1998, 83–87).

Suomalaisnuorilla työnteko alkaa suurin piirtein samassa iässä kuin nuorilla muissa Euroopan maissa. Erona on se, että useissa maissa vanhuuseläke alkaa karttua jo ensimmäisestä työsuhteesta. Maissa joissa karttumiselle on asetettu alaikäraja, se vaihtelee yleensä 15–17 vuoden välillä (Laitinen-Kuikka ja Bach 1999). Voimassa oleva 23 vuoden ikäraja vanhuuseläkkeen karttumiselle on siten eurooppalaisittain korkea. Työmarkkinajärjestöjen kesken laaditun sopimuksen mukaan ikäraja alenee 18 vuodeksi vuoden 2005 alusta lukien (Työmarkkinajärjestöjen sopimus 12.11.2001 yksityisalojen työeläkevakuutuksen kehittämistä koskevaksi uudistukseksi). 18 vuoden ikää puoltaa se, että tätä nuorempana työssäoloaika on nuorilla vähän, keskimäärin vain muutamia kuukausia (Tuominen 1999).

Opiskeluvuosien jälkeen koulutus tiivistää työuraa ja pienentää työttömäksi tulon riskiä. Eri maiden työvoimaluvuista nähdään, että mitä paremmin koulutetuista on kyse, sitä suurempi osa on työllisenä (kuva 1). Korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden työllisten osuus 25–54-vuotiaassa väestössä on EU-maissa keskimäärin runsaat 20 prosenttiyksikköä suurempi kuin pelkän peruskoulutuksen saaneiden. Ero on Suomessa samaa suuruusluokkaa.

Kuvasta 1 nähdään, että korkea-asteen koulutuksen saaneiden 25–54-vuotiaiden työllisyysaste vaihtelee maittain yllättävän vähän. Sen sijaan pelkän peruskoulutuksen saaneiden työllisyysasteessa on suuria eroja. Syynä on osaltaan se, että koulutus nostaa enemmän naisten kuin miesten työvoimaan kuuluvuutta ja työllisyysastetta. Koulutetut naiset jäävät harvemmin pois työmarkkinoilta lastenhoidon vuoksi. Koulutustasojen väliset erot ovat siten suuret varsinkin niissä maissa, joissa naisten

työssäkäynti on vähäistä. Suomi samoin kuin muut Pohjoismaat eivät näin ollen sijoitu tässä vertailussa kärkimaiden joukkoon (OECD Employment Outlook 2001, 221–223, Employment Rates Report 1998, taulukko 3).

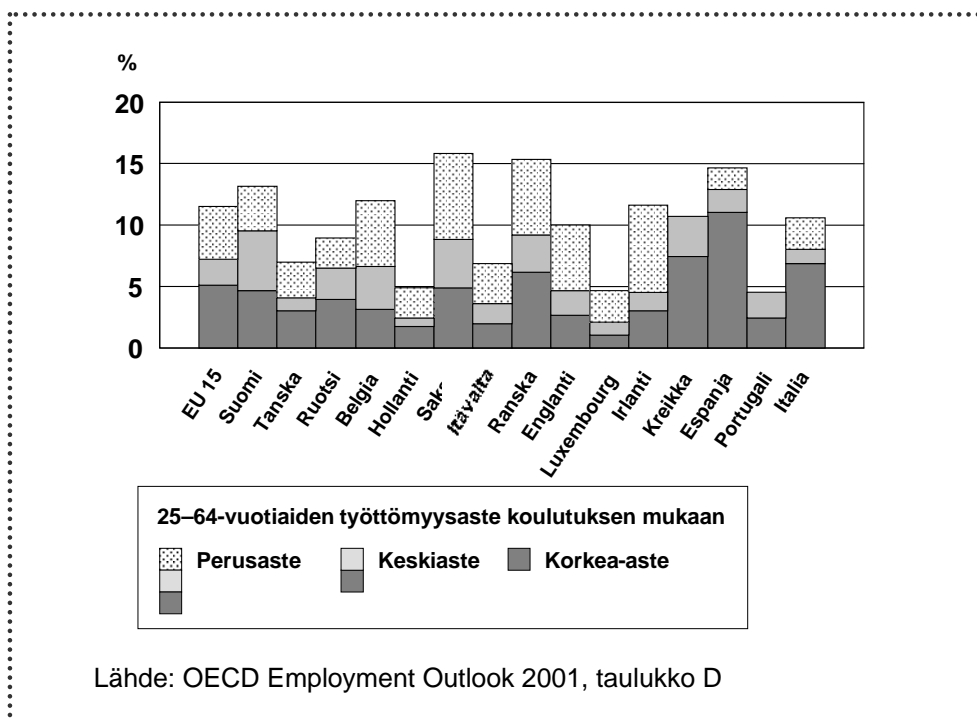
Kuva 1. Työllisyysaste iän ja koulutuksen mukaan eräissä EU-maissa vuonna 1997.

Työvuosia kertyy koulutetuille myös ikääntyneenä enemmän kuin vähän koulutusta saaneille. Kuvasta 1 nähdään, että korkea-asteen koulutuksen saaneiden 55–64-vuotiaiden työllisyysaste on EU-maissa noin kaksinkertainen perusasteen tutkinnon suorittaneisiin verrattuna. Suomessa koulutustasojen välinen ero ikääntyneiden työllisyysasteessa on lähes yhtä suuri.

Työllisyysaste vaihtelee koulutusasteittain ja maittain 55–64-vuotiailla huomattavasti enemmän kuin heitä nuoremmilla. Myös tässä erojen taustalla ovat suuret erot 55–64-vuotiaiden miesten ja naisten työllisyysasteissa. Hyvä koulutus edistää varsinkin naisten työuran jatkumista ikääntyneenä (Employment Rates Report 1998, taulukko 3). Suomessa sen sijaan miesten ja naisten työllisyysasteessa ei ole suurta eroa, joten

työura jatkuu jokseenkin yhtä pitkään molemmilla sukupuolilla. Huolimatta varhaisesta eläkkeelle jäämisestä Suomi sijoittuu ikääntyneiden työllisyysasteessa lähelle EU:n keskitasoa. Tämä johtuu naisten työssäkäynnin yleisyydestä ja siitä, että ikääntyneiden naisten työllisyysaste on Suomessa EU:n keskitasoa selvästi suurempi. Työllisten miesten osuus jää Suomessa EU:n keskitasoa jonkin verran alemmaksi (OECD Employment Outlook 2001, 217–220).

Koulutuksen ja työuran välisiä vaikutussuhteita koskevassa tarkastelussa merkitystä on myös työttömyydellä ja sen koulutuksen mukaisella vaihtelulla (kuva 2). Työttömyyttä koskevat tilastot osoittavat, että ylimmän koulutustason työttömyysaste on EU-maissa keskimäärin vain noin puolet alimman tason työttömyydestä. Ainoastaan Portugalissa ja Kreikassa alimman koulutustason työttömyysaste on pienempi kuin keskiasteelta valmistuneiden. Tosin näissäkin maissa korkeasti koulutettujen työttömyys on alhaisin.

Kuva 2. 25–64-vuotiaiden työttömyysaste koulutuksen mukaan EU-maissa vuonna 1999.

Suomessa ja muutamissa muissa Euroopan maissa kuten Saksassa, Ranskassa, Irlannissa ja Belgissa koulutustasojen väliset työttömyyserot

ovat suuret. Erot eivät selity korkeasta työttömyydestä, sillä työttömyyden taso vaihtelee näissä maissa. Toisaalta on suhteellisen korkean työttömyyden maita, kuten Espanja, Kreikka ja Italia, joissa koulutustasojen väliset erot työttömyydessä ovat melko pienet (OECD Employment Outlook 2001, 221–223). Koulutus antaa siten suojaa työttömyyttä vastaan Suomessa myös korkean työttömyyden aikana. Kun koulutetut ovat ansio-työssä yleisemmin ja työttömyyttä on vähemmän, työvuosia kertyy koulutetuille työelämäänsä siirryttyä hiukan nopeammassa tahdissa.

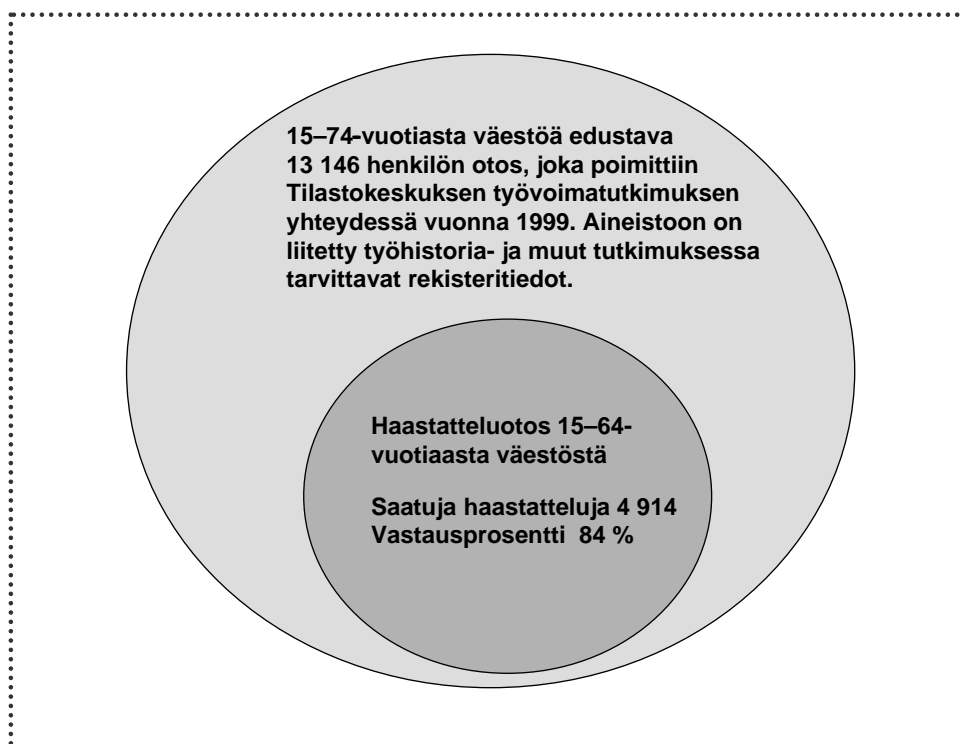
Tutkimusaineistot

Tutkimusaineistona on *Työelämän murros ja eläketurva* –tutkimushankeen rekisteriaineisto ja siihen liittyvä haastatteluaineisto (kuva 3). 15–74-vuotiaista väestöä edustava runsaan 13 000 henkilön otos poimittiin Tilastokeskuksen työvoimatutkimuksen otannan yhteydessä vuonna 1999. Tähän henkilöjoukkoon on liitetty tarvittavat rekisteritiedot, kuten työhistoriatiedot Eläketurvakeskuksen työsuhderekisteristä ja koulutustiedot Tilastokeskuksen koulutusrekisteristä ja eräitä muita rekisteritietoja. Kyseessä on siis edustavaan otokseen perustuva rekisteriaineisto.

Tästä noin 13 000 henkilön otosjoukosta vajaa puolet poimittiin haastatteluotokseen, joka edustaa 15–64-vuotiaista väestöä. Haastattelut tehtiin työvoimatutkimuksen yhteydessä huhti- ja toukokuussa vuonna 1999. Vastausprosentti on korkea (84 %) ja haastateltujen aktiivisuus kiitettävä. Haastattelun laajuudesta huolimatta puuttuvia tietoja on vähän. Hyväksyttyjä haastatteluja on tutkimusaineistossa kaikkiaan 4 914.

Pääosa haastattelusta koski koulutusta ja työuraa. Näistä kysyttiin asioita, joita ei voitu selvittää rekisterilähteistä. Tavoitteena oli saada koulutusta ja työuraa koskevaa tietoa elinvaiheittain, joten analyysiä varten aktiivi-ikä on jaettu tutkimuksessa kolmeen vaiheeseen: työmarkkinoilla oloon alle 30-vuotiaana, 30–44-vuoden iässä ja yli 44-vuotiaana.

Viimeaikaisissa työmarkkinatutkimuksissa on kiinnitetty huomiota yli 44-vuotiaisiin johtuen paljolti Kansallisen ikäohjelman esiin nostamista ikääntyvien työmarkkina-asemaan liittyvistä ongelmista (Kansallinen ikäohjelma 1998-2002, Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2000:15 ja 2001:17). Tässä tutkitaan yli 44-vuotiaiden osalta sitä, miten ikääntyvien työmarkkina-aseman heikkeneminen näkyy työuran loppupuolella, ovatko työurat selvästi rikkonaistuneet ja eheyttääkö koulutus ikääntyvien työuraa kuten voidaan olettaa.

Kuva 3. Työelämän murros ja eläketurva –tutkimushankkeen rekisteri- ja haastatteluaineisto.

Artikkelissa tutkitaan alle 65-vuotiaita, joita koko otoksesta on runsaat 11 000. Osa artikkelin tarkasteluista koskee työvoimaan kuuluvia, eli työvoimatutkimuksen määrittelyn mukaan tutkimusajankohtana työllisiä ja työtä aktiivisesti hakevia työttömiä. Työvoimaan kuuluvia on tutkimuksen rekisteriaineistossa kaikkiaan 8 425 ja haastatteluaineistossa 3 741 henkilöä. Työttömyyseläkkeellä olevat eivät määritelmän mukaan kuulu työttömiin. Myös työttömyyseläkeputkessa olevat 55–59-vuotiaat työttömät eivät yleensä luokituta aktiivisiksi työnhakijoiksi, joten he jäävät työvoimatilastossa ja tässä analyysissä työvoiman ulkopuolelle.

Työuran keston analyysi perustuu Eläketurvakeskuksen työsuhderekisterin tietoihin. Työuran kestoa tutkitaan sekä työeläkevakuutuksen piiriin kuuluvan että vanhuuseläketurvaa kartuttavan ajan perusteella. Työsuhteessa olevat henkilöt kuuluvat vakuutuksen piiriin 14 vuoden iästä ja maatalous- tai muuna yrittäjänä toimivat 18 vuoden iästä lukien. Vanhuuseläketurvaa karttuu 23 vuoden iästä lähtien, josta käytetään eläkkeen ansainta-ajan käsitettä.

Työeläkejärjestelmän rekisterissä ovat sekä yksityisen että julkisen sektorin työsuhteet, jotka ovat täyttäneet kulloinkin voimassa olleet työsuhteen kestoja ja palkkaa koskevat karenssirajat. Yksityisellä sektorilla työsuhteen kestoja koskeva karenssi lyheni puolesta vuodesta neljäksi kuukaudeksi vuonna 1965 ja kuukauden pituiseksi vuonna 1971. Työsuhteen kestoja ja palkkaa koskevat karenssirajat poistuivat kokonaan vuoden 1998 alusta lukien.

Työeläkejärjestelmän rekisteröimään työaikaan vaikuttaa siten työeläkelainsäädännön kehitys. Työsuhteen keston karenssia koskevien muutosten ohella on otettava huomioon yrittäjäeläkelakien voimaantulo vuonna 1970. Maatalous- ja muina yrittäjinä toimivia oli vielä vuonna 1960 31 prosenttia väestöstä ja vuonna 1970 vielä 19 prosenttia (SVT VI:106, XV11, 39). Vaikka vakuutettujen työeläketurvaa kartuttava aika on rekisteröity järjestelmän voimaan tulosta (1.7.1962) lähtien, väestön koko työhistoria on edellä mainituista syistä johtuen kohtalaisen kattavasti rekisterissä vasta 1970-luvun alusta eteenpäin. Näin ollen 1940-luvun lopulla ja sen jälkeen syntyneiden koko työhistoriaa voidaan tutkia paremmin tiedoin kuin vanhempien ikäryhmien.

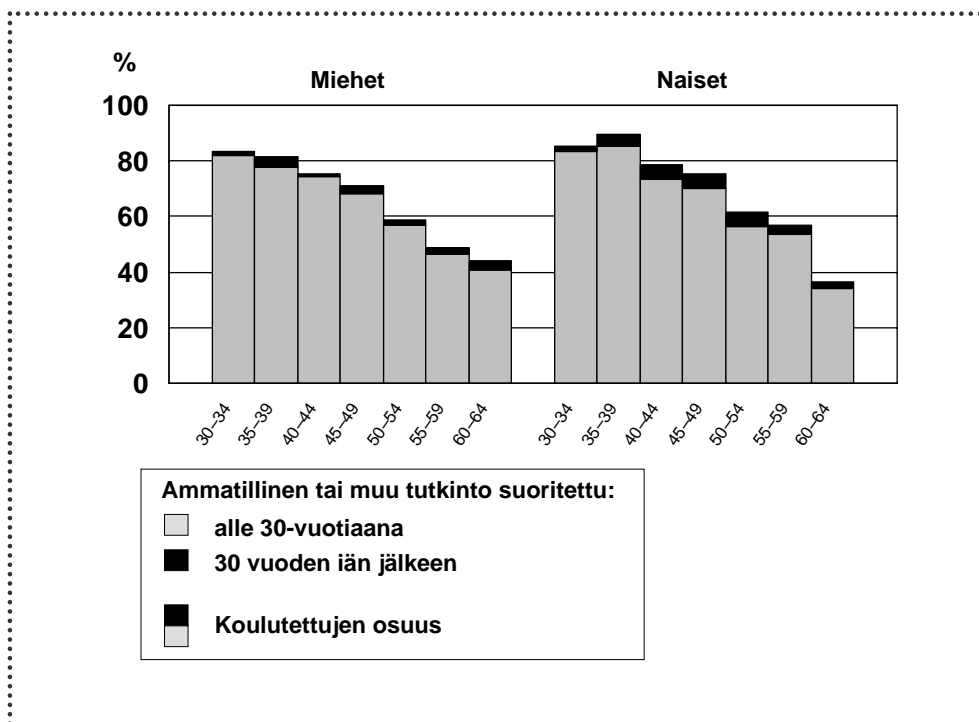
Henkilöiden työuraa koskevat tiedot kattavat tässä tutkimuksessa ajanjakson 1962–1997. Vuosi 1997 on viimeisin tilastovuosi, jolta työsuhtetiedot sisältyvät tutkimusaineistoon. Työuran pituutta koskevassa tarkastelussa on huomattava, että vanhimpien ikäluokkien työhistoria ulottuu työeläkejärjestelmän voimaantuloa edeltävään aikaan.

Ammatillinen koulutus elinkaaren eri vaiheissa

Ammatillisen koulutuksen ajoittumista elinkaarelle ja koulutuksen kestoja tarkastellaan seuraavassa yli 30-vuotiaan väestön osalta. Kuvasta 4 nähdään, että ensimmäisen ammatillisen tai yliopistollisen tutkinnon hankkiminen myöhemmällä iällä on harvinaista. Tutkinto suoritetaan pääasiassa alle 30-vuotiaana. Naisista hiukan useammat kuin miehistä ovat koulututtuneet vasta 30 vuotta täytettyään. Kuvasta käy ilmi myös se, että naiset hankkivat koulutusta miehiä yleisemmin. Tämä näkyy koulutettujen naisten suurempana osuutena kaikissa ikäryhmissä vanhinta ryhmää lukuun ottamatta.

Ammatillisten opintojen painopiste on nuoruusvuosissa, mutta lisäkoulutusta työelämään hankitaan yleisesti myöhemmin aktiivi-iässä. Haastattelussa pyydettiin ilmoittamaan, kuinka monta vuotta on käyttänyt elinkaaren eri vaiheissa (alle 30-v., 30–44-v. ja 45–64-v.) aikaa ammatilliseen tai tutkintoon johtaneeseen koulutukseen lyhytaikainen täydennyskoulutus ja työvoimapolitiittinen koulutus mukaan lukien.

Koulutuksen kestoa koskevat tulokset jossain määrin aliarvioivat koulutukseen käytettyä aikaa siitä syystä, että tietoa on kysytty vuoden tarkkuudella. Hyvin lyhyiden ja poikkeuksellisen pitkien koulutusaikojen kestoa koskeva tieto on epätarkka. Selvästi vuotta lyhyempiä koulutusajoja on kohtalaisen paljon ja niistä tiedetään, että koulutukseen käytetty aika on jäänyt alle puolen vuoden pituiseksi. Kyse on siis elinkaarelle ajoittuvasta koulutuksen kestosta, ei yksittäisistä koulutusjaksoista.

Kuva 4. Ensimmäisen ammatillisen tai muun tutkinnon ajoittuminen elinkaarelle ja koulutettujen osuus iän ja sukupuolen mukaan.

Taulukosta 1 nähdään, että ammatilliseen aikuiskoulutukseen osallistuminen on keski-iässä yleistä ja se näyttää myös lisääntyneen: 60-vuotiaista

noin neljäsosa, 50-vuotiaista kolmasosa ja 40-vuotiaista jo kaksi viidesosaa on saanut ammatillista koulutusta 30–44-vuotiaana. Ikääntyvänä koulutukseen osallistutaan selvästi harvemmin. Vanhimmissa ikäluokista vajaa viidennes ja alle 55-vuotiaista noin neljäsosa on saanut lisäkoulutusta 45 vuotta täytettyään.

Ammatilliseen koulutukseen osallistutaan eri vaiheissa aikuisikää siitä yleisemmin, mitä parempi pohjakoulutus on. Korkeakoulutetuista runsas puolet, keskiasteen koulutetuista hiukan alle puolet ja perusasteen koulutuksen saaneista alle viidennes on ollut ammatillisessa aikuiskoulutuksessa 30–44-vuotiaana. Aikuiskoulutus näyttää tämänikäisenä lisääntyneen ylimmällä koulutustasolla, mutta ei juurikaan tätä alemmilla tasoilla. Koulutustasojen välisiä eroja arvioitaessa on huomattava, että korkeakoulutetut ovat muita tiiviimmin työelämässä, joten heillä on paremmat mahdollisuudet saada työhön liittyvää koulutusta (vrt. luku 2).

Taulukko 1. Ammatilliseen aikuiskoulutukseen osallistuneiden osuus iän, koulutuksen ja elämänvaiheen mukaan.

Ikä, vuotta	Aikuiskoulutukseen osallistuneiden osuus, %			
	30–44-vuotiaana			
	Perusaste	Keskiaste	Korkea-aste	Kaikki
60–64	13,6	37,0	(62,6)	25,7
55–59	13,0	42,0	42,1	28,4
50–54	12,7	40,2	55,1	32,0
45–49	14,4	47,9	57,4	40,3
40–44	20,3	45,6	58,1	42,2
35–39	14,7	44,6	69,8	44,7
30–34	18,2	38,8	38,1	35,6
	45–64-vuotiaana			
	Perusaste	Keskiaste	Korkea-aste	Kaikki
60–64	8,1	26,4	(44,5)	17,3
55–59	7,1	30,1	25,3	18,6
50–54	10,4	34,5	35,5	25,0
45–49	9,0	26,1	36,0	23,1

() = havaintoja vähän.

Pohjakoulutuksen merkitys ammatilliseen aikuiskoulutukseen osallistumisessa on todettu myös muissa tutkimuksissa, eli mitä parempi pohjakoulutus on, sitä yleisemmin on hankittu lisäkoulutusta (Blomqvist 1995, 26, Suikkanen ja Viinamäki 1993, 43). Tämä ilmenee myös Tilastokeskuksen työolot –97 tutkimuksesta, jonka mukaan kehittymis- ja koulutusmahdollisuudet työpaikoilla ovat selvästi yhteydessä toimihenkilöasemaan ja korkeaan koulutukseen (Lehto ja Sutela 1998, 20-23).

Täydennyskoulutusta ovat myös tämän tutkimuksen mukaan saaneet useammin toimihenkilöt kuin työntekijät tai yrittäjät. Sekä ylemmistä että alemmista toimihenkilöistä noin puolet ja työntekijöistä ja yrittäjistä vain neljännes on saanut ammatillista koulutusta 30–44-vuotiaana. Samoin 45 vuoden iän jälkeen lisäkoulutusta ovat hankkineet muita useammin johtavassa ja toimihenkilöasemassa olevat. Heistä noin kolmasosa on ollut ammatillisessa koulutuksessa tämänikäisenä ja työntekijöistä ja yrittäjistä vain noin puolta pienempi osuus. Koulutustaustaan liittyen aikuiskoulutus on lisääntynyt muita enemmän ylemmillä toimihenkilöillä. Kasvua voitiin havaita myös yrittäjien koulutukseen osallistumisessa.

Ammatillinen aikuiskoulutus kuten koulutus yleensäkin on lisääntynyt naisilla enemmän kuin miehillä. Tämä oli havaittavissa keski-ikäisten koulutukseen osallistumisessa. Vanhimmissa ikäryhmissä sukupuolten välillä ei ollut eroa. Yli 50-vuotiaista miehistä ja naisista noin kolmannes on saanut ammattiin liittyvää koulutusta 30–44-vuoden iässä. Alle 50-vuotiaista naisista jo noin joka toinen ja miehistä noin joka kolmas on saanut lisäkoulutusta työelämää varten. Tilastokeskuksen aikuiskoulutustutkimuksen mukaan varsinkin miehillä vähäinen pohjakoulutus ehkäisee lisäkoulutuksen hankkimista. Naisten osallistuminen työhön liittyvään koulutukseen on yleisempää (Blomqvist 1995, 26-27, ks. myös Lehto ja Sutela 1998, 22).

Ammatillisen koulutuksen kesto

Ammatilliseen aikuiskoulutuksen kestoa koskevista jakaumista ilmeni, että aikuiskoulutukseen 30–44-vuoden iässä käytetty aika on yleensä lyhyt. Koulutuksessa olleista 45–64-vuotiaista noin kolmella neljästä opiskelu on vienyt aikaa korkeintaan vuoden ja noin joka toisella alle puoli vuotta. Yli vuotta pitempään opiskelleita on siis vain noin neljäsosa. Tähän joukkoon

kuuluu myös useamman kuin yhden ammatillisen tai yliopistollisen tutkinnon suorittaneita, joita tutkimuksen mukaan on eniten keski-ikäisissä (ks. Kristiina Tuomisen artikkeli).

Mitä vanhempana työmarkkinoilla ollaan, sitä harvemmin hankitaan lisäkoulutusta ja sitä vähemmän käytetään aikaa koulutuksen avulla tapahtuvaan ammattitaidon kohentamiseen. Lisäkoulutusta saaneista yli 45-vuotiaista noin 90 prosenttia on käyttänyt tämänikäisenä koulutukseen aikaa korkeintaan vuoden ja peräti 70–80 prosentilla koulutusaika on jäänyt alle puolen vuoden.

Ammatilliselle aikuiskoulutukselle on siis tyypillistä lyhytkestoisuus sekä se, että koulutus liittyy usein työhön ja koulutukseen osallistutaan työajalla. Yli puolet (54 %) oli opiskellut 30–44-vuotiaana koko ajan tai suurimman osan aikaa työajalla. Vain noin kolmannes (32 %) ei ollut koulutusaikana työssä lainkaan.

Ammatillinen koulutus liittyy työhön vielä yleisemmin ikääntyvänä. Useimmat ovat saaneet lisäkoulutusta pelkästään työaikana tai enimmäkseen työssä ollessaan (63 %). Vajaa kolmannes (31 %) ei ollut koulutusai- kana työssä ollenkaan.

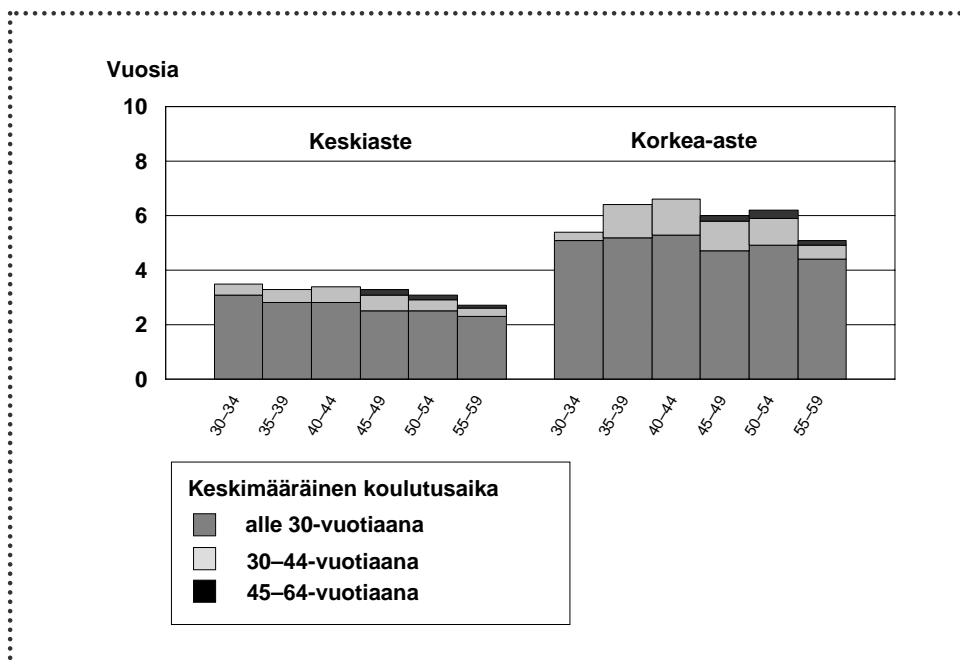
Aikuiskoulutukseen osallistuminen on koulutetuilla paitsi yleisempää koulutukseen käytetty aika on myös pitempi. Ammatillista lisäkoulutusta peruskoulupohjalta saaneet ovat olleet 30 vuoden iän jälkeen kaiken kaikkiaan koulutuksessa keskimäärin vain noin vuoden verran, keski-asteen koulutuksen saaneet puolitoista vuotta ja korkea-asteen tutkin- taneet runsaat kaksi vuotta. Vertailu koskee 40-vuotiaista ja sitä vanhem- paa väestöä, ja keskimääräinen koulutukseen käytetty aika on laskettu tässä aikuiskoulutukseen osallistunutta kohti.

Kun seuraavassa arvioidaan elinaikaisen koulutuksen ja erityisesti ammatillisen aikuiskoulutuksen merkitystä työikäisellä väestöllä, tarkastel- laan koulutukseen käytettyä aikaa henkilöä kohti riippumatta aikuiskoulu- tukseen osallistumisesta. Peruskoulutustasolla vain runsaat 10 prosenttia on siis saanut lisäkoulutusta noin vuoden verran, joten aikuiskoulutuksen ja ylipäänsä elinaikaisen koulutuksen merkitys henkilöä kohti laskettuna on alimmalla koulutustasolla vähäinen.

Elinaikaisen koulutuksen merkitys koulutetuilla käy ilmi kuvasta 5, jossa on laskettu koulutuksen keskimäärin käytetty aika henkilöä kohti sekä alle 30-vuotiaana että myöhemmin aikuisiässä. Mukaan on siis otettu myös ne henkilöt, jotka eivät ole saaneet lisäkoulutusta.

Kuvasta nähdään elinaikaisen koulutuksen painottuminen nuoruus- vuosiin. Ammatillisen aikuiskoulutuksen merkitys työuralla on keskimäärin vähäinen. Tämä koskee tietenkin pelkällä peruskoulutuksella työelämään

tulleita, mutta myös keskiasteen koulutuksen saaneita. Nuoruusvuosina hankitun ammattitutkinnon lisäksi, joka on vienyt aikaa keskimäärin kahdesta kolmeen vuotta, ammatillista lisäkoulutusta myöhemmin aikuisiässä on vähän, keskimäärin vajaat puoli vuotta. Korkea-asteen koulutuksen saaneilla aikuiskoulutuksen rooli elinaikaisessa koulutuksessa on selvästi suurempi. Lisäkoulutusta on hankittu keskimäärin noin vuoden verran ja siihen käytetty aika näyttäisi kasvaneen.

Kuva 5. Ammatilliseen koulutukseen henkilöä kohti keskimäärin käytetty aika elinkaaren eri vaiheissa iän ja koulutuksen mukaan.

Ammatillinen koulutus painottuu voimakkaasti nuoruusvuosiin ja myöhemmin aikuisiässä saatu koulutus 30–44-vuoden ikään. Kuvasta 5 nähdään, että ikääntyvänä ammatilliseen koulutukseen käytetään keskimäärin aikaa erittäin vähän. Tämä johtuu siitä, että koulutukseen osallistutaan 45–64-vuotiaana selvästi harvemmin ja ammatilliseen koulutukseen käytetty aika on kestänyt useimmilla alle puoli vuotta.

Korkea-asteen koulutuksen osalta on huomattava, että luokkaan sisältyvät sekä ylempään korkea-asteeseen kuuluvat yliopistolliset tutkinnot että alempaan korkea-asteeseen luokituvat tutkinnot kuten monet opistotason tutkinnot ja nykyisin myös ammattikorkeakoulututkinnot (Havén 1998, 10, 60). Tästä selittyy se, että korkea-asteen koulutuksen keskikesto alle 30-vuotiaana jää noin viiden vuoden pituiseksi. Ylemmän yliopistollisen tutkinnon keskikesto on selvästi pitempi, noin 6–7 vuotta. Ensimmäisen ammatillisen tai yliopistollisen tutkinnon keston jakaumista ilmeni, että korkea-asteen tutkinnon suorittaneista noin kolmasosa oli opiskellut kuusi vuotta tai sitä kauemmin.

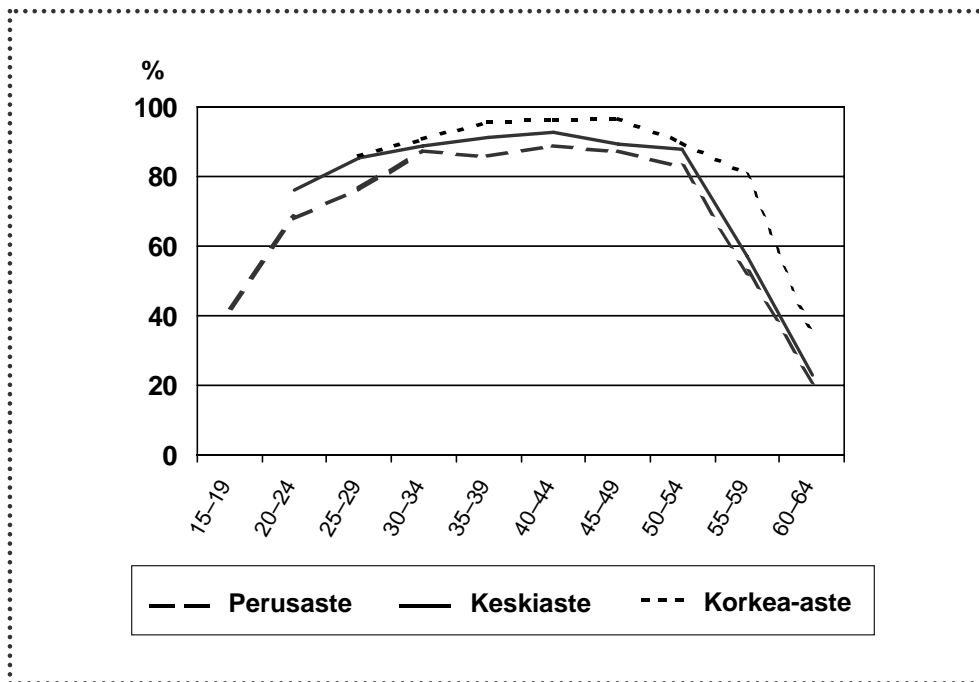
Koulutus ja työuran eheys

Koulutettujen työllisyysaste on korkeampi ja työttömyysriski pienempi kuin koulutusta vailla olevien, joten hyvä koulutus näyttäisi eheyttävän työuraa. Tutkimuksissa on toisaalla osoitettu, että myös koulutettujen asema työmarkkinoilla on heikentynyt, joskin koulutustasojen väliset työttömyyserot ovat säilyneet selvinä (Silvennoinen 1999, 12–18, Havén 1998, 182–184). Työelämäänsä sijoittuminen on vaikeutunut ja työttömyysriski on kasvanut kaikilla koulutustasoilla.

Seuraavassa tarkastellaan työuran jatkuvuutta ja katkoksia sekä sitä, missä määrin työuran katkonaisuuteen on syynä työn epävarmuus, määräaikaisten työsuhteiden ja työttömyyden ja missä määrin on kyse normaalistä työmarkkinaliikkuvuudesta. Tarkastelut perustuvat pääasiassa haastattelutietoihin. Haastatteluvastausten täsmällisyys ei vastaa rekisteritietoa, mutta niiden avulla voidaan luotettavasti kuvata työurien muuttumista pitkällä aikavälillä ja muutosten eroavuuksia koulutuksen suhteen, joihin tässä on tärkeää kiinnittää huomiota.

Työuran eheyttä tutkitaan työvoimaan tutkimusajankohtana (v. 1999) kuuluvien osalta. Toisin kuin ammatillista koulutusta koskevassa luvussa 4 koko työikäistä väestöä koskeva analyysi ei ole tässä järkevä. Analyysiin tulisi tällöin henkilöitä, jotka opiskelun tai muun syyn vuoksi eivät ole olleet työmarkkinoilla ollenkaan tai vain vähän aikaa. Samoin mukaan tulisi henkilöitä, joiden työura on päättynyt lastenhoidon, työkyvyttömyyden tms.

vuoksi mahdollisesti hyvinkin varhain. Kuvasta 6 nähdään, että työvoimaan rajautuva analyysi jättää ulkopuolelle lähinnä nuorimpia ja vanhimpia työkäisiä. Parhaiten koulutetut ovat työvoimassa muita tiiviimmin, myös ikääntyneenä.

Kuva 6. Työvoimaan kuuluvien osuus tutkimusaineistossa iän ja koulutuksen mukaan.

Työsuhteet elinkaaren eri vaiheissa

Työuran katkonaisuutta tarkastellaan aluksi työsuhteiden lukumäärän perusteella. Taulukosta 2 ja kuvasta 7 nähdään, että aktiivi-ikä jakautuu työsuhteiden määrän mukaan selvästi erilaisiin vaiheisiin. Työsuhteita on alle 30-vuotiaana tyypillisesti paljon ja niiden määrä lisääntyy koulutustason noustessa. Eniten työsuhteita on korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla kaikissa ikäryhmissä. Tulos kertoo sen, että pitkään opiskelleet ovat aina olleet alle 30-vuotiaana lukuisammissa työsuhteissa kuin vähän koulua käyneet. Taulukon luvuista käy lisäksi ilmi, että työsuhteitten lukumäärä

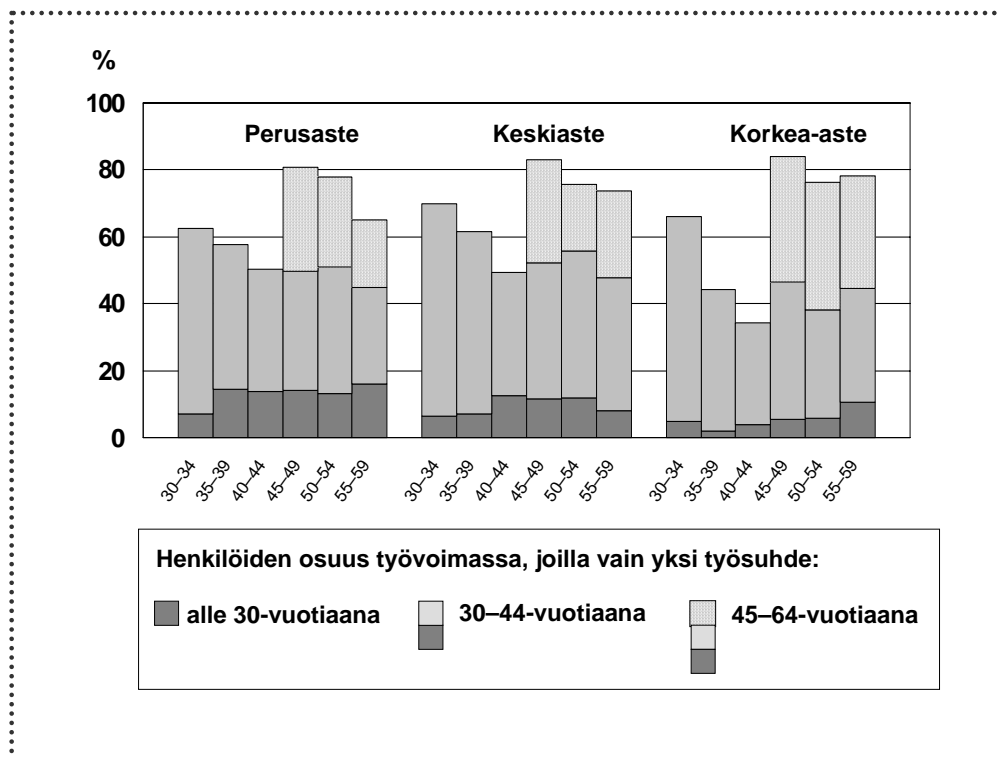
alle 30-vuotiaana on lisääntynyt selvästi kaikilla koulutustasoilla, mutta korkeasti koulutetut pitävät edelleen karkisijaa.

Taulukko 2. Työsuhteiden lukumäärä iän ja koulutuksen mukaan elinkaaren eri vaiheissa. Työvoimaan kuuluvat.

Ikä, vuotta	Työvoimaan kuuluvat koulutuksen mukaan			
	Henkilöiden osuus, joilla vähintään viisi työsuhdetta alle 30-vuotiaana, %			
	Perusaste	Keskiaste	Korkea-aste	Kaikki
60–64	19,3	(42,8)	(31,0)	29,0
55–59	24,6	26,2	45,4	29,1
50–54	30,7	26,8	52,3	33,3
45–49	21,9	33,3	54,8	34,1
40–44	22,6	35,2	68,8	39,2
35–39	30,5	45,2	73,5	48,5
30–34	57,6	48,2	72,7	55,7
25–29	46,2	59,9	74,4	62,3
	Henkilöiden osuus, joilla yksi tai kaksi työsuhdetta 30–44-vuotiaana, %			
	Perusaste	Keskiaste	Korkea-aste	Kaikki
60–64	76,6	(85,4)	(68,2)	77,3
55–59	78,8	74,6	78,5	77,2
50–54	81,0	77,0	73,1	77,7
45–49	74,6	74,4	71,7	74,0
40–44	77,0	75,2	59,3	72,4
35–39	84,8	82,5	67,8	80,0
30–34	87,9	83,8	83,2	84,2
() = havaintoja vähän.				

Opiskeluvaiheen jälkeen työsuhteiden määrä vähenee dramaattisesti, ja mitä pitemmälle työura etenee sitä harvemmin työpaikka vaihtuu. Taulukosta 2 nähdään, että alle 30-vuotiaana työsuhteita on nykyisin

tyypillisimmin viisi tai enemmän, mutta 30–44-vuoden iässä enää yksi tai kaksi. Vähintään kolmessa työsuhteessa 30–44-vuotiaana olleita on vain noin 20–25 prosenttia. Kuvasta 7 nähdään, että lähes puolet työvoimasta on ollut 30–44-vuotiaana yhdessä työsuhteessa. Näiden henkilöiden osuus on jonkin verran suurempi perus- ja keskiasteella korkea-asteeseen verrattuna. Tosin erot kaikissa ikäryhmissä eivät ole johdonmukaisesti tämänsuuntaisia.

Kuva 7. Vain yhdessä työsuhteessa olleiden osuus työvoimassa iän, koulutuksen ja elinkaaren vaiheen mukaan.

Näyttää siis siltä, ettei koulutustasojen välillä ole erityisen suuria eroja työsuhteiden määrissä opiskeluvuosien jälkeen. Korkeasti koulutetuilla on kuitenkin hiukan enemmän kuin alemmilla koulutustasoilla työsuhteita myös 30 vuoden iän jälkeen kuten taulukosta 2 nähdään, mutta ei enää 45 vuoden iän jälkeen. Ikääntyvänä työpaikkaa ei yleensä vaihdeta hyvälläkään koulutuksella. Kuvasta 7 nähdään, että useimmilla on ollut

tämänikäisenä vain yksi työsuhde. Vähintään kolmessa työsuhteessa 45 vuoden iän jälkeen olleita on enää noin 10–20 prosenttia, eikä koulutustasojen välillä ole mainittavia eroja. 60–64-vuotiaiden työvoimaan kuuluminen on siksi vähäistä, ettei vanhimman ikäryhmän vastauksia havaintojen vähälukuisuuden vuoksi voitu tarkastella koulutustasoittain.

Työssäolon stabiiliutta ikääntyvässä työvoimassa kuvaa hyvin se, että 45–64-vuotiaista huomattava osa on ollut yhdessä työsuhteessa lähes koko aikuisiän. Yli 54-vuotiaista runsas kolmannes (35–38 %) ja 45–54-vuotiaista vajaat puolet (43–44 %) kuuluu ryhmään, joilla sama työsuhde on jatkunut vähintään 30 vuoden iästä lähtien.

Työurille on siten leimallisempaa työsuhteiden vaihtumattomuus kuin suuri vaihtuvuus 30 vuoden iän jälkeen. Enemmistö työvoimasta on vain yhdessä tai kahdessa työsuhteessa. Työsuhteet ovat lisääntyneet alle 30-vuotiaana, mutta näin ei näytä tapahtuneen enää 30–44-vuoden iässä lukuun ottamatta korkea-asteen tutkinnon suorittaneita. Yli 55-vuotiaista korkeasti koulutetuista viidesosalla ja 40-vuotiaista jo kahdella viidesosalla on ollut vähintään kolme työsuhdetta.

Työvoimaan rajatussa tarkastelussa työssäolon stabiilius 45–64-vuotiaana korostuu todennäköisesti jossain määrin liikaa, sillä työvoiman ulkopuolella on rikkonaisella työuralla olleita kuten työttömyyseläkeläiset ja työttömät, jotka eivät työvoimatutkimuksen määritelmän mukaan kuulu työvoimaan. Vain aktiivisesti työtä hakevat ovat työvoimassa ja tämän tarkastelun piirissä.

Kuva työuran stabiiliudesta ikääntyvänä ei juuri muutu, vaikka tarkasteluun otetaan kaikkein heikoimmassa työmarkkina-asemassa olleet työvoimaan kuulumattomat. Tämä johtuu siitä, että vanhimpien työttömienkään työura ei ole ollut erityisen katkonainen. Lähes 60 prosentilla työttömyyseläkeläisistä ja muista työvoiman ulkopuolella olevista 55–64-vuotiaista työttömistä on ollut vain yksi työsuhde 45 vuoden iän jälkeen ja noin 70 prosentilla korkeintaan kaksi. Vajaalla kolmasosalla on siten ollut useampia työsuhteita. Tätä tulosta tukevat aikaisemmat havainnot siitä, että ikääntyneistä pitkäaikaistyöttömistä huomattava osa on ollut vakaassa työmarkkina-asemassa (Rajavaara ja Viitanen 1997, 51–53). Työttömyyseläkeputkeen ja sitä kautta eläkkeelle on tultu usein tiiviiltä työuralta ja katkoton työssäolo on jatkunut monella aina työttömäksi tuloon asti (Tuominen 1997, 28–35 ja 2001, 11–12, 17–18).

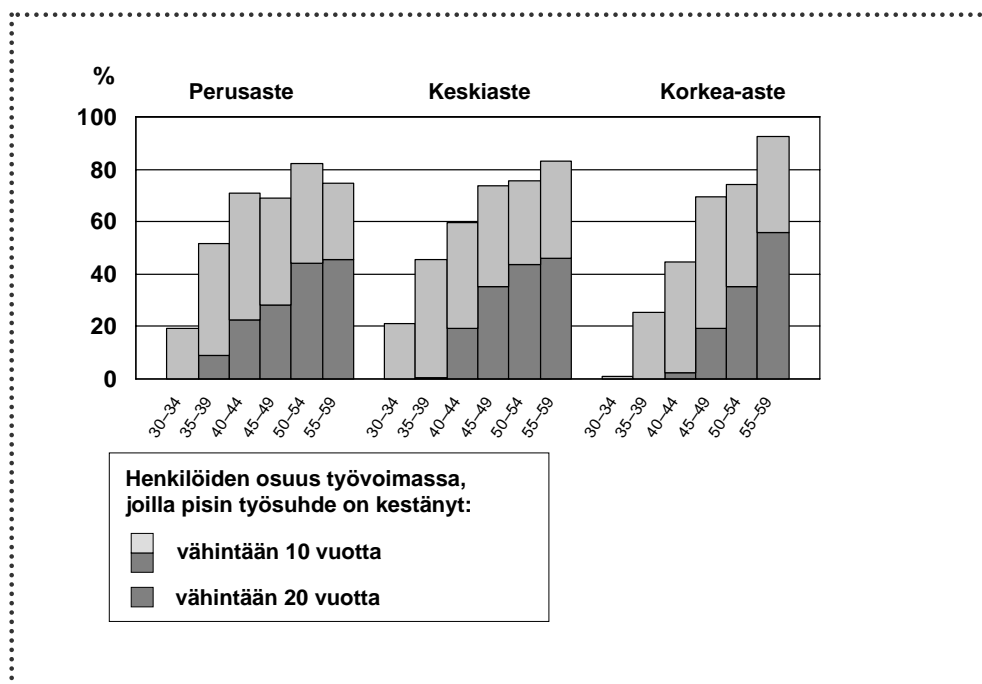
Selvää näyttöä liikkuvuuden lisääntymisestä ja työsuhteiden määrän yleisestä kasvusta ei näistä tuloksista siten saada toisin kuin työmarkkina-keskustelun perusteella voisi odottaa. Samansuuntaiseen tulokseen on

päädytty Tilastokeskuksen työolot –97 tutkimuksessa. Työmarkkinaliikkuvuus on ollut laman jälkeen vähäisempää kuin lamaa edeltäneenä aikana. Työsuhteiden pysyvyys on lisääntynyt ja keskimääräinen aika samassa työpaikassa on selvästi kasvanut. Pysyvyydestä työolotutkimuksessa kertoivat myös tulokset ammattien määrästä elämän aikana. Aina lähes samassa ammatissa olleiden osuudet palkansaajilla olivat pysyneet ennallaan, miehillä jopa lisääntyneet (Lehto ja Sutela 1998, 8-15).

Kysymys ammattien määrästä esitettiin myös tässä tutkimuksessa, eivätkä puheet siitä, että ammattia joudutaan vaihtamaan useita kertoja elämän aikana saaneet vahvistusta. Eri ikäisten vastausten vertailusta ei käynyt ilmi ammattien määrän kasvu. Todennäköisesti muutos työmarkkinoilla on hidasta, ja työvoimaan kohdistuva osaamisvaatimusten kasvu näkyy tulevaisuudessa sekä ammattien että työsuhteiden suurempana vaihtuvuutena.

Yhdessä työsuhteessa tai samassa ammatissa toimiminen ei toisaalta kerro mitään työn sisällöllisistä muutoksista, joita tässä tutkimuksessa ei selvitetty. Pitkään jatkunut työskentely yhdessä työsuhteessa saman työnantajan palveluksessa voi olla sisällöltään kokonaan muuta kuin työsuhteen alkaessa. Yhdessä työsuhteessa työskentely 30–44-vuotiaana tai vanhempana ei myöskään tarkoita sitä, että kyseinen työ olisi jatkunut koko tarkastelujakson ajan, vaikka suurella osalla tilanne todennäköisesti on ollut tämä.

Pisintä työsuhdetta koskevista tuloksista kuvasta 8 voidaan arvioida työssäolon jatkuvuutta tarkemmin kuin työsuhteiden määrästä. Vähintään 10 vuotta kestäneitä työsuhteita on enemmistöllä 45–64-vuotiaasta työvoimasta kaikilla koulutustasoilla. Yli 20 vuotta kestäneitä työsuhteita on harvemmalla, mutta harvinaisia ne eivät ole. Yli 50-vuotiaista perus- ja keskiasteen koulutuksen saaneista lähes puolella on yli 20 vuotta kestänyt työsuhde. Korkeasti koulutetuista vasta yli 54-vuotiaat yltävät samaan. Työsuhteitten kesto pitenee systemaattisesti iän myötä ja työssäolon katkottomuus lisääntyy ylimmällä koulutustasolla niin, että pisimpiä työsuhteita on vanhimmassa ikäryhmässä eniten juuri parhaiten koulutetuilla.

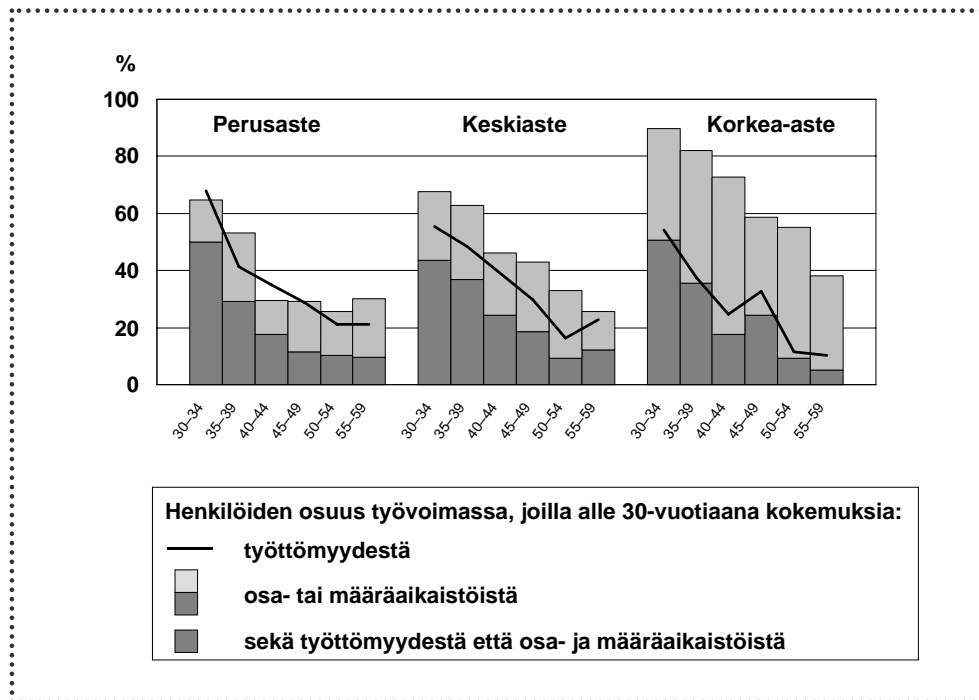
Kuva 8. Henkilöiden osuus työvoimassa pisimmän työsuhteen keston, iän ja koulutuksen mukaan.

Epätyypillinen työ ja työttömyys

Työmarkkinoita koskevat tutkimukset ovat osoittaneet yhtäpitävästi, että määräaikaisissa työsuhteissa työskentelevien osuus on kasvussa ja määräaikaisuus on kytköksissä epävakaiseen työmarkkina-asemaan (mm. Parjanne 1997, Suikkanen ym. 1998). Huomionarvoista tässä on myös se, että määräaikaisissa työsuhteissa olevat ovat keskimääräistä paremmin koulutettuja toisin kuin työmarkkinakeskustelun perusteella voisi odottaa (Saloniemi 2000, 92). Koulutustaso tosin vaihtelee määräaikaisuuden keston ja sukupuolen mukaan. Lyhytaikaisissa työsuhteissa työskentelevien osuus on joka tapauksessa kasvanut ja havaittavinta kasvu on ollut korkeasti koulutetuilla ja toimihenkilöasemassa olevilla (Sutela ym. 2001, 62–68).

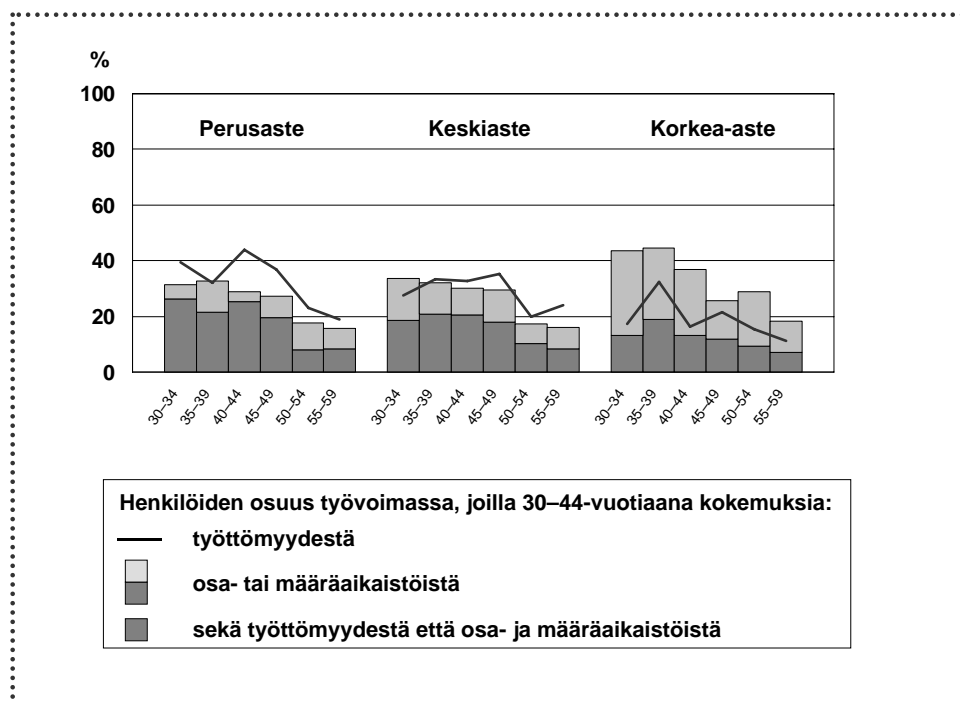
Muutossuunnat käyvät esiin myös yksilöiden työuraa koskevista tuloksista. Työhistorioissa muutokset näkyvät epätyypillisen työn selvänä kasvuna alle 30-vuotiaana (kuva 9) ja huomattavasti lievempänä kasvuna

myöhemmin aikuisiässä (kuva 10). Molemmissa elinkaaren vaiheissa kasvua on havaittavimmin pitkään opiskelleilla, korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla. 45–64-vuoden iässä kasvua on enää vain alimmalla koulutustasolla.

Kuva 9. Henkilöiden osuus työvoimassa, joilla on ollut alle 30-vuotiaana kokemuksia työttömyydestä ja osa- tai määräaikaaisista työsuhteista, iän ja koulutuksen mukaan.

Työuran epävakaus ilmenee epätyypillisten työsuhteiden ja työttömyyden tiiviinä kytköksenä. Kytköksen voimakkuus vaihtelee koulutustason mukaan pääpiirteissään niin, että mitä alemmasta koulutustasosta on kysymys, sitä yleisemmin epätyypillisissä työsuhteissa olleet ovat kokeneet myös työttömyyttä. Pitkään opiskelleista, korkeasti koulutetuista huomattava osa on ollut määräaikaaisissa ja osa-aikaaisissa työsuhteissa ilman työttömyyskokemuksia. Tämä koskee sekä työelämään tulovaihetta että myöhempää aikuisikää kuten kuvista 9 ja 10 nähdään.

Kuva 10. Henkilöiden osuus työvoimassa, joilla on ollut 30–44-vuotiaana kokemuksia työttömyydestä ja osa- tai määräaikaistöistä, iän ja koulutuksen mukaan.

Epätyypillinen työ ei välttämättä merkitse vakinaisen ja kokoaikaisen työn puutetta varsinkaan opiskeluvaiheessa. Myöhemmin aikuisiässä työsuhteitten määräaikaistuminen, ei yksinomaan avoimen työttömyyden kasvu kertoo koulutettujen työmarkkina-aseman heikkenemisestä. Tämä todettiin siitä, että vakinaisen työn saaminen on vaikeutunut kaikilla koulutustasoilla, mutta eniten hyvin koulutetuilla. Kun haastattelussa kysyttiin, onko ollut määräaikaistöissä työsuhdetta siitä syystä, ettei ole saanut pysyvää työtä, myönteisiä vastauksia oli eniten alle 45-vuotiailla korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla. Hyvin koulutettujen pääsy vakaalle työuralle on selvästi vaikeampaa kuin aikaisemmin.

Kun epätyypilliset työsuhteet ja työttömyys ovat lisääntyneet nuorilla aikuisilla, tämä hidastanee ansiokehitystä työuran alussa. Yksityisen sektorin työsuhdetta eläkepalkka on yli 24-vuotiailla nuorilla ja myös aikuisväestöllä keskimäärin sitä parempi, mitä pitempi työsuhde on (Ahonen 2001, 13). Vaikka siis ansiokehitys todennäköisesti hidastuu työuran

katkonaisuuden vuoksi, määräaikaissa työsuhteissa työskentely avaa kuitenkin mahdollisuuden pysyvämpään työllisyyteen ja vakaampaan työuraan jatkossa (Jolkkonen ja Koistinen 2001, 570).

Kun vastaavasti kysyttiin, onko joutunut olemaan osa-aikatyössä siitä syystä, ettei ole saanut kokoaikatyötä, näitä kokemuksia ilmoittivat useammin ammatillista koulutusta vailla olevat kuin koulutetut henkilöt. Myös näissä oli havaittavissa lievää kasvua. Alle 35-vuotiaista noin kymmenesosa ja vanhimista muutama prosentti ilmoitti olleensa työuransa aikana osa-aikatyössä kokoaikatyön puuttuessa. Vajaatyöllisenä olleiden osuuden kasvu kertoo työn saamisen vaikeutuneen heikosti koulutetuilla.

Selvin osoitus työurien epävakauden kasvusta on työttömyyden lisääntyminen. Kuvista nähdään, että kasvu on ollut voimakasta alle 30-vuotiaana, mutta huomattavasti lievempää 30–44-vuoden iässä. Koulutustasojen välillä ei ole suuria eroja työttömyyskokemusten yleisyydessä nuorena toisin kuin muutama vuosikymmen sitten. Yli 50-vuotiaista korkea-asteen tutkinnon suorittaneista vajaa kymmenesosa ilmoitti olleensa työttömänä nuoruudessaan ja ikäisistään alemmilla koulutustasoilla noin viidesosa.

Nykyisin noin puolet nuorista kaikilla koulutustasoilla on kokenut työttömyyttä alle 30-vuotiaana. Tämä johtuu tietenkin 1990-luvun suurtyöttömyydestä, joka kohdistui erityisesti nuoriin työmarkkinoilla. Työttömyyskokemusten yleisyys ei yllätä, kun tiedetään, että esimerkiksi alle 20-vuotiaiden työttömyysaste oli korkeimmillaan 41 prosenttia pahimpina lammavuosina (Työpoliittinen aikakauskirja 2/2000, kuviot ja taulukot, 28). Kuvan 9 tuloksista ei kuitenkaan voida tehdä sitä johtopäätöstä, ettei koulutuksella ole ollut työttömyyttä ehkäisevää vaikutusta lainkaan. Haastatteliedoista ei näet ilmene, onko työttömyyttä koettu ennen opintojen alkamista, niiden kestäessä vai vasta tutkinnon valmistuttua.

Koulutuksen työttömyyttä ehkäisevä vaikutus on sen sijaan selvästi nähtävissä myöhemmin aikuisiässä. Kuvasta 10 käy ilmi, että työttömyyttä on ollut 30 vuoden iän jälkeen harvemmin korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla kuin alemmilla koulutustasoilla. Työttömäksi joutumisen riski pienenee koulutustason noustessa ja työuran edetessä. Hyvä koulutus näyttää siten antavan suojaa työttömyyttä vastaan aikuisiässä (vrt. Tuominen 2000, 24–32).

Työttömyyskokemuksissa on koulutuksen suhteen selvä ero myös siinä, että alemmilla koulutustasoilla työttömyydestä on voitu työllistyä suoraan pysyvään työhön. Sekä alle 30-vuotiaana että 30–44 vuoden iässä työttöminä olleista perus- ja keskiasteen koulutuksen saaneista huomattava osa kuuluu niihin, jotka eivät ole olleet määrä- tai osa-aikaissa

työsuhteissa lainkaan (kuva 9 ja 10). Vakinaisen ja kokoaikaisen työn saaminen näyttäisi siten olevan helpompaa tehtävissä, joissa ei vaadita pitkää koulutusta tai erityistä ammatillista osaamista. Sen sijaan korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden työttömyyskokemukset kytkeytyvät tiiviimmin epätyypillisiin työsuhteisiin. Työttöminä olleet ovat lähes aina olleet myös määrä- tai osa-aikaisissa työsuhteissa. Tämä koskee työssäoloa varsinkin alle 30-vuotiaana, mutta myös työssäoloa myöhemmin aikuisiässä.

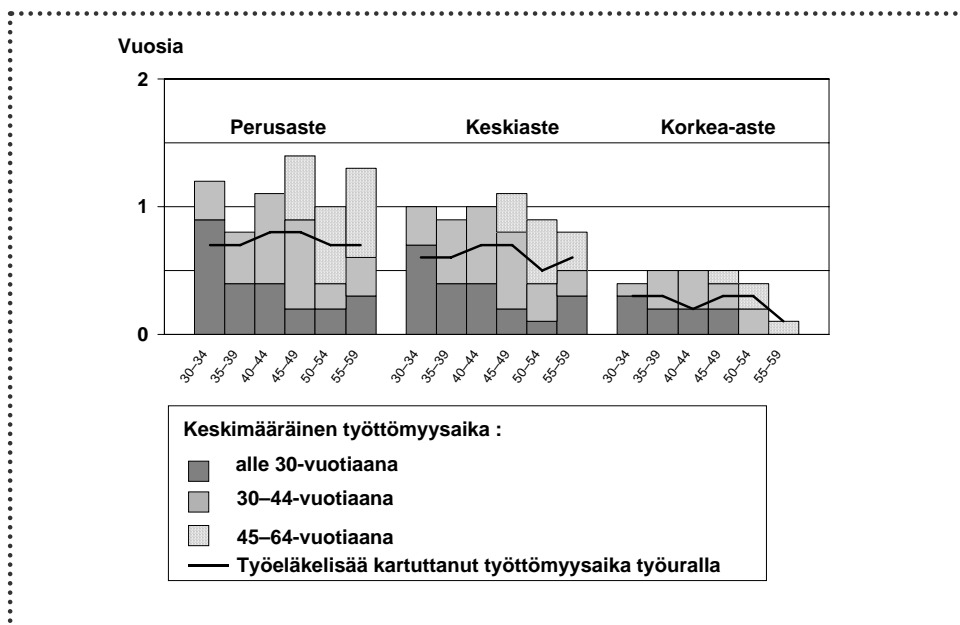
Kuva koulutuksen ja työuran välisistä kytköksistä 45–64-vuotiaana poikkeaa selvästi aikaisemmista vaiheista. Kokemuksia sekä työttömyydestä että määrä- ja osa-aikatöistä tämänikäisenä on eniten alimmalla koulutustasolla. Noin neljäsosalla pelkän peruskoulutuksen saaneista on ollut epätyypillisiä työsuhteita 45 vuotta täytettyään. Toisin kuin aikaisemmissa elinkaaren vaiheissa korkeasti koulutetuilla on ollut osa- ja määräaikaistöitä vähiten, vain runsaalla kymmenesosalla. Työttömyyskokemukset tässä elinkaaren vaiheessa ovat lisääntyneet selvästi ammatillista koulutusta vailla olevilla, mutta ei juurikaan koulutetuilla. Pelkän peruskoulutuksen saaneista runsaalla neljäsosalla on ollut työttömyyttä 45–64 vuoden iässä ja korkea-asteen tutkinnon suorittaneista noin kymmenesosalla.

Ikääntyvien työttömyydestä saadaan tietenkin synkempi kuva, kun työvoiman ulkopuoliset työttömät, työttömyyseläkeläiset ja eläkeputkessa olevat otetaan tarkasteluun. Työttömyyseläkeläisiä on noin viidesosa 60–64-vuotiaasta väestöstä, samoin eläkeputki-ikäisiä 55–59-vuotiaista. Suurin osa ikääntyneistä työttömistä on ilman ammatillista koulutusta (Tuominen 2001, 8–11). Kuva työuran loppuvaiheesta tarkentuu, kun otetaan huomioon työvoimaan kuulumattomien työttömien kokemukset määrä- ja osa-aikaisista työsuhteista. 55–64-vuotiaista työttömistä noin kahdella viidesosalla ja tämänikäisestä työvoimasta noin neljäsosalla on ollut kokemuksia epätyypillisistä työsuhteista 45 vuoden iän jälkeen.

Työuran rikkonaisuutta on tietenkin työttömillä yleisemmin, mutta yllättävän paljon on ennen työttömäksi tuloa pysyvissä työsuhteissa olleita. Edellä jo kävi ilmi, että yli puolella ikääntyvistä työttömistä on ollut 45 vuoden iän jälkeen vain yksi työsuhde. Myös rekisteritiedot ja muut haastattelutiedot vahvistavat käsitystä, että työttömyyseläkkeelle ja eläkeputkeen on usein tultu vakaalta työuralta. Suurin osa sekä työttömyyseläkkeellä jo olevista että 55–64-vuotiaista työttömistä on ollut vähintään viisi vuotta katkotta ansiotyössä ennen työttömäksi jäämistään (emt., 11–12, 17–18). Kuva työuran loppuvaiheesta ei siten radikaalisti muutu, vaikka kaikkein heikoimmassa työmarkkina-asemassa olevat otetaan huomioon.

Työttömyyden kesto työuralla

Työttömyyskokemuksia on nuoruusvuosien jälkeen koulutetuilla paitsi harvemmin myös työttömyysjaksojen kestot ovat sitä lyhyempiä, mitä korkeampi koulutustaso on (Havén 1998, 184–185). Kuvasta 11 nähdään työvoimaan kuuluvaa henkilöä kohti laskettu keskimääräinen työttömyysaika aktiivi-iän eri vaiheissa. Mukana ovat myös ne, joilla ei ole työttömyyskokemuksia työhistoriassa ollenkaan. Yli 45-vuotiaasta työvoimasta näitä on kaksi kolmasosaa (59 %), keski-ikäisestä vajaa puolet (46%) ja alle 30-vuotiaasta noin puolet (53 %).

Kuva 11. Keskimääräinen työttömyysaika elinkaaren eri vaiheissa haastatteluvastausten mukaan ja keskimääräinen työeläkelisää kartuttanut työttömyysaika rekisteritiedon mukaan. Työvoimaan kuuluvat.

Haastattelussa kysyttiin työttömänä oloa elinkaaren eri vaiheissa vuoden tarkkuudella. Samoin kuin aikuiskoulutuksen kestosta myös tässä lyhimistä ja pisimmistä työttömyysajoista saatu tieto on mittaustavasta johtuen epätarkka. Haastatteluvastaukset antavat kuitenkin pääpiirteissään kuvan

siitä, kuinka pitkään on keskimäärin oltu työttömänä työuran aikana ja kuinka työttömyysaika vaihtelee koulutuksen mukaan.

Työttömyyttä kertyy työhistoriaan sitä enemmän, mitä heikommalla pohjakoulutuksella työvoimassa ollaan. Kuvasta 11 nähdään, että ylimmällä koulutustasolla työttömyysaika jää noin puoleen vuoteen, kun se alimmalla tasolla on keskimäärin yli vuosi. Koulutustasojen väliset erot työttömyyden keskimääräisessä kestossa ovat haastattelu- ja rekisteritietojen perusteella arvioituna samaa suuruusluokkaa. Työeläkelisää koskevista tuloksista käy ilmi, että keskimääräinen työttömyysaika työuralla on ylimmällä koulutustasolla noin puolta lyhyempi kuin pelkän peruskoulutuksen saaneilla.

Rekisteritiedon perusteella arvioituna haastatteluvastaukset antavat työttömyyden kestosta ja keston vaihtelusta koulutuksen suhteen kohtalaisen oikean kuvan, sillä työeläkelisään oikeuttava ansiosidonnainen työttömyysaika näyttää kattavan työuran aikaisesta työttömyydestä suurimman osan. Valtaosa työvoimaan kuuluvista palkansaajista ja työttömistä on oman ilmoituksensa mukaan järjestäytyneitä (79 %) ja siten työttöminä ansiosidonnaisen päivärahan piirissä 500 työttömyyspäivän ajan ja oikeutettuja saamaan työeläkelisää tältä ajalta (Tuominen 2000, 27–29).

Haastattelu- ja rekisteritiedon vertailussa on kuitenkin huomattava, että haastattelut tehtiin vuoden 1999 keväällä ja viimeinen rekisterivuosi on 1997. Tästä syystä haastattelutieto voi olla runsaan vuoden verran pitempi tuolloin työttöminä olleilla.

Kuvasta nähdään, että haastatteluvastausten ja rekisteritiedon välillä on suurin ero pelkän peruskoulutuksen saaneilla nuorimmassa ja vanhimmassa ikäryhmässä. Ammatillista koulutusta vailla olevien niin nuorten kuin ikääntyvienkin työttömyyttä on nostanut 1990-luvun vaikea työllisyys-tilanne. Molemmissa ryhmissä on todennäköisesti muita ikäryhmiä runsaammin ansiosidonnaisen turvan ulkopuolelle jääneitä työttömiä. Etuuden saaminen edellyttää työttömyyskassan jäsenyyttä, ja haastatteluvastausten mukaan nuorten palkansaajien järjestäytyminen on vähäisempää (emt., 28). Lisäksi ensi kertaa työmarkkinoille tulevat ovat työmarkkinatuen piirissä, jonka saaminen alle 25-vuotiaana edellyttää ammatillista koulutusta.

Myös ikääntyvissä työttömissä on huomattavan paljon niitä, jotka ovat työmarkkinatuen piirissä ja suurella osalla työttömyysaika on kestänyt pitkään (ks. Helka Hytinen artikkelin taulukko 6). Kuvan perusteella näyttää siltä, että ammatillista koulutusta vailla olevilla ikääntyvillä on paitsi työttömyysaika paljon myös runsaasti aikaa, joka on jäänyt työeläkevakautuksen ulkopuolelle. Käytössä olleiden tietojen perusteella ei kuitenkaan

voida arvioida sitä, kuinka suuri osa työttömyydestä elinkaaren eri vaiheissa on eläketurvaa kartuttamatonta aikaa.

Koko työuran aikaisen työttömyyden osalta haastattelu- ja rekisteritietojen vertailu osoitti, että työeläkevakuutuksen ulkopuolelle jäävää työttömyysaikaa on yli 30-vuotiaalla työvoimalla kaiken kaikkiaan noin 25–30 prosenttia työhistorian aikaisesta työttömyydestä. Kuvan 11 perusteella voidaan arvioida, että työeläkevakuutuksen ulkopuolelle jäävää työttömyysaikaa on keskimäärin kuukaudesta muutamaan kuukauteen koulutustasosta riippuen.

Koulutus, työuran pituus ja eläkkeen ansainta-aika

Koko työvoimaa koskevat luvut taulukossa 3 osoittavat, että vanhuuseläkettä kartuttava aika 23 vuoden iästä lähtien 45–49 vuoden ikään asti on pääasiassa kasvanut. Ansiotyön lisääntyminen elinkaarella näkyy melko systemaattisena työurien tiivistymisenä aina 1990-luvun lamavuosiin saakka. Eläkkeen ansainta-aika ei ole pitkällä ajanjaksolla selvästikään lyhenemässä elinaikaisen koulutuksen kasvusta huolimatta.

Työurien tiivistymisen trendi katkeaa viime vuosikymmenen lamaan (vrt. Tuominen 2000, 32–38). 1990-luvun suurtyöttömyys on heijastunut eri ikäisten työllisyyteen niin, että keskimääräinen ansiotyöaika on lyhentynyt kaikissa elinkaaren vaiheissa verrattuna lamaa edeltäneeseen aikaan. Taulukossa 3 lamavuosien vaikutus on nähtävissä katkoviivojen alapuolelle jäävissä työssäolon keskikestoja kuvaavissa luvuissa. Laman seurauksena keskimääräinen työssäoloaika on lyhentynyt vähintään muutamilla kuukausilla sekä koulutetulla että ammatillista koulutusta vailla olevalla työvoimalla. Lähes puolen miljoonan työpaikan menetys vuosisadan syvimmän laman aikana on jättänyt selvän jäljen työeläkevakuutetun väestön työhistoriaan.

Taulukko 3. Keskimääräinen ansiotyöaika työvoimaan kuuluvilla elinkaaren eri vaiheissa koulutuksen ja iän mukaan. Työeläkejärjestelmän rekisteritieto.

Keskimäärin työvuosia ko. elinkaaren vaiheessa								
Ikä	Elinkaaren vaihe							
	-22	23-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59
Kaikki								
60-64	4,2	4,5	4,7	4,7	4,1
55-59	.	..	4,2	4,4	4,6	4,7	4,4	.
50-54	..	4,8	4,3	4,5	4,7	4,3	.	.
45-49	..	4,9	4,3	4,5	4,2	.	.	.
40-44	2,8	5,0	4,4	4,2
35-39	2,6	5,1	4,0
30-34	3,0	4,6
25-29	2,6
Perusaste								
60-64	4,2	4,5	4,7	4,6	4,0
55-59	.	..	4,1	4,4	4,6	4,7	4,3	.
50-54	..	4,9	4,3	4,6	4,6	4,2	.	.
45-49	..	4,9	4,1	4,3	4,0	.	.	.
40-44	4,3	5,3	4,4	4,0
35-39	3,5	4,9	3,8
30-34	3,7	4,3
25-29	3,6
Keski-aste								
60-64	4,2	4,4	4,6	4,7	4,3
55-59	.	..	4,1	4,4	4,6	4,7	4,3	.
50-54	..	4,9	4,2	4,5	4,6	4,3	.	.
45-49	..	5,2	4,4	4,6	4,3	.	.	.
40-44	2,9	5,2	4,5	4,2
35-39	2,8	5,4	4,0
30-34	3,2	5,0
25-29	2,7
Korkea-aste								
60-64	4,5	4,8	5,0	4,9	4,4
55-59	.	..	4,4	4,6	4,8	4,9	4,7	.
50-54	..	4,2	4,4	4,6	4,8	4,6	.	.
45-49	..	4,2	4,5	4,7	4,5	.	.	.
40-44	1,3	4,4	4,5	4,4
35-39	1,4	4,5	4,1
30-34	2,1	4,1
25-29	1,9
. = tieto loogisesti mahdoton .. = tieto saatavissa, mutta ei ole vertailukelpoinen, vertailtavuudesta lähemmin luvussa 3								

Nuorten työssäolo

Kun tarkastellaan työssäoloa elinvaiheittain ja ensin alle 30-vuotiaana, nähdään, että nuorten työssäolo on pikemminkin lisääntynyt kuin vähentynyt aina 1990-luvulle asti. Tähän on yhtäältä vaikuttanut naisten työssäkäynnin kasvu 1960-luvulta lähtien koskien kaiken ikäisiä naisia ja toisaalta opiskelijoiden ansiotyön yleistyminen. Tutkimuksissa on todettu kouluikäisten ja opiskelijoiden työssäkäynnin lisääntyneen (Havén 1998, 102–103, Lempinen ja Tiilikainen 2001, 37–39). Tämän tutkimuksen mukaan työssäkäynti on yleistynyt myös opiskelun aikana, ei ainoastaan lomakausina ja eniten korkea-asteen tutkintoja suorittavilla (ks. Kristiina Tuomisen artikkeli).

Taulukon 3 tulokset nuorten työssäolosta saavat vahvistusta Tilastokeskuksen työvoimatutkimusten tuloksista. Niiden mukaan 25–29-vuotiaiden työvoimaan kuuluvuus on pitkällä ajanjaksolla selvästi noussut ja kääntynyt laskuun vasta 1990-luvulla. 20–24-vuotiaiden työvoimaan kuuluvuus on pysynyt lähes samana, joskin vaihtelua on ollut molempiin suuntiin. Ainoastaan alle 20-vuotiaiden työvoimaan kuuluvuus ja työllisyysaste on systemaattisesti laskenut (työvoimatutkimuksen taulukot ajanjaksolta 1963–1998).

Työvoima- ja koulutustilastojen valossa on arvioitava sitä, että nuorten työuran keskikesto alle 23-vuotiaana ei ole systemaattisesti lyhentynyt vaan pikemminkin vaihdellut ikäryhmästä toiseen. Tulos käy ymmärrettäväksi, kun tiedetään, että nuorten työura alle 23-vuotiaana muodostuu pääasiassa työssäolosta 20–22-vuotiaana. Tätä nuorempana työssäoloa on keskimäärin vain noin puoli vuotta (Tuominen 1999, 15–16).

Koulutustilaston mukaan 20–24-vuotiaista suomalaisnuorista on opiskelemassa noin puolet (Employment in Europe 1998, 83–87). Alle 23-vuotiaana kertyneiden työvuosien määrään vaikuttaa osaltaan se, että opiskeluikäisten työvoimaan kuulumisen ja työvoimasta pois siirtyminen vaihtelee herkästi työllisyystilanteen mukaan. Heikon työllisyyden vallitessa nuoria siirtyy opiskelemaan ja työllisyyden parantuessa virta kääntyy työmarkkinoiden suuntaan (em. työvoimatutkimuksen taulukot, Hämäläinen 1998).

Koulutuksen keston vaikutus nuorten työuran pituuteen näkyy hyvin taulukon 3 luvuista. Korkea-asteen koulutuksen saaneilla on työvuosia alle 30-vuotiaana keskimäärin kolmesta neljään vuotta vähemmän alempiin koulutusasteisiin verrattuna. Lyhin työura alle 30-vuotiaana on tietenkin

niillä, jotka ovat suorittaneet ylemmän yliopistollisen tutkinnon. Heidän työssäolonsa alle 30-vuotiaana jää keskimäärin neljästä viiteen vuotta lyhyemmäksi verrattuna ammatillista koulutusta vailla oleviin.

Taulukon 3 luvuista nähdään lisäksi, että ero korkea-asteen ja alempia tutkintoja suorittaneiden työuran pituuteen alle 30-vuotiaana on syntynyt suureksi osaksi työssäolosta ennen 23 vuoden ikää. Näin ollen eläkkeen karttumisen ikärajan aleneminen 18 ikävuoteen työeläkeuudistuksen toteuduttua pidentää eläkkeen ansainta-aikaa lähinnä alemmilla koulutustasoilla, joilla puolestaan eroa työuran keskikestossa alle 30-vuotiaana on melko vähän (Työmarkkinajärjestöjen sopimus 12.11.2001). Tämäkin ero on syntynyt pääasiassa jo ennen 23 vuoden ikää.

Nykyisin lähes kaikki nuoret jatkavat opiskelua peruskoulun jälkeen ja suurin osa valmistuu keskiasteen oppilaitoksista, joissa koulutus kestää tyypillisesti kahdesta kolmeen vuotta. Vain noin viidesosalla nuorista aikuisista on korkea-asteen koulutus, joskin osuus on kasvamassa (Havén 1998, 94–95, 139). Työeläkeuudistuksen toteuduttua vuoden 2005 alusta eläkkeen ansainta-aika pitenee yleisesti muutamalla vuodella, ellei koulutusaika merkittävästi pitene muun muassa korkea-asteen koulutuksen lisääntymisen myötä.

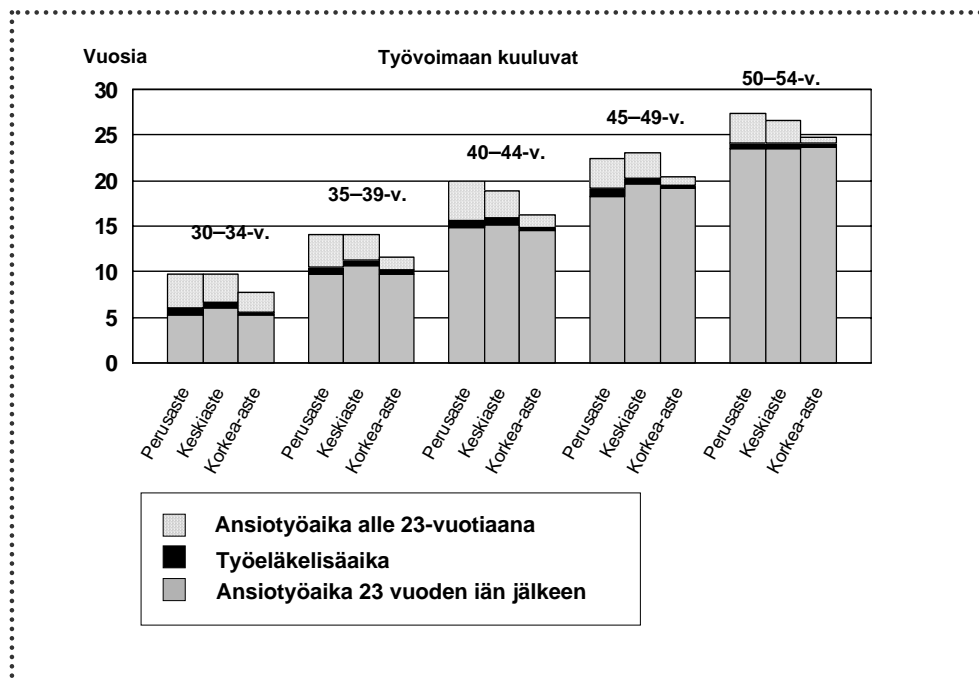
Työssäolo opiskeluvuosien jälkeen

Korkea-asteen opiskelu siirtää selvästi työelämään tuloa ja lyhentää eläkkeen ansainta-aikaa työuran alkupäässä. Sitä vastoin tutkinnon valmistuttua korkeasti koulutetut ovat ansiotyössä tiiviimmin kuin ilman ammatillista koulutusta tai lyhyellä ammattikoulutuksella työelämään tulleet. Taulukosta 3 nähdään, että 30–44-vuotiaana työvuosia ja eläkkeen ansainta-aikaa kertyy ylimmällä koulutustasolla hieman enemmän kuin alemmilla. Ero on havaittavin 40 vuoden iästä lähtien, joten hyvin koulutettujen työurat pysyvät tiiviinä vanhuuseläkeikään asti.

Kuvasta 12 nähdään, että koulutuksen tuotto eläkkeen ansainta-aikana mitaten paranee työuran edetessä. Keskimääräinen ansainta-aika on pisin keskiasteen koulutuksen saaneilla aina 50 vuoden ikään saakka, mutta korkea-asteen tutkinnon suorittaneet saavat 50–54-vuotiaana kiinni eron, mikä on syntynyt myöhemmästä työelämään tulosta.

Kuva havainnollistaa hyvin myös sitä, että vanhuuseläkkeen karttumisen alaikärajan aleneminen 18 ikävuoteen vuoden 2005 alusta lukien pidentää eläkkeen ansainta-aikaa erityisesti niillä, jotka tulevat työelämään

ilman ammatillista koulutusta tai lyhyellä koulutuksella. Lähes kaikki työssäolo alle 23-vuotiaana tulee ikärajan alenemisen myötä eläkettä kartuttavaksi ajaksi, sillä ansiotyötä alle 18-vuotiaana on keskimäärin vain muutama kuukausi (Tuominen 1999, 15–16).

Kuva 12. Keskimäärin työvuosia alle 23-vuotiaana ja eläkettä kartuttanutta aikaa 23 vuoden iän jälkeen sekä työeläkelisään oikeuttavaa aikaa iän ja koulutuksen mukaan. Työeläkejärjestelmän rekisteritieto.

Kun seurataan työuran etenemistä työvoimaan kuuluvilla vanhuuseläkeikään asti, havaitaan korkea-asteen koulutuksen tuottavan keskimäärin hieman pitemmän ansainta-ajan kuin alempien tutkintojen. Taulukosta 4 nähdään, että 55–59-vuotiaassa työvoimassa korkeasti koulutettujen työura on noin vuoden verran pitempi kuin ammatillista koulutusta vailla olevien. Vanhimmassa työvoimassa eroa on runsaat kolme vuotta. Hyvän koulutuksen saaneet ovat siten olleet pitempään työllisinä ja työtömyyttä on ollut vähemmän (vrt. kuvat 1, 2 ja 6).

Taulukko 4. Eläkettä kartuttavaa työssäoloaikaa keskimäärin ko. elinkaaren vaiheessa koulutuksen, iän ja työvoimaan kuuluvuuden mukaan. Työeläkejärjestelmän rekisteritieto.

Työssäoloikä	Eläkettä kartuttavaa aikaa keskimäärin ko. elinkaaren vaiheessa koulutuksen, iän ja työvoimaan kuuluvuuden mukaan			
	Perusaste	Keskiaste 55– 59-vuotiaat: työvoima	Korkea-aste	Kaikki
30–44-v.	13,1	13,1	13,7	13,2
45–59-v.	10,0	9,8	10,5	10,0
23–59-v.	26,8	27,4	27,8	27,2
		väestö		
30–44-v.	12,3	12,6	13,5	12,6
45–59-v.	8,5	8,8	10,2	8,8
23–59-v.	24,5	25,7	27,4	25,4
		60– 64-vuotiaat: työvoima		
30–44-v.	11,2	11,9	13,7	11,8
45–64-v.	13,5	13,7	14,7	13,7
30–64-v. 1)	24,7	25,6	28,4	25,5
		väestö		
30–44-v.	11,2	11,6	12,8	11,5
45–64-v.	11,0	11,6	13,4	11,4
30–64-v. 1)	22,2	23,2	26,2	22,9

1) 60–64-vuotiaiden osalta on tässä rajoitettu tarkastelemaan työssäoloa 30 vuoden iän jälkeen. Tämänikäisten työura 23 vuoden iän jälkeen ulottuu osittain työeläkejärjestelmän voimaantuloa edeltävään aikaan.

Taulukon 4 tuloksia tulkittaessa on huomattava, että mitä vanhemmasta työvoimasta on kysymys, sitä valikoituneempaa työmarkkinoilla oleva väestönosa on. Taulukossa on esitetty työuran kestoa koskevat tulokset myös koko väestön osalta. 55–59-vuotiaassa väestössä koulutustason mukaiset erot työuran kestossa ovat odotetusti suuremmat kuin työvoimassa: keskimääräisen työuran pituudessa on alimman ja ylimmän koulutustason välillä eroa noin kolme vuotta, kun työvoimassa eroa on vain vuoden verran koulutettujen eduksi. Eroa syntyy muun muassa siitä, että kokoaikaisille varhaiseläkkeille, työttömyys-, työkyvyttömyys- ja

yksilöllisille varhaiseläkkeille siirrytään runsaammin alemmilta kuin ylemmiltä koulutustasoilta. Tätä kuvaa hyvin se, että korkea-asteen koulutuksen saaneen 55–59-vuotiaan työvoiman ja vastaavan väestön työuran keskikestoissa ei ole eroa juuri ollenkaan.

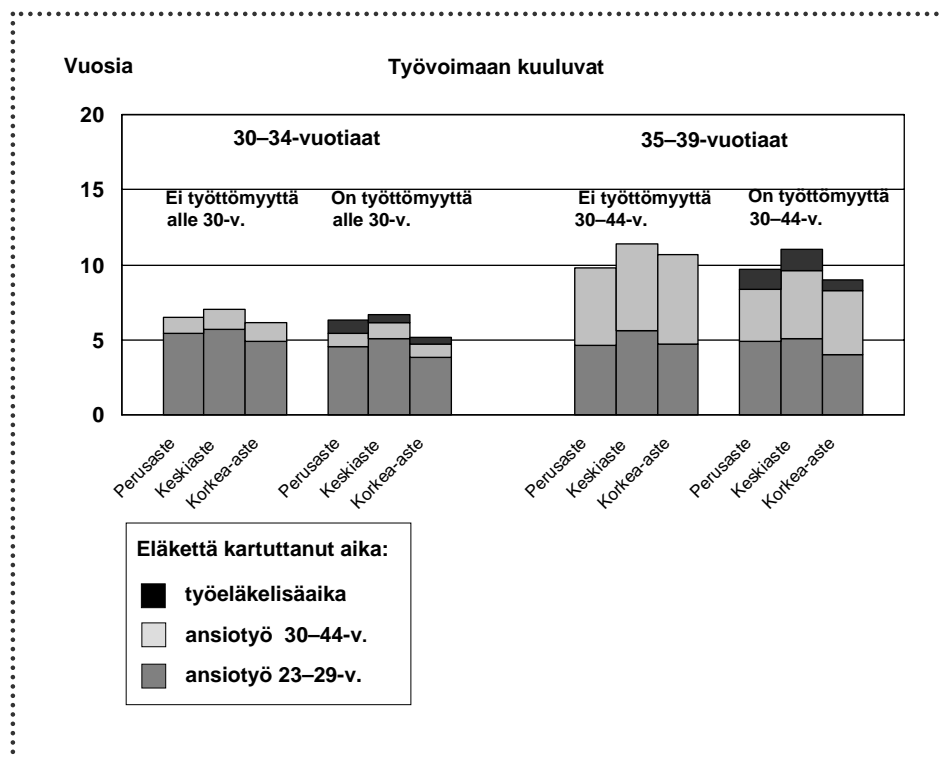
60–64-vuotiaassa työvoimassa valikoituneisuus näkyy myös korkeasti koulutetuilla: työvoimaan kuuluvien työssäoloaika on kaikissa elinkaarivaiheissa pitempi kuin vastaavan koulutuksen saaneen väestön. Valikoituneisuus näkyy tietenkin kaikilla koulutustasoilla. Korkea-asteen koulutuksen saaneiden eläkkeelle siirtymiseen 60–64 vuoden iässä vaikuttavat todennäköisesti enemmän kuin alemmilla koulutustasoilla julkisen sektorin alemmat vanhuuseläkeiät.

Kun työura jatkuu lähelle vanhuuseläkeikää, eläkkeen ansainta-aikaa kertyy hyvin koulutetuille enemmän kuin ammatillisista koulutusta vailla oleville. Tutkimustulos on huomionarvoinen, sillä pitkään opiskelleiden työurien on yleensä arveltu jäävän lyhyemmiksi kuin alempia tutkintoja suorittaneiden.

Työttömyys ja eläkkeen ansainta-aika

Työurien epävakauden kasvu ilmenee määrä- ja osa-aikaisten työsuhteiden lisääntymisenä, työttömyyden kasvuna ja näiden yhä yleisempänä kytkeytymisenä toisiinsa sekä koulutettujen että koulutusta vailla olevien työurilla (kuvat 9 ja 10). Muutossuunnalla on oletettavasti merkitystä myös eläkkeen ansainta-ajan kannalta arvioituna.

Kuvasta 13 nähdään työttömänä olon vaikutus eläkettä kartuttavaan työuraan ja se, miten ansiosidonnaiselta työttömyysajalta kertyvä työeläkelisä kompensoi vajetta. Kompensaatio on hyvä perus- ja keskiasteen koulutuksen saaneilla, sillä työttöminä olleiden työura on työeläkelisä huomioon ottaen likipitään yhtä pitkä kuin työttömyydeltä säästyneiden. Korkeasti koulutettujen tilanne eroaa edellä mainituista; keskimääräinen ansainta-aika jää työeläkelisästä huolimatta työttöminä olleilla selvästi lyhyemmäksi. Ero on huomattava 35–39-vuotiaalla korkeasti koulutetulla työvoimalla.

Kuva 13. Eläkettä kartuttavan työuran pituus työttömänä olleilla ja työttömyydeltä välttyneillä iän ja koulutuksen mukaan. Haastattelu- ja rekisteriaineistot.

Pitkälle meneviä johtopäätöksiä ei korkea-asteen koulutuksen saaneiden osalta voida tehdä, sillä työttömien ryhmässä on enemmän alemman korkea-asteen tutkintoja verrattuna työttömyyskokemuksilta säästyneisiin. Ryhmät eivät siis ole sisäisesti vertailukelpoisia, ja taustalla voi olla alakohtaisista työllisyysongelmia. Miesten ja naisten työurien eroista ei kuitenkaan ole kysymys, sillä miehiä on jopa jonkin verran enemmän työttömissä kuin vakaalla työuralla olleissa.

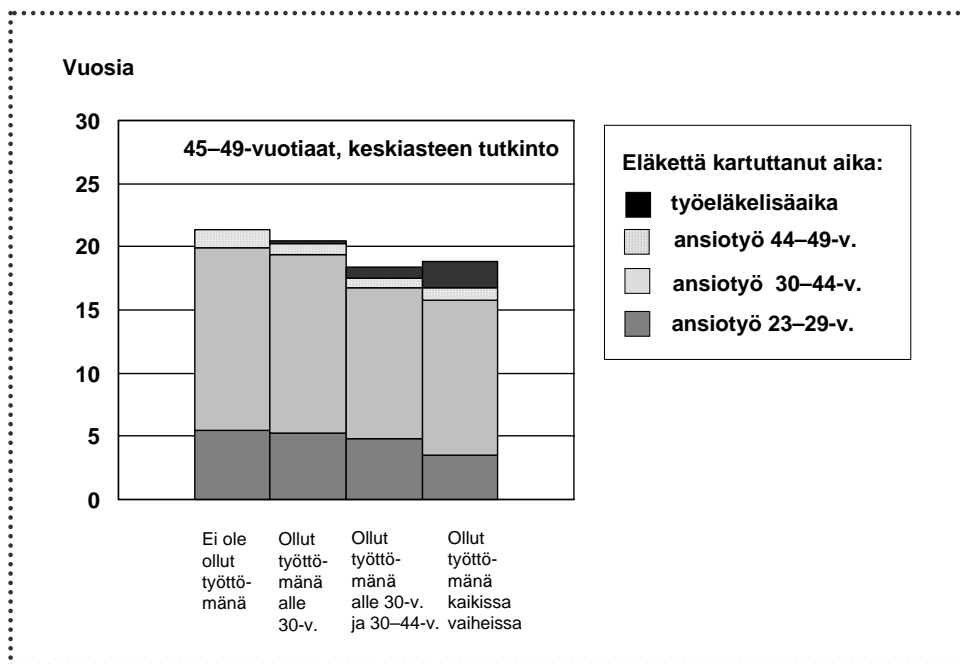
Yhtenä osatekijänä työuran lyhyteen korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla työttömillä ovat todennäköisesti määräaikaiset ja osa-aikaiset työsuhteet. Niitä on ollut selvästi yleisemmin työttömillä kuin työttömyydeltä välttyneillä. Vajetta syntyy, jos määräaikaiset työsuhteet eivät seuraa katkotta toisiaan.

Luvussa 5 kävi ilmi, että korkea-asteen koulutuksen saaneilla työttömyyttä esiintyy lähes yksinomaan vain niillä, joilla on ollut myös määrä- ja osa-aikaisia työsuhteita, kun taas perus- ja keskiasteelta on työllistytty myös suoraan vakinaiseen työhön (ks. kuvat 9 ja 10). Kuvan 13 tulokset viittaavat samoin siihen, että vakaalle työuralle pääseminen on korkeasti koulutetuilla työttömillä vaikeampaa kuin alemman tutkinnon suorittaneilla. Yleistettäviä johtopäätöksiä ei kuitenkaan voida tehdä, sillä tarkasteltavat ryhmät ovat verrattain pieniä. Syynä voivat olla työvoiman kysynnän koulutusaloittaiset vaihtelut ja joillakin aloilla esiintyvät vaikeudet saada koulutusta vastaavaa työtä.

Haastatteluvastausten perusteella työttömäksi joutumisen riski on kytköksissä aikaisempiin työttömyyskokemuksiin elinkaarella. Riski kokea työttömyyttä keski-iässä on kolminkertainen niillä, jotka ovat olleet työttöminä alle 30-vuotiaana. Vastaavasti riski joutua työttömäksi ikääntyvänä on moninkertainen niillä, jotka ovat olleet työttöminä keski-ikäisinä. Työttömyysriskin omaavilla on siten suurempi todennäköisyys kokea työttömyyttä toistuvasti ja joutua epävakaalle työuralle pysyvämmiin. Toistuvasta työttömyydestä voi aiheutua suurempi vaje eläkettä kartuttavaan työuraan.

Kuvasta 14 nähdään, että niillä 45–49-vuotiailla keskiasteen tutkinnon suorittaneilla, jotka ovat kokeneet työttömyyttä kaikissa kolmessa elinkaaren vaiheissa, eläkkeen ansainta-aika jää noin neljä vuotta lyhyemmäksi verrattuna työttömyydeltä säästyneisiin. Ansiosidonnaiselta työttömyyspäiväraha-ajalta kertynyt työeläkelisä kompensoi eroa kahdella vuodella. Kompensaatio jää todennäköisesti vajaaksi, ts. osa työttömyysajasta jää työeläkevakuutuksen ulkopuolelle.

Vajeen taustalla voi myös tässä olla määräaikaista työsuhteita, joiden osuutta vajaaksi jäävään työuraan ei tiedetä. Kaiken kaikkiaan työttömyyden ja työuran epävakauden vaikutusta eläkkeen ansainta-aikaan ei juuri tunneta, sillä aihealuetta koskevaa tutkimusta ei ole tehty.

Kuva 14. Toistuvan työttömyyden vaikutus eläkkeen ansainta-aikaan 44–49-vuotiaalla, keskiasteen tutkinnon suorittaneella työvoimalla. Haastattelu- ja rekisteriaineistot.

Yhteenveto

Tutkimuksen vastaus artikkelin kysymykseen, lyheneekö eläkkeen ansainta-aika, kun koulutusaika elinkaarella pitenee, on menneen kehityksen valossa kieltävä. Tutkintoon johtavaan tai ammatilliseen koulutukseen käytetty aika on kasvanut viime vuosikymmeninä hitaasti. Muutos on ollut vähäistä myös siinä suhteessa, että elinaikainen koulutus painottuu edelleen voimakkaasti nuoruusvuosiin. Ammatillisen aikuiskoulutuksen merkitys työuralla on suhteellisen pieni ja keskimäärin sitä vähäisempi mitä alemmasta koulutustasosta on kysymys. Eniten lisäkoulutusta ovat myöhemmin aikuisiässä hankkineet korkea-asteen tutkinnon suorittaneet.

Pitkä koulutusaika näkyy eläkkeen ansainta-ajan lyhenemisenä lähinnä työuran alkupuolella, mutta ei myöhemmin elinkaarella. Opiskeluvuosien jälkeen ansainta-aikaa kertyy korkea-asteen koulutuksen saaneille hiukan nopeammin kuin alempia tutkintoja suorittaneille, sillä korkeasti koulutetut ovat tiiviimmin ansiotyössä kuin vähän koulutusta hankkineet. Koulutus pienentää selvästi työttömyysriskiä ja eheyttää siten osaltaan koulutettujen työuraa. Korkea-asteen koulutus tuottaa 23 vuoden iästä alkaen eläkeikään mennessä keskimäärin hieman pitemmän ansainta-ajan kuin alemman asteinen koulutus huolimatta siitä, että työelämään tullaan myöhemmin kuin alemmilta koulutustasoilta.

Hyvä koulutus ei välttämättä tulevaisuudessa takaa yhtä tiivistä työuraa ja pitkää ansainta-aikaa kuin ikääntyneellä, koulutetulla työvoimalla nykyisin on. Tutkimus osoitti vakinaisen työn saamisen ja vakaalle työuralle pääsyn selvästi vaikeutuneen korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla. Työuran katkonaisuus saattaa heikentää eläkkeen ansaintaa, sillä ansiokehitys on todennäköisesti hitaampi ja ansainta-aika lyhyempi määräraikaisten työsuhteiden varassa työuransa aloittaneilla.

Kun tarkastellaan koko työuran kestoa, myös eläketurvaa kartuttamaton työssäolo alle 23-vuotiaana mukaan lukien, korkeasti koulutettujen keskimääräinen työura jää selvästi lyhyemmäksi kuin alempia tutkintoja suorittaneiden. Keskimääräinen työura on tällöin ikäryhmästä riippuen noin kahdesta kolmeen vuotta lyhyempi korkea-asteella kuin alemmilla koulutustasoilla. Opiskeluajasta johtuva vaje työuraan syntyy suureksi osaksi jo ennen 23 vuoden ikää.

Työmarkkinajärjestöjen sopiman työeläkeuudistuksen (12.11.2001) toteuduttua vanhuuseläkettä karttuu vuoden 2005 alusta nykyisen 23 vuoden sijasta 18 vuoden iästä lähtien ja käytännössä lähes koko työ-

uralta. Eläkeoikeuden ulkopuolelle nykyisin jäävä ansiotyö ajoittuu melko tarkkaan 18–22-vuoden ikään. Tätä nuorempana työaikaa on keskimäärin vain muutamia kuukausia.

Vanhuuseläkkeen ansainta-aika pitenisi ikärajan alenemisen myötä alemmilla koulutustasoilla keskimäärin kolmesta neljään vuotta ja korkea-asteen koulutuksen saaneilla yhdestä kahteen vuotta. Työuran alkuvuosilta kertyvään ansainta-aikaan vaikuttaa tulevaisuudessa tietenkin se, miten koulutusajat eriasteisessa koulutuksessa muuttuvat ja miten nuorten työvoiman kysyntä vaihtelee suhdanteiden mukaan. Ansainta-ajan eroihin koulutusasteiden välillä vaikuttaa myös se, toteutuuko työmarkkinajärjestöjen ehdotus opiskeluaajan huomioon ottamisesta vanhuuseläkettä kartuttavana aikana. Jos opiskeluaika rinnastettaisiin eläkettä kartuttavana aikana työssäoloon, erot keskimääräisen työuran pituudessa koulutusasteiden välillä tasoittuisivat nykyisestä.

Koulutuksen työttömyyttä ehkäisevä vaikutus on odotetusti suuri. Sekä haastattelu- että rekisteritiedot vahvistivat sen, että koko työuralta kertynyt työttömyysaika on korkeasti koulutetuilla noin puolta lyhyempi kuin ammatillista koulutusta vailla olevilla. Työttömyysaikaa on kertynyt ikääntyneelle työvoimalle ylimmällä koulutustasolla keskimäärin vajaa puoli vuotta ja alimmalla runsas vuosi.

Haastattelu- ja rekisteritietojen vertailu osoitti, että työttömyysajalta kertynyt työeläkelisä kattaa suurimman osan työuran aikaisesta työttömyydestä. Työeläkevakuutuksen ulkopuolelle jää työttömyysajasta arviolta noin neljännes. Vaikka tämä osuutena on melko suuri, niin keskimääräisenä työttömyysaikana työvoimaan kuuluvaa kohti laskettuna lyhyt, kuukaudesta muutamaan kuukauteen koulutustasosta riippuen. Työttöminä olleiden työttömyysaika työuralla on tietenkin keskimääräistä pitempi, ja eläketurvaa kartuttamattomalla työttömyysajalla voi olla huomattava merkitys osalla työttömiä.

Kysymys työvoiman liikkuvuuden lisääntymisestä ja työssäolon katkonaisuuden kasvusta on ollut ajankohtainen 1990-luvun lamasta lähtien. Tästä tutkimuksesta ilmeni, että työvoiman työssäoloa leimaa pikemminkin työsuhteiden pysyvyys kuin niiden suuri vaihtuvuus. Tosin nuorten elämäntilanteeseen ja opiskeluvaiheeseen kuuluvat lukuisat työsuhteet. Nuorten liikkuvuus työmarkkinoilla on myös selvästi lisääntynyt. Kun verrattiin eri ikäryhmiin kuuluvien työsuhteiden lukumäärää alle 30-vuotiaana, havaittiin niiden määrän kasvaneen viime vuosikymmeninä huomattavasti kaikilla koulutustasoilla ja eniten korkea-asteen tutkintoa suorittavilla.

Myös 30 vuoden iän jälkeen työsuhteiden lukumäärä on jonkin verran lisääntynyt korkeasti koulutetuilla, mutta ei juurikaan alemmilla koulutustasoilla. Eron taustalla on osaltaan se, että vakinaisen työn saaminen on vaikeutunut selvästi korkeasti koulutetuilla.

Opiskeluvuosien jälkeen työsuhteiden määrä vähenee merkittävästi. Enemmistö työvoimasta kaikilla koulutustasoilla on ollut keski-ikäisenä vain yhdessä tai kahdessa työsuhteessa. Ikääntyvänä työpaikkaa ei yleensä vaihdeta hyvälläkään koulutuksella. Suurimmalla osalla työvoimasta on ollut vain yksi työsuhde 45 vuoden iän jälkeen.

Työsuhteiden kesto siten pitenee ja työssäolon katkottomuus lisääntyy iän myötä. Vähintään 20 vuotta kestäneitä työsuhteita on runsaalla kahdella viidesosalla yli 50-vuotiaasta työvoimasta. Työsuhteiden pysyvyyttä ikääntyvänä kuvaa se, että 45–54-vuotiaista vajaa puolet ja tätä vanhemmista runsas kolmannes kuuluu ryhmään, joilla sama työsuhde on jatkunut vähintään 30 vuoden iästä lähtien.

Haastattelusta saatu tieto on lähtökohtaisesti sitä tarkempaa, mitä vähemmän työsuhteita on ollut. Näin ollen johtopäätös työsuhteiden pysyvyydestä pikemminkin kuin suuresta vaihtuvuudesta perustuu melko tarkaksi arvioituun tietoon. Myös Tilastokeskuksen Työolot –97 tutkimus osoitti työsuhteiden pysyvyyden lisääntyneen ja keston kasvaneen lammavuosien jälkeen. Vaikka siis nuorilla ja työuraansa aloittavilla työsuhteiden määrä on huomattavasti kasvanut, vahvaa näyttöä työvoiman liikkuvuuden yleisestä lisääntymisestä ei tutkimuksesta saatu.

KIRJALLISUUS

Ahonen Kati (2001) Nuorten työtulot ja koulutus. Käsikirjoitus 12.12.2001 Eläketurvakeskuksen monisteita –sarjaan.

Aikuiskoulutusneuvoston julkaisuja 17/2001. Aikuiskoulutuspolitiikan seuranta ja arviointi. www.mindu.fi/aikuiskoulutusneuvosto/julkaisut/aikuiskoulutusneuvosto_julkaisut_AKN.html 16.11.2001.

Aikuiskoulutustutkimus 2000. Tilastokeskus. www.tilastokeskus.fi/tk/aku00_ennakko2.html.

Blomqvist Irja (1995) Miehet ja naiset aikuiskoulutuksessa. Aikuiskoulutustutkimus. SVT. Koulutus 1995:1. Tilastokeskus, Helsinki.

Elinikäinen oppiminen. Komission yksiköiden valmisteluasiakirja, Bryssel 30.10.2000. SEK(2000) 1832, Euroopan Yhteisöjen Komissio. www.mindu.fi/aikuiskoulutusneuvosto/julkaisut/aikuiskoulutusneuvosto_julkaisut_raportit.html 16.11.2001.

Employment in Europe 1998, Employment & social affairs. Employment and European Social Fund. European Commission 1999.

Employment Rates Report 1998. Employment Performance in the Member States.

ECHP-tutkimus 1997. The European Community Household Panel – tutkimuksesta tilattu taulukko muuttujasta Age at which the person started his/her working life.

Havén Heikki (1998) (toim.) Koulutus Suomessa. SVT. Koulutus 1998:1, Helsinki.

Hämäläinen Ulla (1998) Nuorisotyöttömyys. Julkaisussa Matti Pohjola (toim.) Suomalainen työttömyys. Helsinki.

Jolkkonen Arja ja Koistinen Pertti (2001) Pätkätyö – askel vai este pysyvään työllisyyteen? Kansantaloudellinen aikakauskirja 97 vsk 4/2001:556–572.

Kansallinen ikäohjelma. Opetusministeriön toimenpiteet 2000-2001. Opetusministeriön ikäohjelmatyöryhmän raportti 22.1.2001. Opetusministeriö. www.mindufi.fi/aikuiskoulutusneuvosto/julkaisut/aikuiskoulutusneuvosto/julkaisut_raportit.html 16.11.2001.

Kansallisen ikäohjelman seurantaraportti 2000. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2000:15. Helsinki.

Kansallisen ikäohjelman seurantaraportti 2001. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2001:17. Helsinki.

KOM (96) 389 lopull. perusteella laadittu asiakirja. Elämä ja työ tietoyhteiskunnassa: ihmisläheisyys etusijalle. Vihreä kirja. Euroopan unionin tiedote, täydennysosa 3/96. Euroopan komissio.

Laitinen-Kuikka Sini ja Jarna Bach (1999) Eläketurva muissa maissa. Eläketurvakeskus, Helsinki.

Lehto Anna-Maija ja Hanna Sutela (1998) Tehokas, tehokkaampi, uupunut. Työolotutkimusten tuloksia 1977–1997. SVT. Työmarkkinat 1998:12. Tilastokeskus, Helsinki.

Lempinen Petri ja Anna Tiilikainen (2001) Opiskelijatutkimus 2000. Opiskelijajärjestöjen tutkimussäätiö Otus rs 21/2001. Helsinki.

OECD Employment Outlook, June 2001, OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris.

Opetusministeriön hallinnonalaan kuuluvan aikuisopiskelun tilastointi- ja seurantajärjestelmien kuvaus, 8:2001. Työryhmän muistio. Helsinki. www.mindufi.fi/julkaisut/julkaisusarjat/tyoryhma_muistiot.html

Parjanne Marja-Liisa (1997) Työmarkkinat murroksessa. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, Sarja B 135, Helsinki.

Rajavaara Marketta ja Mikko Viitanen (1997) Pitkästä päivätyöstä pitkäaikaistyöttömäksi. Rekisterikartoitus. Ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen seurantalutkimuksen osaraportti 1. Kansaneläkelaitos. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 20, Helsinki.

Rantala Juha (1998) Työvoimapolitiikan rooli ja työttömien työllistyminen. VATT-tutkimuksia 44. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.

Räsänen Heikki (1996) Työvoimakoulutuksen talous ja vaikuttavuus. Työvoimakoulutuksen makrotasoisien vaikuttavuustutkimuksen loppuraportti. Työpoliittinen tutkimus Nro 135. Työministeriö, Helsinki.

Saloniemi Antti (2000) Pätkätyöt ja tulevaisuus. Julkaisussa Anna-Maija Lehto ja Noora Järnefelt (toim.): Jaksaa ja joutaa. Artikkeleita työolotutkimuksesta. Tutkimuksia 230. Tilastokeskus, Helsinki.

Silvennoinen Heikki (1999) Aikuiskoulutus ja työttömyys. SVT Koulutus 1999/3, Helsinki.

STM Julkaisuja 2000:15. Kansallisen ikäohjelman seurantaraportti 2000. Sosiaali- ja terveysministeriö. Työministeriö, Helsinki.

Suikkanen Asko ja Leena Viinamäki (1993) Jatkuvan opiskelun välttämättömyys? Tutkimus aikuisen opiskelun tilanteista epävakautuvilla työmarkkinoilla. Työpoliittinen tutkimus Nro 42. Työministeriö.

Suikkanen Asko, Ritva Linnakangas, Sannamari Kallinen ja Anne Karjalainen (1998) Palkkatyömarkkinat. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1998:9, Helsinki.

Sutela Hanna, Jukka Vänskä ja Veijo Notkola (2001) Pätkätyöt Suomessa 1990-luvulla. SVT. Työmarkkinat 2001:1. Tilastokeskus, Helsinki.

Tasapainoisen kehityksen Suomi 2015. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko. <http://valtioneuvosto.fi/resource/2982.pdf> 30.11.2001.

Tuomala Juha (1998) Pitkäaikaistyöttömyys ja työttömien riski syrjäytyä avoimilta työmarkkinoilta. VATT-tutkimuksia 46. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.

Tuominen Eila ja Raili Hyrkkänen (1998) Työurat ja eläketurva työyhteiskunnan murroksessa. Eläketurvakeskuksen raportteja 1998:12. Helsinki.

Tuominen Eila (1997) Ikääntyvät työttömät ja eläketurva. Vertaileva selvitys palkansaajaväestöön kuuluvien 45–59-vuotiaiden työttömien ja työllisten työurista ja eläketurvan karttumisesta. Eläketurvakeskus, Raportteja N:o 5, 1997, Helsinki.

Tuominen Eila (1999). Ansiotyö alle 23-vuotiaana. Eläketurvakeskuksen monisteita 1999:31, Helsinki.

Tuominen Eila (2000) Muuttuva aktiivi-ikä ja eläketurva. Eläketurvakeskuksen raportteja 2000:21, Helsinki.

Tuominen Eila (2001) Työhön vai eläkkeelle? Ikääntyvien työttömien kokemuksia vuosikymmenen taitteen työmarkkinoilta. Eläketurvakeskuksen raportteja 2001:27, Helsinki.

Työmarkkinajärjestöjen sopimus 12.11.2001. Sopimus yksityisalojen työeläkkeiden kehittämisestä.

Työmarkkinat 1999:21. SVT. Työvoimatilasto 1998, Työvoimatutkimuksen tuloksia vuosilta 1989–1998. Tilastokeskus, Helsinki.

Työpoliittinen aikakauskirja 2/2000 43. vol. Työministeriö. Helsinki.

Työvoimatutkimukset taulukot vuosina 1919–1983 syntyneiden työvoimaan kuuluvuudesta, työllisyys- ja työttömyysasteesta viisivuotisikäluokittain ajanjaksolta 1963–1998. Tilastokeskuksesta tutkimuksen taustaineistoksi hankitut taulukot.

SISÄLTÖ

TYÖNTEKOSUHTEEN MÄÄRITTELY TYÖELÄKELAKIEN SOVELTAMISESSA

Monika Sievänen

Työnteon ja työvoiman käytön muodot ovat moninaistuneet	137
Rajanveto palkkatyön ja yrittäjyyden välillä on hämärtnyt	138
Työsopimuslain soveltamisalasta ja työsuhteen tunnusmerkistöstä	139
Sopimus	141
Työn tekeminen henkilökohtaisesti	142
Työnteko työnantajan lukuun	142
Työnteko vastiketta vastaan	143
Työn tekeminen työnantajan johdon ja valvonnan alaisena (direktio)	145
Poikkeukset työsopimuslain soveltamisalasta	146
Yrittäjätoiminnan tunnistaminen	149
Kokonaisarviointista ja rajanvedosta	153
Luova työ ja asiantuntijatyö	156
Työskentely muualla kuin työnteettäjän tiloissa tai muilla kuin työnteettäjän välineillä	160
Siirtyminen työntekijästä yrittäjäksi ja päinvastoin	162
Kun kirjallista sopimusta ei ole tehty tai sopimuksen sisällöstä on epäselvyyttä	164
Työskentely harrastustoiminnan puitteissa	164
Osakeyhtiön johtavassa asemassa olevat ja luottamustehtävissä toimivat	166
Työvoiman vuokraus ja alihankinta	168
Lopuksi	169
Kirjallisuus	171

TYÖNTEKOSUHTEEN MÄÄRITTELY TYÖELÄKELAKIEN SOVELTAMISESSA

Monika Sievänen

Työnteon ja työvoiman käytön muodot ovat moninaistuneet

Perinteinen asetelma, jossa työtä tehdään selkeästi joko työ(virka)suhteessa – yleensä yhdessä toistaiseksi voimassa olevassa kokoaikaisessa työ(virka)suhteessa – tai yrittäjänä, on saanut rinnalleen uudenlaisia asetelmia, joissa työnsuorittajalla saattaa olla samanaikaisesti useita erilaisia työntekosuhteita ja useita työnteettäjiä –sopimuskumppaneita, ja joissa työnteon pääasiallinen tarkoitus voi olla muu kuin ansion saanti.

On aiempaa tavallisempaa, että työnsuorittaja hankkii toimeentulonsa useammasta ansiolähteestä, esimerkiksi useammasta määrä- tai osa-aikaisesta työsuhteesta tai erilaisista epäitsenäisen palkkatyön ja itsenäisen ammatinharjoittamisen tai yrittäjätoiminnan yhdistelmistä. Työntekomuotoihin kuuluu yhä enenevässä määrin muun muassa etätyöskentelyä, alihankintaan, ostopalvelujen tai vuokratyövoiman käyttöön liittyvää työntekoa sekä toimintaa erilaisten yhteenliittymien puitteissa. Myös työn tekeminen erilaisissa harjoittelu- tai hoitosopimussuhteissa on yleistynyt.

Työntekosuhteiden monimuotoisuus heijastuu myös työntekoa koskeviin sopimuksiin. Perinteinen työsopimus on saanut seurakseen joukon sisällöltään vaihtelevia konsultti-, toimeksianto-, työnsuoritus-, ynnä muita sopimuksia, joihin liittyy usein sekä epäitsenäiseen palkkatyöhön että itsenäiseen ansiotoimintaan viittaavia piirteitä.

Rajanveto palkkatyön ja yrittäjyyden välillä on hämärtynyt

Työeläkelakien soveltamisalaratkaisuissa on yhä vaikeampi määritellä, onko työskentelyssä kysymys työsuhteesta tehtävästä työstä, yrittäjätoiminnasta vai jostain muusta työntekosuhteesta. Työeläkelakien soveltamisalaa koskevista ratkaisupyynnöistä on havaittavissa, että epäitsenäisen palkkatyön ja itsenäisen yrittäjätyön välinen rajanveto on hankaloitunut. Myös näiden työntekomuotojen välimaastoon sijoittuvan sellaisen työskentelyn ala, jossa on piirteitä sekä työsuhdetyöstä että yrittäjätoiminnasta, vaikuttaisi laventuneen ja muiden, osin työeläkevakuutuksen piiriin kuulumattomien työntekosuhteiden määrä jonkin verran lisääntyneen.

Monia töitä voidaan tehdä niin työsuhteessa kuin yrittäjänä. Työntekosopimuksen osapuolilla on myös lähtökohtaisesti mahdollisuus sopia työn tekemisen ehdoista haluamallaan tavalla. Koska soveltamisalatapaukset ovat yhä monimutkaisempia ja yhä useammin yksittäistapauksen luonteisia ja koska lainsäädännössä on lisäksi erityissäännöksiä tietyistä työntekosopimussuhteista, soveltamisalaratkaisun tekeminen vaatii yhä kokonaisvaltaisempaa työntekosuhteen selvittämistä. Näin ollen käytännön ratkaisutoiminnassa korostuu soveltamiskäytännön ja ohjeistuksen tuntemuksen ohella entisestään ratkaisutoiminnan oikeudellisten perusteiden hallinnan merkitys.

Työeläkelait ovat osa työoikeudellista lainsäädäntöä. Työeläkelakeja sovellettaessa, kun ratkaistaan kuuluuko ansiotyöskentely työsuhde-eläkelakien (TEL, LEL, TaEL) vai yrittäjäeläkelakien (YEL, MYEL) piiriin, perusteena on työsopimuslaissa (55/2001, TSL¹) tarkoitetun oikeussuhteen, työsopimussuhteen, määritelmä. Määrittelyn lähtökohtana on työntekijän asemassa työsuhteessa tehtävän työn tunnistaminen ja erottaminen muista työntekosuhteista. Työntekosuhde on lähtökohtaisesti joko työsuhde tai muu oikeussuhde, jonka perusteella tehdään työtä. Tällainen muu työntekosuhde voi olla esimerkiksi yrittäjätoimintaa.

¹ 1.6.2001 tuli voimaan uusi työsopimuslaki (55/2001), joka korvasi aiemmin voimassa olleen lain (320/1970).

Työeläkevakuuttamisen näkökulmasta ansiotyöskentely vakuutetaan lähtökohtaisesti joko työsuhteena tai yrittäjätoimintana asianomaisten työeläkelakien mukaan. Lakisääteisen työeläkevakuuttamisvelvollisuuden ulkopuolelle jää sellainen työskentely, joka ei tapahdu työsuhteessa, virkasuhteessa tai julkisoikeudellisessa palvelussuhteessa. Lakisääteisen työeläkevakuuttamisvelvollisuuden ulkopuolelle jää myös sellainen itsenäisenä ammatinharjoittajana tai yrittäjänä tehty työ, joka ei tule vakuutettavaksi yrittäjäeläkelakien mukaan. Työeläkelainsäädännössä on myös erityissäännöksiä, joiden nojalla työlainsäädännön alaan kuulumaton työntekosuhte saattaa tulla vakuutettavaksi työeläkelakien mukaan ja vastavasti työlainsäädännön alaan kuuluva työskentely jäädä työeläkelainsäädännön soveltamisalan ulkopuolelle.

Seuraavassa käsitellään työsopimuslain soveltamisalaa ja työsuhteen tunnusmerkistöä, yrittäjyyden tunnuspiirteitä sekä rajanvetoa työsopimussuhteessa ja muussa oikeussuhteessa tehtävän työn, lähinnä yrittäjätyön, välillä. Työntekosuhteen oikeudellinen luonne ratkaistaan viime kädessä tapauskohtaisen kokonaisarvioinnin perusteella.

Työsopimuslain soveltamisalasta ja työsuhteen tunnusmerkistöstä

Työsopimuslain 1 luvun 1 §:n mukaan:

lakia sovelletaan sopimukseen (työsopimus), jolla työntekijä tai työntekijät yhdessä työkuntana sitoutuvat henkilökohtaisesti tekemään työtä työnantajan lukuun tämän johdon ja valvonnan alaisena palkkaa tai muuta vastiketta vastaan.

Säännös määrittää työsopimuslain soveltamisalan työsopimuksen käsitteen kautta. Samalla säännös määrittää työsopimuslaissa tarkoitetun

oikeussuhteen, työ(sopimus)suhteen ja työntekijän käsitteet. Lainkohdasta käyvät ilmi työsuhteen perustunnusmerkit², joita ovat:

1. sopimus
2. työn tekemisestä henkilökohtaisesti
3. vastiketta vastaan
4. työnantajan lukuun
5. työnantajan johdon ja valvonnan alaisena (direktio).

Työsopimuslain soveltamisalasäännöksessä määritelty työsopimuksen käsite on pakottavaa oikeutta. Tämä merkitsee sitä, että työntekösopimuksen sopijapuolet eivät voi pätevästi sopia esimerkiksi eläkelaitosta sitovasti siitä, että työntekosuhde on tai ei ole työsuhde tai että työskentelyyn ei sovelleta työsopimuslakia tai työeläkelainsäädäntöä. Lähtökohta on, että työsopimuslakia sovelletaan osapuolten välisessä oikeussuhteessa aina silloin, kun he ovat sopineet työn tekemisestä työsopimuslain 1 luvun 1 §:ssä tarkoitetulla sopimuksella ja kun työn tekemisen olosuhteista voidaan päätellä, että työtä tehdään tai on tarkoitus tehdä työnantajan johdon ja valvonnan alaisena.³

Jotta työntekosuhde on työsopimuslaissa tarkoitettu työsuhde, kaikkien työsuhteen perustunnusmerkkien pitää täyttyä samanaikaisesti. Mikäli jokin tunnusmerkki puuttuu, kysymyksessä ei ole työsuhde vaan jokin muu työntekosuhde, jossa kenties on työsopimukselle tunnusomaisia piirteitä. Sen sijaan se, että työsuhteen tunnusmerkit täyttävään sopimukseen

2 Työsopimuslain uudistuksen yhteydessä soveltamisalasäännöksen sanamuotoa muutettiin hieman, mutta työsopimuksen ja työsuhteen tunnusmerkistöä ei muutettu. Hallituksen esityksessä HE 157/2000, s. 55 todetaan nimenomaisesti, että soveltamisala on uudessa työsopimuslaissa rakennettu vanhoille, oikeuskäytännössä hyvin vakiintuneille työsopimuksen (työsuhteen) tunnusmerkeille. Työsopimuksella ja työsuhteella on katsottu olevan sama tunnusmerkistö, Vuorio, s. 170-179. Puuttumatta tässä enempää työsopimuksen ja työ(sopimus)suhteen käsitteisiin todetaan, että em. hallituksen esityksessä s. 55-56 näitä käsitteitä on todettu käytettävän työlainsäädännön ajallisen soveltamisen kannalta synonyymeinä. Kunkin työoikeudellisen lain tai sen yksittäisen säännöksen soveltamisen alkaminen ja päättymisen ratkaistaan yksittäistapauksittain lähinnä asianomaisen lain tai säännöksen tarkoituksen perusteella.

3 HE 157/2000, s. 6.

liittyy lisätunnusmerkkejä, ei sinänsä muuta sopimuksen työsopimusluonnetta.⁴

Seuraavassa tarkastellaan kutakin työsuhteen tunnusmerkkiä.

Sopimus

Työsuhteen syntyminen edellyttää sopimusta. Työsopimuslaissa tarkoitettu oikeussuhde perustuu työnantajan ja työntekijän väliseen velvoiteoikeudelliseen sopimukseen. Sopimus voidaan solmia vapaamuotoisesti. Laissa on mainittu suullinen, kirjallinen ja sähköinen sopimusmuoto (TSL 1:3), mutta työsopimus voi syntyä ilman nimenomaista tahdonilmaisua.⁵ Oleellista työsopimuksen syntymiselle on, että osapuolten välillä vallitsee työnteon perusteena oleva sopimussuhde. Riittävänä on pidetty sitä, että osapuolten välillä on olemassa jonkinlainen päteväksi sopimukseksi tarkoitettu yhteisymmärrys, joka voidaan tarvittaessa todentaa.⁶ Työntekösopimus voidaan myös nimetä vapaasti. Sopimuksen nimi ei kuitenkaan lähtökohtaisesti ratkaise työntekösuhteen oikeudellista luonnetta, vaan viime kädessä työntekösuhteen oikeudellinen luonne määritellään (työsuhteen) tunnusmerkistön avulla ja tosiasiallisten työskentelyolosuhteiden perusteella.

4 Vuorio, s. 179. Kysymyksessä voi olla esimerkiksi erityislajinen työsopimus, kuten oppisopimus.

5 Jos työnantaja sallii työntekijän tehdä työtä hänen lukuunsa ilman, että siitä on nimenomaisesti sovittu, työsopimuksen katsotaan syntyneen hiljaisesti.

6 Kairinen, Perussuhdeteoriasta, s. 88. Poikkeuksellisesti työsopimuksen katsotaan voivan syntyä mitättömänkin sopimuksen perusteella. Työntekijän suojelu saattaa edellyttää, että työsopimuslakia sovelletaan pätemättömäänkin sopimukseen perustuvaan työntekoon. Sarkko, Työoikeus, s. 27 ja Sipilä, LM 1943, s. 123. Työsopimuslain 10 luvussa säädetään pätemättömän sopimuksen vaikutuksista.

Työn tekeminen henkilökohtaisesti

Työsuhde edellyttää työntekoa. Lähtökohtaisesti työsopimus voidaan tehdä mistä tahansa lainmukaisesta inhimillisestä toiminnasta, jolla on taloudellista arvoa.⁷ Työ voi olla henkistä tai ruumiillista työtä taikka aktiivista tai passiivista toimintaa.

Työsopimuksessa työntekijä sitoutuu tekemään sovittua työtä tai tietyn työn itse. Hän voi työnantajan suostumuksella ottaa apulaisia työsopimuksesta johtuvien velvoitteidensa täyttämiseksi. Apulaisen käyttö ei poista varsinaiselta työntekijältä työntekijäasemaa, eikä luo hänelle työnantaja-asemaa suhteessa apulaiseen, vaan työnantajan suostumuksin otetut apulaiset ovat työsuhteessa suostumuksen antaneeseen työnantajaan (TSL 1:8). Ellei työnantaja ole antanut suostumustaan apulaisten ottamiseen, työhön otetut apulaiset ovat työsuhteessa heidät ottaneeseen työntekijään.⁸

Työntekijät voivat sitoutua tekemään työtä yhdessä työkuntana. Työkunnalla tarkoitetaan tilannetta, jossa ryhmä työntekijöitä on yhteisesti sitoutunut tekemään jonkin työn, esimerkiksi rakennusalan ryhmäurakan tai orkesteriesiintymisen. Tällöinkin työntekijät sitoutuvat henkilökohtaiseen työsuoritukseen. Työsuhde syntyy työkunnan kunkin jäsenen ja työnantajan välille.

Työnteko työnantajan lukuun

Työsopimuksessa työntekijä sitoutuu työskentelemään työnantajan lukuun. Tämä tarkoittaa sitä, että työsuorituksesta tuleva hyöty (työn taloudelliset tulokset tai työn arvo) koituu välittömästi työnantajan hyväksi.

7 Kairinen, Perussuhdeteoriasta, s. 87 ja Ihmistyön eräistä muodoista, s. 61, Pekkanen, s. 34 sekä Sarkko, Työoikeus, s. 25.

8 HE 157/2000, s. 65. Säännös vastaa vanhan työsopimuslain (320/1970) 10 §:ää, jonka mukaan työntekijän 6 §:n mukaan ottamat apulaiset tulevat työsuhteeseen hänen työnantajansa. Säännös selventää myös ns. kotityöntekijöiden käyttämien apulaisten oikeusasemaa. Vanhan työsopimuslain 11 §:ssä säädettiin, että kotityöntekijöiden apulaiset tulevat työsuhteeseen päätyönantajaan vain jos näin on nimenomaisesti sovittu.

Itselle tehty työ ei kuulu työsopimuslain piiriin, joten työsuoritus ei saa välittömästi koitua työnsuorittajan itsensä hyväksi. Palkkaa ei katsota tällaiseksi välittömäksi hyödyksi, vaan se on vastiketta tehdystä työstä. Hallituksen esityksessä (HE 157/2000, s. 56) on todettu, että jos esimerkiksi avoimen yhtiön tai kuolinpesän osakkaat työskentelevät olennaisesti myös omaan lukuunsa, kyse ei ole työsopimuslaissa tarkoitetusta työnteosta. Tunnusmerkin täyttymisen kannalta sillä ei ole merkitystä, että työnantajan lukuun tehty työ tosiasiallisesti koituu viime kädessä muun kuin työntekijän oman työnantajan, esimerkiksi työnantajan asiakkaan, hyväksi.⁹

Työnteko vastiketta vastaan

Työsopimukseen kuuluu, että työtä tehdään palkkaa tai muuta vastiketta vastaan eli ansiotarkoituksessa. Mikä tahansa taloudellista arvoa omaava suoritus, kuten raha, luontoissuoritus taikka mahdollisuus opin tai ansion saantiin, käy vastikkeeksi työnteosta.¹⁰ Oleellista on, että vastiketta suoritetaan työnteosta.¹¹ Jos työntekoon ei ollenkaan liity ansiotarkoitusta, kyse ei yleensä voi olla työsuhteisesta työstä.

Vastikkeen ei edellytetä olevan määrätyssä suhteessa työsuorituksen arvoon. Sillä, millä perusteella vastikkeen suuruus määräytyy, esimerkiksi aika- tai suorituspalkkana, ei ole katsottu olevan vaikutusta itse

9 Kahri – Kairinen – Hietala – Kaivanto, s. 39. Sillä, kenen hyväksi työsuoritus tosiasiallisesti koituu, voi kuitenkin olla vaikutusta työnantajatahoa määriteltäessä.

10 Kairinen, Perussuhdeteoriasta, s. 88 ja Perusteineen, s. 85, Sarkko, Työoikeus, s. 24-25 ja Sipilä, Työoikeus, s. 45-46.

11 Työeläkelakien mukaan työeläkkeen perusteena käytettävään palkkaan luetaan vastike, jonka työnantaja maksaa työntekijälle tämän tekemästä työstä. Nykyisin kehitetään jatkuvasti uusia palkkaus- ja palkitsemismuotoja, joissa tietyille henkilöryhmälle annetaan yrityksen taloudellisen tuloksen perusteella määräytyviä suorituksia, osa yrityksen voitosta tai työnantajayhtiön tai sen kanssa samaan konserniin kuuluvan yhtiön osakkeita. Tällaisten suoritteiden huomioon ottaminen työsuhteen eläkepalkassa riippuu siitä, onko kysymyksessä vastike työnteosta vai muu työsuhteen perusteella saatava etuus.

vastikkeellisuus–tunnusmerkin täyttymiseen.¹² Työeläkelakien soveltamisessa vastikkeen määräytymisperusteella, toisinaan myös vastikkeen suuruudella, on kuitenkin merkitystä, kun arvioidaan, onko kysymyksessä työsuhteessa vai yrittäjänä tehty työ vai onko kyse lähinnä vastikkeettomaksi tarkoitettusta ja työeläkelakien ulkopuolelle jäävästä talkootyöstä.

Vastike voi muodostua erilaisista suorituksista, jopa kokonaan muusta kuin työnantajan maksamasta palkasta, esimerkiksi yhteiskunnan maksamista tuista tai palvelurahoista.¹³ Palvelurahavastikkeen kuulumisesta eläkepalkkana huomioon otettaviin ansioihin on nimenomainen maininta työntekijäin eläkelaisissa (TEL 7 e § 3 mom.).

Vastikkeellisuus on myös lakimääräinen oletama. Työsuoritus oletetaan vastikkeelliseksi. Vaikka vastikkeesta ei olisi sovittu, työskentelyyn sovelletaan työsopimuslain säännöksiä, mikäli tosiseikoista käy ilmi, että työtä ei ole tarkoitettu tehtävän vastikkeetta (TSL 1:1.2). Vastikkeesta ei tarvitse nimenomaisesti sopia, vaan riittää, että olosuhteista voidaan päätellä, että kyseessä on ansiotarkoituksessa tehty työ.¹⁴

Perheenjäsenten väliset työsuoritukset oletetaan vastikkeettomiksi, ellei nimenomaisesti ole sovittu työn korvaamisesta. Jos perheenjäsenten välisen työsuorituksen ei voida osoittaa perustuneen työsopimukseen, siihen ei sovelleta työlainsäädäntöä eikä työsuhde-eläkelakeja.¹⁵

12 Sarkko on todennut, että vastikkeen suuruudella ei ole merkitystä vastike-tunnusmerkin täyttymisen kannalta. Sarkko, Työoikeus, s. 25. Pekkanen on korostanut sitä, että vastike ei saa olla työhön nähden ainoastaan näennäinen. Pekkanen, s. 94.

13 Hallituksen esityksessä HE 157/2000 s. 56 on todettu, että oikeussuhteen luonteen kannalta ei yleensä ole merkitystä sillä, mistä varoista vastike maksetaan. Sillä, kenen varoista työsuoritus (viime kädessä) kustannetaan voi kuitenkin olla merkitystä, kun määritellään työnantajatahoa ja työnantajatahon vastuupiirin ulottuvuutta.

14 Jos kyse on ansiotyöstä, mutta vastikkeesta ei ole sovittu, vastikkeen suuruus määräytyy työnantajaa työehtosopimuslain tai työsopimuslain yleissitovuussäännöksen mukaan sitovan työehtosopimuksen mukaan. Ellei työskentelyyn sovelleta edellä mainittuja työehtosopimuksia, vastike määräytyy työsopimuksen mukaan ja ellei sitäkään ole, niin työntekijällä on kuitenkin työsopimuslain mukaan oikeus tavanomaiseen ja kohtuulliseen palkkaan. HE 157/2000, s. 57-58, TSL 2:10.

15 Jonkinlainen kohtuullinen korvaus toisen hyväksi tehdystä työstä saattaa kuitenkin tulla kysymykseen. Kahri – Kairinen – Hietala – Kaivanto, s. 42. Tällaista muuta korvausta ei lueta eläkepalkkaan kuuluviiin ansioihin.

VakO 3155/83, 09.02.1984, ELK 414/82, ETK sov.13600: Työskentely perheoikeudellisella perusteella ei tapahtunut työsuhteessa.

X oli työskennellyt 15.8.1972 - 31.5.1974 tyttärensä perheessä kotiapulaisena. Rahapalkkaa hänelle ei ollut maksettu. Vastikkeena työstään hän sai luontoisetuna asunnon ja ruoan. Työntekijän ja työnantajan mukaan mainittua vastiketta ei ollut ilmoitettu verotuksessa. VakO katsoi, ettei kyse ollut työsuhteesta.

Työn tekeminen työnantajan johdon ja valvonnan alaisena (direktio)

Direktio-tunnusmerkki on käytännössä tärkein työsuhteen tunnusmerkeistä, sillä se on keskeisessä asemassa, kun määritellään, tehdäänkö työtä epäitsenäisessä asemassa työsuhteessa vai itsenäisenä ammatinharjoittajana tai yrittäjänä.¹⁶ Työsuhde edellyttää, että työtä tehdään sellaisissa olosuhteissa ja sellaisin ehdoin, joiden perusteella työntekijän katsotaan työskentelevän työnantajan johdon ja valvonnan eli direktion alaisena. Itsenäinen yrittäjä puolestaan ei ole direktion alainen.

Direktio merkitsee työnantajalle tiettyjä oikeuksia ja työntekijälle määriteltyä epäitsenäistä asemaa suhteessa työnantajaan. Direktio-tunnusmerkin katsotaan perustuvan paitsi työsopimuslain soveltamisalämääritelmään myös työnantajan työnjohtovaltaan.¹⁷ Direktio sisältää oikeuden sekä työn johtoon että valvontaan. Työnantajalla on oikeus tietyissä rajoissa ohjata työntekoa ja muun muassa määrätä miten, missä ja milloin työ tehdään. Työnantajalla on myös oikeus valvoa, että työ tehdään annettujen ohjeiden ja määräysten mukaisesti. Direktio-tunnusmerkin täyttyminen edellyttää, että työnantajalla on oikeus kumpaankin, sekä johtoon

16 Sipilä, LM 1943, s. 120 ja Kairinen, Perusteineen, s. 88-89.

17 Direktion on sanottu jakaantuvan tunnusmerkistödirektioon ja tekniseen direktioon. Ensin mainitulla ymmärretään työsopimuslain soveltamisaläsäännöksessä (TSL 1:1.1) tarkoitettua työsuhteen edellytyksenä olevaa johdon ja valvonnan alaisuutta. Tekninen direktio puolestaan liittyy jo työsuhteeksi todennettuun oikeussuhteeseen. Työnantajalla on oikeus tietyissä rajoissa säännellä työsuhdetta ja työsuoritusta ja työntekijällä on velvollisuus suorittaa työnsä huolellisesti noudattaen niitä määräyksiä, joita työnantaja toimivaltansa puitteissa antaa työn suorittamisesta (TSL 3:1). Tiitinen, s. 156-157, Kairinen, Perussuhdeteoriasta, s. 89-99, Perusteineen, s. 86 ja TYV 1983, s. 59, Pekkanen, s. 36-40 ja Sipilä, LM 1943, s. 115-126.

että valvontaan. Sen sijaan direktion tosiasiallista käyttämistä ei vaadita, jos työtä muutoin tehdään työsopimuslain 1 luvun 1 §:ssä tarkoitetuissa olosuhteissa.¹⁸ Tunnusmerkin täyttymisen kannalta on pidetty riittävänä, että työnantajalla on yleinen ja ylin, periaatteellinen määräämisvalta työn suorittamisessa, järjestämisessä ja valvonnassa.¹⁹

Direktio on käytännössä myös ongelmallisin tunnusmerkeistä. Direktiolla ei ole yksiselitteistä kiinteää asiasisältöä. Sen on katsottu muodostuvan erilaisista ja käytännössä usein eri suuntaan vaikuttavista tekijöistä, joiden laatu, lukumäärä ja keskinäinen painoarvo voivat vaihdella sen mukaan, mitä konkreettisista työskentelyehdoista on sovittu ja millaisesta työstä on kysymys.²⁰ Direktion voimakkuusaste voi vaihdella myös eri työlakeja sovellettaessa.

Poikkeukset työsopimuslain soveltamisalasta

Lähtökohta on, että työsopimuslakia ei sovelleta sellaiseen työntekosuhteeseen, joka ei ole työsopimuslain 1 luvun 1 §:ssä tarkoitettu oikeussuhde. Työ, jota tehdään muussa kuin ansiotarkoituksessa jää työsopimuslain ja lakisääteisen työeläkevakuuttamisvelvollisuuden ulkopuolelle. Itsenäisten ammatinharjoittajien ja yrittäjien ansiotyö jää työsopimuslain soveltamisalan ulkopuolelle, mutta kuuluu lähtökohtaisesti yrittäjäeläkelakien piiriin.

Työsopimuslakia ei sovelleta lain 1 luvun 2 §:ssä nimenomaisesti soveltamisalan ulkopuolelle rajattuihin töihin, sopimuksiin ja oikeussuhteisiin eli:

18 Paanetoja, Soveltamisalasta, s. 7.

19 Pekkanen, s. 36-38.

20 Direktio-tunnusmerkkiä tutkinut Paanetoja on todennut, että usein kysymys on muista tekijöistä kuin mitä johto ja valvonta -sanat yleiskielen merkityksessä tarkoittavat. Hän on myös todennut, että johdon ja valvonnan erottelu on käytännössä mahdollista ainoastaan konkreettisten ohjaus- ja seurantatoimien kohdalla, mutta ei koko tunnusmerkin tasolla. Paanetoja, Soveltamisalasta, s. 97.

1. julkisoikeudelliseen palvelussuhteeseen eikä julkisoikeudellisen palvelusvelvollisuuden täyttämiseen,
2. tavanomaiseen harrastustoimintaan eikä
3. sellaista työsuoritusta edellyttävään sopimukseen, josta säädetään erikseen lailla.

Työsopimuslakia ei sovelleta sopimukseen tai määräykseen, joka tarkoittaa julkisoikeudellisen virka- tai palvelusvelvollisuuden täyttämistä (1). Työsopimuslain soveltamisalaan eivät kuulu valtion virkamiehet, kunnalliset ja kirkon viranhaltijat, sekä asevelvollisuutta, siviilipalvelusta, vankeusrangaistusta tai yhdyskuntapalvelusta suorittavat.²¹ Virkamiesten ja muiden viranhaltijoiden ansiotyöskentely vakuutetaan asianomaisten työeläkelakien²² mukaan.

Työsopimuslakia ei sovelleta työntekotilanteisiin, joista on säädetty erityislailla (3). Tähän ryhmään kuuluvat muun muassa merimiestyö, oppisopimukseen perustuva työskentely sekä kotitaloustyö.²³ Mainittuja töitä tehdään kuitenkin työsuhteessa ja ne vakuutetaan työeläkelakien mukaan.

Erityislainsäädännöllä työsopimuslain soveltamisalan piiristä on suljettu myös tietynlainen hoivatyö, harjoittelu ja työtoiminnaksi katsottava työskentely, kuten perhe- ja omaishoitajat, eräät työhallinnon tukitoimiin perustuvat harjoittelusuhteet, sekä työelämään tutustumisjaksolla olevat peruskoululaiset.²⁴ Mainittuja hoivatöitä tai harjoittelusuhteessa tehtäviä

21 Lain soveltamisalan ulkopuolelle jäävät valtion virkamieslaissa (750/1994) tarkoitetut virkamiehet, kunnan, kuntayhtymän, evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkkokunnan viranhaltijat, sekä erityislakien piiriin kuuluvina eduskunnan oikeusasiamies ja apulaisoikeusasiamies, eduskunnan, tasavallan presidentin, valtion tilintarkastajien, eduskunnan oikeusasiamiehen ja Pohjoismaiden neuvoston Suomen valtuuskunnan kanslioiden virkamiehet. Lain soveltamispiiriin eivät kuulu myöskään Suomen Pankin toimihenkilöt, jotka ovat julkisoikeudellisessa palvelussuhteessa eivätkä Ahvenanmaan maakunnan virkamiehet ja maakuntien viranhaltijat. Kansaneläkelaitoksen toimihenkilöt ovat 1.1.2002 voimaan tulleen lain (731/2001) mukaan työsuhteessa Kansaneläkelaitokseen.

22 Valtion eläkelaki (VEL, 280/1966), kunnallisten viranhaltijain ja työntekijäin eläkelaki (202/1964, KVTEL), evankelis-luterilaisen kirkon eläkelaki (298/1966, KiEL) ja laki ortodoksisesta kirkkokunnasta (521/1969, OrtKL).

23 Merimieslaki (423/1978), ammatillisesta koulutuksesta annettu laki (630/1998) ja kotitaloustyöntekijän työsuhteesta annettu laki (951/1977). Mainitut työt (esim. merimiestyö) ja työntekijäkäsitteet (merimies) ovat työsopimuslain työntekijäkäsitteen alakäsitteitä. Vuorio, s. 179. Töiden luonne ja työlainsäädännön pakottavuus huomioon ottaen mainituista töistä on säädetty erityislaissa. HE 157/2000, s. 59.

24 Perhehoitajalaki (312/1992), sosiaalihuoltolaki (710/1982), työmarkkinatuesta annettu laki (1542/1993) ja perusopetuslaki (628/1998).

toita ei tehdä työsuhteessa. Asianomaisissa erityislaeissa on säädetty, että laissa tarkoitetun (toimeksianto- tai harjoittelu)sopimuksen tehnyt henkilö ei ole työsopimuslain 1 luvun 1 §:n tarkoittamassa työsuhteessa tai työsopimussuhteessa. Työntekosuhteiden oikeudellisen luonteen määrittäväksi tekijäksi on lainsäädännössä asetettu (ainoastaan) sopimuksen nimike, mikä poikkeaa vakiintuneesta periaatteesta määritellä työntekosuhteen luonne (työsuhteen) tunnusmerkistön avulla.

Sosiaalihuollon puitteissa sairaaloissa tai laitoksissa vaikeasti vammaisille tai työrajoitteisille järjestettävään työtoimintaan osallistuvien henkilöiden ei katsota olevan työsuhteessa, vaan hoito- tai huoltosuhteessa toiminnan järjestäjään.²⁵

Työeläkelainsäädännössä perhehoitajista ja omaishoitajista on erityissäännökset, joiden nojalla he voivat kuulua kunnallisen eläketurvan piiriin (KVTEL 1 § 7 mom.). Muissa edellä mainituissa tapauksissa työeläkelakeja ei lähtökohtaisesti sovelleta, koska kysymyksessä ei ole työsuhte eikä ansiotyö.

Kolmas nimenomainen työsopimuslain soveltamisalarajaus koskee tavanomaista harrastustoimintaa ja sen puitteissa tapahtuvaa vapaaehtoista, ilman ansiotarkoitusta tehtävää, työtä (2). Rajaus on säännöksenä uusi, mutta sisällöllisesti se vastaa sitä, miten työeläkelakien soveltamisessa on suhtauduttu lainkohdassa tarkoitettuun työskentelyyn.

Edellä tarkoitettua tavanomaista harrastustoimintaa ja lähimmäisen auttamiseksi tehtävää työtä tehdään esimerkiksi urheiluseuroissa ja varhaisnuoriso- tai nuorisoyhdistyksissä, sekä kirkon nuorisotyön ja aatteellisten yhdistysten puitteissa. Hallituksen esityksessä (HE 157/2000, s. 59) on mainittu esimerkkeinä työsopimuslain piiriin kuulumattomasta tavanomaisesta harrastetoiminnasta muun muassa sellainen urheileminen, jota ei tehdä ammattimaisesti eikä ansiotarkoituksessa, urheiluseurojen piirissä tapahtuva vapaaehtoinen lasten ja nuorten ohjaaminen, yleensä yhdistyksissä nuorten hyväksi ilman ansiotarkoitusta tehtävä työ, yhdistysten luottamustehtävissä toimiminen ja varainhankintatyö, sekä yleensä vapaaehtoistoiminta.

25 Työsuhteen suojatyön ja ei-tösuhteen työtoiminnan välinen raja saattaa hämärtyä, jos työtoiminnan luonne muuttuu kohti laaja-alaista kuntoutusta ja työhön osallistumista. Tällöin oikeussuhteen luonne arvioidaan tapauskohtaisesti tarkastelemalla täyttykö työsuhteen tunnusmerkistö. Tiitinen – Kröger, Käsikirjoitus, s. 25.

Urheileminen voi tapahtua myös työsuhteessa, esimerkiksi silloin, kun pelaaja palkataan urheiluseuran edustusjoukkueeseen. Työeläkelakeja ei kuitenkaan sovelleta lainkaan urheilemiseen, vaan urheilijoiden eläketurvasta säädetään urheilijoiden tapaturma- ja eläketurvasta annetussa laissa (575/2000) (TEL 1 § 2 mom.).

Urheiluseuran puitteissa tapahtuva vapaaehtoinen ja ilman ansiotarkoitusta tapahtuva nuorten ohjaaminen ja valmentaminen jää työ sopimusten ja myös työeläkelakien ulkopuolelle. Vaikka toiminta olisi vapaaehtoista, kysymyksessä saattaa silti olla tavanomaisen harrastetoiminnan käsitteeseen sisältyvät työskentely, jos toimintaa harjoitetaan vähäistä suuremmassa määrin ja ansiotarkoituksessa, etenkin jos toiminnasta saatavien ansioiden määrä on huomattava.

Niin urheiluseuratoiminnan puitteissa kuin muissakin yhdistyksissä luottamustoimessa tehtävä työ, sekä yleensä vapaaehtoistoiminta jäävät työ sopimusten ja lakisääteisen työeläkevakuuttamisvelvollisuuden ulkopuolelle.²⁶

Yrittäjätoiminnan tunnistaminen

Työeläkelakeja sovellettaessa yrittäjän määrittely tapahtuu käänteisesti työ sopimusten mukaisen työsuhteen tunnusmerkistön kautta. Yrittäjien eläkelain 1 §:n 2 momentin mukaan:

yrittäjällä tarkoitetaan henkilöä, joka tekee ansiotyötä olematta työsuhteessa taikka virka- tai muussa julkisoikeudellisessa palvelussuhteessa.

Ensin siis määritellään, täyttääkö työntekosuhde työsuhteen tunnusmerkit tai onko kysymyksessä virkasuhde tai muu julkisoikeudellinen palvelussuhde. Se, ettei oikeussuhdetta voida todentaa työsuhteeksi (tai

26 Hallituksen esityksessä HE 157/2000, s. 59 mainitaan esimerkkeinä työ sopimusten ulkopuolelle jäävästä vapaaehtoistoiminnasta vammais- ja lastensuojelulainsäädännössä tarkoitettu avohuollon toimintana järjestettävä tukihenkilö- ja tukiperhetoiminta, jota kunnat, seurakunnat ja potilasyhdistykset järjestävät. Työ sopimusten ja työeläkevakuuttamisen ulkopuolelle jäävää vapaaehtoistoimintaa on myös perinteinen talkootyö esimerkiksi naapureiden auttamiseksi, mikäli työskentely on tilapäistä eikä siihen liity ansiotarkoitusta.

muuksi edellä mainituksi oikeussuhteeksi), ei automaattisesti merkitse, että kyseessä on yrittäjätoiminta, vaan, että kyseessä on jokin muu työnte kosuhde kuin työsuhde (tai muu edellä mainittu oikeussuhde). Jos kysymyksessä kuitenkin on ansiotarkoituksessa tehty työ, sitä pidetään työeläkelakeja sovellettaessa lähtökohtaisesti yrittäjätoimintana. Työnte kosuhteen oikeudellinen luonne ratkaistaan viime kädessä tapauskohtaisen kokonaisarvioinnin perusteella. Arvioinnissa voidaan käyttää apuna oikeus- ja verotuskäytännön kautta vakiintuneita, yrittäjätoiminnan peruspiirteinä pidettäviä kriteerejä²⁷, joita ovat:

1. ansiotarkoitus,
2. taloudellinen riski,
3. toiminnan laajuus, yleisyys ja julkisuus sekä
4. itsenäisyys.

Toisin kuin työsuhteen tunnusmerkistön kohdalla, yrittäjätoiminnan peruspiirteiden ei edellytetä kaikkien täyttyvän samanaikaisesti. Perusvaatimuksena pidetään ansiotarkoitusta ja työnteettäjän johdon ja valvonnan puuttumista (työn luonne huomioon ottaen riittävää itsenäisyyttä), sekä lisäksi jonkin tai joidenkin positiivisten yrittäjätunnusmerkkien täyttymistä.²⁸

Yritystoimintaa harjoitetaan ansiotarkoituksessa. Yrittäjä kantaa riskin siitä, että toiminta tuottaa ansiotuloa ja että yrittäjä saa toiminnasta yrittäjänvoittoa. Tyypillinen yrittäjätoimintaan liittyvä piirre on pääoman sijoittaminen toimintaan, esimerkiksi toimitiloihin, koneisiin, laitteisiin ja ulkopuolisen työvoiman palkkaamiseen. Yrittäjyyteen kuuluu myös riski pääoman menettämisestä. Huomattava pääomapanos on usein vahva yrittäjätoimintaa puoltava seikka, mutta pääomapanos voi olla vähäinenkin, mikäli muut yrittäjätoiminnan tunnusmerkit täyttyvät. Pääomariskillä on merkitystä myös arvioitaessa yksittäisten toimeksiantosuhteiden luonnetta. Yrittäjäasemaa puoltaa muun muassa se, että työnsuorittaja joutuu sovitun työsuorituksen toteuttaakseen sijoittamaan itse pääomaa työvälineisiin tai tarveaineisiin. Jos osapuolet ovat sopimuksin huomattavasti rajoitta-

27 Yrittäjätyöryhmän muistio, s. 3-7, Kröger, Sopimusvapaudesta, s. 43-47 ja Koskinen – Mikola – Purola, s. 9.

28 Yrittäjätyöryhmän muistio, s. 4-5.

neet tai poistaneet riskin kokonaan, kyse ei ole itsenäisestä yrittäjätoiminnasta.²⁹

Toimintaan sijoitetun pääoman merkitys voi vaihdella toimialasta riippuen. Omaan ammattitaitoon perustuvia palveluksia yleisesti tarjoavien henkilöiden, esimerkiksi lääkäreiden, on katsottu voivan olla yrittäjiä ilman huomattavaa pääomapanostakin. Tällöin yrittäjätoiminnan tunnusmerkkeinä on pidetty toiminnan yleisyyttä, tiettyä laajuutta ja julkisuutta.³⁰ Esimerkiksi useat samanaikaiset toimeksiannot voivat ilmentää toiminnan yrittäjämäisyyttä.

Yrittäjätoiminnan keskeinen peruspiirre on itsenäisyys, millä tarkoitetaan nimenomaan itsenäisyyttä suhteessa työntekijään. Yrittäjä ei ole työsopimuslain 1 luvun 1 §:ssä tarkoitetulla tavoin työnantajan johdon ja valvonnan (direktio) alainen. Itsenäisyys merkitsee muun muassa sitä, että työnsuorittaja voi itse päättää työn käytännön järjestämisestä ja organisoinnista sekä siitä, ottaako hän työn vastaan.

Yrittäjätoiminnan peruspiirteitä (ansiotarkoitus, yrittäjänriski, toiminnan laajuus, yleisyys ja julkisuus sekä itsenäisyys) ilmentävät seikat on luokiteltu aineellisiin ja muodollisiin tunnusmerkkeihin. Arvioinnissa painotetaan aineellisia tunnusmerkkejä, jotka liittyvät työn konkreettiseen tekotapaan, palkkaukseen, toimeksiantojen määrään ja työntekijän ohjausoikeuteen. Muodolliset tunnusmerkit liittyvät lähinnä toiminnasta tehtyihin viranomaisilmoituksiin ja vakuutuksiin ja ne ovat luonteeltaan täydentäviä. Niillä ei ole arvioinnissa yhtä painavaa merkitystä kuin aineellisilla tunnusmerkeillä, koska asianosaisella on mahdollisuus vaikuttaa itse merkittävästi näiden tunnusmerkkien olemassaoloon.³¹

Yrittäjätoiminnan tunnusmerkeistä on esitetty seuraava luokittelu³²:

29 Yrittäjätyöryhmän muistio, s. 3-4.

30 Yrittäjätyöryhmän muistio, s. 4 ja Koskinen – Mikkola – Purola, s. 13-17.

31 Yrittäjätyöryhmän muistio, s. 5.

32 Luettelo perustuu Krögerin kirjassa Sopimusvapaus työntekosopimuksissa s. 45-46 ja Tiitinen — Kröger, Työsopimuslaki 2001 -teoksen käsikirjoituksessa, s. 12-13 esitettyyn listaan. Lista on koottu muun muassa yrittäjätyöryhmän muistion ja Paanetojan direktio-tunnusmerkkiä koskevan tutkimuksen perusteella.

Aineelliset tunnusmerkit:

Työn suorittamisen konkreettinen tapa

- työn suorittaja hankkii itse tarvittavat laitteet, työvälineet ja työssä tarvittavat materiaalit
- työn suorittaja pitää omaa myyntivarastoa
- työn suorittaja tekee työn omissa, toimintaa varten varustamissaan tiloissa (investointivollisuus työn suorittajalla)
- työn suorittajalla ei ole henkilökohtaista työntekovelvollisuutta, vaan hänellä on oikeus apulaisten ja sijaisten käyttöön työn teettäjää kuulematta
- työn suorittaja saa itse määrätä työaikansa
- työn suorittamistavan poikkeavuus muiden työnantajan palveluksessa olevien työnsuorittajien asemasta

Palkkaus

- korvaus maksetaan työn tuloksen mukaan esimerkiksi kappalekorvauksena tai laskutuksen mukaan, provisiopalkkana; palkka on riippuvainen omasta työpanoksesta
- kuluja ei erikseen korvata
- vastikkeeseen ei sisälly korvausta vuosilomasta ja ylitöistä
- vastikkeen suuruus (suhteessa työsuhteessa yleensä maksettavaan palkkatasoon verrattuna)
- korvauksessa on otettu laskennallisesti huomioon eläke- ja tapaturmavakuutusmaksut
- työnsuorittajan taloudellinen riippuvuus työnteettäjän tarjoamista työtilaisuuksista

Toimeksiantojen määrä

- useita samanaikaisia toimeksiantoja
- useita peräkkäisiä toimeksiantoja eri tilaajien kanssa
- sopimuksin ei ole rajoitettu työnsuorittajan toimintaa muiden toimeksiantajien lukuun

Työn teettäjän ohjausoikeus

- työn teettäjällä ei ole oikeutta kiinteään ohjaukseen; yhteydenotot eivät ole tiiviitä työn teettäjän ja työn suorittajan välillä
- työnsuorittajan oikeus itse päättää työn käytännöllisestä järjestämisestä ja organisoinnista

Muodolliset tunnusmerkit:

- Elinkeinoluvan hankkiminen
- Kaupparekisteri- ja elinkeinoilmoituksen tekeminen
- Aiempi verotuskäytäntö (onko verovelvollinen ilmoittanut tulonsa elinkeinonharjoittajana)
- Yrittäjävakuutus
- Toiminnan harjoittaminen yhtiömuodossa
- Ilmoittautuminen ennakkoperintärekisteriin

Kokonaisarvioinnista ja rajanvedosta

Työeläkelakien soveltamisalaratkaisuissa on pohjimmiltaan kysymys työ-sopimuslain 1 luvun 1 §:ssä tarkoitetun työ(sopimus)suhteen tunnistami-sesta ja rajanvedosta työsuhteen ja muun työntekosuhteen välillä. Käy-tännössä rajanvetoa joudutaan käymään lähinnä työsuhteen ja yrittäjyy-den välillä.

Työeläkelakien soveltamisalaa koskevissa ratkaisupyyntöissä epätietoisuus siitä, missä asemassa työnsuorittaja on työtä tehdessään ollut ja minkä työeläkelain alaisuuteen työskentely kuuluu, johtuu useimmi-ten nimenomaan siitä, että on epäselvää täyttyykö työntekosuhteessa työ-sopimuslain 1 luvun 1 §:ssä tarkoitettu työsuhteen tunnusmerkistön mu-kainen työnantajan direktio-oikeus, vai onko kysymys yleisestä työsuori-tukseen kuuluvasta työnteettäjän ohjausoikeudesta. Näin ollen sovelta-misalaratkaisua tehtäessä kokonaisarviointia joudutaan tekemään sekä koko oikeussuhteen tasolla tunnusmerkistöä koskevana tarkasteluna että arvioimalla vielä erikseen direktion täyttymistä kyseisessä työntekosuh-teessa.

Työntekosuhteisiin liittyy usein sekä epäitsenäiseen palkkatyöhön että itsenäiseen yrittäjyyteen liittyviä piirteitä. Työsuhdetyötä saatetaan tehdä projektiluonteisesti ja varsin itsenäisesti, vastike voi määräytyä osin suorituserusteisesti ja työntekijät saattavat sitoutua yritykseen taloudelli-sesti. Vastaavasti yrittäjän työ voi olla kiinteästi tiettyyn aikaan, paikkaan ja tekotapaan sidottua, sisällöllisesti tarkoin ohjeistettua ja edellyttää tark-kaa raportointia työn edistymisestä.

Soveltamisalaratkaisuissa työsuhteen tunnusmerkkejä tai yrittäjyy-den peruspiirteitä ei juurikaan ole mahdollista tarkastella erillisinä elementteinä, vaan työnsuorittajan asema joudutaan määrittelemään arvioimalla työntekosuhdetta kokonaisuutena. Tällöinkin työntekosuhteen oikeudellinen luonne määritellään tunnusmerkkien (lähtökohtaisesti työsuhteen tunnusmerkkien) kautta. Huomioon otetaan kaikki oikeussuh-teeseen liittyvät tosiseikat ja tilannekohtaisesti arvioidaan, mitkä seikat kyseisessä työntekosuhteessa ilmentävät eri tunnusmerkkejä ja mikä merkitys niille voidaan antaa, riittävätkö ne juuri siinä työntekosuhteessa osoittamaan työsuhteen tai yrittäjätoiminnan tunnusmerkkien täyttymisen. Kokonaisarvioinnissa otetaan huomioon se, että eri tehtävissä töiden ja

ammattien erityispiirteet³³ saattavat johtaa siihen, että työsuhteen tunnusmerkit tai yrittäjyyden tunnuspiirteet painottuvat eri tavoin erilaisissa työntekosuhteissa. Soveltamisalaratkaisuissa erityispiirteiden vaikutusta joudutaan tarkastelemaan lähinnä arvioitaessa direktion olemassaoloa. Tehtävästä työstä riippuen työnsuorittajan asema (itsenäisyys) voi vaihdella huomattavasti.

Mikäli työntekosuhdetta ei voida todentaa työsuhteeksi, virkasuhteeksi tai muuksi julkisoikeudelliseksi palvelussuhteeksi, tarkastellaan, voidaanko toimintaa kokonaisuutena arvioiden pitää yrittäjätoimintana. Yrittäjäaseman tunnistamisessa käytetään apuna aiemmin mainittuja aineellisia ja muodollisia tunnusmerkkejä, joiden on katsottu ilmentävän yrittäjätoiminnalle tyypillisiä peruspiirteitä eli ansiotarkoitusta, yrittäjän riskiä, toiminnan laajuutta, yleisyyttä ja julkisuutta sekä itsenäisyyttä.

Direktio-tunnusmerkin täyttymistä arvioidaan sen perusteella, miten itsenäinen asema työnsuorittajalla on työnteettäjään nähden. Arvioinnin lähtökohtana on osapuolten välinen sopimus ja siihen kirjatut työskentelyä koskevat ehdot. Sopimuksen perusteella voi yleensä päätellä, ovatko osapuolet tarkoittaneet työn tehtäväksi työsuhteessa vai muussa työntekosuhteessa.

Huomiota kiinnitetään myös siihen, ovatko osapuolet tosiasiasa toimineet sopimukseen kirjaamiensa ehtojen mukaisesti. Silloin kun työskentelyolosuhteet eivät ole (oleellisesti) ristiriidassa sopimuksen nimityksen tai sopimukseen kirjattujen ehtojen kanssa, nimitys ja sopimuksen (sopimussuhteen) oikeudellinen luonne yleensä vastaavat toisiaan. Tällöin sopimuksen nimi tukee työntekosuhteen luonteesta tehtävää arviointia. Jos sopimuksen nimitys ja olosuhteet ovat oleellisesti ristiriidassa, sopimusta ja työskentelyolosuhteita arvioidaan yhtenä kokonaisuutena.³⁴ Merkitystä on myös sillä, miten osapuolet osoittavat alun perin mieltäneensä keskinäisen oikeussuhteensa ja millaiseksi heidän käsityksensä on ajan kuluessa muotoutunut esimerkiksi sopimusmuutosten tai tosiasiallisen toiminnan valossa.

33 Erityispiirteet voivat liittyä esimerkiksi työhön, kuten työn luonne ja laatu (esim. luova työ, asiantuntijatyö), työn tekemiseen (suorituspaikka) tai työssä käytettäviin välineisiin (työnsuorittajan omia). Erityispiirteet voivat liittyä myös itse työn suorittajaan, esimerkiksi tietyn henkilön halutaan tekevän tietty (luova) työ. Tietynlaiselle työsuoritukselle on myös saatettu asettaa lainsäädännössä erityisedellytyksiä (esim. hoivatyö, harjoittelu).

34 Kröger, Sopimusvapaus, s. 106-108.

Työeläkelakien soveltamisalaratkaisuissa direktio-tunnusmerkin ole-massaolo joudutaan työsuhde-yrittäjyys -rajanvetotilanteissa useimmiten päättämään työn tekemiseen ja teettämiseen liittyvistä tekijöistä.³⁵ Työn-tekosuhteen osapuolilta pyritään saamaan mahdollisimman tarkka selvitys siitä, mitä on sovittu ja miten on menetelty. Selvittelyssä käytetään loma-ketta, jossa kysytään tunnistetiedot työnteestäjistä ja työnsuorittajasta, sekä se, onko työsuoritus tehty jomman kumman omistaman yrityksen puitteissa. Asianosaisilta tiedustellaan millaisen sopimuksen he ovat tehneet (kirjallinen, suullinen) ja onko heidän mielestään kysymys työsuhteesta vai yrittäjänä (vai muussa asemassa) tehdystä työstä. Osapuolia pyydetään myös kuvailemaan mahdollisimman tarkasti työskentelyä ja vastaamaan kysymyksiin, jotka liittyvät:

- työskentelyn aikaan ja paikkaan (työskentely työnantajan vai työnsuorittajan tiloissa vai muualla),
- käytettäviin välineisiin ja materiaaleihin (mitä ja kenen omistamia tai hankkimia),
- työaikaan (alkaminen ja päättyminen, päivittäinen, viikoittainen ym. työaika, jaksottainen työskentely)
- palkkaustapaan ja vastikkeen määräytymisperusteisiin (kiinteä peruspalkka vai kerta-, tunti-, provisio- tai artikkelikohtainen korvaus, luontoisedut),
- vuosiansioihin (määrä, ennakonpidätykset)
- työnteestäjän ohjeiden ja määräysten antovaltaan (miten työnteestäjä on ohjannut työntekoa),
- työnsuorittajan oikeuksiin (työskentelyoikeus muille työnteestäjille, oikeus käyttää apulaista tai sijaista työnteestäjää kuulematta, oikeus vuosilomaan ja erilaisiin kulukorvauksiin) ja
- työnsuorittajan velvollisuuksiin (työskentelyä koskevien tietojen anto työnteestäjälle).

Kyselyllä pyritään saamaan tieto tosiasiallisista toimenpiteistä, joilla työnteestäjä on ohjannut tai valvonut työsuoritusta. Vaikka direktio-tunnusmerkin täytyminen ei sinänsä vaadi oikeuden tosiasiallista käyttä-mistä, soveltamisalaratkaisun tekeminen edellyttää yleensä tietoa (mahdollisista) konkreettisista työn johto- ja valvontatoimista, jotta voidaan

35 Vaikka osapuolet eivät voi sitovasti sopia siitä, että jokin työntekosuhte on tai ei ole työ-suhde, he voivat sopia työn tekemisen ehdoista, jotka ovat työntekosuhteen arvioinnissa huo-mioon otettavia tekijöitä. Näin he voivat tosiasiallisesti, vaikkakin välillisesti, vaikuttaa siihen, miten työntekosuhdetta oikeudellisesti arvioidaan. Tällöinkin sopimusvapaus koskee ainoas-taan yksittäisiä sopimusehtoja, ei kokonaistilanteen arviointia. Kröger, Sopimusvapaus, s. 105-106.

arvioida ovatko ne osoituksena työnantajalle kuuluvasta direktio-oikeudesta ja onko työnsuorittaja ollut työnteettäjään nähden epäitsenäisessä asemassa.³⁶ Kokonaisarvioinnissa keskeisessä asemassa ovat työnsuorittajan itsenäisyyttä ja omaa määräämisvaltaa ilmentävät seikat. Mitä enemmän asianosaisella on erilaisia vapauksia ja mitä enemmän toiminta on ulkoisesti yrittäjätoiminnaksi mielletävää, sitä todennäköisemmin henkilöä pidetään työoikeudellisesti ja työeläkelakeja sovellettaessa muuna kuin työntekijänä.

VakO 5251/85, 29.05.1986: Työeläke rajanveto – Lääkäri – Yrittäjä.

Lääkäri oli toiminut työterveysaseman tiloissa työterveyslääkärinä, aseman omistavan yhdistyksen välineillä, joista hän ei ollut maksanut vuokraa. Potilaat olivat eri yhtiöiden työntekijöitä. Yhdistyksen toimisto hoito ajanvaraukset ja peri lääkärimaksut työnantajilta tilittäen ne lääkärille. Lääkäri ei katsottu työskennelleen siinä määrin yhdistyksen johdon ja valvonnan alaisena, että hän olisi ollut työsuhteessa mainittuun yhdistykseen vaan hänen katsottiin toimineen itsenäisenä yrittäjänä. Eläkelautakunnan päätöstä ei muutettu. III-jaosto.

Luova työ ja asiantuntijatyö

Työnsuorittajan ja työnteettäjän välinen vallanalaisuus-itsenäisyys – arviointi tehdään sopimussuhteen kokonaisvaltaisen tarkastelun ja viime kädessä todellisten työnteko-olosuhteiden (niistä saadun selvityksen) perusteella. Työntekosuhteen erityispiirteistä riippuen melko väljästikin muotoiltu työnteettäjän toimivalta työn ohjaukseen saattaa olla osoituksena työnsopimuslain 1 luvun 1 §:ssä tarkoitetusta työnantajan direktio-oikeudesta. Vastaavasti työnteettäjän tarkka työsuoritus koskeva ohjeistus saattaa olla osoituksena (ainoastaan) yleisestä työnteettäjälle kuuluvasta ohjausoikeudesta.

36 Paanetoja on todennut, että jos on selvää, että työnteettäjällä on direktio-oikeus ja työsuhteen muutkin tunnusmerkit ovat täyttyneet, ei ole edes tarpeen selvittää mitä konkreettisia johto- ja valvontatoimia mahdollisesti on tehty. Paanetoja, Soveltamisalasta s. 7.

Luovan työn suorittajien, kuten freelancereiden³⁷, taiteilijoiden ja konsulttien, asema on käytännössä yleensä melko itsenäinen. Tällaisessa työssä korostuvat myös työnsuorittajan henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liittyvät tekijät, tietyn henkilön halutaan tekevän määrätty työ. Työn luonteeseen kuuluva 'luovuusaste' vaikuttaa myös siihen, missä määrin työn ohjeistaminen ja valvominen ylipäättään on mahdollista.

Kun arvioidaan, onko luovan työn suorittaja ollut työsuhteessa tarkoitettuihin tavoin työntteettäjän johdon ja valvonnan alainen, kiinnitetään huomiota muun muassa siihen, onko työnsuorittaja voinut valita itse työntteon ajan ja paikan ja onko hänellä ollut oikeus työskennellä useammalle toimeksiantajalle. Merkitystä on myös sillä, onko työnsuorittaja voinut kieltäytyä vastaanottamasta tarjottua työtä.

Kokonaisarvioinnissa tarkastellaan sitä, voidaanko toimintaa pitää yrittäjämäisenä ja vakiintuneena. Arvioinnissa otetaan huomioon, että toiminta voi olla laajaa olematta yleistä, esimerkiksi vain rajoitetulle asiakasjoukolle kohdennettua palvelua. Toiminnan ulkoista vakiintuneisuutta voivat ilmentää esimerkiksi tilausten ja laskutuksen hoito yhtiön kautta. Yrittäjämäisenä piirteenä voidaan pitää esimerkiksi sitä, että yrittäjä tarjoaa itsenäisesti palveluja, jotka ovat rajoitettuja lähinnä asian luonteen mukaisesti.³⁸ Vahvana yrittäjyyttä puoltavana ja yrittäjän riskistä kertovana piirteenä on pidetty vastikkeen määräytymistä tehdyn työn mukaan, etenkin jos vastikkeen maksaminen on ollut riippuvainen siitä, hyväksyykö työntteettäjä työn.

Vakuutusosoikeuden ratkaisukäytännön perusteella työeläkelakien soveltamisessa on muodostunut tiettyjen luovan työn ammattien osalta käsitteitä siitä, pidetäänkö henkilöä palkansaajana vai yrittäjänä. Esimerkiksi esiintyvien muusikoiden on katsottu olevan työsuhteessa joko suoraan tilaisuuden järjestäjään, ohjelmatoimistoon tai muuhun väliorganisaatioon. Esiintymistilaisuuden järjestäjällä on tilannetta kokonaisuutena arvioiden yleensä katsottu olevan työsuhteen edellytyksenä oleva työn johto- ja

37 Freelancer –nimikkeen epäyhtenäinen käyttö aiheuttaa myös soveltamisalavaikeuksia. Nimityksen saatetaan mieltää tarkoittavan itsenäistä yrittäjää tai esimerkiksi yleisesti usealle työntteettäjälle työsuhteisia työsuorituksia tekevää henkilöä.

38 Yrittäjätöryhmän muistio, s. 4 ja Koskinen – Mikkola – Purola, s. 13-17.

valvontaoikeus, koska tilaisuuden järjestäjä määrää esiintymisen paikan ja ajan ja usein myös esitettävän ohjelmiston.

VakO 10593/2001/1680, 14.8.2001, ELK 1201/00, ETK sov.1715:Muusikko oli työsuhteessa ohjelmatoimistoon.

Ohjelmatoimisto oli välittänyt esiintymistilaisuuksia muusikolle, jolla oli toimintaa varten oma ennakoperintärekisteriin ilmoitettu viihdealan yritys ja joka laskutti esiintymiskertakohtaiset palkkiot kokonaiskorvauksena hoitaen itse ennakoveron ja vakuutusmaksun. Vakuutusosikeus hylkäsi muusikon valituksen ja katsoi tämän työskentelevän työsuhteessa ohjelmatoimistoon. Perusteluissa vakuutusosikeus totesi, että se on päätöksissä VakO 11119/79, 11120/79, 11121/79, 11122/79, 11197/79 ja 11268/79 katsonut, että muusikot olivat työsuhteessa orkesteritoimintaa ja alaan liittyvien palvelujen ja tavaroiden myyntiä harjoittavaan yritykseen, jonka kanssa he olivat sopineet yhtyeen välittämistä erilaisiin tilaisuuksiin. Tämän jälkeen vakuutusosikeus on muun muassa päätöksissä 2691/85 ja 4322/88 vahvistanut edellä mainitun tulkinnan eikä laintulkinnan osalta oikeuskäytännössä ole tapahtunut muutosta.

Kun arvioidaan luovan työn suorittajan asemaa, joudutaan usein määrittelemään, onko työntekosopimuksessa sovittu työn tekemisestä vai lähinnä tietyistä työn tuloksesta. Esimerkiksi historiikin kirjoittamisessa työntekosopimuksen keskeinen sisältö on tietyn teoksen aikaansaaminen. Historiikkien kirjoittajien on soveltamisalaratkaisuisissa tulkittu olevan itsenäisiä yrittäjiä, mikäli kirjoittaminen on tapahtunut kirjoittajan valitsemassa paikassa, hän on tehnyt työn omilla työvälineillään ja jos kirjoitustyöstä on maksettu vastike työn edistymisen mukaan, esimerkiksi lukukohtaisesti. Kun on sovittu tietyn työn aikaansaamisesta, kirjoittajalla on riski siitä, että hän joutuu työstämään tekstiä useaan kertaan ennen kuin työnteettäjä hyväksyy sen ja ennen kuin hän saa vastikkeen työstä.

VakO D:11164:78, A:11.9.1980: Yrittäjäeläke rajanveto – Historiankirjoittaja.

Historiantutkija teki erään suvun sukututkimuksen ja paikkakunnan historian tutkimuksen sekä tarkasti, täydensi ja korjasi elämäkertateoksen. Kaikki nämä työt hän teki eri työnteettäjille. Sukututkimuksesta ja historian tutkimuksesta oli tehty kirjallinen sopimus, jonka mukaan palkka maksettiin kirjoitettujen arkkiin mukaan ja työstä aiheutuneet kustannukset korvattiin erikseen. Työlle asetettiin määräaika ja tutkija oli velvollinen antamaan selvityksiä työn edistymisestä. Elämäkertateoksen tarkastus-, täydennys- ja korjaustyöstä oli suullinen sopimus. Historiantutkija ei ollut työnteettäjiensä johdon ja valvonnan alainen.

Myös kaunokirjallisen teoksen kirjoittajia pidetään itsenäisinä yrittäjinä, koska heidän ei yleensä voida katsoa työskentelevän työnteettäjän johdon

ja valvonnan alaisena. Itsenäisinä yrittäjinä pidetään lähtökohtaisesti myös artikkelikohtaisia palkkiota vastaan artikkeleja lehtiin kirjoittavia freelance-reita.

VakO 933:73, 3.7.1974: Yrittäjäeläke rajanveto – Toimittaja.

Toimittaja laati säännöllisesti viikoittain kotonaan artikkeleita osakeyhtiön julkaisemiin lehtiin ja sai palkkion jokaisesta artikkelista erikseen. Hänen oikeuttaan laatia artikkeleita toisten kustantajien lehtiin ei ollut rajoitettu. Toimittajan katsottiin työskennelleen itsenäisenä yrittäjänä. Eläkelautakunnan päätöstä ei muutettu. I -jaosto

VakO 5558/95, 21.11.1996: Yrittäjä rajanveto – Valokuvaaja.

A oli sanomalehdessä suorittamansa päätyön ohella vuosina 1986-1991 ottanut erään (kaupungin) teatterin näytelmien harjoituksissa valokuvia teatterin mainoksia ja käsiohjelmia varten käyttäen omia välineitä ja materiaaleja sekä valmistaen kuvat omissa tiloissaan. Teatterin kannatusyhdistys oli valinnut A:n suosittelemista vedoksista haluamansa kuvat eikä muuta työskentelyä ollut kannatusyhdistyksen taholta rajoitettu. A:lta oli tilattu kuvia ensi-iltakohtaisesti ja työstä oli maksettu ensi-iltakohtaiset kertakorvaukset. Vuodessa oli ollut 6-7 kuvausprojektia. Huolimatta siitä, että ennakonpidätys oli toimitettu ennakonpidätystodistuksella ja A:lle oli maksettu myös vuosilomaa vastaava korvaus ja korvauksia materiaalikuluista, A:n ei voitu katsoa toimineen kannatusyhdistyksen johdon ja valvonnan alaisessa työsuhteessa olevana työntekijänä vaan itsenäisenä ammatinharjoittajana. Näin ollen työskentelyyn oli sovellettava yrittäjien eläkelakia. Eläkelautakunnan päätöstä ei muutettu. (Äänestys 4-1)

Työn luovuuteen ja asiantuntijuuteen liittyvät elementit aiheuttavat työsuhte-yrittäjä –rajanveto-ongelmia myös erilaisten luennoitsijoiden, esitelmöitsijöiden ja kouluttajien työtekosuhteita arvioitaessa. Yksittäisiä luento- ja esitelmäpalkkioita pidetään yksityisen puolen työeläkelakeja sovellettaessa yleensä yrittäjätulona, sillä työsuhteen tunnusmerkistöön kuuluva työn johto- ja valvontaoikeus ei yleensä täyty tällaisten töiden osalta. Työsuhteesta voi olla kysymys esimerkiksi silloin, kun luento tai luennot ovat osa oppilaitoksen tai koulutustoimintaa harjoittavan yrityksen opetusohjelmaa ja luennoitsijalla on kiinteä yhteys joko kurssikokonaisuuteen, tilaisuuden järjestäjään tai mahdollisesti muihin luennoitsijoihin, ja kun luennoitsijan tehtäviin kuuluu muutakin kuin luennointia, esimerkiksi harjoitustehtävien laadintaa ja korjaamista.

Varsinainen opetustyö on yleensä työsuhdetyötä. Opettaminen on luonteeltaan selkeästi työnantajan johdon ja valvonnan alaisena tapahtuvaa ja työllä on tavallisesti kiinteä yhteys opetuskokonaisuuteen. Yritystoiminnasta voi olla kysymys esimerkiksi silloin, kun opetusta antava hen-

kilö valmistelee itse opetuskokonaisuuden, hankkii itse oppilaansa, antaa opetusta omissa tiloissaan ja omilla opetusvälineillään.

Silloin, kun työskentelyssä ei ole selkeästi kysymys (työsuhteisesta) opetustyöstä, yksittäisestä asiantuntijaluennosta tai luennoitsijan yritystoimintaan liittyvästä toiminnasta, tilanne arvioidaan tapauskohtaisesti tarkastelemalla, täyttyvätkö työsuhteen tunnusmerkit (tai yrittäjätöiminnan peruspiirteet) työntteettäjän ja työnsuorittajan välisessä oikeussuhteessa.³⁹

Työskentely muualla kuin työntteettäjän tiloissa tai muilla kuin työntteettäjän välineillä

Silloin, kun työ on sovittu tehtäväksi muualla kuin työntteettäjän tiloissa tai tämän välittömässä valvonnassa, voi olla hankalaa selvittää, liittyykö työntekosuhteeseen työnantajan työn johto- ja valvontaoikeus (direktio). Tällöin työnsuorittajan aseman määrittelyssä ja rajanvedossa on kysymys lähinnä sen määrittelemisestä, onko kysymyksessä työsuhteinen kotityö vai muu kotona (työnsuorittajan valitsemassa paikassa) tehtävä ansiotyö.

Työsopimuslain soveltamisalasäännöksessä on nimenomainen tämentävä säännös, jonka mukaan lain soveltamista ei estä pelkästään se, että työ tehdään työntekijän kotona tai hänen valitsemassaan paikassa (TSL 1:1.3). Myös näin tehtävään työhön voi liittyä työnantajan direktio-oikeus, vaikka työnsuorittajalla onkin mahdollisuus itse säännellä työn tekemistä. Nykyään tekninen kehitys on lisännyt mahdollisuuksia koti- ja etätöiden tekemiseen sekä näin tehtävän työn konkreettiseen ohjaukseen ja valvontaan. Työntekosopimuksen ei ole katsottu menettävän työnsopimuksen luonnettaan pelkästään direktion heikkenemisen vuoksi, ainakaan, jos työ on sillä tavoin työnantajan määräysvallan alaista, että työntekosuhteesta, mikäli samanlaista työtä tehtäisiin työnantajan luona, olisi arvosteltava työnsopimusta koskevien säännösten mukaan.⁴⁰ Esimerkiksi kotiompeleijoita

39 Luennoitsijoiden työsuhte-yrittäjä –rajanvedosta katso Lehmus, Työeläke 4/98, s. 8-10 ja siinä selostetut Eläketurvakeskuksen soveltamisratkaisut.

40 TSL 1:1.3 vastaa asialliselta sisällöltään vanhan lain (320/1970) 10 ja 11 §:n säännöksiä. TSL 11 §:n (320/1970) säännöksen on katsottu tarkoittavan, että kotonaan työtä tekevä henkilö saattaa eräin edellytyksin olla työsuhteessa, ei siis, että hän (automaattisesti) on työsuhteessa. Sarkko, Työoikeus, s. 43.

on yleensä pidetty työeläkelakien soveltamisalaratkaisuissa työsuhteisina työntekijöinä.

VakO 4703/92, 25.03.1993: Työeläke rajanveto – Kotiompelija – Työsuhde.

Kotiompelija oli tehnyt ompelutyötä kotonaan yhtiölle käyttäen omia koneita. Ompelija oli valmistanut vaatteita valmiiksi leikatuista kappaleista kappalekuvausta vastaan. Kappalehintaan oli sisältynyt lomakorvaus. Ompelijaa ei ollut otettu työhön vain yhden työn tekemistä varten. Ompelutyön laatu oli sellainen, että se mahdollisti työnantajan direktio-oikeuden käyttämisen. Toimeksiantajayhtiön ilmoituksen mukaan ompelija oli saanut käyttää apulaista tai sijaista, mutta niin ei ollut tapahtunut. Ompelija ei ollut vakuuttanut itseään YEL:n mukaisesti. Hänellä ei ollut rekisteröityä toiminimeä eikä hän myöskään ollut tehnyt elinkeinoilmoitusta. Ompelijan katsottiin kerrotuin tavoin työskennellessään olleen työsuhteessa yhtiöön ja häneen oli sovellettava TEL:a. Eläkelautakunnan päätöstä ei muutettu. (Äänestys 4-1) III-jaosto. Samoin VAKO 4704:92, 4705:92, 4706:92 ja 498:93.

Myös muualla kuin työnteettäjän tiloissa työskentelevän työnsuorittajan asema arvioidaan viime kädessä tapauskohtaisen kokonaisarvioinnin perusteella. Huomiota kiinnitetään muun muassa asianosaisten käsitykseen, työnsuorittajan itsenäisyyteen (vallanalaisuus/vapaus) sekä seikkoihin, jotka ilmentävät joko toiminnan yrittäjämäisyyttä (esim. suoritepalkkaus, yrittäjänriski, useat toimeksiannot, investoinnit, viranomaisilmoitukset, sopimusehdot) tai työntekijälle tyypillistä alisteisuutta ja sidonnaisuutta työnantajaan (esim. henkilökohtainen työntekovelvoite, aikapalkkaus, kiinteä suhde yhteen työn tarjoajaan, vuosiloma- ym. työsuhteen perusteella kertyvät etuudet, kulujen korvaaminen).

VakO 997/2000/428, 15.2.2001, ELK 2483/99, ETK sov.1702: Osakeyhtiölle vuosina 1990-1998 suullisen alihankintasopimuksen perusteella omissa tiloissaan pakkaustyötä tehnyt henkilö katsottiin yrittäjäksi.

Eläkelaitos pyysi Eläketurvakeskukselta soveltamisratkaisua. Työnsuorittaja (X) katsoi olevansa työsuhteessa. Työnteettäjä, osakeyhtiö (Oy), piti häntä yrittäjänä. X ja Oy olivat solmineet suullisen alihankintasopimuksen siitä, että X pakkaa yhtiölle radiosondeja omissa tiloissaan yhtiön tarpeen mukaan. Alun perin pakkaustyö oli ollut tarkoitus tehdä yksityisyrittäjänä. X oli hakenut ennakkoverolippua, mutta ei ollut saanut sitä. X:n oikeutta työskennellä muille ei oltu rajoitettu. Ryhtyessään tekemään pakkaustyötä Oy:lle X teki jo toiselle yhtiölle laukunompelutyötä omissa tiloissaan. Saadun selvityksen perusteella on päätelty, ettei X:llä ollut ollut pakkaustyössä henkilökohtaista työntekovelvoitetta. X oli tehnyt pakkaustyötä omissa tiloissaan, omilla välineillään, osin nimenomaan kyseistä pakkaustoimintaa varten hankkimassaan erillisessä työskentely- ja varastotilassa. X oli omia kuljetusvälineitään käyttäen noutanut pakattavat tuotteet tehtaalta ja toimittanut valmiit pakkaukset tehtaalle. X oli voinut päättää pakkaustoiminnan käytännön järjestelyistä itsenäisesti. Sovitun aikataulun puitteissa X

oli voinut itse päättää työntöön ajoittamisen sekä työskentelytavan ja paikan. Oy oli määritellyt laatuvaatimukset ja ohjeistanut työn valmistumisaikatauluun liittyviä kysymyksiä. Alussa yhtiö oli kouluttanut X:ää pakkaus-työhön. X oli ollut työsuhteessa yhtiöön koulutusvaiheen 1.10.-15.11.1990. Koulutusvaiheen jälkeen yhtiö oli ohjeistanut pakkaustoimintaa siinä määrin kuin se on ollut välttämätöntä, jotta työn lopputulos, valmiit pakkaukset, olivat vastanneet yhtiön vaatimuksia. X:lle oli maksettu korvaus työn tuloksen mukaan kappalekorvauksena. Kiinteää pohjapalkkaa ei oltu maksettu, eikä kuluja oltu erikseen korvattu. Vuosilomaa ei ollut ollut eikä vastikkeeseen ollut sisällynyt vuosilomakorvausta. X:lle maksettu korvaus oli ollut laskennallisesti huomattavasti korkeampi kuin yhtiön työntekijöille vastavasta työstä maksettu palkka. Verotietojen mukaan X:n ansiot pakkaustoiminnasta olivat vaihdelleet vuoden 1993 ja 1998 välillä n. 13 000 mk:sta n. 97 000 mk:aan. Oy oli pidättänyt suorituksista veron ennakon. Vuodelta 1993 yhtiö oli pidättänyt myös työttömyysvakuutusmaksun.

Edellä esitettyjen seikkojen perusteella, ja ottaen huomioon pakkaustyön luonteen, työn tekemiseen työnsuorittajan omissa tiloissa liittyvän itsenäisyyden ja sen, että kyseessä on ollut lähinnä sopimus valmiista työn tuloksesta, kuten myös sen, että asianosaisten yhteinen alkuperäinen tarkoitus oli ollut pakkaustoiminnan harjoittaminen yksityisyrittäjänä sekä sen, että asianosaiset olivat käyttäytyneet siten kuin kysymys olisi ollut itsenäisenä yrittäjänä tehdystä työstä, X ei Eläketurvakeskuksen mielestä ole ollut TSL 1 §:ssä tarkoitetulla tavalla työnantajan johdon ja valvonnan alaisena eikä siten työsuhteessa yhtiöön 15.11.1990 jälkeen, vaan hän on toiminut itsenäisenä yrittäjänä. Näin ollen X:ään oli tullut sanotun ajankohdan jälkeen soveltaa YEL:ä sikäli kuin YEL:n edellytykset muuten täyttyvät.

Työsopimuslaissa on myös täsmäntävä säännös työntekijän omien työvälineiden käytöstä (TSL 1:1.3). Säännöksen mukaan työnsuorittajan omien työvälineiden tai -koneiden käyttö ei sinänsä merkitse, etteikö kysymyksessä voisi olla työsuhte. Olosuhteista voi kuitenkin olla pääteltävissä, että työnsuorittajalla on sopimussuhteessa sellainen taloudellinen riski suoritettavasta työstä ja sen laadusta, joka on tyypillinen itsenäiselle yrittäjälle.⁴¹

Siirtyminen työntekijästä yrittäjäksi ja päinvastoin

41 HE 157/2000, s. 58.

Tilanteissa, joissa on kysymys siirtymisestä työntekijästä yrittäjäksi, on oleellista arvioida, ovatko työnsuorittajan työtehtävät todellisuudessa muuttuneet sopimussuhteen uutta nimitystä vastaavasti. Jos esimerkiksi työstä suoritettavan vastikkeen määräytymisperuste on muutettu aikapalkasta suoritepalkaksi ja jos työnsuorittaja on ottanut vastatakseen toimintaan liittyvistä kuluista, sekä tehnyt asianmukaiset yrittäjälle kuuluvat viranomaisilmoitukset, työeläkelainsäädännön näkökulmasta yrittäjäksi siirtymistä voitaneen pitää todellisenä, etenkin jos muutokset vaikuttavat myös siihen, että työnsuorittajan itsenäisyys suhteessa työnteettäjään lisääntyy riittävästi (esimerkiksi mahdollisuus päättää työnteon ajasta ja vapaus olla ottamatta työsuoritusta vastaan).

Sen sijaan silloin, kun työt ovat todellisuudessa jatkuneet ennallaan, eikä olosuhteissa ole (sopimuksen nimikettä lukuun ottamatta) tapahtunut oleellisia muutoksia, työeläkelakeja sovellettaessa työskentelyä saatetaan edelleen pitää työsuhteessa tehtävänä työnä.⁴²

Vastaavasti myös siirtyminen itsenäisestä yrittäjästä työntekijäasemaan edellyttää tilanteen todellista muuttumista.

VakO 7054/90, 14.01.1992, ELK 871/90, ETK sov.1335:Toimittaja ensin yrittäjä, sitten työsuhteessa.

X oli työskennellyt toimittajana Oy:lle vuodesta 1985 kirjoittaen lähinnä ulkomaan tapahtumista Z-lehteen. Vuoden 1988 alusta Oy teki X:n kanssa suullisen sopimuksen Z-lehden avustamisesta. Sopimuksenteon jälkeen X:n työpanos lehden tekemisessä kasvoi sekä yhteisideoinnissa että juttumäärässä. X:lle oli maksettu koko ajan juttukohtainen korvaus. Lisäksi X:lle oli maksettu päivärahaa ja korvattu matka- ym. muita kuluja. Työskentely oli tapahtunut sekä ulkomailla että lehden toimituksesta varatussa tilassa. X oli käyttänyt Oy:n työvälineitä. VakO katsoi, että X:n työskentelyyn oli sovellettava YEL:a vuosina 1985-1987 ja TEL:a 1.1.1988 alkaen. Työeläkelakeja sovellettaessa on vakiintuneesti artikkelikohtaisia palkkioita vastaan kirjoittavia lehtiavustajia pidetty itsenäisinä yrittäjinä. 1.1.1988 lukien X oli ollut siinä määrin Oy:n johdon ja valvonnan alainen, että kyseessä oli työsuhde. Työskentely tapahtui toistaiseksi voimassa olevan työsopimuksen perusteella.

42 Kun yrittäjätoiminta on hiljattain aloitettu, arvioinnissa otetaan huomioon se, ettei toiminta vielä täytä yrittäjätoiminnalle vakiintuneita ulkoisia piirteitä. Huomiota kiinnitetään siihen, onko toiminta järjestetty ja onko sitä lähdetty harjoittamaan yrittäjämäisesti. Merkitystä voidaan antaa sille, miten yrittäjäksi ryhtynyt on ajatellut yritystoiminnan (lähi)tulevaisuudessa kehittyvän.

Kun kirjallista sopimusta ei ole tehty tai sopimuksen sisällöstä on epäselvyyttä

Kun selvitetään direktio-oikeuden olemassaoloa, todellisilla työn johto- ja valvontatoimilla on merkitystä erityisesti silloin, kun kirjallista sopimusta ei ole tehty tai (kirjallisen/suullisen) sopimuksen sisällöstä on epäselvyyttä tai kun työsuhde yritetään pelkän sopimuksen perusteella muuttaa muuksi oikeussuhteeksi. Tällöin konkreettisesti ilmenneet työn johto- ja valvontatoimet puhuvat sen puolesta, että kyseessä on työsuhde.⁴³

VakO 4227/99/2272, 25.8.2000, ELK 0029/97, ETK sov.12050: Ravintolan eteisvahtimestarin katsottiin olevan TEL-työsuhteessa.

X oli toiminut ravintola A:n eteisvahtimestarina. Hänen ansionsa koostuivat ainoastaan palvelurahoista. Eläkelaitos katsoi työskentelyn kuuluvan TEL:n piiriin. Ravintola A valitti päätöksestä ELK:aan ja sen jälkeen VakO:een katsoen, että X oli ollut itsenäinen yrittäjä toimiessaan palvelurahapalkkaisena eteisvahtimestarina. Ravintola A ja X olivat jälkikäteen vahvistaneet aiemman suullisen sopimuksensa kirjallisella sopimuksella, jossa oli todettu, että X oli toiminut itsenäisesti vahtimestarina ravintolan eteistilassa ilman johtoa ja valvontaa. X oli itse maksanut veronsa. VakO hylkäsi valituksen ELK:n päätöksestä ilmenevillä perusteilla (olosuhteiden perusteella X on työskennellyt ravintola A:n johdon ja valvonnan alaisena, X:llä ei itsellään ole vahtimestaritoiminnan osalta yrittäjänriskiä, palvelurahapalkkaus ei muuta työsuhteen luonteen arviointia) ja katsoi, että X:n työskentelyyn on sovellettava TEL:a. Työnantaja on velvollinen järjestämään ja kustantamaan TEL:n vähimmäisehdot täyttävän eläketurvan työntekijälleen, jonka työsuhde on jatkunut vähintään kuukauden. Työnantaja ja työntekijä eivät voi pätevästi sopia vakuuttamisvelvollisuuden siirrosta.

Työskentely harrastustoiminnan puitteissa

Työntekosuhteen määrittelyyn ja työeläkelakien soveltamiseen liittyvää rajanvetoa joudutaan käymään paitsi ansiotyömuotojen kesken, myös

43 Paanetoja, Soveltamisalasta, s. 7, Sarkko, Työoikeus, s. 26 ja Kairinen, Perusteineen, s. 86.

ansiotyön ja vailla ansiotarkoitusta tehtävän työn välillä. Tavanomainen harrastetoiminta on nimenomaisesti suljettu työsopimuslain soveltamisalan ulkopuolelle. Tällaista toimintaa ei myöskään vakuuteta työeläkelakien mukaan.

Rajanveto harrastustoiminnan ja työsuhteisen työn välillä tapahtuu tarkastelemalla täyttyykö työntekosuhteessa työsuhteen tunnusmerkistö. Huomiota kiinnitetään muun muassa siihen, tehdäänkö työtä toiminnan järjestäjän lukuun ja saako järjestäjä siitä taloudellista hyötyä ja liittykö työn tekemiseen ansiotarkoitus. Harrastustoiminnassa työnteosta saatava vastike maksetaan yleensä lähes pelkästään kulukorvauksena, joten työhön osallistujilla ei yleensä ole ansiotarkoitusta. Työsuhteen tunnusmerkkinä olevaan vastikkeellisuuteen liittyy nimenomaan se, että vastike suoritetaan työnteosta. Kulukorvaus ei ole tällaista vastiketta ja se voi olla suurikin, mikäli kyse on todellisten kulujen korvaamisesta. Jos työnteosta maksetaan lain kiertämistarkoituksessa vastiketta kulukorvausten nimikkeellä, toimintaa pidetään muiden työsuhteen tunnusmerkkien täytyessä työsuhteena. Toiminnan järjestäjä ei myöskään yleensä taloudellisen tuloksen tavoittelun merkityksessä ohjaa ja valvo toimintaan osallistuvien työntekoa.⁴⁴ Harrastetoiminnassa työn tavoitteet liittyvät lähinnä toiminnan tavoitteisiin ja (aatteellisiin) päämääriin, eivät niinkään ansion saantiin.⁴⁵

VakO 5675/97, 06.08.1998, ELK 391/96, ETK sov.37961: Erotuomari eri urheiluseurojen otteluissa ei ollut työsuhteessa.

X toimi erotuomarina eri urheiluseurojen kori- ja jalkapallo-otteluissa v. 1960-1991. Palkkion maksoi järjestävä urheiluseura. Jotkut urheiluseurat maksoivat myös päivärahaa ja kilometrikorvauksia. Palkkiot vaihtelivat 19 mk:sta 611 mk:aan vuosina 1980, 1985, 1990 ja 1991. Muilta vuosilta ei palkkioiden määrästä ollut selvitystä. Esim. vuosina 1987-1991 oli vuosittain 18-50 ottelua. X vaati, että hänen toimintansa erotuomarina katsotaan TEL:n piiriin kuuluvaksi työsuhteeksi ao. palloliiton piiriin. VakO hylkäsi valituksen ELK:n päätöksen perustein. Kuvattua erotuomarina toimimista oli pidettävä lähinnä harrastustoimintana. Lisäksi koska yksittäiset urheiluseurat olivat maksaneet palkkiot, eikä niitä ole yhdessäkään tapauksessa

44 Tosin pelkästään se, että työn teettäjän tavoitteena ei ole taloudellisen tuloksen saavuttaminen, ei sulje pois työsopimuslain soveltamismahdollisuutta. HE 157/2000, s. 59.

45 Tiitinen – Kröger, Käsikirjoitus, s. 17.

maksanut ao. palloliiton piiri, ei piiriin ole työsuhdetta senkään perusteella syntynyt. (Korkein oikeus on 26.1.1987 antanut päätöksen tapaturma-vakuutusasiassa (D:VA-85/278), jossa se on katsonut, ettei pesäpallotoumarina toimineen henkilön ja seuran välillä ollut sopimussuhdetta, minkä vuoksi palkkion ja kulukorvauksen maksaminen sekä ennakonpidätyksen toimittaminen on vailla merkitystä).

Osakeyhtiön johtavassa asemassa olevat ja luottamustehtävissä toimivat

Työeläkelakien erityissäännökset vaikuttavat siihen, mitkä työntekosuhteet kuuluvat työeläkelainsäädännön piiriin. Erityissäännökset voivat johtaa siihen, että työoikeudellisen lainsäädännön alaan kuuluvaa työntekosuhdetta ei vakuuteta työeläkelakien mukaan (esim. työsuhteinen urheileminen). Vastaavasti työoikeudellisen lainsäädännön piiriin kuulumaton työntekosuhte joko nimenomaisesti on vakuutettava tai voidaan haluttaessa vakuuttaa työeläkelakien mukaan.

Työoikeuden ja työeläkelainsäädännön näkökulmasta työsuhdeyrittäjyys –rajanvedossa on eroa, kun arvioidaan osakeyhtiön johtavassa asemassa olevien henkilöiden asemaa.

Työntekijäin eläkelaisissa (TEL 2 § 7 mom.) on erityissäännös, jonka mukaan työsuhhteessa olevana pidetään myös johtavassa asemassa olevaa osakeyhtiön toimihenkilöä tai muussa yhteisössä johtavassa asemassa olevaa henkilöä, paitsi jos hänellä on yksin tai yhdessä perheenjäsentensä⁴⁶ kanssa yhtiössä (yhteisössä) riittävän suuri osakeomistus (yli 50 % kaikista osakkeista) tai osakkeiden äänimäärään perustuva määräysvalta (yli 50 % kaikista äänistä). Lainkohdassa rajataan työsuhteen ulkopuolelle myös avoimen yhtiön yhtiömiehet sekä muun yhteisön sitoumuksista henkilökohtaisesti vastuussa olevat osakkaat.

Työeläkelakien soveltamisessa osakeyhtiön toimitusjohtajan asema työntekijänä tai yrittäjänä ratkaistaan edellä olevan säännöksen nojalla,

46 Perheenjäsenellä tarkoitetaan tässä henkilöä, joka elää vakinaisesti samassa taloudessa ja on asianosaiselle tai hänen aviopuolisolleen sukua suoraan takenevassa tai etenevässä polvessa tai on hänen ottolapsensa tai ottovanhempansa tai jonkun tässä tarkoitetun henkilön aviopuoliso. Aviopuolisot luetaan tässä tarkoitetuiksi perheenjäseniksi riippumatta siitä, asuvatko he samassa taloudessa. Sisaruksia ei pidetä lainkohdassa tarkoitettuina perheenjäseninä.

vaikka työoikeudellisesti osakeyhtiön toimitusjohtajaa ei pidetä työsuhteessa olevana silloin, kun laki edellyttää yhtiöön valittavaksi toimitusjohtajan. Tällöin toimitusjohtajalla katsotaan olevan lainsäädännön perusteella orgaaniasema, eikä tällaisessa asemassa olevan henkilön katsota olevan työsopimuslain 1 luvun 1 §:ssä tarkoitetulla tavalla työnantajan työn johdon ja valvonnan alainen.

Työeläkelakeja sovellettaessa myös yhtiön hallituksen varsinaisten jäsenten katsotaan olevan johtavassa asemassa, joten myös heidän vakuuttamisensa ratkaistaan lähtökohtaisesti työntekijäin eläkelain 2 §:n 7 momentin nojalla. Oleellista on tarkastella, onko henkilö johtavassa asemassa ja onko hänellä sen lisäksi riittävä omistusosuus tai äänivalta. Myös nimenkirjoitusoikeuden on katsottu voivan merkitä johtavaa asemaa.

VakO 8049/95, 29.08.1996, ELK 1083/95, ETK sov.37237:Yhtiön hallituksen jäsenet TEL-työsuhteessa.

X oli Oy:n hallituksen puheenjohtaja ja Y varsinainen jäsen. X omisti yhtiöstä 70/150 ja Y 65/150. Eläkelaitos maksuunpani X:n ja Y:n TEL-vakuutusmaksut yhtiön antamien palkkatietojen perusteella. X ja Y valittivat maksuunpanosta ja vaativat TEL-vakuutuksen ja vakuutusmaksujen poistamista, koska hallituksen jäsenenä heidän työskentelynsä perustui osakeyhtiölain edellyttämään hallituksen jäsenen vastuuseen. He eivät mielestään olleet minkäänlaisessa työsuhteessa yhtiöön, eivät edes ns. johtavassa asemassa. Ennakkopidätyksen alainen palkkio ei siten ollut TEL-palkkaa vaan eräänlaista osinkoa. ELK hylkäsi valituksen ja pysytti TEL-vakuutusmaksujen maksuunpanon. TEL 2 §:n 7 momentin mukaan TEL:a sovellettaessa työsuhteessa olevana pidetään myös johtavassa asemassa olevaa osakeyhtiön toimihenkilöä, ellei hän omista yhdessä perheenjäsentensä kanssa yhtiön osake-enemmistöä. X ja Y eivät omistaneet yli 50 % osakepääomasta. X ja Y olivat yhtiön ainoat työntekijät ja työsuhde oli olemassa. Kaikki Oy:ssä tehty työ ei voi sisältyä hallituksen tehtäviin. Tällöin hallituksen jäsenyydestä maksettava palkkio otetaan huomioon TEL:n mukaisena eläkepalkkana, vaikka pelkkä luottamustoimi, hallituksen jäsenyys, ei pakollisesti kuulukaan TEL:n piiriin. VakO oli samaa mieltä kuin ELK.

Työntekijäin eläkelain 2 §:n 7 momentissa tarkoitettu muu yhteisö voi olla esimerkiksi osuuskunta. Osuuskunnassa johtavassa asemassa olevan henkilön työsuhde-yrittäjä –asema ratkaistaan edellä mainitun lainsäädännön perusteella. Osuuskunnan jäsenet ovat lähtökohtaisesti työsuhteessa osuuskuntaan.

Työntekijäin eläkelain 1 b §:n mukaan luottamustoimena pidetään (tätä lakia sovellettaessa) tehtävää, johon henkilö on valittu edustamaan tiettyä yhteisöä, henkilöpiiriä tai asiantuntemusta ja jossa tehtävässä hän ei ole työ- tai virkasuhteessa eikä toimi yrittäjien eläkelain mukaisena

yrittäjänä. Luottamustoimia voivat olla esimerkiksi erilaisten järjestöjen, toimikuntien ja työryhmien jäsenyydet, johon toimeen henkilö on valittu vaalein hoitamaan tietyn toimikauden ajaksi hallinnollisia tehtäviä pienehköä korvausta vastaan.⁴⁷

Luottamustoimiin ei sovelleta työoikeudellista lainsäädäntöä, koska luottamustoimessa oleva henkilö ei ole työsuhteessa, virkasuhteessa tai muussakaan julkisoikeudellisessa palvelussuhteessa. Luottamustoimesta saadut palkkiot voivat kuitenkin tulla otettaviksi huomioon eläkepalkassa. Esimerkiksi luottamustehtävissä yhteisöjen hallintoelimissä toimivat saatavat olla työsuhteessa kyseiseen yhteisöön, jolloin heidän saamansa luottamustoimipalkkiot voivat tulla otettaviksi huomioon työsuhteen eläkepalkassa.

Muussa kuin valtion, kunnan tai kuntainliiton luottamustoimessa olevalle voidaan järjestää vapaaehtoinen eläketurva työntekijäin eläkelain 1 b §:n mukaan.

Työvoiman vuokraus ja alihankinta

Työeläkelakien soveltamista koskevissa kyselyissä on toisinaan epäselvyyttä työnsuorittajan asemasta ja työeläkelakien soveltamisesta myös vuokratyön ja alihankinnan yhteydessä. Työvoiman vuokrauksella tarkoitetaan sopimukseen perustuvaa järjestelyä, jossa työvoiman vuokrausyritys luovuttaa työntekijöitään asiakasyrityksen (käyttäjäyritys) käyttöön. Kysymys on työsuhteisesta työstä. Työsuhde säilyy koko järjestelyn ajan vuokratyöntekijän ja hänen työnantajansa, vuokrausyrityksen, välillä. Työntekosuhteeseen sovelletaan työoikeudellista lainsäädäntöä ja työskentely vakuutetaan työsuhde-eläkelakien mukaan.

Alihankinnassa itsenäiset yritykset (yrittäjät) solmivat esimerkiksi kauppa- tai toimeksiantosopimuksen tietystä työsuorituksesta. Kysymyksessä on yritystoiminta. Yrittäjien ansiotyö vakuutetaan lähtökohtaisesti yrittäjäeläkelakien mukaan ja yritysten (yrittäjien) palveluksessa olevien työntekijöiden työskentely työsuhde-eläkelakien mukaan.

47 Jos henkilö tekee yhdistyksen normaaliin toimintaan kuuluvien tehtävien lisäksi muuta työtä yhdistykselle, kysymyksessä voi olla työsuhde.

Lopuksi

Työntekosuhteet, joista Eläketurvakeskukselta pyydetään soveltamisalaratkaisua, ovat monimutkaisia ja vaativat työntekosuhteen syvällistä ja kokonaisvaltaista selvittämistä. Työntekosuhteisiin liittyy usein piirteitä, jotka viittaavat sekä epäitsenäiseen palkkatyöhön että itsenäiseen yrittäjätoimintaan. Usein työntekosuhteisiin liittyy myös piirteitä, jotka eivät liity kumpaankaan edellä mainittuun ansiotyön muotoon, vaan esimerkiksi vapaaehtoistyöhön, luottamustoimintaan tai laissa erikseen säänneltyihin työntekosuhteisiin, esimerkiksi harjoittelusuhteisiin.

Työeläkelakien soveltamisalaratkaisun tekemisessä soveltamiskäytännön ja ohjeistuksen tunteminen on tärkeää ja käytännön yhtenäisyyden kannalta välttämätöntä. Toisinaan soveltamiskäytännöstä ei kuitenkaan ole saatavissa tulkinta-apua työntekosuhteen oikeudellisen luonteen määrittelyyn, sillä soveltamisalatapaukset ovat yhä yksilöllisempiä ja yhä useampi tapaus on laatuaan ensimmäinen. On kuitenkin välttämätöntä, että työeläkelakien soveltamisalaratkaisu kyetään aina – myös aivan uudenvuotuisissa tilanteissa – tekemään juridisesti oikein perustein, sekä perustelemaan tehty ratkaisu pätevästi ja ymmärrettävästi. Näin ollen käytännön ratkaisutoiminnassa on yhä tärkeämpää hallita ratkaisutoiminnan oikeudelliset perusteet. Käytännössä tämä tarkoittaa työsopimuslain 1 luvun 1 §:ssä tarkoitetun työsopimussuhteen tunnusmerkistön hallintaa ja sen avulla tapahtuvaa työntekosuhteen kokonaisarviointiin perustuvaa rajanvetoa työsuhteessa ja muussa oikeussuhteessa tehtävän työn välillä.

Ratkaisutoiminnan perusteiden hallinta on tärkeää senkin vuoksi, että työeläkelakien soveltamiskäytännön muodostuminen on riippuvainen siitä, millaisista työntekosuhteista Eläketurvakeskukselta pyydetään ratkaisua ja ennen kaikkea siitä, millaiset asiat päätyvät vakuutus oikeuden ratkaistaviksi.

Tulevaisuudessa jää nähtäväksi, miten työeläkelakien soveltamisalaratkaisuissa työn tekemisen ja teettämisen muotojen moninaistuminen heijastuu työntekosuhteiden oikeudellisen luonteen määrittelyyn. Kysymys on pitkälti siitä, miten työsuhteen tunnusmerkistön katsotaan täyttyvän erilaisissa työntekosopimussuhteissa. On mahdollista, että työeläkelakien soveltamisessa yhä useammat työt, aivan uudenvuotuisetkin työntekosuhteet, tulevat vakuutettaviksi työeläkelakien mukaan. On myös mahdollista, että sellaisten työntekosuhteiden määrä lisääntyy, joiden ei voida todentaa täyttävän työsuhteen tai yrittäjätoiminnan tunnusmerkkejä, jolloin ne jäävät lähtökohtaisesti työeläkelakien soveltamisalan ulkopuolelle.

Työeläkelakien soveltamisalaa koskevaan kehitykseen vaikuttavat myös työeläkelainsäädännössä tehtävät ratkaisut, joilla erityissäännöksiin työeläkevakuuttamisen piiriin voidaan ottaa tai sen piiristä sulkea työntekosuhteita. Koska työeläkelait ovat osa työoikeudellista lainsäädäntöä, työeläkelakien soveltamiskehitykseen voi vaikuttaa myös työoikeudellisen lainsäädännön yleinen kehitys.

Monia töitä voidaan tehdä sekä työsuhteessa että yrittäjänä. Työsuorituksen osapuolilla on lähtökohtaisesti myös mahdollisuus järjestää työn tekeminen parhaaksi katsomallaan tavalla. Lähtökohta onkin, että työeläkelakien soveltamisalaratkaisuissa kunnioitetaan osapuolten tahdonvapautta ja sopimusvapauteen kuuluvaa oikeutta järjestää välisensä työntekosuhteet haluamallaan tavalla, etenkin jos asianosaiset ovat asiasta samaa mieltä ja jos he ovat tosiasiassa toimineet yhteisen käsityksensä mukaisesti. Tällöin kuitenkin edellytetään, ettei sopimussuhdetta kokonaisuutena arvioiden ole perusteltua syytä (esimerkiksi lain kiertämistarkoitus) tulkita osapuolten tahdosta poiketen.

KIRJALLISUUS

Kahri Tapani, Kairinen Martti, Hietala Harri ja Kaivanto Keijo (2001) Työsopimuslaki käytännössä. Jyväskylä 2001.

Kairinen Martti (1979) Perussuhdeteoriasta työoikeuden yleisten oppien osana. Vammala 1979. (Perussuhdeteoriasta)

Kairinen Martti (1983) Direktio-oikeuden käsitteestä. Työoikeudellisen yhdistyksen vuosikirja 1983, s. 53–65. Helsinki 1983. (TYV 1983)

Kairinen Martti (1991) Ihmistyön eräistä muodoista, teoksessa Oikeuskäytäntö oikeuslähteenä, s. 61–90. Turku 1991.

Kairinen Martti (1995) Työoikeus perusteineen. Turku 1995. (Perusteineen)

Koskinen Seppo, Mikkola Hannu ja Purola Anu (1997) Työntekijä vai yrittäjä työoikeudessa, vero-oikeudessa ja toimeentuloturvassa. Lapin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu. Rovaniemi 1997. (Koskinen – Mikkola – Purola)

Kröger Tarja (1995) Sopimusvapaus työntekosopimuksissa. Uudet velvoiteoikeudelliset työntekosopimukset työntekosopimuksia koskevassa järjestelmässä. Tampere 1995. (Sopimusvapaus)

Lehmus Outi. Luennoitsijoiden eläketurvassa epäselvyyttä: työsuhteen ja yrittäjyyden rajanveto takkuaa, Työeläke 4/98, s. 8–10.

Paanetoja Jaana (1993) Työlainsäädännön soveltamisalasta. Tutkimus direktiotunnusmerkistä työsuhteen kriteerinä. Helsinki 1993. (Soveltamisalasta)

Pekkanen Raimo (1996) Sekatyypinen työsopimus. Vammala 1996. (Pekkanen)

Sarkko Kaarlo (1980) Työoikeus. Yleinen osa. Vammala 1980.

Sipilä Arvo (1943) Työsuhde työoikeuden kannalta katsottuna. LM 1943, s. 115–126. (LM 1943)

Sipilä Arvo (1947) Suomen työoikeus I. Imatra 1947. (Työoikeus)

Tiitinen Kari-Pekka (1979) Työ- ja virkaehtosopimusten neuvottelulausekkeista. Tutkimus työ- ja virkaehtosopimusten paikallistasolta alkavaa neuvottelumenettelyä tarkoittavista neuvottelulausekkeista ja niiden oikeusvaikutuksista. Vammala 1979.

Tiitinen Kari-Pekka ja Kröger Tarja (2001) Työsopimuslaki 2001. Mainitun teoksen luvun Työsopimuslain soveltamisala käsikirjoitus, s. 1–25. (Käsikirjoitus)

Vuorio Jorma (1955) Työsuhteen ehtojen määrittäminen. Turku 1955.

Yrittäjätyöryhmän muistio 1994:3. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita. Helsinki 1994.

HALLITUKSEN ESITYS

Hallituksen esitys Eduskunnalle työsopimuslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi, HE 157/2000 vp.

LAIT

Työsopimuslaki 26.1.2001/55, TSL

Lyhytaikaisissa työsuhteissa olevien työntekijäin eläkelaki

9.2.1962/134, LEL

Taiteilijoiden ja eräiden erityisryhmiin kuuluvien työntekijäin eläkelaki

26.7.1985/662 (nimike on muutettu lailla 28.11.1997/1056), TaEL

Työntekijäin eläkelaki 8.7.1961/395, TEL

Kunnallisten viranhaltijain ja työntekijäin eläkelaki 30.4.1964/202, KVTEL

Valtion eläkelaki 20.5.1966/280, VEL

Evangelis-luterilaisen kirkon eläkelaki 20.5.1966/298, KiEL

Laki ortodoksisesta kirkkokunnasta 8.8.1969/521, OrtKL

Maatalousyrittäjien eläkelaki 14.7.1969/467, MYEL

Yrittäjien eläkelaki 14.7.1969/468, YEL

LYHENTEET

Eläkelautakunta, ELK

Eläketurvakeskus, ETK

Vakuutusoikeus, VakO

SISÄLTÖ

YRITTÄJÄKSI RYHTYMINEN – MAHDOLLISUUS VAI RISKI TYÖNTEON JATKUMISELLE?

Raili Hyrkkänen

Lama innosti yrittäjäksi naisia ja iäkkäämpiä henkilöitä	177
Laman jälkeisten yrittäjien taustalla oli työttömyyttä	179
Teollisuus ja rakennusala vähenivät, palvelualat lisääntyivät	182
Työttömyyttä kokeneet lopettivat useammin	184
Ennen yrittäjyyttä työttömyyttä kokeneet työllistyivät hitaammin	187
Onko yrittäjyys riski eläketurvalle?	190
Yrittäjyys: riski vai mahdollisuus?	198
Kirjallisuus	200

YRITTÄJÄKSI RYHTYMINEN – MAHDOLLISUUS VAI RISKI TYÖNTEON JATKUMISELLE?

Raili Hyrkkänen

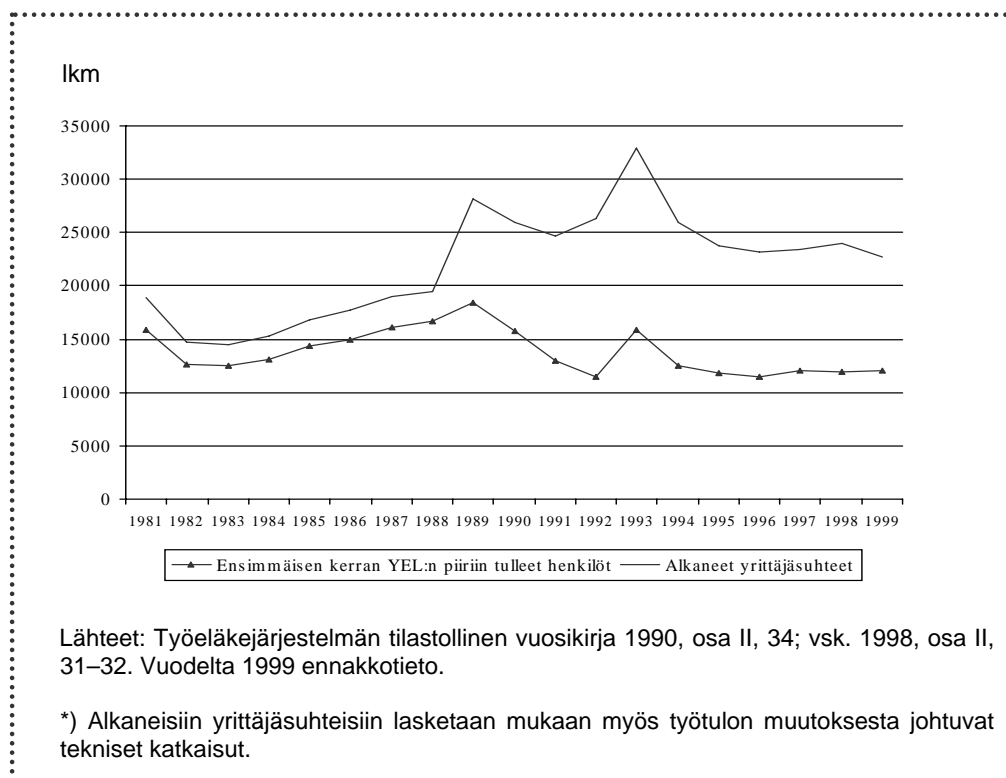
Yrittäjien osuus on Suomessa pienempi kuin useimmissa muissa Euroopan maissa. Yleisintä yrittäjyys on Etelä-Euroopassa, joissa itsenäisten yrittäjien osuus työllisistä lähentelee viidettä osaa (Tuominen ja Hyrkkänen 1998, 43). Suomessa yrittäjien osuus on alle kymmenesosa työllisistä.

Yrittäjien eläkelain (YEL) piiriin ensimmäisen kerran tulleiden henkilöiden lukumäärä nousi vuoteen 1989 saakka, mutta sen jälkeen määrä alkoi laskea lukuun ottamatta vuotta 1993 (kuva 1). Viime vuosina uusien yrittäjien määrä ei ole juurikaan vaihdellut. Kaikkiaan YEL-suhteessa olevien henkilöiden lukumäärä on 1990-luvulla liikkunut 150 000:n paikkeilla.

Yrittäjien suhteelliseen matalaan määrään Suomessa pidetään syytä palkansaajien vähäistä halua ryhtyä yrittäjäksi (Kangasharju ja Pekkala 2000, 15). Suomalaiset ovat tottuneet työskentelemään suurten yritysten palveluksessa. Osasyys haluttomuuteen Holm (2000) katsoo sen, ettei yrittäjäksi ryhtymisen taloudellisia kannustimia pidetä riittävinä.

Valtiovalta on tukenut yrittäjyyttä mm. työttömille suunnatuilla starttirahoilla. Starttiraha on tarkoitettu yrittäjäksi aikovalle työttömälle hänen omia palkkauskustannuksiaan varten. Muun muassa Blanchflower (2000) suhtautuu hieman epäillen tämän tyyppisten toimenpiteiden vaikutukseen. Kotimaisen tutkimuksenkaan mukaan starttirahalla tai työministeriön lakiuudistuksilla ei ole ollut toivottuja, yrittäjyyttä lisääviä vaikutuksia (Aho ja Koski, 1995).

Vuonna 1989 ensimmäisen kerran YEL:n piiriin tulleiden määrä oli huipussaan, yli 18 000 yrittäjää. Vuosina 1994–95 uusien yrittäjien määrä oli laskenut noin 12 000:een. Tässä artikkelissa tarkastellaan vuosina 1989–90 ja 1994–95 YEL:n piiriin tulleita henkilöitä, joista poimittiin 6 163 henkilön otos. Ajankohtien erilaisuus, edellinen juuri ennen lamaa ja jälkimmäinen laman jälkivaiheissa, antaa mahdollisuuden muutoksen tarkasteluun.

Kuva 1. Ensimmäisen kerran YEL:n piiriin tulleiden henkilöiden lukumäärä ja kaikkien alkaneiden yrittäjäsuhteiden* lukumäärä vuosina 1981–1999.

Enemmistö otokseen valituista aloitti ensimmäistä kertaa yrittäjänä. Aikaisempaa yrittäjäkokemusta oli alle kymmenesosalla, mutta ei heilläkään aivan viimevuosilta. Yrittäjiä koskevat tiedot perustuvat Tilastokeskuksen työssäkäyntitilastoon ja Eläketurvakeskuksen työsuhderekisteriin vuosilta 1987–97. Yrittäjien toimintaa voidaan siis seurata pari vuotta ennen ensimmäistä aloitusvuotta 1989 ja pari vuotta viimeisen aloitusvuoden 1995 jälkeen.

Keitä olivat nämä vuosina 1994–95 aloittaneet yrittäjät, jotka uskalivat ryhtyä yrittäjäksi lamasta huolimatta? Tulivatko he kenties erilaisesta työmarkkinatilanteesta kuin ennen lamaa aloittaneet, ja mikä merkitys työttömyydellä oli yrittäjäksi ryhtymisessä? Vuosina 1989–90 aloittaneiden ensimmäiset yrittäjävuodet osuivat syvimmän laman aikaan, miten he selvisivät siitä? Miten toiminnan lopettaneet yrittäjät työllistyivät, kun maassa vallitsi suurtyöttömyys? Muun muassa näihin kysymyksiin etsitään tässä artikkelissa vastausta.

Yrittäjäksi ryhtymiseen liittyy tietty sosiaaliturvan riski, esim. yrittäjän on lopettamisen jälkeen vaikea päästä takaisin sen piiriin. Yrittäjäjärjestöt ovat huolissaan myös yrittäjien eläketurvasta, jota he pitävät palkansaajien eläketurvaa heikompana (Hyrkkänen 1995, 8–10). Eläkeansainnan katkeaminen yritystoiminnan lopettamisen jälkeen heikentää eläketurvaa, mutta ajan mittaan sitä heikentää eniten kuitenkin se, että yrittäjä valitsee usein riittämättömän työtulon. Jos työtulo on pieni, myös yrittäjäeläke jää pieneksi. Artikkelin lopussa tarkastellaan palkansaajasta yrittäjäksi ryhtyneiden TEL-eläkepalkan ja YEL-työtulon eroa ja pohditaan hieman sitä, onko työtulo oikeassa suhteessa yrittäjän ansiotasoon.

Lama innosti yrittäjäksi naisia ja iäkkäämpiä henkilöitä

Miehet ovat muodostaneet yrittäjien enemmistön, naisten osuus on yleensä jäänyt kolmasosaan. Tämän tutkimuksen vuosina 1994–95 aloittaneista naisten osuus oli jo lähes 40 %, mikä on pari prosenttiyksikköä enemmän kuin ennen lamaa aloittaneista (taulukko 1). Naisten osuuden kasvu osuu yhteen sosiaali- ja terveyspalvelujen sekä henkilökohtaisten palvelujen prosentuaalisen lisäyksen kanssa (vrt. taulukko 2).

Liekö laman aiheuttamaa varovaisuutta, että vuosina 1994–95 aloittaneiden yrittäjien keski-ikä oli pari vuotta korkeampi kuin ennen lamaa aloittaneiden. Ainakaan se ei johtunut yksinomaan naisten osuuden kasvusta, sillä myös miesten keski-ikä oli noussut. Joka viides yrittäjä oli täyttänyt 45 vuotta, jota voidaan pitää suhteellisen korkeana ikänä ensimmäistä kertaa yrittäjäksi aikovalle.

On väitetty, ettei yrittäminen kiinnosta korkeasti koulutettuja, vaan yrittäjäksi ryhdytään perusasteen tai alemman keskiasteen koulutuksen pohjalta (HS 5.11.1999, Uusitalo 1999). Väitteellä vihjataan epäsuorasti, että yrittäjät olisivat muita vähemmän koulutusta saaneita. Samaa näyttäisi osoittavan myös yrittäjien sukupolvenvaihdoksia koskeneen tutkimuksen havainto, että vanhempiin ikäryhmiin kuuluvissa yrittäjissä oli vähemmän ylioppilastutkinnon suorittaneita kuin väestössä. Tulos päti kuitenkin vain miehiin, ei naisiin (Hyrkkänen 1995, 39).

Taulukko 1. Vuosina 1989–90 ja 1994–95 aloittaneiden yrittäjien piirteitä.

	1989–1990 aloittaneet	1994–1995 aloittaneet
	%	%
<i>Sukupuoli</i>		
Mies	64	62
Nainen	36	38
<i>Alkamisvuoden ikä</i>		
Alle 25 v.	13	10
25–34 v.	38	37
35–44 v.	36	32
45 v. ja yli	13	21
Keski-ikä alkamisvuonna	34,6 v.	36,5 v.
<i>Koulutus</i>		
Perusaste	32	24
Alempi keskiaste	36	31
Ylempi keskiaste	20	26
Alempi korkea-aste	7	13
Ylempi korkea-aste	5	7
<i>Suuralue *</i>		
Uusimaa	25	28
Etelä-Suomi	37	35
Itä-Suomi	13	12
Väli-Suomi	13	14
Pohjois-Suomi	11	10
Ahvenanmaa	1	1
Lukumäärä	3 516	2 647

*) Uusimaa = Uusimaa, Itä-Uusimaa, Etelä-Suomi = Varsinais-Suomi, Satakunta, Kanta-Häme, Pirkanmaa, Päijät-Häme, Kymenlaakso, Etelä-Karjala, Itä-Suomi = Etelä-Savo, Pohjois-Savo, Pohjois-Karjala, Väli-Suomi = Keski-Suomi, Etelä-Pohjanmaa, Pohjanmaa, Keski-Pohjanmaa, Pohjois-Suomi = Pohjois-Pohjanmaa, Kainuu, Lappi

Tämän tutkimuksen pääasiassa palkansaaajasta yrittäjäksi ryhtyneiden koulutus vastasi täysin työllisen väestön koulutustasoa, kun sitä tarkasteltiin 25–54-vuotiaiden ikäryhmässä korkeimman suoritettun tutkinnon

mukaan. Koulutustaso oli muutamassa vuodessa parantunut sekä yrittäjäksi ryhtyneillä että työllisellä väestöllä. Kun ennen lamaa aloittaneista 32 % oli suorittanut ylemmän keskiasteen tai korkea-asteen tutkinnon, niin vuosina 1994–95 aloittaneista vastaava osuus oli 44 %. Työllistä väestöä tarkastellen vastaava nousu oli 33 %:sta 41 %:iin. Nousu ei johtunut kuitenkaan yleisen koulutustason nopeasta parantumisesta vaan siitä, että vähiten koulutusta saaneita poistui työllisten joukosta lamavuosina.

Yrittäjäksi ryhdyttiin yleisimmin Uudellamaalla ja Etelä-Suomessa, jossa asui lähes kaksi kolmasosaa aloittaneista. Lamavuosina yrittäjyys hieman lisääntyi Uudellamaalla, mutta Etelä-Suomessa se väheni. Muualta Suomesta yrittäjäksi ryhdyttiin harvemmin, vain joka neljäs asui Itä-Suomessa tai Väli-Suomessa ja vain joka kymmenes Pohjois-Suomessa.

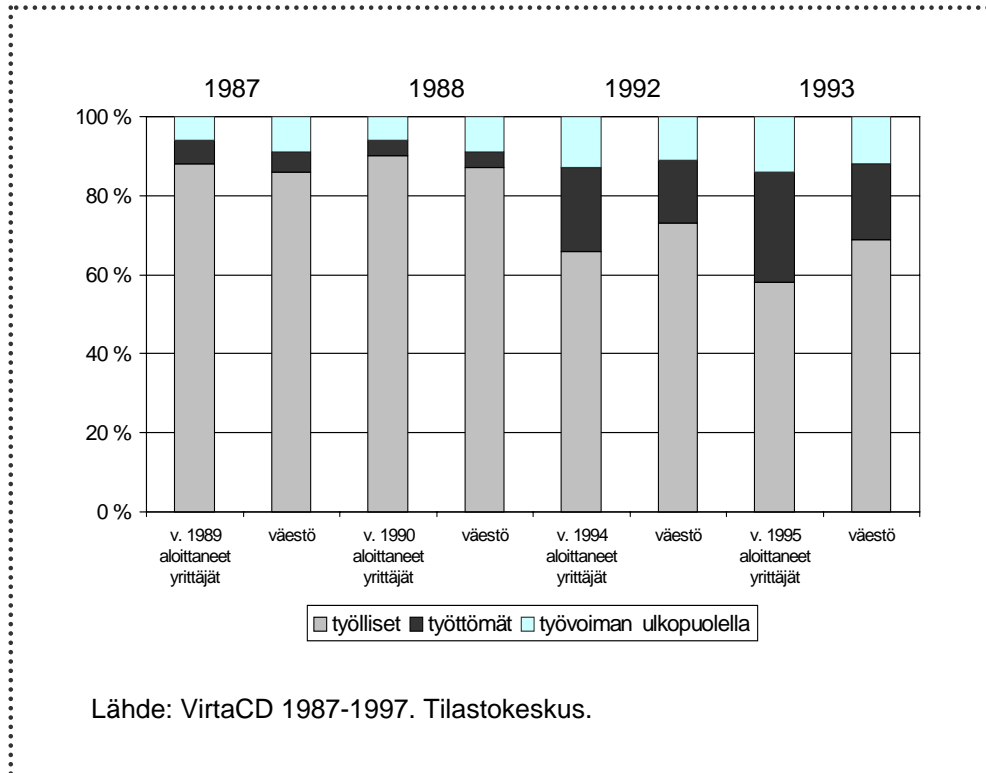
Laman jälkeisten yrittäjien taustalla oli työttömyyttä

Yrittäjyyttä edeltänyt työura yksityisellä sektorilla jäi naisilla vuotta paria lyhyemmäksi kuin miehillä. Vuosina 1989–90 aloittaneilla miehillä yksityisen sektorin työuraa oli kestänyt yhteensä noin yhdeksän vuotta, vuosina 1994–95 aloittaneilla kymmenen vuotta. Alkamisvuodesta riippumatta naisilla oli takanaan keskimäärin kahdeksan vuoden työrupeama.

Vuosina 1994–95 aloittaneiden naisten työura yksityisellä sektorilla olisi voinut olla korkeamman keski-ikänsä takia pitempi kuin aikaisemmin aloittaneiden naisten, mutta näin ei ollut. Syynä saattoivat olla 1990-luvulla yleistyneet työttömyysjaksot tai työvuodet julkisella sektorilla. Vajaa kymmenesosa yrittäjistä tuli julkiselta sektorilta, jossa leikkaukset vähensivät paljon työvoimaa lama-aikana.

Kuvissa 2 ja 3 verrataan 25–54-vuotiaiden yrittäjäksi ryhtyneiden miesten ja naisten toimintaa vastaavan ikäisen väestön toimintaan kaksi vuotta ennen aloitusta. Kuvasta 2 voidaan nähdään, että vuosina 1989–90 aloittaneista miehistä varsin harva oli kokenut työttömyyttä. Miesyrittäjistä lähes 90 % oli ollut työssä väestöön kuuluvien miesten tavoin. Sitä vastoin vuonna 1995 yrittäjäksi ryhtyneistä miehistä alle 60 % oli ollut työllisiä. Joka viides vuonna 1994 aloittanut ja joka neljäs vuonna 1995 aloittanut yrittäjä oli ollut työtön. Työttömyys oli selvästi yleisempää kuin väestöön kuuluvilla miehillä. Sekä yrittäjäksi ryhtyneiden joukossa että väestössä

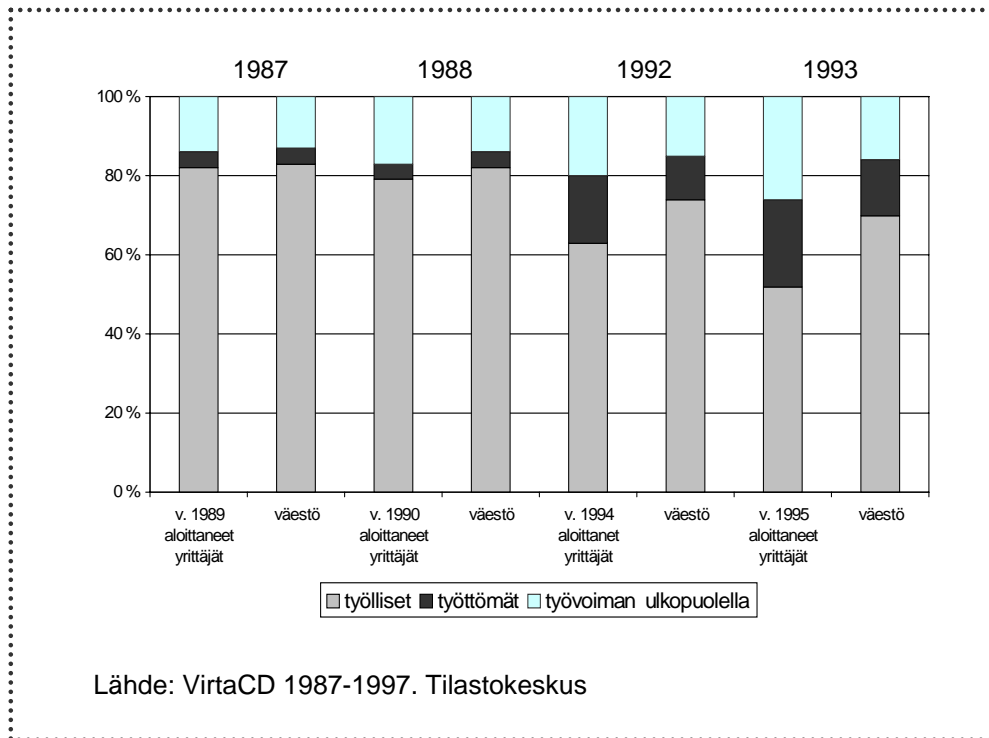
työvoimaan kuulumattomia oli aikaisempaa enemmän opiskelun lisääntymisen seurauksena.

Kuva 2. 25–54-vuotiaiden miesten toiminta kaksi vuotta ennen YEL:n piiriin tuloa verrattuna vastaavan ikäisiin miehiin väestössä.

Naisyrittäjät olivat miesyrittäjiä harvemmin olleet työttömänä ennen yrittäjyyttä (kuva 3). Laman alussa työttömyys yleistyi ensin miehillä ja naisilla vasta julkisen sektorin leikkausten yhteydessä. Vuosina 1994–95 yritystoiminnan aloittaneet naiset olivat kokeneet useammin työttömyyttä kuin väestöön kuuluvat naiset. Kuitenkin useammin kuin työttömänä naisyrittäjät olivat olleet työvoiman ulkopuolella. Vuosina 1994–95 aloittaneista naisista joka neljäs ei ollut kuulunut työvoimaan. Alimmilleen työllisten osuus laski vuonna 1995, jolloin aloittaneista naisista vain puolet oli ollut työssä kaksi vuotta ennen yrittäjyyttä.

Työttömyyden yleistymisen ohella työttömyysjaksojen kestot pitenevät 1990-luvulla. Ennen lamaa aloittaneilla yrittäjillä työttömyys oli kestänyt keskimäärin neljä kuukautta, mutta vuosina 1994–95 yrittäjäksi ryhtyneillä nämä jaksot olivat pidentyneet kahdeksaan kuukauteen.

Kuva 3. 25–54-vuotiaiden naisten toiminta kaksi vuotta ennen YEL:n piiriin tuloa verrattuna vastaavan ikäisiin naisiin väestössä.

Lamavuosina aloittaneet yrittäjät eivät edeltäneen toiminnan osalta edustaneet väestöä. Ylipäänsä työvoimaan tai sen ulkopuolelle kuuluvien ryhmät eivät olleet stabiileja, vaan niiden kokoonpano saattoi vaihdella monen otteeseen vuoden mittaan. Työllisyyskoulutuksessa olevana henkilö ei kuulunut työvoimaan, mutta tukityöllistettynä hänet luettiin työllisiin. Mihin ryhmään hän kuului vuoden lopun poikkileikkaustilanteessa, saattoi olla enemmän tai vähemmän sattumanvaraista.

Useissa tutkimuksissa työttömyyttä on pidetty yhtenä yrittäjäksi ryhtymisen syynä. Uusien yritysten syntyä ja kasvua koskevassa tutkimuksessa yrittäjät mainitsivat työttömyyden ja aikaisemmat myönteiset kokemukset yrittäjyydestä henkilökohtaisiksi syiksi yrityksen perustamiseen.

(Kivimäki 1998). Toisen tutkimuksen mukaan työttömät lähtevät jopa muita (potentiaalisilla) työmarkkinoilla olevia herkemmin yrittäjäksi, työttömät miehet vielä herkemmin kuin työttömät naiset (Uusitalo 1999). Starttirahaa vuosina 1988–1992 saaneista tehdyn tutkimuksen mukaan työttömyys oli tärkein syy ryhtyä yrittäjäksi (Sääski 1994).

Blanchflowerin (2000, 25) mukaan yrittäjyydellä ja työttömyydellä on makrotasolla negatiivinen riippuvuussuhde. Työttömyys ja yritystoiminnan väheneminen liittyvät toisiinsa. Blanchflower toteaa kuitenkin, ettei tätä voi yleistää yksilötasolla. Laskusuhdanteessa ei haluta riskeerata varmaa työpaikkaa, mutta työttömällä ei tätä menettämisen uhkaa ole.

Teollisuus ja rakennusala vähenivät, palvelualat lisääntyivät

Otokseen kuuluvien toimialat jaoteltiin Tilastokeskuksen toimialaluokituksen mukaan, TOL87 vuosille 1989–90 ja TOL95 vuosille 1994–95. Molemmassa toimialaluokituksissa käytettiin kaksinumeroista jaottelua. Ennen lamaa aloittaneiden miesten yleisimmät toimialat olivat rakentaminen, kauppa ja teollisuus, jotka ovat perinteisesti muodostaneet miesten toimialojen rungon (taulukko 2). Vuosina 1994–95 yrittäjäksi ryhtyneet miehet eivät enää lähteneet rakennusosalalle yhtä halukkaasti kuin ennen. Yrityspalvelujen osuus sitä vastoin oli noussut. Yrityspalveluihin on tässä luettu kiinteistö- ja vuokrauspalvelut, tietojenkäsittelypalvelut ja muut liike-elämää palvelevat toiminnot.

Yrittäjyyden kasvu 1980-luvulla on ollut selvästi ripeintä juuri yrityspalvelujen aloilla. Tämän on katsottu ilmentävän siirtymistä ns. joustavan erikoistumisen malliin, johon liittyy alihankinnan, ulkoistamisen ja pienten yritysten lisääntyminen (Aho ja Koski, 1995).

Naisten toimialat eroavat miesten toimialoista siinä, että ne painottuvat enemmän palvelualoille. Ennen lamaa yli puolet naisista aloitti kaupan, yrityspalvelujen ja henkilökohtaisten palvelujen aloilla. Vuosina 1994–95 kaupan osuus oli laskenut, mutta terveys- ja sosiaalipalvelujen osuus noussut. Näihin palveluihin sisältyvät mm. fysikaalinen hoito, lasten päivähoito ja kotipalvelut. Talouden nousukäänne näkyi myös siinä, että ihmisillä oli entistä enemmän varaa henkilökohtaisiin palveluihin.

Alle kymmenesosa yrittäjäksi ryhtyneistä tuli julkisen sektorin puolelta. Nämä aloittivat usein yrityspalvelujen tai sosiaali- ja terveyspalvelujen

aloilla. Aineistosta ei voi kuitenkaan päätellä, missä määrin yrittäjäksi ryhtyminen liittyi entisen työnantajan toimintojen ulkoistamiseen.

Taulukko 2. Vuosina 1989–90 ja 1994–95 aloittaneiden yrittäjien toimialat.

Toimiala	1989–90 aloittaneet			1994–95 aloittaneet		
	Miehet	Naiset	Kaikki	Miehet	Naiset	Kaikki
	%	%	%	%	%	%
Teollisuus	14	10	13	13	10	12
Rakentaminen	27	2	18	16	1	10
Kauppa	21	29	23	22	20	21
Hotelli- ja rav.toiminta	3	11	6	5	13	8
Kuljetus	11	2	7	9	3	7
Yrityspalvelut	11	16	13	17	14	16
Terveys- ja sos.palvelut	3	9	5	3	14	7
Henkilökoht. palvelut	5	15	9	5	17	10
Muut	5	6	6	9	9	9
Yhteensä	100	100	100	100	100	100
Lukumäärä	2 255	1 261	3 516	1 634	1 013	2 647

Yrittäjän ura rakentuu ammattitaidon ja työkokemuksen varaan. Niinpä ei yllätä, että suuri osa eri toimialojen vuosina 1989–90 aloittaneista yrittäjistä oli toiminut näillä aloilla palkansaajana (taulukko 3). Vuosina 1994–95 yrittäjäksi ryhtyneistä entistä harvempi tuli vieraalta toimialalta. Kun esim. ennen lamaa aloittaneista kuljetusalan yrittäjistä alle puolet tuli samalta alalta, niin vuosina 1994–95 aloittaneista yrittäjistä kaksi kolmasosaa oli toiminut alalla palkattuna työntekijänä.

Taulukko 3. Vuosina 1989-90 ja 1994-95 aloittaneiden yrittäjien toimialat ja entiset toimialat palkansaajana.

Yrittäjän toimiala	Entinen toimiala palkansaajana	
	1989–90 aloittaneet	1994–95 aloittaneet
Teollisuus	60 % Teollisuus 13 % Kauppa 6 % Rakentaminen	56 % Teollisuus 10 % Kauppa 6 % Rakentaminen
Rakentaminen	54 % Rakentaminen 13 % Teollisuus 5 % Kauppa	55 % Rakentaminen 11 % Teollisuus 5 % Kauppa
Kauppa	52 % Kauppa 15 % Teollisuus	59 % Kauppa 9 % Teollisuus
Kuljetus	41 % Kuljetus 9 % Kauppa 5 % Yrityspalvelut	66 % Kuljetus 7 % Kauppa 8 % Teollisuus
Yrityspalvelut	39 % Yrityspalvelut 17 % Teollisuus 14 % Kauppa 5 % Rakentaminen	52 % Yrityspalvelut 14 % Teollisuus 8 % Kauppa 5 % Rakentaminen
Terveys- ja sosiaalipalvelut	62 % Terveys- ja sosiaali- palvelut	63 % Terveys- ja sosiaali- palvelut
Henkilökohtaiset palvelut	34 % Henk.koht. palvelut 17 % Teollisuus 11 % Kauppa 5 % Yrityspalvelut	41 % Henk.koht. palvelut 13 % Kauppa 11 % Yrityspalvelut 10 % Teollisuus

Työttömyyttä kokeneet lopettivat useammin

Pellervon taloudellisessa tutkimuslaitoksessa on tutkittu paljon yrittäjien selviytymistä lamasta (ks. Kangasharju 1999, Kangasharju ja Pekkala 2000, Parkkinen 1999, 2000 a–b, Parkkinen ja Volk 2000, af Ursin 1998). Myös näissä tutkimuksissa aineistona käytettiin Tilastokeskuksen työssäkäyntitilastoa. Yrittäjän ikä todettiin tärkeäksi selviytymiseen vaikuttavaksi

tekijäksi. Iän karttuminen pienentää lopettamisen todennäköisyyttä tiettyihin ikävuosiin saakka, minkä jälkeen vaikutus kääntyy (Parkkinen 2000a). Vastaavanlainen iän vaikutus voitiin huomata myös tässä tutkimuksessa.

Huomattavasti suurempi merkitys oli kuitenkin yrittäjyyttä edeltäneellä työmarkkinastatuksella. Vuosina 1989–90 aloittaneista ja ennen yrittäjyyttä työttömyyttä kokeneista tai työvoiman ulkopuolella olleista henkilöistä kolme neljäsosaa oli lopettanut vuoden 1997 loppuun mennessä, mutta työllisistä vain kaksi kolmasosaa (taulukko 4).

Taulukko 4. Yritystoiminnan kesto vuonna 1997 sen mukaan, mikä oli henkilön toiminta ennen yrittäjyyttä.

Yritystoiminnan kesto	Toiminta ennen yrittäjyyttä:			Kaikki
	Työllinen	Työtön	Työvoiman ulkopuolella	
	%	%	%	%
1989–90 aloittaneet				
Jatkoi 1997 lopussa	36	22	26	34
Oli lopettanut 1997 lopussa	64	78	74	66
Kesto 1–11 kk	8	11	14	9
Kesto 12–23 kk	13	15	15	13
Kesto 24–35 kk	11	19	14	12
Kesto 36–59 kk	13	8	14	13
Kesto 60 kk ja yli	11	9	9	11
Ei tietoa kestosta	8	16	8	8
Yhteensä	100	100	100	100
Lukumäärä	2 878	157	481	3 516
1994–95 aloittaneet				
Jatkoi 1997 lopussa	72	60	56	66
Oli lopettanut 1997 lopussa	28	40	44	34
Kesto 1–11 kk	7	14	15	10
Kesto 12–23 kk	11	13	14	12
Kesto 24 kk ja yli	8	11	12	10
Ei tietoa kestosta	2	2	3	2
Yhteensä	100	100	100	100
Lukumäärä	1 495	609	543	2 647

Vuosina 1994–95 aloittaneista ja sitä ennen työttömänä tai työvoimaan kuulumattomista henkilöistä 40 % ja ylikin oli lopettanut yritystoiminnan vuoden 1997 loppuun mennessä, mutta työllisistä vain neljäsosa. Työllisten paremman selviytymisen voi ajatella johtuvan siitä, että monella oli valmista asiakaskuntaa aloittaessaan, mikä antoi vankemman pohjan toiminnalle.

Aloituvuodesta riippumatta runsas viidesosa yrittäjistä lopetti toiminnan jo kahden ensimmäisen vuoden kuluessa. Vuosina 1989–90 aloittaneista yrittäjistä enää vajaa puolet jatkoi viiden vuoden kuluttua. Vajaan kymmenesosan lopettamisajankohtaa ei työttömyyden tai muun syyn vuoksi tiedetä, heidän tilanteensa selvittäminen on kesken eläkelaitoksissa.

Toiminnan kesto vaihteli toimialoittain melko vähän kuljetusalan muodostaessa poikkeuksen. Kolme neljäsosaa vuosina 1989–90 aloittaneista kuljetusalan yrittäjistä jatkoi toimintaa vielä viiden vuoden kuluttua, kun muilla aloilla jatkoi enää kolmasosa. Samoin vuosina 1994–95 aloittaneet kuljetusalan yrittäjät jatkoivat muita useammin vuoden 1997 lopussa. Kuljetusalan yrittäjien menestymisen syitä voisi hakea esim. kuljetuspalvelujen ulkoistamisesta ja alihankintojen lisääntymisestä.

Kuljetusala selviytyi lamasta parhaiten myös sen selvityksen mukaan, joka tehtiin Helsingissä vuonna 1993 starttirahaa saaneista henkilöistä. Henkilö- ja kuorma-autoliikenteen yrittäjistä kaksi kolmasosaa jatkoi toimintaa vielä viiden vuoden kuluttua, kun muilla toimialoilla osuus jäi alle puolen (Rämälä 1999, 74–76).

Yrittäjän koulutuksella on todettu olevan merkitystä lamasta selviytymiseen, sillä koulutustason katsotaan ilmentävän myös henkilön kyvykkyyttä yrittäjänä. Todennäköisyys poistua yrittäjyydestä on korkeasti koulutetuilla laman aikana pienempi kuin vähemmän koulutusta saaneilla. Nousukaudella suhde on päinvastoin. Selvitysten (af Ursin 1998, Kangasharju ja Pekkala 2000) mukaan tämä johtuu ensiksi siitä, että yrittäjyys on pienempien ansioidensa takia toissijainen valinta palkkatyöhön verrattuna, varsinkin korkeasti koulutettujen keskuudessa. Toiseksi korkeasti koulutetuilla on noususuhdanteessa enemmän kysyntää työmarkkinoilla kuin vähemmän koulutetuilla.

Edellä kerrotut havainnot pätevät myös tämän tutkimuksen yrittäjiin siinä mielessä, että korkea-asteen tutkinnon suorittaneet jatkoivat muita useammin toimintaa vuoden 1997 lopussa. Muiden koulutusasteiden väliset erot eivät olleet yhtä selvät. Lamasta selviytyminen vaihteli myös sukupuolen ja asuinalueen suhteen. Naiset lopettivat pikemmin kuin miehet

ja Pohjois-Suomessa asuvat yrittäjät useammin kuin muualla maassa asuvat.

Ennen yrittäjyyttä työttömyyttä kokeneet työllistyivät hitaammin

Taulukossa 5 tarkastellaan, miten yritystoiminnan lopettaneiden oli onnistunut sijoittua työelämään vuoden kuluttua lopetuksesta sen mukaan, mikä oli heidän työmarkkinastatuksensa ennen yrittäjyyttä. Vuosina 1989–90 aloittaneet jäivät lamavuosien takia useammin työttömäksi kuin vuosina 1994–95 aloittaneet, joiden alkuvuodet osuivat noususuhdanteeseen.

Vuosina 1989–90 aloittaneista, ennen yrittäjyyttään työttömyyttä kokeneista vajaa puolet jäi työttömäksi myös yritystoiminnan lopetuksen jälkeen. Ennen yrittäjyyttä työllisten tai työvoiman ulkopuolisten ryhmään kuuluneista oli vuoden kuluttua lopetuksesta työttömänä vain joka viides. Vuosina 1994–95 aloittaneiden työllistymisessä tai työttömyydessä lopetuksen jälkeen ei ilmennyt enää suuria eroja aikaisemman työmarkkinastatuksen mukaan, mikä kertoo osaltaan työllisyystilanteen paranemista. Työttömyyttä kokeneet työllistyivät lähes yhtä nopeasti kuin muutkin.

Taulukko 5. Yritystoiminnan lopettaneiden toiminta ennen yrittäjyyttä ja vuoden kuluttua lopetuksesta.

Toiminta lopetuksen jälkeen	Toiminta ennen yrittäjyyttä:			Kaikki
	Työllinen	Työtön	Työvoiman ulkopuolella	
1989–90 aloittaneet	%	%	%	%
Työllinen	57	34	47	54
Työtön	22	44	21	23
Opiskelija	3	1	7	3
Eläkkeellä	5	5	2	4
Muu tai ei tietoa	13	16	23	15
Yhteensä	100	100	100	100
Lukumäärä	1 529	94	313	1 936
1994–95 aloittaneet				
Työllinen	64	52	55	59
Työtön	17	25	20	20
Opiskelija	3	7	9	6
Eläkkeellä	1	2	1	2
Muu tai ei tietoa	14	14	14	14
Yhteensä	100	100	100	100
Lukumäärä	310	158	161	629

Työllisyystilanteen paranemisen voi todeta taulukosta 6, jossa tarkastellaan lopettaneiden toimintaa vuoden kuluttua sen mukaan, minä vuonna lopetus oli tapahtunut. Vuonna 1991 lopettaneista aikaisempaa suurempi osa jäi työttömäksi. Taitekohta oli vuosi 1995, jolloin lopettaneista aikaisempaa harvempi oli työttömänä seuraavan vuoden lopussa.

Taulukko 6. Yritystoiminnan lopettaneiden henkilöiden toiminta vuoden kuluttua lopetuksesta sen mukaan, mikä oli lopetusvuosi.

Toiminta lopetuksen jälkeen	Lopetusvuosi						
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
	%	%	%	%	%	%	%
Työllinen	58	50	47	53	53	58	63
Työtön	22	27	28	22	26	19	16
Opiskelija	3	5	4	2	4	5	4
Eläkkeellä	2	3	5	3	4	4	5
Muu	14	15	16	20	13	13	12
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100
Lukumäärä	342	450	359	268	254	428	407

Yritystoiminnan loppumisen ja työllistymisen välinen aika vaihteli sen mukaan, minä vuonna toiminta oli lakannut. Lamavuosina 1991–93 työpaikan saaminen kesti pisimpään eli keskimäärin 18 kuukautta. Yrittäjyyden vuonna 1994 jättäneet joutuivat hakemaan työtä alle vuoden, lyhentyneen ajan kertoessa työllisyyden paranemisesta. Vuonna 1995 työpaikka löytyi runsaassa puolessa vuodessa ja vuonna 1996 jo vajaan puolen vuoden kuluttua.

Yrittäjyyden jälkeisen työmarkkinastatuksen on todettu olevan vahvasti sidoksissa koulutukseen. Selvityksen mukaan korkeimmin koulutetut siirtyvät huomattavasti nopeammin palkkatyöhön kuin vähemmän koulutusta saaneet (Parkkinen 2000 b, 18).

Tämän tutkimuksen aineistossa koulutuksen mukaiset erot eivät ole kovin selvät. Vuosina 1991–92 lopettaneista yrittäjistä, joilla oli perusasteen tai alemman keskiasteen koulutus, jäivät useammat työttömäksi kuin tätä korkeamman koulutuksen saaneista. Laman pitkittyessä työttömyys yleistyi myös ylemmän keskiasteen ja korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden keskuudessa eikä koulutuksen mukaisia eroja enää ilmennyt.

Vuosina 1991–92 lopettaneet miehet jäivät naisia useammin työttömäksi. Myöhempinä vuosina sukupuolen mukaiset erot hävisivät ja työttömyys kosketi yhtä lailla myös naisia. Erityisen ankarasti työttömyys kohdistui rakennusalaan.

Tehdyn selvityksen mukaan työttömyys oli lopettamisen jälkeen tavallista yleisempää niillä yrittäjillä, jotka olivat aloittaneet starttirahan turvin. Lamavuosina lopettaneista yrittäjistä peräti 57 % oli työttömänä vielä vuoden kuluttua, kun vastaava osuus oli 1980-luvulla vain 12 % (Sääski 1994).

Lopettaneiden yrittäjien toimintaa on tutkittu myös Pellervon taloudellisessa tutkimuslaitoksessa. Sen mukaan vuonna 1995 lopettaneista yrittäjistä 55 % oli vuoden kuluttua uudessa työsuhteessa, 26 % oli edelleen työttömänä, 14 % oli siirtynyt eläkkeelle ja 5 % ryhtynyt opiskelemaan (Holm 2000, 9). Erot taulukkoon 6 johtuvat lähinnä ikärakenteen erilaisuudesta. Tämän tutkimuksen enimmäkseen ensimmäistä kertaa yrittäjäksi ryhtyneet olivat lopettaessaan vielä suhteellisen nuorta joukkoa yrittäjäkantaan verrattuna, joten esimerkiksi eläkkeelle siirtyneitä oli vähemmän.

Onko yrittäjyys riski eläketurvalle?

YEL-eläkkeen suuruus riippuu siitä, miten korkean työtulon yrittäjä valitsee. Työtulo on se palkka, joka kohtuudella olisi maksettava, jos yrittäjän työtä tekemään palkattaisiin ammattitaidoltaan samanlainen henkilö. Jo yrittäjän alkutyötulolla on merkitystä, koska yrittäjäeläke lasketaan eri tavalla kuin TEL:ssä, jonka mukainen eläkepalkka on työsuhteen kymmenen viimeisen vuoden keskiansio. YEL-eläke taas perustuu keskimääräiseen työtuloon koko siltä ajalta, minkä yrittäjä on harjoittanut yrittäjätoimintaa.

Tilastojen mukaan vuonna 1997 alkanut miesten TEL:n mukainen vanhuuseläke oli 5 800 mk/kk ja YEL:n mukainen 4 000 mk/kk. Aiheellisesti yrittäjäjärjestöt ovat huolissaan yrittäjien palkansaajia heikommasta eläketurvasta. Myös tiedotusvälineet ovat tuoneet asiaa esille. Yrittäjät ovat itsekin sitä mieltä, että YEL-työtulo on monesti riittämätön. Tämä kävi ilmi muutama vuosi sitten tehdystä Eläketurvakeskuksen tutkimuksesta, jossa yrittäjiltä kysyttiin, vastaako YEL-työtulo heidän yrittäjänä tekemäänsä työtä. Enemmistön mielestä työtulo oli liian pieni. Vain kolmasosa katsoi työtulon vastaavan sitä työtä, jota he tekivät (Hyrkkänen 1995, 56).

YEL:ssä keskimääräinen työtulo on eläkepalkkaa vastaava käsite. Taulukoissa 7 ja 8 verrataan yrittäjien keskimääräistä työtuloa heidän viimeisen TEL-työsuhteensa eläkepalkkaan. Taulukko 7 koskee niitä yrittäjiä, jotka lopettivat yritystoiminnan ennen vuoden 1997 loppua, ja taulukko 8 niitä, jotka jatkoivat vielä silloin. Sekä eläkepalkka että keskimääräinen

työtulo ovat vuoden 1997 indeksissä. Jos yrittäjällä oli useita peräkkäisiä yrittäjäjaksoja (ns. teknisten katkaisujen takia), on keskimääräinen työtulo laskettu suhteessa näiden jaksojen pituuteen. Yritystoimintaa jatkavien työtulo arvioitiin alkutyötulojen perusteella katkaisut huomioon ottaen.

Yrittäjän eläketurvan tason voi todeta heikentyneen, kun vertaa sitä entiseen tasoon palkansaajana. Taulukoista 7 ja 8 nähdään, että miespuolisilla yrittäjillä, sekä lopettaneilla että jatkavilla, keskimääräinen YEL-työtulo jäi noin kahteen kolmasosaan TEL-eläkepalkasta. Naisilla vastaava suhde oli noin kolme neljäsosaa. Heikennyksen lopullinen vaikutus YEL-eläkkeeseen riippuu yrittäjäuran pituudesta ja siitä, onko yrittäjä myöhemmin tarkistanut työtuloaan.

Miesten TEL-eläkepalkka samoin kuin YEL-työtulo olivat keskimäärin suuremmat kuin naisten. Naiset toimivat sekä palkansaajana että yrittäjänä usein palvelualoilla, jotka eivät ole rahallisesti kovin tuottoisia. 35 vuotta täyttäneillä oli korkeampi työtulo ja eläkepalkka kuin nuoremmilla. Sama pätee korkea-asteen tutkinnon suorittaneisiin verrattuna vähemmän koulutusta saaneisiin.

Taulukko 7. Viimeisen TEL-työsuhteen eläkepalkan ja yrittäjän keskimääräisen työtulon suhde niillä henkilöillä, jotka olivat lopettaneet yritystojen vuoden 1997 loppuun mennessä. Tulot ovat mk/kk vuoden 1997 indeksissä.

		Viimeisen TEL- työsuhteen eläkepalkka	Keskimääräinen työtulo	Keskimääräisen työtulon suhde eläkepalkkaan (%)
1989–90 aloittaneet				
<i>Kaikki</i>	n=1 242	9 500	6 600	69
<i>Miehet</i>	n=733	11 000	7 300	66
Alle 35 v.	n=416	9 600	6 700	70
35 v. ja yli	n=317	12 800	8 100	63
<i>Naiset</i>	n=509	7 400	5 500	74
Alle 35v.	n=261	6 600	5 400	82
35 v. ja yli	n=248	8 200	5 600	68
<i>Koulutus</i>				
Perusaste	n=377	9 000	6 400	71
Alempi keskiaste	n=447	8 500	5 900	69
Ylempi keskiaste	n=282	10 100	7 100	70
Korkea-aste	n=136	13 000	8 000	62
1994–95 aloittaneet				
<i>Kaikki</i>	n=369	8 600	5 800	67
<i>Miehet</i>	n=197	10 000	6 300	63
Alle 35 v.	n=117	7 900	5 700	72
35 v. ja yli	n=80	13 000	7 300	56
<i>Naiset</i>	n=172	7 000	5 300	76
Alle 35 v.	n=97	5 600	4 800	86
35 v. ja yli	n=75	8 800	5 900	67
<i>Koulutus</i>				
Perusaste	n=91	8 800	5 500	63
Alempi keskiaste	n=80	7 600	5 500	72
Ylempi keskiaste	n=127	8 100	5 200	64
Korkea-aste	n=71	10 300	7 700	75

Taulukko 8. Viimeisen TEL-työsuhteen eläkepalkan ja arvioidun työtulon suhde niillä henkilöillä, jotka jatkoivat yritystoimintaa vuoden 1997 lopussa. Tulot ovat mk/kk vuoden 1997 indeksissä.

		Viimeisen TEL- työsuhteen eläkepalkka	Arvioitu työtulo	Arvioidun työtulo- lon suhde eläke- palkkaan (%)
1989–90 aloittaneet				
<i>Kaikki</i>	n=785	10 900	7 200	66
<i>Miehet</i>	n=561	12 000	7 500	63
Alle 35 v.	n=272	9 600	6 600	69
35 v. ja yli	n=289	14 400	8 200	57
<i>Naiset</i>	n=224	7 900	6 400	81
Alle 35 v.	n=91	6 800	5 700	84
35 v. ja yli	n=133	8 600	6 900	80
<i>Koulutus</i>				
Perusaste	n=217	9 800	6 500	66
Alempi keskiaste	n=302	9 500	6 200	65
Ylempi keskiaste	n=165	11 500	7 900	69
Korkea-aste	n=101	16 300	10 000	61
1994–95 aloittaneet				
<i>Kaikki</i>	n=995	9 700	6 600	68
<i>Miehet</i>	n=659	10 800	7 000	65
Alle 35 v.	n=302	8 100	6 300	78
35 v. ja yli	n=357	13 000	7 700	59
<i>Naiset</i>	n=336	7 700	5 700	74
Alle 35 v.	n=131	6 500	5 600	86
35 v. ja yli	n=205	8 500	5 800	68
<i>Koulutus</i>				
Perusaste	n=219	9 100	6 200	68
Alempi keskiaste	n=308	8 500	5 900	69
Ylempi keskiaste	n=290	9 600	6 500	68
Korkea-aste	n=178	12 800	8 400	66

Viimeisen työsuhteen eläkepalkka oli kaikilla vuosina 1994–95 aloittaneilla kymmenisen prosenttiyksikköä pienempi kuin ennen lamaa aloittaneilla.

Yritystoiminnan lopettaneiden ja sitä jatkavien välillä ei ole tässä eroa. Eläkepalkan alentuminen heijastanee osaltaan sitä, että vuosina 1994–95 aloittaneiden yrittäjien työuraan sisältyi lyhytaikaisia työsuhteita ja pätköitä, jotka laskivat palkkatasoa.

TEL-työsuhteen eläkepalkan ja keskimääräisen YEL-työtulon välillä ilmenee systemaattista eroa myös sillä tavoin, että ne olivat lopettaneilla alemmat kuin jatkavilla, taustamuuttujienkin mukaan tarkastellen. Lopettaneiden eläkepalkan mataluutta selittää osaksi se, että joukossa oli runsaasti nuoria sekä naisia ja myös vähemmän koulutusta saaneita, jotka olivat siirtyneet yrittäjäksi pienipalkkaisista ammateista.

Viimeisen työsuhteen eläkepalkan ja keskimääräisen työtulon välillä näyttäisi vallitsevan jokin määrittelemätön yhteys, joka sitoo ne toisiinsa. Aineiston perusteella ei valitettavasti saa vastausta siihen, onko yrittäjä tietoisesti valinnut YEL-työtulonsa niin, että se varovaisen alakanttiin myötäilee entistä palkkatasoa.

Edellä kerrotun perusteella ei voi myöskään päätellä, että yrittäjät olisivat tarkoituksellisesti alentaneet eläketurvaansa. Pikemminkin olettaisi YEL-työtulon olevan jossakin järkevässä suhteessa yrittäjän ansiotasoon. Tulevaisuudesta epävarma yrittäjä tuskin maksaa kaukaisesta eläketurvastaan enempää mihin hänellä on varaa.

Työryhmä, joka on selvittänyt YEL-työtulon käyttämistä sairausvakuutuslain mukaisen päivärahan perusteena, toteaa muistiossaan, että YEL-työtulolla on vahvempi yhteys verotettuun elinkeinotuloon kuin esim. liikevaihtoon, joka on yksi työtulon nykyisen määrittelyn perusteita. Verotettu elinkeinotulo heijastelee yrityksen tulosta, jota yrittäjät epäilemättä pyrkivät arvioimaan YEL-työtulon tasoa määrittäessä (STM:n työryhmämuistioita 2001:10, 28). Verotetun elinkeinotulon sijaan päivärahan perusteeksi ehdotetaan muistiossa YEL-työtuloa, jotta yrittäjät alusta lähtien valitsisivat työtulolleen riittävän korkean tason.

Keskimääräistä YEL-työtuloa verrataan taulukossa 9 yrittäjän ansiotasoon toisena toimintavuonna. Kun yrittäjän ansiotasoa tarkastellaan viimeisen työsuhteen palkkatasoon nähden kaksi vuotta ennen aloitusta, nähdään lisäksi ansiotason muutos. Bruttomääräiset palkkatulot ja yrittäjän ansiotulot on esitetty kuukausituloina. Yrittäjän ansiotuloihin sisältyvät elinkeinotoiminnan ja yhtymätulojen lisäksi palkkatulot, mikäli yrittäjällä oli niitä.

Jotta yrittäjille yleiset sivutyöt ja -ansiot eivät häiritsisi vertailtavuutta, tarkasteluryhmään valittiin henkilöitä, jotka olivat olleet pelkästään TEL-työsuhteessa kaksi vuotta ennen yrittäjäyhtä ja pelkästään YEL-suhteessa toisen yrittäjävuoden aikana. Kumpanakin vuonna henkilöillä oli 12 työ-

kuukautta. Tarkastelu koskee vuosina 1989–90 aloittaneita yrittäjiä, myöhemmin aloittaneista ei löytynyt riittävästi henkilöitä taustamuuttujien mukaiseen tarkasteluun.

Taulukosta 9 voi nähdä, että yrittäjien ansiotasoa yleisesti laski toisena yrittäjävuonna entiseen palkkatasoon verrattuna. Jatkavilla se laski vähemmän kuin niillä yrittäjillä, jotka sittemmin lopettivat toiminnan. Lopettaneilla yrittäjillä toisen vuoden ansiotasoa ylsi vain kahteen kolmasosaan entisestä palkkatasosta.

Tilastokeskuksen laskema väestön keskipalkka pysytteli tarkastelujaksolla noin 10 500 markan tuntumassa vuoden 1997 indeksissä tarkasteltuna. Miesten keskipalkka oli tätä noin tuhat markkaa suurempi ja naisten saman verran pienempi. Jos keskipalkkaa käytetään mittapuuksi, niin yritystoimintaa jatkavien miesten ansiotasoa vastasi toisena toimintavuonna suurin piirtein miesten keskipalkka mutta jatkavien naisten ansiot jäivät naisten keskipalkan alle.

Lopettaneiden miesten ansiotasoa oli toisena yrittäjävuonna viidenneksen verran miesten keskipalkkaa alempi. Lopettaneilla naisilla vastaava suhde oli vieläkin kehnompaa, sillä heidän ansiotulonsa ylsivät keskimäärin vain runsaaseen puoleen naisten keskipalkasta. Luvut kertovat osaltaan naisyrittäjien lopettamisen syistä. Lopettaneiden yrittäjien ansiotulojen mataluus ei johtunut siitä, että toinen vuosi olisi ollut tarkasteluun liian aikainen tai että tulot olisivat myöhemmin nousseet. Lama-aika aiheutti sen, että yrittäjien tulotasoa yleisesti pikemminkin laski kuin nousi seuraavina vuosina.

Taulukko 9. TEL-työsuhteen palkkatulo kaksi vuotta ennen yrittäjyyttä ja yrittäjän ansiotulo toisena toimintavuonna sekä keskimääräinen työtulo vuosina 1989–90 aloittaneilla yrittäjillä. Tulot ovat mk/kk vuoden 1997 indeksissä.

1989–90 aloittaneet yrittäjät		TEL-työsuhteen palkkatulo kaksi vuotta ennen yrittäjyyttä	Yrittäjän ansiotulo toisena toiminta vuonna	Yrittäjän keskimääräinen työtulo
Toiminnan lopettaneet				
<i>Kaikki</i>	n=432	11 100	7 700	7 400
<i>Miehet</i>	n=284	12 500	8 800	8 100
Alle 35 v.	n=131	10 800	8 100	7 200
35 v. ja yli	n=153	14 000	9 400	8 900
<i>Naiset</i>	n=148	8 400	5 700	5 900
Alle 35 v.	n=61	7 400	5 700	5 700
35 v. ja yli	n=87	9 000	5 500	6 100
<i>Koulutus</i>				
Perusaste	n=145	10 200	8 000	7 000
Alempi keskiaste	n=152	9 500	6 900	6 300
Ylempi keskiaste	n=93	11 400	7 700	8 400
Korkea-aste	n=42	19 300	9 800	10 300
Toimintaa jatkavat				
<i>Kaikki</i>	n=471	12 200	10 500	7 900
<i>Miehet</i>	n=353	13 200	11 100	8 100
Alle 35 v.	n=151	10 900	9 700	7 200
35 v. ja yli	n=202	15 000	12 100	8 700
<i>Naiset</i>	n=118	9 200	8 600	7 200
Alle 35 v.	n=41	7 700	7 300	6 300
35 v. ja yli	n=77	9 900	9 300	7 700
<i>Koulutus</i>				
Perusaste	n=136	10 700	10 200	6 700
Alempi keskiaste	n=174	10 000	9 400	6 600
Ylempi keskiaste	n=96	13 300	9 700	9 200
Korkea-aste	n=65	19 700	15 000	11 500

YEL-työtulo voi jäädä aika kauas verotetusta elinkeinotulosta. Toimintaa jatkavilla miehillä arvioitu YEL-työtulo ylsi vain runsaaseen kahteen kolmasosaan toisen yrittäjävuoden ansioista. Myös jatkavien naisten ansiotaso oli keskimäärin YEL-työtuloa korkeampi. Lopettaneilla miehillä

YEL-työtulon määrä oli saman suuruinen kuin jatkavilla, vaikka tulotaso jäi muuten heitä alemmaksi. Toisen vuoden ansiot kuitenkin ylittivät YEL-työtulon. Sitä vastoin toiminnan lopettaneiden naisten ansiot eivät yltäneet YEL-työtulon tasolle, vaan jäivät jonkin verran sitä pienemmiksi.

Taulukosta 10 voidaan nähdä, että toisen toimintavuoden ansiotaso ja YEL-työtulo vaihtelivat myös yrittäjyyttä edeltäneen työmarkkinastatutuksen mukaan. Työllisten ansiotaso yrittäjänä oli korkeampi kuin työttömyyttä kokeneiden tai työvoiman ulkopuolelta tulleiden riippumatta siitä, jatkui yritystoiminta vai oliko se loppunut. Miespuolisia yrittäjiä koskevat havainnot pätevät sekä vuosina 1989–90 että 1994–95 aloittaneisiin.

Syystä voidaan kysyä, miksi ylipäänsä ryhtyä yrittäjäksi, kun tulotasokin laskee entiseen verrattuna. Työsuhdeurien ja yrittäjäurien kannattavuutta koskevassa tutkimuksessa todetaan, että yrittäjäksi ryhdytään, vaikka varsin monessa tapauksessa henkilön olisi yrittäjän verotuksen ja sosiaaliturvan takia saatava yrittäjänä lähes kaksinkertaiset vuositulot palkansaajaan verrattuna, jotta yrittäjäuran kannattavuus vastaisi työsuhdeuran kannattavuutta. Tutkimuksen mukaan yrittäjäuran haluttavuutta ei voida arvioida yksinomaan taloudellisilla tekijöillä (Holm 2000, 25).

Taulukko 10. Miesyrittäjien ansiotulo toisena toimintavuonna sekä keskimääräinen työtulo yrittäjyyttä edeltäneen toiminnan mukaan. Tulot ovat mk/kk vuoden 1997 indeksissä.

Toiminta ennen yrittäjyyttä	Toiminnan lopettaneet		Toimintaa jatkavat		
	Yrittäjän an- siotulo toisena toimintavuonna	Keskimää- räinen työtulo	Yrittäjän an- siotulo toisena toimintavuonna	Arvioitu keskimää- räinen työtulo	
1989—90 aloittaneet					
Kaikki n=1 287	8 800	7 700	10 300	7 700	
Työllinen n=1 149	9 000	8 000	10 600	7 900	
Työtön tai työvoiman ulkopuolella n=138	7 100	5 800	7 200	5 500	
1994—95 aloittaneet					
Kaikki n=1 016	7 500	6 000	8 900	6 800	
Työllinen n=646	9 200	6 600	10 200	7 600	
Työtön tai työvoiman ulkopuolella n=370	5 900	5 500	6 500	5 200	

Yrittäjäksi haluamisen syitä on tutkittu varsinkin kauppätieteiden puolella, ja niitä on löydetty milloin luonteen ominaisuuksista, milloin muista seikoista. Valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen selvityksessä todetaan, että taloudelliset syyt eivät ole tärkeimmät yrittäjäksi ryhtyessä. Niitä tärkeämpiä ovat perheen yrittäjätausta ja sellaiset luonteenominaisuudet kuin riskinottokyky, dynaamisuus ja itseluottamus (Uusitalo 1999).

Yrittäjyys: riski vai mahdollisuus?

Artikkelin otsikossa kysytään, onko yrittäjäksi ryhtyminen työnteon jatkamisen kannalta riski vai mahdollisuus. Tämän aineiston perusteella siihen voi vastata, että oikeastaan se on molempia. Työlliselle yrittäjäksi ryhtymiseen sisältyi riski, vaikka kaikki eivät lama-aikana olisi ehkä säilyttäneet työpaikkaansa. Työttömälle se antoi tilaisuuden työllistyä vaikkapa väliaikaisesti. Monille työttömille yrittäjyys merkitsi todellista mahdollisuutta työnteon jatkamiseen, sillä osa heistä jatkoi toimintaa yhä vuoden 1997 lopussa.

Työttömyyttä olivat väestöä yleisemmin kokeneet ne yrittäjät, jotka aloittivat laman jälkimainingeissa vuosina 1994–95. Työttömänä olleet myös lopettivat muita nopeammin. Lopettaneissa oli myös enemmän naisia, nuoria ja vähemmän koulutettuja kuin jatkavissa. Kaikki ominaisuuksia, jotka liitetään myös työttömyyteen. Yrittämisen riskialttiuden ja toiminnan lakkaamisen oli vuoden 1997 loppuun mennessä kokenut kaksi kolmasosaa vuosina 1989–90 aloittaneista ja kolmasosa vuosina 1994–95 aloittaneista.

Yritystoiminnan lopettaneet olivat suhteellisen nuorta joukkoa. Vuoden kuluttua runsas puolet heistä oli jo työllistynyt uudelleen. Vaikeimmin työllistyivät ne, jotka olivat kokeneet työttömyyttä jo ennen yrittäjyyttä. Työttömäksi jäävien osuus alkoi kuitenkin vähetä 1990-luvun puolivälissä nousukauden mukana.

Yrittäjyyteen liittyy toiminnan loppumisen lisäksi se riski, että eläketurva saattaa huonontua entiseen palkansaajan tasoon verrattuna. Tämä todettiin myös tutkimuksen yrittäjillä ajanjaksolta 1989–97. Lopettaneiden keskimääräinen YEL-työtulo ja jatkavien yrittäjien osalta arvioitu työtulo ylsi vain noin kahteen kolmasosaan viimeisen TEL-työsuhteen eläkepalasta.

Jos pyritään siihen, että yrittäjät vähitellen oppivat nostamaan työtlonsa riittävän korkealle tasolle, tavoite toteutui varsin huonosti vuosina

1994–95 aloittaneilla yrittäjillä. Heidän YEL-työtulonsa oli keskimäärin pienempi kuin vuosina 1989–90 aloittaneiden, vaikka eläkeasioissa he olivat todennäköisesti näitä paremmin informoituja.

Yrittäjien eläketurvan arvioinnissa ei voi kuitenkaan sivuuttaa sitä, että se on sidoksissa yrittäjän tulotasoon. Vuosina 1989–90 aloittaneiden yrittäjien tulotaso oli toisena toimintavuonna alentunut aikaisempaan palkkatasoon verrattuna. Eniten oli laskenut niiden yrittäjien tulotaso, jotka sittemmin lopettivat toiminnan. Lopettaneiden naisten ansiotaso oli erityisen matala jatkaviin naisiin verrattuna. Jos yrittäjän verotetun tulon katsotaan heijastavan yrityksen tulosta, lopettaneiden naisten toiminnan kannattamattomuus näytti ilmeiseltä jo toisena yrittäjävuonna.

Toimintaa jatkavilla, sekä miehillä että naisilla, ja myös lopettaneilla miehillä toisen vuoden ansiotaso oli YEL-työtuloa suurempi. Sitä vastoin lopettaneiden naisten ansiotaso ei yltänyt edes YEL-työtulon tasolle. YEL-työryhmä on tuonut esille, että osa yrittäjistä on aidosti pienituloisia ja ettei heillä ole varaa maksaa suurempia vakuutusmaksuja vaarantamatta yritystoimintansa jatkuvuutta (STM:n työryhmämuistio 2001:10, 19). Eläketurvan heikentymisen riskin ottivat kuitenkin nekin yrittäjät, jotka jo toisena toimintavuonna selvästi menestyivät ammatissaan mutta joiden YEL-työtulon määrä jäi ansiotasoa alemmaksi ja myös alle keskimääräisen palkkatason.

KIRJALLISUUS

Aho S. ja Koski P. (1995) Yrittäjyyden rakennemuutos ja kasvualat. Työpoliittinen tutkimus nro 106. Työministeriö. Helsinki.

Ansiotasoindeksi 1988 (22.3.1989), 1989 (14.3. 1990), 1990 (8.3.1991), 1993 (25.1.1995), 1994 (12.2.1996), 1995 (26.2.1996). Tilastokeskus.

Blanchflower D. G. (2000) Self-employment in OECD-countries. NBER Working Paper Series. Working paper 7486. Cambridge, MA 2000.

Helsingin Sanomat 5.11.1999. Yrittäminen ei kiinnosta korkeasti koulutettuja suomalaisia.

Holm P. (2000) Yrittäjäksi ryhtymisen taloudelliset kannustimet. SY-keskustelualoitteita. Suomen Yrittäjät. Helsinki.

Hyrkkänen R. (1995) Yrittäjien eläketurva ja sukupolvenvaihdot. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1995:1. Helsinki.

Kangasharju A. (1999) Growth of the smallest: determinants of small firm growth during strong macroeconomic fluctuations. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen työpapereita N:o 21. Helsinki.

Kangasharju A. ja Pekkala S. (2000) Self-selected self-employed: The role of education in success. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen työpapereita N:o 38. Helsinki.

Kivimäki E. (1998) Uusien yritysten synty, kasvu ja työllisyysvaikutukset. Tutkimus Espoon, Kauniaisten, Kirkkonummen ja Siuntion alueelta vuosina 1994 ja 1995. Työpoliittinen tutkimus 195. Työministeriö. Helsinki.

Parkkinen H. (1999) Yrittäjyyden lopettamiseen vaikuttavat tekijät ja lopettaneiden yrittäjien työmarkkinasijoittuminen Suomessa vuosina 1988-1995. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen työpapereita N:o 23. Helsinki.

Parkkinen H. ja Volk R. (2000) Pienyrittäjien selviytyminen lamasta. Julkaisussa Kiander, Jaakko (toim.): 1990-luvun talouskriisi. Suomen Akatemian tutkimusohjelma: Laman pitkä varjo seminaari 13.4.2000. Valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen julkaisuja 27:4. Helsinki.

Parkkinen H. (2000 a) Yrittäjyydestä poistumisen toimialakohtainen tarkastelu Suomessa vuosina 1988–1995. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen työpapereita N:o 31. Helsinki.

Parkkinen H. (2000 b) Yrittäjyyden lopettaneiden tulokehitys. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen työpapereita N:o 35. Helsinki.

Rämälä H. (1999) Työttömästä yrittäjäksi Pohjolan Japanissa 1993-seurantatutkimus uusyrittäjän menestymisedellytyksistä ja yrittäjyyteen ohjaamisen työvoimapoliittisesta merkityksestä. Työpoliittinen Aikakauskirja 3-4/1999, 73–81.

Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2001:10. YEL-järjestelmän muutostarpeita ja YEL-työtulon käyttämistä yrittäjien sairausvakuutuslain mukaisen päivärahan perusteena selvittäneen (YEL) työryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

Sääski N. (1994) Starttirahayritysten selviytyminen. 1988–1992 aloittaneet yritykset. Työpoliittinen tutkimus 71. Työministeriö. Helsinki.

Toimialaluokitus (TOL) 1988. Tilastokeskus.

Toimialaluokitus (TOL) 1995. Tilastokeskus.

Tuominen E. ja Hyrkkänen R. (1998) Työurat ja eläketurva työyhteiskunnan murroksessa. Eläketurvakeskuksen raportteja 1998:12. Helsinki.

Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja 1990, Osa II, Eläketurvakeskus. Helsinki.

Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja 1998, Osa II, Eläketurvakeskus. Helsinki.

Työmarkkinat 1999:4. Työvoiman koulutus ja ammatit 1989–1997. Tilastokeskus.

af Ursin A. (1998) Finnish Entrepreneurship and the Recession of the 1990's: Some Preliminary Results. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen työpapereita N:o 14. Helsinki.

Uusitalo R. (1999) Homo entrepreneurs? VATT-keskustelualoite 205. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Helsinki.

VirtaCD 1987-1997. Tilastokeskus.

SISÄLTÖ

YKSILÖLLINEN ELÄKEVAKUUTUS LAKISÄÄTEISEN TURVAN RINNALLA

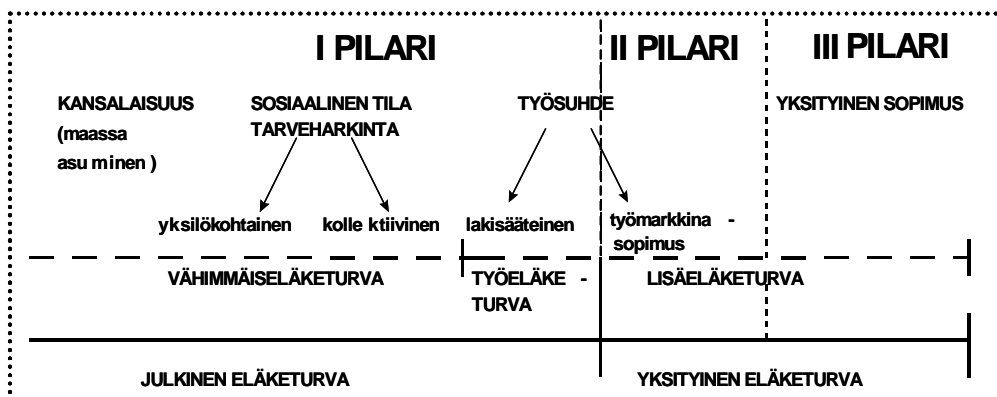
Marjukka Hietaniemi

Yksilöllinen eläkevakuutus eläketurvan kokonaisuudessa	205
Yksilöllisen eläkevakuutuksen yleisyys eri maissa	209
Haastattelututkimuksen tulokset	212
Artikkelin aineisto	212
Yksilöllisten eläkevakuutusten yleisyys	212
Vakuutetut työuran pituuden mukaan	215
Yksilöllisen eläkevakuutuksen tarkoitus	215
Alennettu eläkeikä yksilöllisessä eläkevakuutuksessa	217
Maksetut eläkevakuutusmaksut kuukaudessa	218
Syyt vapaaehtoisen vakuutuksen ottamiseen	220
Johtopäätöksiä	224
Haastattelukysymykset	227
Kirjallisuus	228

YKSILÖLLINEN ELÄKEVAKUUTUS ELÄKETURVAN KOKONAISUUDESSA

Tässä artikkelissa tarkastellaan henkilön itsensä lakisääteisen eläketurvan rinnalle ottamaa yksilöllistä eläkevakuutusta. Tavoitteena on selvittää haastatteluvastauksien perusteella, miksi ja ketkä suomalaiset ovat ottaneet yksilöllisiä eläkevakuutuksia. Eläkevakuutuksen yleisyyttä ja roolia tutkitaan henkilöiden työhistorian, koulutuksen, ansioiden ja muiden taustatekijöiden mukaan.

Kansainvälisessä tarkastelussa eläketurva jaetaan usein ns. kolmeen pilariin (ks. kuva 1). Ensimmäinen pilari on lakisääteistä, pakollista eläkevakuutusta, johon Suomessa kuuluvat kansan- ja työeläkkeet. Ne takaavat jokaiselle tietyn tasoisen peruseläketurvan. Toiseen pilariin kuuluu työnantajan järjestämä vapaaehtoinen tai työmarkkinoilla sovittava kollektiivinen lisäeläketurva. Kolmas pilari koostuu yksilön omista eläkejärjestelyistä, joiden avulla jokainen voi yksilöllisesti täydentää eläketurvaansa. Se, miten eläketurvan painopiste jakaantuu eri maissa näiden pilarien kesken, vaihtelee maasta toiseen.

Kuva 1. Eläketurvan jakautuminen julkiseen ja yksityiseen kolmen pilarin mallin mukaisesti (Vidlund 2000, 14).

Suomessa vuonna 1999 maksetuista eläkkeistä 95,6 % (81,6 mrd mk) oli lakisääteisiä. Toiseen pilariin kuuluvia työnantajakohtaisia eläkkeitä maksettiin 3,8 % (3,2 mrd mk) ja kolmannen pilarin yksilöllisiä eläkkeitä vain 0,6 % (0,5 mrd mk) kaikista eläkkeistä (Kiviniemi 2001, Vakuutusvalvontavirasto 2000). Toistaiseksi yksilöllisen eläketurvan merkitys Suomessa on siis hyvin pieni. Kansainvälisten vertailujen valossa Suomen eläkkeensaajien tulopaketissa yksityinen eläketurva (toinen ja kolmas pilari) on olematon moniin muihin maihin verrattuna (Mäkinen 2001). Yksi syy tähän voi olla Suomen lakisääteisen eläketurvan katottomuus eli se, että eläkettä karttuu koko työansioista ilman ylärajaa.

Aina ei kuitenkaan ole yksiselitteistä se, mihin pilariin etuus kuuluu. Esimerkiksi suomalaisen työeläkkeen kuuluminen ensimmäiseen pilariin ei aina ole ollut itsestään selvää. Suomen työeläke on kuitenkin perusturvaa, joka on työmarkkinaosapuolten sopimusten lisäksi vahvistettu ja säädelylailla, vaikka järjestelmä toimiikin hajautetusti yksityisten vakuutuslaitosten kautta. Myös silloin, kun työnantajan järjestämään lisäturvaan sisältyy yksilön omia vapaaehtoisia maksuja, järjestelmiä voi olla vaikea luokitella eri pilareihin tai ainakaan niitä ei voi tilastoissa selvästi erottaa toisistaan.

Suomen lakisääteinen eläke koostuu kansaneläkkeestä ja työeläkkeestä. Kansaneläke turvaa eläkkeensaajan vähimmäistoimeentulon silloin, kun työeläketurvaa ei ole tai se jää hyvin pieneksi. Lakisääteinen työeläke karttuu työsuhteen tai yrittäjätoiminnan perusteella. Lakisääteiseen työeläkkeeseen sisältyy turva sekä vanhuuden, työkyvyttömyyden että perheenhuoltajan kuoleman varalta. Lisäksi pitkään työttömänä olleet ikääntyneet työttömät voivat saada työttömyyseläkettä. Vanhuuseläke alkaa kertyä työnteosta 23 vuoden iästä lähtien, mutta työkyvyttömyyseläketurva on myös tätä nuoremmilla. Vanhuuseläkkeen voi aloittaa joustavasti varhennettuna yksityisellä puolella 60 vuoden iästä lähtien, jolloin eläkkeen määrä on työn lopettamiseen mennessä karttuneen eläkkeen suuruinen vähennettynä 0,4 prosentilla jokaista kuukautta kohden, jolta työntekijän eläkkeelle jäämisen ajankohta alittaa 65 vuoden iän. Eläkkeelle voi siirtyä joustavasti myös osa-aika-eläkkeen kautta, jolloin työntekijä alentaa työpanostaan ja saa tilalle eläkkeen, jonka määrä on puolet alentuneesta palkasta.

Työsuhteeseen liittyvä lisäeläketurva voi olla joko rekisteröityä tai vapaamuotoista. Rekisteröidyn lisäeläketurvan ehtoja säädellään laissa, jolloin sitä voidaan kutsua lakisääteiseksi, mutta sen järjestäminen on työnantajalle vapaaehtoista. Vuoden 2000 alusta lukien uusia rekisteröityjä lisäetujärjestelyjä ei voi enää perustaa. Vapaamuotoinen lisäeläketurva voi pitää sisällään samanlaisia etuuksia kuin rekisteröity ja se voi olla jär-

jestetty yrityksen omassa eläkesäätiössä, alan eläkekassassa tai ryhmä-eläkevakuutuksena henkivakuutusyhtiössä (Järvenoja & Saarinen 2001). Työnantajan kollektiivisen lisäeläkkeen maksut ovat pakollisten maksujen tavoin verovähennyskelpoisia, jos lisäeläkejärjestelyt täyttävät laissa määritellyt ehdot. Työnantajakohtaisilla lisäeläkejärjestelyillä pyritään mm. alentamaan eläkeikää, lyhentämään karttumisaikaa, kartuttamaan eläkettä lakisääteistä enemmän tai järjestämään pakollista eläketurvaa parempi perhe-eläketurva.

Yksittäinen henkilö voi säästää eläkepäiviään varten hyvin eri tavoin. Kolmanteen pilariin voidaan lukea kaikenlainen vapaamuotoinen säästäminen, jolla tuleva eläkkeensaaja varautuu eläkepäiviinsä, kuten oma asunto, säästäminen pankkitilille, vakuutuksiin tai sijoittaminen osakkeisiin. Osakesäästämisen ym. tarkoituksena voi säästäjällä itsellään olla eläkeajan toimeentulon turvaaminen, mutta kertyneet säästöt ovat kuitenkin koska tahansa ennen eläkeikää realisoitavissa. Kun halutaan tutkia varsinaista eläkesäästämistä, kaikkia pitkäaikaisia säästömuotoja ei voida tulkita eläkesäästöiksi.

Kun yksittäinen henkilö on eläkevakuutuksen kohteena, puhutaan yksilöllisestä eläkevakuutuksesta. Yksilöllisen eläkevakuutuksen tarkoituksena on varautua nimenomaan eläkeajan toimeentulon turvaamiseen. Siksi tässä työssä on keskitytty tarkastelemaan pelkästään yksilöllisen eläkevakuutuksen merkitystä. Eläkevakuutuksena pidetään sellaista vakuutusmuotoa, jossa korvausetuus maksetaan säännöllisesti toistuvina erinä, esimerkiksi kuukausittain, tietystä iästä alkaen tiettyyn pääteikään asti tai loppuelämän ajan. Tässä suhteessa eläkevakuutus poikkeaa säästöhenkivakuutuksesta, joka maksetaan kertakorvauksena. Henki- ja eläkevakuutukset eroavat toisistaan myös verokohtelun suhteen (Antila ym. 1999, 147).

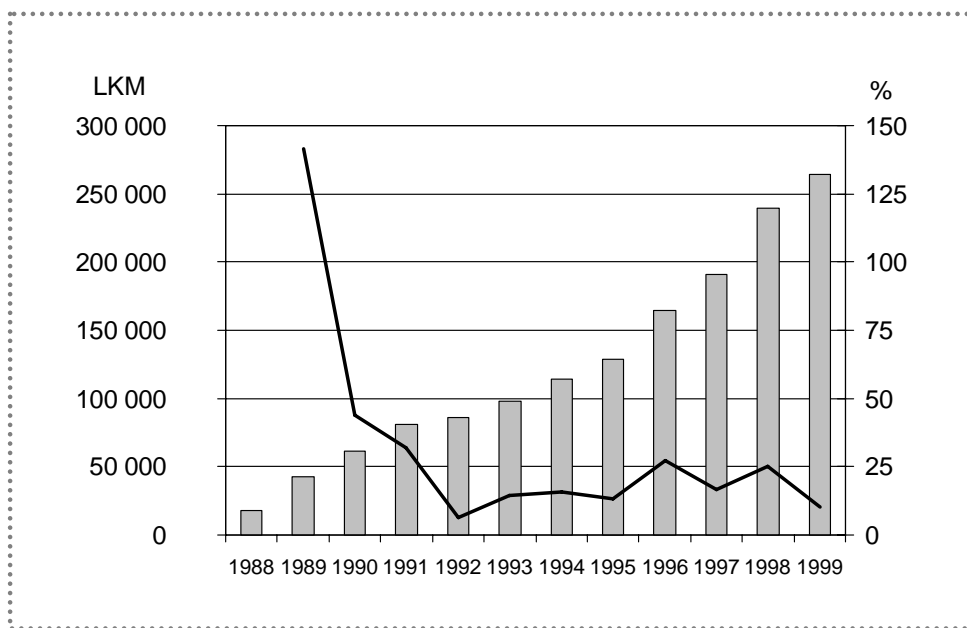
Verolaeissa säädellään yksilöllisten eläkevakuutusmaksujen verovähennysoikeutta. Verosäännökset ovat tältä osin muuttuneet useaan otteeseen (ks. mm. Ossa 1999). Verolaeissa eläkevakuutuksena pidetään sellaista vakuutusta, josta maksetaan eläkettä vähintään kaksi vuotta. Vähennyskelpoisuuden takaamiseksi eläkettä voi alkaa nostaa aikaisintaan 60-vuotiaana ja yksilöllisen eläkkeen määrä yhdessä muiden eläkkeiden kanssa saa olla enintään 60 % eläkkeen perusteena olevasta palkasta. Tämän haastattelututkimuksen aikaan ennen 24. kesäkuuta 1999 otetuissa vakuutuksissa eläkeikä on voinut olla 58 vuotta ja taso 66 %. Kertakorvauksellisen vakuutuksen maksut eivät ole vähennyskelpoisia. Maksuja voi vähentää enintään 50 000 markkaa vuodessa, jos vakuutettu on hankkinut todistuksen kokonaiseläkkeen määrästä ja kokonaiseläketurva jää

sallittuihin rajoihin. Ilman todistusta voi vähentää enintään 10 % ansiotulosta ja samalla enintään 15 000 markkaa vuodessa. Vakuutusmaksut voi tietyin edellytyksin vähentää myös puolisonsa puolesta. (Verolait 2001, VE 101, 96 §)

Yksilölliseen eläkesopimukseen voidaan liittää vanhuuseläketurvan lisäksi myös työkyvyttömyysturva ja turva kuoleman varalta. Eläkevakuutukset voivat koskea myös pelkästään muuta kuin vanhuuseläketurvaa, mutta tällaisia vakuutuksia on hyvin vähän. Esimerkiksi vuonna 1999 muun kuin vanhuuseläketurvan sisältäviä vakuutuksia oli vain 2 % vanhuuseläkevakuutusten lukumäärästä (Vakuutusyhtiöt, 1999).

Yksilöllinen eläkevakuutus on tyypillisesti kestoaltaan rajattu. Vuosina 1995–1998 myytyjen yksityishenkilöiden eläkevakuutusten eläkkeen kesto oli valtaosalla (66–78 %) vakuutuksen ottaneista 5–10 vuotta. Vuonna 1999 myytyissä eläkevakuutuksissa myös 2–5 vuotta kestävät eläkkeet olivat suosittuja. Yli 10 vuotta kestävien vakuutusten osuus oli vuonna 1999 myytyissä vakuutuksissa 4,3 %. (Vakuutusyhtiöiden keskusliitto)

Yksilöllistä eläkevakuutusta on ollut Suomessa jo runsaat sata vuotta (Antila ym. 1999). Sen kehitys viime vuosikymmenen aikana on nähtävissä alla olevasta kuvasta. Kahdeksankymmentäluvun loppupuolella yksilöllisten eläkevakuutusten lukumäärä kasvoi huomattavasti aikaisemmasta. Tuolloin vakuutusyhtiöt ilmeisesti löysivät yksilöllisen eläkevakuutuksen tuotteena ja ryhtyivät aktiivisemmin tarjoamaan sitä. Tuolloin myös henkivakuutusmaksujen vähäinen verovähennysoikeus poistui kokonaan. Kuvasta ilmenevät sekä yksilöllisten vanhuuseläkevakuutusten lukumäärät eri vuosina että vakuutusten lukumäärän vuosittainen muutosvauhti prosentteina. Lukumäärät kuvaavat yksilöllisten eläkevakuutusten lukumäärää suomalaisissa vakuutusyhtiöissä.

Kuva 2. Yksilöllisten vanhuuseläkevakuutusten lukumäärät (pylväät, vasen asteikko) ja vuosimuutokset (viiva, oikea asteikko) vuosina 1988–1999 (Vakuutusyhtiöt tilastot vuosilta 1988–1999).

Yksilöllisen eläkevakuutuksen yleisyys eri maissa

Lakisääteisen ja sen mukana myös yksilöllisen eläketurvan ratkaisut ovat erilaisia eri maissa. Mm. eläketurvan järjestämistapa, kattavuus tai taso voivat poiketa toisistaan. Erojen hahmottamista vaikeuttaa lisäksi tilastojen puute.

Eri maiden yksilöllisistä eläkevakuutuksista ei juurikaan ole käytettävissä tilastotietoja tai niitä ei aina voida tilastoissa erottaa henkivakuutuksista. Joissakin maissa, mm. Yhdysvalloissa tehdään survey-tutkimuksia aika ajoin, toisissa, mm. Saksassa, ei ole tehty niitäkään (Braun ym. 2000). Usein yksityisistä vakuutuksista tehdyt selvitykset sisältävät vain työsuhteeseen liittyviä toisen pilarin järjestelmiä tai sekä toista että kolmatta pilaria yhdessä, jolloin kolmannen pilarin eli yksilöllisen turvan tarkasteleminen erikseen ei ole mahdollista. Myös se, että kolmas pilari voidaan käsittää hyvinkin laajaksi, mukaan lukien työskentely eläkkeellä, vaikeuttaa vertailujen tekemistä.

Ruotsista saa tietoa yksilöllisistä eläkevakuutuksista lähinnä verotietojen perusteella. Naapurimaahan verrattuna Suomessa on vähän yksilöllisen eläkevakuutuksen ottaneita. Ruotsissa noin kolmanneksella 18–64-vuotiaista on eläkevakuutus. Siellä tosin varsinaisia eläkesäästämisvaihtoehtojakin on runsaammin kuin Suomessa. Ruotsissa voi säästää eläkettä varten esimerkiksi pankeissa ilman vakuutuselementtiä (Konsumentverket 2000). Juuri toteutettu eläkeuudistus on edelleen lisännyt vakuutetun vapautta päättää eläketurvansa sijoittamisesta. Vakuutettu voi päättää, mihin 2,5 prosenttiyksikköä hänen tuloperusteisen vanhuuseläkkeensä kokonaismaksusta sijoitetaan. Koko maksu on 18,5 %. Tämä sijoituseläke on osa lakisääteistä turvaa (Laitinen-Kuikka & Bach 1999).

Ruotsissa on huomattavasti eroa eläkesäästämisessä myös sukupuolten välillä: 34 % naisista ja 26 % miehistä on eläkesäästäjiä (Konsumentverket 2000). Ruotsissa kuukausittaiset vakuutusmaksut ovat huomattavasti pienempiä kuin Suomessa. Vanhimpienkin ikäluokkien maksut jäävät keskimäärin alle 1000 kruunun kuukaudessa, puolet miehistä säästää alle 350 kruunua ja puolet naisista alle 300 kruunua kuukaudessa (Konsumentverket 2000). Ruotsissa myös yksilöllisten eläkevakuutusmaksujen verovähennysoikeus on pienempi: maksuja voi vuosittain vähentää puolet perusmäärästä, eli vuonna 2001 maksimivähennys on 18 450 kruunua. Siellä tosin voidaan siirtää maksuja vähennettäväksi seuraavalle vuodelle vähennyksen maksimirajoissa, jos kaikkia maksuja ei voi tiettynä vuonna vähentää. (Ossa 1999, 126–127, Konsumentverket 2000)

Isossa-Britanniassa yksityiset ja yksilölliset eläkesäästömuodot ovat yleisiä. Varsinkin vuoden 1988 jälkeen yksityinen eläkesäästäminen on lisääntynyt, kun maassa tuli mahdollisuus korvata lakisääteinen eläketurva työnantajakohtaisilla ja henkilökohtaisilla eläkkeillä (Personal Pensions). Sitä ennen lähes kaikki yksityinen eläkesäästäminen oli työnantajakohtaisia järjestelyjä (Johnson & Tanner 1998). Eläkesäästäjä voi maksaa maksuja joko työnantajan lakisääteistä korvaavaan järjestelmään tai kokonaan omaansa. Lisäksi on olemassa vapaaehtoisia eläkejärjestelyjä, joilla voidaan maksaa ylimääräistä maksua työnantajan järjestelmään tai aivan omavalintaiseen vakuutukseen. Huhtikuussa 2001 tuli mahdolliseksi hankkia lisäksi ns. osuuseläke (stakeholder pension), jonka tarkoituksena on entisestään lisätä eläkesäästämistä ja yksilöllistä vastuuta eläketurvan järjestämisessä. Osuuseläke on yksilöllinen ja vapaaehtoinen lisäeläke, joka on aikaisempia henkilökohtaisia säästömuotoja joustavampi, vakkaampi ja säädellympi (Vidlund 2001).

Isossa-Britanniassa lakisääteisen korvaavaan yksityiseen eläkevakuutukseen kuului noin 51 % 20–59-vuotiaista 1990-luvun puolivälissä.

Heistä 19 prosenttiyksikköä on valinnut henkilökohtaisen eläkkeen. Miehet ovat valinneet henkilökohtaisen eläkkeen useammin kuin naiset, mikä johtuneen miesten korkeammasta tulotasosta: naisten ei Isossa-Britanniassa välttämättä kannata siirtyä lakisääteisestä järjestelmästä pois (Ginn & Arber 2000). Isossa-Britanniassa tämä mahdollisuus korvata lakisääteinen eläke, turvallinen lainsäädäntökehikko ja alhaisemmat valtion eläkkeet ovat johtaneet runsaampaan yksityiseen säästämiseen ja yksityisen eläketurvan paljon suurempaan osuuteen koko eläketurvasta kuin monissa muissa Euroopan maissa (Johnson & Tanner 1998).

Myös Yhdysvalloissa on erilaisia järjestelyjä, joilla työntekijä voi vapaaehtoisesti osallistua työnantajan tukemaan eläkejärjestelyyn. Tyypillisesti työnantaja tulee vastaan maksuissa, toisin sanoen maksaa jonkin verran lisää vakuutetun itse maksamaan vakuutusmaksuun. Työnantajan järjestämiin vapaaehtoiisiin eläkejärjestelyihin (401(k), TSP) osallistutaan huomattavasti useammin (67 % ja 79 % vastaavasti) kuin kokonaan yksilölliseen eläkesäästämiseen (IRA), johon osallistui vain 8 % henkilöistä vuonna 1993. Vähäinen osallistuminen yksilölliseen eläkesäästämiseen johtuneen siitä, että työnantajakohtaisiin järjestelyihin osallistutaan jo kattavasti, eikä IRA:n verovähennyseduista pääse osalliseksi, jos on mukana työnantajan järjestämässä eläkejärjestelyssä. Yhdysvalloissa miehet säästävät enemmän kuin naiset, mutta miehet ja naiset säästävät lähes yhtä aktiivisesti, jos tulot vakioidaan. Tulojen ja iän mukaan osallistuminen kaikkiin vapaaehtoiisiin järjestelyihin nousee (Springstead & Wilson 2000).

Saksan eläkeuudistuksessa yksityistä eläkesäästämistä pyritään lisäämään. Tarkoitus on tiettyinä siirtymäaikana alentaa lakisääteisen eläketurvan tasoa neljä prosenttiyksikköä. Sitä voi korvata säästämällä eläkettä vapaaehtoisesti vastaavan määrän joko täysin yksilöllisesti tai työnantajan järjestämänä. Valtio tukee tätä eläkesäästämistä verotuksen kautta (Laitinen-Kuikka 2001). Saksalaiset eivät tutkimusten mukaan vielä varaudu riittävästi eläkepäiviinsä yksilöllisten eläkevakuutusten avulla (Braun ym. 2000).

Haastattelututkimuksen tulokset

Artikkelin aineisto

Tutkimuksen pohjana on Tilastokeskuksen työvoimatutkimuksen yhteydessä tehty puhelinhaastattelututkimus, jossa haastatelluilta useiden muiden kysymysten ohessa kysyttiin: Onko teillä yksityinen (ei-lakisääteinen) eläkevakuutus, josta itse maksatte tai perheenne jäsen maksaa vakuutusmaksut? Kysymykseen myöntävästi vastanneet ovat tämän artikkelin yksilöllisen eläkevakuutuksen ottaneiden tutkimusjoukko. Yksilölliseen eläkevakuutukseen liittyvät kysymykset ovat artikkelin liitteenä.

Haastattelujoukko koostui 4914:stä iältään 15–64-vuotiaasta henkilöstä, joista 322 vastasi yksilöllistä eläketurvaa koskeviin kysymyksiin. Näistä yhdeksän nautti jo yksilöllistä eläkettänsä. Haastattelu tehtiin vuonna 1999. Haastattelukysymysten lisäksi on käytetty myös työvoimatutkimuksen ja työssäkäyntitilaston tietoja sekä haastateltujen verotustietoja vuosilta 1991–1997. Haastattelujoukko on painotettu siten, että se edustaa Suomen 15–64-vuotiaista väestöä. Analyysissä on tarkasteltu vain sellaisia osajoukkoja, joissa on vähintään 20 tapausta.

Myöhemmin puhuttaessa vakuutetuista mukana ovat vain henkilöt, joilla vakuutus oli voimassa vuonna 1999. Kun tarkastellaan yksilöllisen vakuutuksen ottamisen syitä, myös yksilöllisellä eläkkeellä olevat ovat tarkastelussa mukana.

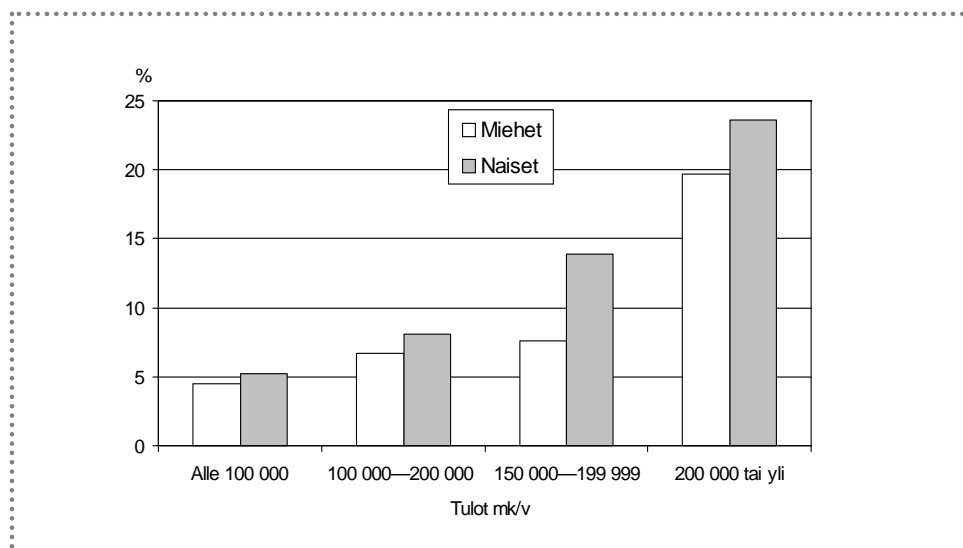
Yksilöllisten eläkevakuutusten yleisyys

Vakuutuksenottajan itsensä tai puolison maksama yksilöllinen eläkevakuutus oli vuonna 1999 haastattelututkimuksen mukaan 7,6 %:lla Suomen 20–64-vuotiaasta väestöstä. Jos myös yksilöllistä eläkettänsä saavat lasjetaan mukaan, on tässä ikäryhmässä 7,8 %:lla eläkevakuutuksia joko eläkkeen tai vakuutuksen muodossa. Sukupuolten välillä ei eläkesäästämisessä ole juurikaan eroja: 7,7 %:lla miehistä on vakuutuksia ja naisista 7,5 %:lla. Vakuutusyhtiöiden keskusliiton tutkimuksen mukaan puolison maksamia eläkevakuutuksia on runsaalla 10 %:lla vakuutuksenottajista,

samoin työntajan ottamia vakuutuksia (Vakuutustutkimus 2000). Alle 150 000 markkaa vuodessa ansainneissa tuloluokissa naiset ovat enemmistönä, kun taas miehet ovat enemmistönä yli 150 000 markkaa ansainneissa. Jos kuitenkin tilannetta katsotaan suhteutettuna eri tuloluokissa olevien henkilöiden lukumäärään (kuva 3), naiset ovat kaikissa tuloluokissa innokkaampia vakuutuksenottajia.

Taulukko 1. Vakuutetut vastaavasta väestöstä.

	Vakuutetut % vastaavasta väestöstä	Lukumäärä
Vakuutetut 20–64-v.	7,6	313
Ikä		
20–29	2,8	23
30–34	7,2	37
35–39	8,4	44
40–44	10,9	54
45–49	10,5	60
50–54	12,1	65
55–64	4,1	30
Koulutustaso		
Perusaste	4,9	53
Keskiaste	7,8	176
Korkea-aste	11,4	84
Ammattiasema		
Palkansaajat	7,1	184
Ylempi toimihenkilö	11,4	73
Alempi toimihenkilö	6,8	71
Työntekijä	4,0	40
Kaikki yrittäjät	24,4	93
Muut	3,2	36
Tulotaso mk/v		
alle 100 000	4,9	99
100 000–149 999	7,5	90
150 000–199 999	9,6	50
200 000 tai yli	20,6	74

Kuva 3. Vakuutetut tuloluokittain sukupuolen mukaan.

Kaikilla yrittäjillä (mukaan lukien myös maatalousyrittäjät ja avustavat perheenjäsenet) on odotetusti enemmän yksilöllisiä eläkevakuutuksia kuin muilla. Kaikista yrittäjistä lähes neljännes on hankkinut itselleen yksilöllisen eläkevakuutuksen. Kaikista yrittäjistä miehet ovat innokkaampia vakuutuksenottajia kuin naiset. Kaikista miesyrittäjistä 26 % ja naisyrittäjistä 20,3 % on ottanut eläkevakuutuksen. Palkansaajista toimihenkilöt ovat innokkaampia vakuutuksenottajia: heistä 8,4 % on ottanut eläkevakuutuksen. Työntekijät sen sijaan ottavat eläkevakuutuksia harvemmin: kaikista työntekijöistä vakuutuksenottajia on vain 4 %.

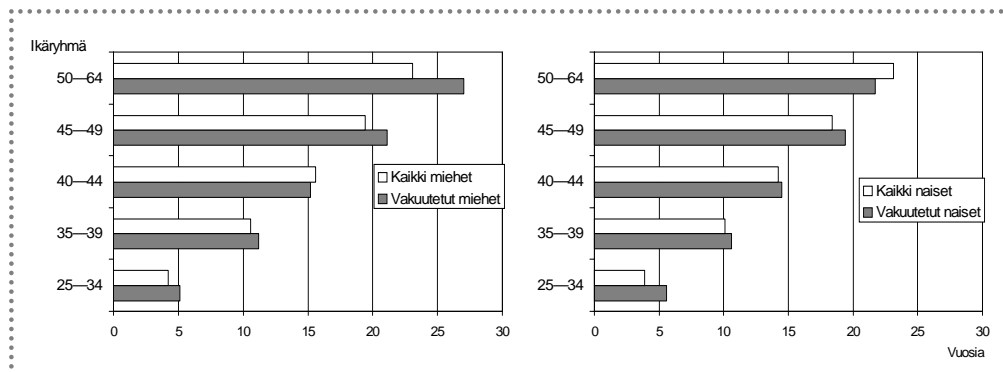
Yksilöllisen eläkevakuutuksen ottaneista suurin osa on 40–54-vuotiaita. Vakuutusyhtiöiden keskusliiton laskelmien mukaan nuorten uusien vakuutuksenottajien lukumäärä on muutaman viime vuoden aikana ollut nousussa, kun taas vanhempien osuus uusista vakuutuksenottajista on laskenut (Vakuutusyhtiöiden keskusliiton laskelmia 2000).

Vakuutuksenottajien tulot ovat kaikissa eri sosioekonomisissa luokissa suuremmat kuin tulot keskimäärin vuoden 1997 verotietojen perusteella. Keskimäärin vakuutettujen palkansaajien tulot olivat 28 %, maatalousyrittäjien 34 % ja yrittäjien 63 % suuremmat kuin vastaavissa ryhmissä. Vakuutuksen ottaneilla palkansaajilla ja erityisesti yrittäjillä pääomatulojen osuus tuloista oli suurempi kuin keskimäärin. Vakuutuksenottajista huomattavasti suurempi osuus on korkea-asteen koulutuksen saanutta kuin väestöstä keskimäärin.

Vakuutetut työuran pituuden mukaan

Vakuutetuista 82,7 % oli vuoden 1997 loppuun mennessä ollut työssä yli kolme neljännestä mahdollisesta työeläkettä kartuttavasta työurastaan 23 ikävuoden jälkeen. Vakuutetuilla miehillä on yleensä enemmän työvuosia kuin ikäluokissa keskimäärin (kuva 4). Vakuutettujen miesten työeläkettä kartuttanut työura oli keskimäärin 1,5 vuotta pidempi kuin miehillä keskimäärin. Vakuutetuilla naisilla työura oli 0,9 vuotta pidempi kuin naisilla keskimäärin. Ikääntyneiden naisten ryhmä erottuu muista ikäryhmistä (kuva 5). Vakuutetuilla naisilla on tässä ikäryhmässä lyhyempi työura kuin keskimäärin, vaikka erot eivät muissakaan ikäryhmissä ole suuret.

Ikäryhmät alkavat 25 ikävuodesta sen vuoksi, että vuonna 1999 haastatteluhetkellä 25-vuotiaat olivat nuorimpia, joilla voi olla eläkettä kartuttanutta työuraa vuonna 1997, jolta vuodelta työeläkkeen karttumatiemat ovat olleet tätä tutkimusta tehdessä selvillä.

Kuva 4. Miesten työvuosien määrä ikäryhmittäin.

Kuva 5. Naisten työvuosien määrä ikäryhmittäin.

Yksilöllisen eläkevakuutuksen tarkoitus

Yksilöllisellä eläkevakuutuksella voidaan hakea joustoa lakisääteiseen eläketurvaan tai paikata lakisääteisen eläketurvan tasoa. Haastatelluilta kysyttiin, oliko heidän yksityisen eläkevakuutuksensa tarkoituksena eläketurvan tason nosto, eläkeiän alentaminen vai jokin muu syy. Vastauksista ilmeni, että eläketurvan tason nosto on vakuutuksen tarkoituksena yleis-

semmin kuin eläkeiän alentaminen. Kun eläkeiän alentamisen on ilmoittanut tarkoitukseksi vajaan 39 % vakuutetuista, eläketurvan tason nosto on ollut tarkoituksena 63 %:lla vakuutetuista. Runsas 8 % vakuutetuista on ottanut vakuutuksensa mielessään kumpikin tarkoitus.

Taulukko 2. Yksilöllisen eläkevakuutuksen tarkoitus ammattiaseman mukaan.

Tarkoitus	Tason parantaminen	Eläkeiän alentaminen	Muu tavoite
Ammattiasema	%	%	%
Palkansaajat	56,2	46,2	7,0
Kaikki yrittäjät	67,2	34,2	3,2
Muut	82,9	16,2	5,3

Haastateltujen ilmoittamia muitakin tavoitteita voidaan osittain tulkita tason parantamiseksi. Haastateltu on ottanut vapaaehtoisen vakuutuksen mm. siksi, että hän on tuntenut epävarmuutta eläketurvasta ja tulevaisuudesta. Tavoitteena on ollut myös turvata vanhuus sekä ”parantaa kotiäidin olematonta eläketurvaa”. Toisaalta verotuksen keventäminen ja sijoittaminen olivat joillekin tavoitteita sinänsä.

Myös vuonna 1998 toteutetussa suppeassa puhelinhaastattelussa (Antti-Roiko 2000) todettiin, että eläkkeen tason parantaminen oli jonkin verran tärkeämpää kuin eläkeiän alentaminen. Samoin vuonna 1997 toteutetussa haastattelututkimuksessa tason parantaminen oli tärkeämpää kuin eläkeiän alentaminen, jos tulkitaan, että halu turvata tulevaisuus (20 %) ja halu saada enemmän eläkettä (16 %) liittyvät tason parantamiseen (Otantatutkimus 1997). Kyseisessä tutkimuksessa 25 % vakuutuksen ottaneista halusi päästä aikaisemmin eläkkeelle.

Vakuutus sopimuksissa on usein alennettu eläkeikä. Tämän ei kuitenkaan tarvitse olla ristiriidassa sen kanssa, että eläkevakuutuksen tarkoituksena on useammin tason parantaminen. Vakuutushetkellä voi olla mielekästä varmuuden vuoksi valita alhainen eläkeikä, koska sitä voi myöhemmin muuttaa.

Työeläkevakuuttajat TELA:n teettämässä haastattelututkimuksessa peräti 74 % suomalaisista oli halukkaampi säilyttämään nykyisen eläketurvan tason ja maksamaan mieluummin enemmän sen säilyttämiseksi kuin

leikkaamaan etuuksia (Suomen Gallup 1998). Myös Yhdysvalloissa vastaavassa kyselyssä 63 % oli valmis maksamaan enemmän etuuksista kuin pienentämään etuuksia (Yakoboski 1999). Ranskassa, Saksassa, Italiassa ja Espanjassa tehdyssä haastattelussa yli puolet ranskalaisista, saksalaisista ja espanjalaisista haluaisi säilyttää nykyiset etuudet, ja huomattavasti suurempi osa kaikissa näissä maissa oli niitä, jotka halusivat joko ylläpitää nykyisen tilanteen tai parantaa eläketurvaa ja maksaa lisää siitä. Erityisesti Espanjassa oltiin halukkaita maksamaan lisää. Espanjassa myös ensimmäisen pilarin turva muodosti suuremman osan eläketurvasta kuin muissa tutkituissa maissa ja kolmas pilari pienimmän (Boeri ym. 2001). Etuuksien säilyttämisestä ja parantamisesta ollaan siis yleisesti valmiita maksamaan.

Alennettu eläkeikä yksilöllisessä eläkevakuutuksessa

Vakuutuksen alennettu eläkeikä on 58 vuotta 60,6 %:lla niistä vakuutetuista, jotka ovat alennetun eläkeikänsä ilmoittaneet. Ikä selittyy verotuskäytännöstä. Jotta eläkevakuutuksen vakuutusmaksut olisivat täysimääräisesti vähennyskelpoisia, eläkeikä ei ole 90-luvulla saanut alittaa 58 vuotta. Seuraavaksi yleisin alennettu eläkeikä on 60 vuotta (11,4 %:lla) ja kolmanneksi yleisin 55 vuotta (10,7 %:lla).

Uusissa, 23. kesäkuuta 1999 jälkeen otettavissa eläkevakuutuksissa verovähennysoikeuden saamiseksi eläkeiän on oltava vähintään 60 vuotta. Tämä vaikuttanee jatkossa uusien eläkevakuutusten eläkeikiin. Vakuutusyhtiöiden keskusliiton tilastojen mukaan vuonna 1999 otetuissa uusissa vakuutuksissa eläkeikä on ollut jo suuremmalla osalla 60 vuotta kuin 58 vuotta.

TELA:n teettämässä haastattelussa kysyttiin mielipiteitä sopivasta eläkeiästä. Keskiarvoksi saatiin 60 vuotta (Suomen Gallup 2000). Otantatutkimuksen vuonna 1997 tekemässä haastattelututkimuksessa saatiin tulokseksi, että suomalaiset haluavat siirtyä eläkkeelle keskimäärin 61-vuotiaana (Otantatutkimus 1997).

Niistä vakuutuksenottajista, joilla tarkoituksena oli eläkeiän alentaminen, 57 % oli ottanut selvää, miten alentaminen vaikuttaa omaan lakisääteiseen eläketurvaan. Lakisääteistä eläkeikää aikaisemmin yksilölliselle eläkkeelle siirtyvä saa aikanaan lakisääteistä eläkettä vain sen määrän, joka työnteon lopettamiseen mennessä on karttunut. Tällöin lakisääteinen eläke jää pysyvästi alhaisemmaksi kuin työskentelemällä lakisääteiseen

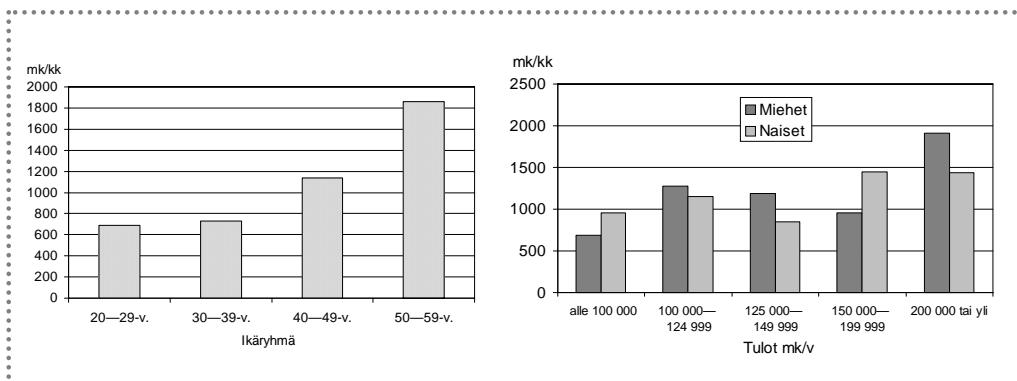
vanhuuseläkeikään asti. Jos henkilö ottaa lakisääteisen vanhuuseläkkeensä varhennettuna 60–64 vuoden iästä, karttunut eläke alenee lisäksi sitä enemmän, mitä varhemmin henkilö siirtyy eläkkeelle.

Maksetut eläkevakuutusmaksut kuukaudessa

Yksilöllisen eläkevakuutuksen maksuja maksettiin keskimäärin 1 200 markkaa kuukaudessa. Miehet maksoivat maksuja keskimäärin 1 292 mk ja naiset 1 107 mk kuukaudessa.

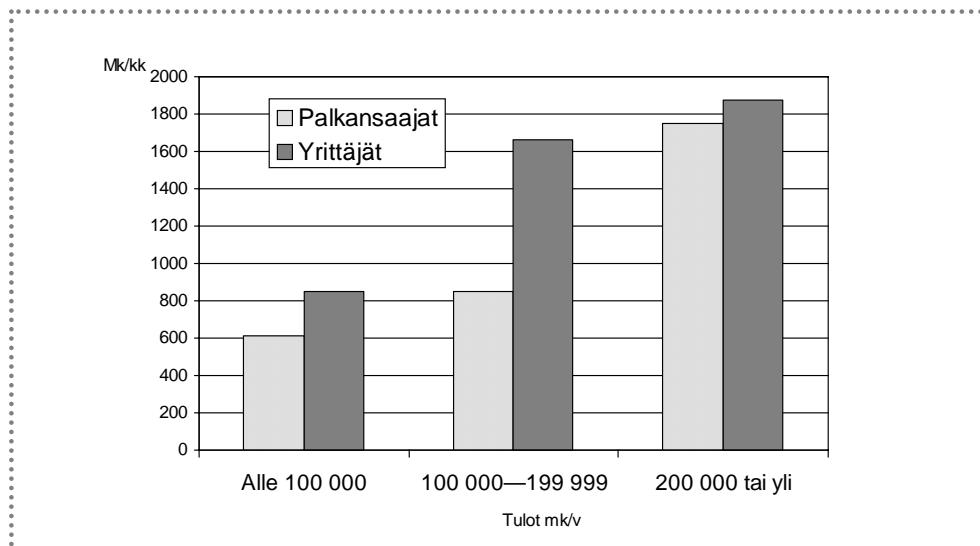
Palkansaajien keskimääräinen maksu oli 1 045 mk/kk, kun kaikkien yrittäjien maksu oli 1 431 mk/kk, eli yrittäjät maksoivat vakuutusmaksuja keskimäärin 386 markkaa enemmän kuin palkansaajat. Noin 64 %:lla vakuutusmaksunottajista maksut olivat alle 1 500 mk/kk.

Ikä myötä maksut nousevat (kuva 6). Kuukausittaisten vakuutusmaksujen määrä nousee myös tulojen mukaan (kuva 7). Alhaisilla tulotasoilla naiset maksavat (tai naisten puolesta maksetaan) enemmän vakuutusmaksuja kuin samantuloiset miehet. Korkeammilla tulotasoilla taas miehet maksavat naisia enemmän vakuutusmaksuja.

Kuva 6. Maksut ikäryhmän mukaan. Kuva 7. Maksut tuloluokittain ja sukupuolen mukaan.

Keskimääräisen maksun nouseminen tulojen mukaan näkyy selvemmin, kun tarkastellaan sekä miehiä että naisia yhdessä (kuva 8). Yrittäjien (maatalousyrittäjät ja avustavat perheenjäsenet eivät mukana) ja palkansaajien ero kapenee vasta korkeilla tulotasoilla. Tuloiksi on tässä laskettu veronalaiset ansio- ja pääomatulot.

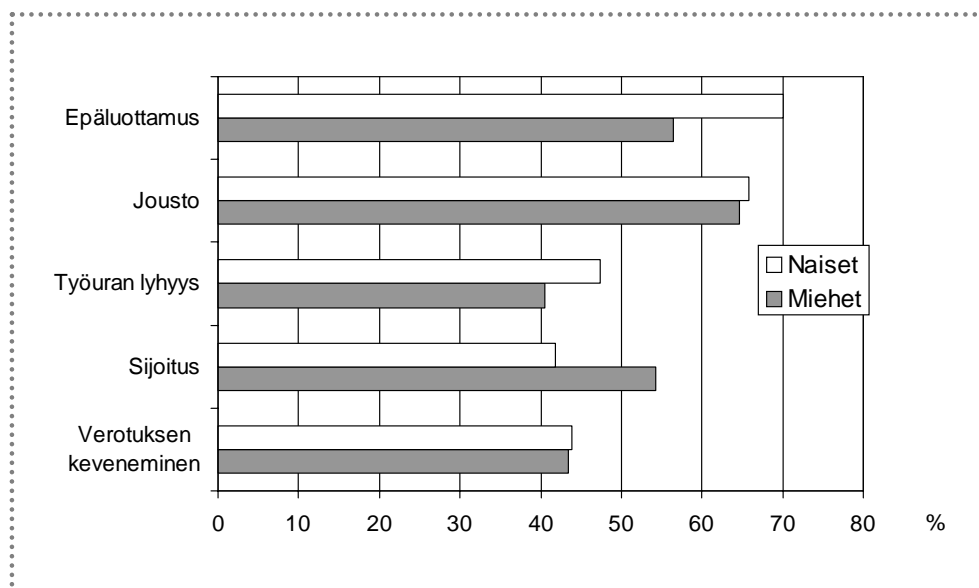
Kuva 8. Maksut keskimäärin mk/kk tulojen ja ammattiaseman mukaan.

Yrittäjät säästävät vapaaehtoiisiin eläkevakuutuksiin 100 000–200 000 markan vuosituloilla paljon verrattuna suurempituloisiin yrittäjiin. Korkeimmassa tuloluokassa näillä yrittäjillä on kuitenkin runsaasti pääomatuloja. Tällöin mahdollisesti myös heidän sijoituksensa ovat hajautuneet useisiin eri kohteisiin, jolloin vapaaehtoinen eläkevakuutus on vain yksi muiden joukossa.

Verohallituksen tilastojen mukaan yksilöllisiä eläkevakuutusmaksuja on vähentänyt vuoden 1998 verotuksessa noin 126 000 henkilöä (Verohallinto 2000). Vähennysoikeuttaan on siis käyttänyt vain noin puolet vakuutuksenottajista, joita vuonna 1998 oli 239 340. Vakuutustutkimuksen mukaan heistä runsaalla 10 %:lla on työnantajan ottama yksilöllinen eläkevakuutus, jolloin vähennysoikeutta ei ole välttämättä käytetty henkilökohtaisessa verotuksessa. Tilastokeskuksen tutkimuksen mukaan vuonna 1998 noin 114 000 kotitaloudessa oli yksilöllinen eläkevakuutus (Säylä 2000). Tämä merkinnee sitä, että perheessä usein vain yksi vähentää eläkevakuutusmaksut verotuksessaan. Usein eläkevakuutus lienee siis kummallakin aviopuolisolla.

Syyt vapaaehtoisen vakuutuksen ottamiseen

Yksilöllisen eläkevakuutuksen ottaneilta kysyttiin syitä vakuutuksen ottamiseen. Haastatelluille esitettiin viisi syytä ottaa vakuutus, ja niistä heidän piti valita, oliko syy erittäin tärkeä, melko tärkeä, vähän tärkeä vai ei lainkaan tärkeä. Syyt olivat verotuksen keventäminen, eläkevakuutuksen edullisuus sijoituksena, oman lakisääteisen eläketurvan heikkous työuran lyhyiden vuoksi, yksityisen eläkevakuutuksen joustavuus lakisääteistä paremmin elämäntilanteen mukaan ja uskonpuute lakisääteisen eläkejärjestelmän etuuksien säilymiseen nykyisellään. Täsmälliset kysymykset ovat artikkelin lopussa. Yksilöllisen eläkevakuutuksen hankkimisen tärkeimmät syyt (syy erittäin tärkeä tai melko tärkeä) ovat se, että yksilöllinen eläkevakuutus joustaa lakisääteistä paremmin ja se, että ei uskota lakisääteisen eläkejärjestelmän etuuksien säilyvän nykyisellään (kuva 9).

Kuva 9. Eläkevakuutuksen ottamisen syyt tärkeitä sukupuolen mukaan.

Taulukko 3. Vakuutuksen ottamiseen erittäin tai melko tärkeät syyt, osuus vakuutetuista %.

Syy erittäin tai melko tärkeä	Verotus kevenee %	Sijoitus %	Työuran lyhyys %	Jousto %	Epäluottamus %
Kaikki	43,7	48,0	44,0	65,2	63,3
Sukupuoli					
Mies	43,5	54,2	40,5	64,6	56,4
Nainen	43,9	41,9	47,4	65,8	70,1
Ikä					
20–29	37,5	64,8	32,6	59,8	87,8
30–34	38,2	40,5	40,9	65,8	62,2
35–39	54,7	59,4	42,1	68,1	80,3
40–44	41,0	44,5	46,2	71,7	66,2
45–49	43,9	59,4	48,8	70,4	52,7
50–54	46,7	38,4	39,4	58,4	59,0
55–64	37,2	35,7	54,3	57,6	48,0
Koulutus					
Perusaste	37,8	47,1	48,8	60,5	56,2
Keskiaste	46,8	51,4	46,0	71,1	68,4
Korkea-aste	40,9	41,5	36,6	55,8	56,8
Ammattiasema					
Palkansaajat	42,0	47,5	36,1	63,7	64,3
Kaikki yrittäjät	49,1	50,2	45,7	66,6	63,2
Muut	39,5	45,9	73,7	68,8	58,8
Tulot					
alle 100 000	42,9	53,2	69,6	63,6	72,1
100 000–149 999	43,0	44,0	36,4	70,6	62,2
150 000–199 999	37,5	39,5	31,5	59,1	57,1
200 000 tai yli	49,6	51,8	27,2	64,5	56,7

Verotuksen keventäminen

Verotuksen keventäminen oli vakuutuksen ottamisen syynä vähiten tärkeä. Miesten ja naisten välillä ei tässä vaihtoehdossa ollut merkittäviä eroja. Miesten joukossa tosin oli enemmän niitä, joille verotuksen keventäminen ei ollut lainkaan tärkeätä, mutta toisaalta miehille tämä syy oli hieman useammin erittäin tärkeä kuin naisille. Verotuksen keventämistä erittäin tärkeänä syynä pitäviä oli eniten 45–49-vuotiaissa (17,1 %). Vakuutetuista 30 % ei pitänyt verotuksen keventämistä lainkaan tärkeänä syynä vakuutuksen ottamiselle.

Yli puolet vakuutetuista yrittäjistä piti verotuksen keventämistä erittäin tai melko tärkeänä syynä (51,6 %). Verotuksen keventäminen oli erit-

täin tärkeää tai melko tärkeää erityisesti keskiasteen ja ylemmän korkea-asteen koulutuksen saaneille vakuutuksenottajille verrattuna muuntasoi-sen koulutuksen saaneisiin. Heistäkin kuitenkin vain vajaa puolet (46,8 ja 47,6 %) piti verotuksen keventämistä tärkeänä syynä eläkevakuutuksel-leen. Keskiasteen tutkinnon suorittaneista yrittäjille tämä syy oli tärkeämpi kuin muille.

Verotuksen keventäminen oli tärkeämpää suurempituloisille. Yli 200 000 vuodessa vuonna 1997 ansainneista vakuutuksenottajista noin puolet (49,6 %) piti verotuksen keventämistä erittäin tai melko tärkeänä syynä. Alle 200 000 ansainneista vakuutetuista verotuksen keventämistä tärkeänä syynä piti 41,9 %.

Sijoitus

Sijoittaminen oli hieman tärkeämpi syy ottaa eläkevakuutus kuin verotuk-sen keventäminen. Nuoret ovat hanakampia pitämään eläkevakuutusta sijoituksena. Alle 30-vuotiaista 64,8 % pitää sijoittamista erittäin tai melko tärkeänä syynä ottaa vakuutus, kun yli 50-vuotiaista enää 37,5 % pitää eläkevakuutuksen sijoituselementtiä tärkeänä. Eri ammattiryhmistä sijoi-tusta vakuutuksenottamisessa tärkeimpänä pitivät yrittäjät (54 %).

Sijoitusominaisuus oli tärkeintä vakuutetuille, jotka ansaitsivat vuo-den 1997 verotietojen mukaan yli 200 000 mk vuodessa ja toisaalta alle 100 000 mk vuodessa ansainneille. Runsas kolmasosa kaikista vakuute-tuista yrittäjistä lukeutuu tähän viimeksi mainittuun ryhmään.

Työuran lyhyys

Vapaaehtoisen yksilöllisen eläkevakuutuksen hankkiminen siksi, että laki-sääteinen eläketurva on jäänyt heikoksi työuran lyhyiden vuoksi, on ollut erittäin tai melko tärkeä syy 44 %:lle vakuutuksenottajista. Naisille tämä syy on ollut useammin tärkeä kuin miehille. Vuonna 1999 iältään yli 55-vuotiaille vakuutuksen ottaminen työuran lyhyiden vuoksi on ollut tär-keämpää kuin muille ikäryhmille.

Työuran lyhyys ei ole ollut tärkeä syy ylemmän korkea-asteen suorit-taneille. Vain 22,4 % ylemmän korkea-asteen koulutetuista on pitänyt va-kuutuksen ottamista työuran lyhyiden vuoksi tärkeänä. Tutkimustulosten mukaan korkea-asteen koulutuksen saaneiden työura on valmistumisen

jälkeen tiivis eikä paikkaamisen tarvetta katkosten vuoksi ole (Tuominen 2000).

Työuran lyhyys ei ole ollut erityisen tärkeää myöskään palkansaajille eikä yrittäjille maatalousyrittäjiä lukuun ottamatta. Muille ryhmille, kuten työttömille, opiskelijoille sekä kotona oleville, työuran lyhyys on ollut tärkeä syy.

Selvää lienee, että mitä lyhyempi eläkettä kartuttava työura henkilöllä on ollut, sitä todennäköisemmin työuran lyhyys on ollut tärkeä syy ottaa vakuutus. Henkilöistä, jotka olivat työskennelleet alle 75 % mahdollisesta työurastaan, 74,8 % piti tätä tärkeänä syynä. Sen sijaan niistä, jotka olivat olleet työssä vähintään 75 % mahdollisesta työurastaan, vain 37,3 %:lla työuran lyhyys oli tärkeä syy.

Työuran lyhyys näyttää käyvän yhteen alhaisten tulojen kanssa, sillä alle 100 000 markkaa vuodessa ansainneista työuran lyhyttä tärkeänä syynä piti 69,6 % vakuutuksen ottaneista. Kaikkein vähiten työuran lyhyys näytti huolettavan yli 200 000 markkaa vuodessa ansainneita.

Jousto

Yksilöllisen eläkevakuutuksen ottaneista 65,2 % pitää sen tuomaa joustoa erittäin tai melko tärkeänä vakuutuksen ottamisen syynä. Jouston tärkeäksi ilmoittaneilla eläkevakuutuksen tarkoituksena oli useammin eläketurvan täydentäminen kuin eläkeiän alentaminen.

Yksilöllisen eläkevakuutuksen tarjoamaa joustoa pitävät erittäin tai melko tärkeänä syynä erityisesti keskiasteen koulutuksen saaneet ja vähiten tärkeänä korkea-asteen koulutuksen saaneet. Iän mukaan tarkasteltuna jousto oli syynä tärkeä haastatteluhetkellä 40–50-vuotiaille. Henkilöille, joiden työura oli 50–75 % mahdollisesta 23 vuoden iän jälkeisestä työurasta, jousto oli syynä useimmin tärkeintä (74 %).

Epäluottamus

Yksilöllisen eläkevakuutuksen ottaneista 63,3 % oli sitä mieltä, että oman vakuutuksen ottamiseen erittäin tai melko tärkeä syy oli epäluottamus lakisääteisten etuuksien säilymiseen. Naiset olivat erityisen epäluuloisia, mutta miehistäkin yli puolet piti tätä tärkeänä syynä. Erityisesti nuoret suhtautuivat epäillen etujen säilymiseen. Alle 30-vuotiaista 87,8 % piti epäluottamusta etuuksien säilymiseen tärkeänä syynä vakuutukselle ja alle 40-vuotiaistakin 75,3 % piti tätä tärkeänä syynä.

Luottamus lakisääteisen järjestelmän etuuksien säilymiseen oli vahvinta ylemmän korkea-asteen koulutuksen saaneilla vakuutetuilla. Vain 47,4 % heistä piti epäluottamusta lakisääteiseen järjestelmään tärkeänä syynä. Ylemmän keskiasteen tutkinnon suorittaneet taas olivat kaikkein kriittisimpiä. Tähän ryhmään lukeutuvista vakuutetuista 68,4 % piti epäluottamusta erittäin tai melko tärkeänä syynä vakuutukselleen.

Erityisesti alle 100 000 markkaa vuodessa ansainneet pitivät epäluottamusta lakisääteisen järjestelmän etuuksien säilymiseen tärkeänä vakuutuksen syynä (72,1 %).

Johtopäätöksiä

Suomessa yksilön itsensä ottamia yksilöllisiä eläkevakuutuksia on vajaalla 8 %:lla työikäisistä miehistä ja naisista. Ruotsissa määrä on paljon suurempi ja lisäksi ero miesten ja naisten välillä huomattava. Selitys ei liene ainakaan eläkejärjestelmien turvaaman eläketason eroissa, sillä Suomen ja Ruotsin eläkejärjestelmät takaavat kutakuinkin samantasoisen eläketurvan. Verovähennysoikeuskin on Ruotsissa pienempi kuin Suomessa. Yhden selvityksen mukaan ruotsalaiset ovat tottuneempia kuin muut pohjoismaalaiset toimimaan rahastosijoitusmarkkinoilla, jotka ovat olleet kehittyneempiä Ruotsissa kuin muissa Pohjoismaissa (Berg 1998 ja Berg 2000).

Vaikka yksilöllisten eläkevakuutusten määrä on kasvanut koko ajan, ne eivät ole Vakuutusyhtiöiden keskusliiton teettämän Vakuutustutkimuksen mukaan jatkossakaan kovin korkealla sijalla kansalaisten rahankäytössä. Tärkeämpiä olivat asunnot, kiinteistöt, osakkeet, pankkitilit, sijoitusrahastot ja velkojen lyhentäminen (Vakuutustutkimus 2000).

Osasyys suomalaisten yksityisen eläkesäästämisen vähäisyyteen voi johtua säästämisvalikoiman niukkuudesta. Mm. Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa on paljon vaihtoehtoja vapaaehtoiselle eläkesäästämiselle, jonka voi tehdä työnantajan kautta tai täysin yksilöllisesti. Toisaalta voitaneen myös päätellä, että suomalaiset ovat yleisesti ottaen tyytyväisiä lakisääteisen turvan tasoon ja järjestämistapaan, ettei ole suuresti tarvetta säästää eläkevakuutuksiin. Suomessa ei ole muissa maissa yleisiä eläketai ansiokattoja eläkkeen karttumiselle, mikä on tutkimusten mukaan tärkeimpiä syitä siihen, että yksityiset järjestelyt ovat vähäisiä (esim. Kangas 1991). Henkivakuutukset ovat kuitenkin yleisiä. Täytyykin muistaa, että

yksilöllinen eläkevakuutus on vain yksi mahdollisuus säästää eläkepäivänsä varalle.

Tärkeä syy hankkia yksilöllinen eläkevakuutus on, että se joustaa lakisääteistä paremmin. Niistä vakuutetuista, jotka ovat pitäneet joustoa tärkeänä syynä ottaa vakuutus, suurimmalle osalle vakuutuksen tarkoituksena on ollut eläketurvan täydentäminen. Yksilöllinen eläkevakuutus joustaa lakisääteistä paremmin mm. eläkeiän valinnan ja maksujen maksamisen osalta. Etuus määräytyy maksettujen maksujen mukaan ja maksua voi muuttaa tilanteen muuttuessa. Sijoitussidonnaiset eläkevakuutukset tarjoavat lisäksi mahdollisuuden vaikuttaa oman eläkevakuutuksensa sijoituskohteisiin. Etuuden voi valita joko tietyksi ajaksi tai koko loppuiksi.

Lakisääteisessä eläkejärjestelmässäkin on yksilöllistä joustoa, mutta vain eläkeiän alentamisen osalta. Eläkkeen voi ottaa varhennettuna, mutta eläketaso jää pysyvästi pienemmäksi, jos henkilö jää eläkkeelle ennen 65 vuoden ikää. Koska tutkimusten mukaan suomalaiset haluavat mieluummin maksaa enemmän kuin alentaa etuuksien tasoa, saattaa yksilöllinen eläkevakuutus olla monelle mielekkäämpi vaihtoehto. Kun eläkevakuutuksen ottaa esimerkiksi 60 vuoden iästä 65 vuoden ikään saakka, saa 60 vuoden ikään mennessä kertyneen lakisääteisen eläkkeen alentamattomana loppuäkseen 65 vuoden iästä lähtien, vaikkakin viiden vuoden eläkekattuma on jäänyt saamatta. Useissa Euroopan maissa on mahdollista siirtyä eläkkeelle tietyin ehdoin silloin, kun vaadittavat vakuutusmaksukaudet ovat koossa ilman täyden eläketason alenemisen vaaraa. Lisäksi mm. Ruotsissa on mahdollista ottaa vanhuuseläkkeestään tietyssä iässä vain osa ja loput myöhemmin. (Laitinen-Kuikka & Bach 1999)

Lakisääteiset eläkkeet ovat joustamattomia siinä suhteessa, että maksuja ei voi maksaa vapaaehtoisesti tai silloin, kun ylimääräistä rahaa on. Oman maksuosuuden sijoittamisesta ei voi yksilöllisesti päättää. Monissa muissa maissa joustoa on tältä osin, kuten jo aikaisemmin on käynyt ilmi. Mm. Saksassa ja Itävallassa lakisääteistä eläketurvaa voi myös täydentää vapaaehtoisin maksuin (Laitinen-Kuikka & Bach 1999). Suomen yrittäjäeläkejärjestelmässä tosin voi ottaa vapaaehtoisen eläkevakuutuksen, jos työtulo jää yrittäjäeläkelaisissa säädetyn alarajan alle.

Tärkeä vakuutuksen ottamisen syy on lakisääteisen järjestelmän etuuksien säilymistä koskeva epäily. Järjestelmään 90-luvulla tehdyt muutokset ovat lähes kaikki johtaneet tulevaisuuden eläketason alentamiseen. Eläkepommikeskustelu suurten ikäluokkien eläkkeelle jäämisestä ja tulevaisuuden epäedullinen ikärakenne ovat saattaneet edistää yksilöllisten eläkevakuutusten myyntiä erityisesti nuorilla. TELAn haastattelututkimuksen mukaan (Suomen Gallup 1998) erityisen epäilevästi etuuksien säily-

miseen suhtautuivat keski-ikäiset, akateemiset ja ylemmät toimihenkilöt, eli tyypillisesti ne, jotka ottavat yksilöllisiä eläkevakuutuksia. Epäluottamus on tämän haastattelun perusteella suurta myös sellaisilla vakuutetuilla, joiden tulot ovat melko alhaiset, jolloin ansioihin suhteutettu työeläke ei tarjoa kovinkaan korkeaa eläketurvaa. TELAn haastatelluista 58 % uskoo, että omat eläke-etuudet huonontuvat (Suomen Gallup 1998). Yhdysvalloissa 68 % haastatelluista oli sitä mieltä, että etuudet huonontuvat (Yakoboski 1999). Samoin Ranskassa, Saksassa ja Italiassa yli 70 % arvelee eläke-etuuksien heikentämistä koskevan uudistuksen toteutuvan lähitulevaisuudessa (Boeri ym. 2001).

Vaikka verotuksen vähennysoikeus on tärkeä ja yleisesti ottaen hyväksyttävä, se on kuitenkin tärkeysjärjestyksen loppupäässä vakuutuksen ottamisen syynä. Verosäännökset ovat muuttuneet aikojen kuluessa ja vähennysoikeuden säilymisestä on käyty keskustelua, joka ei ole ollut omiaan lisäämään luottamusta eläkevakuutusmaksujen vähennyskelpoisuuteen jatkossa. Eläkevakuutus on sijoitusmuotona edullinen verovähennysoikeuden vuoksi, mutta pitkäaikaisuutensa vuoksi huonosti muutettavissa rahaksi.

Työuran aukkojen paikkaamiseen yksilöllinen eläkevakuutus olisi oiva väline. Näyttää kuitenkin siltä, että sitä vain vähän käytetään tähän tarkoitukseen, sillä vakuutettujen työura on jonkin verran pidempi kuin keskimäärin. Työuran päättyminen ja lyhyys saattavat useilla johtaa koko työuran aikana alhaiseen tulotasoon, joten yksilölliseen eläkevakuutukseen ei ole varaa. Vapaaehtoinen eläkevakuutus toimiikin silloin, kun esimerkiksi parempituloinen puoliso maksaa eläkevakuutusta lyhyen työuran tehneen puolisonsa puolesta. Vakuutustutkimuksen mukaan runsaat 10 % yksilöllisistä eläkevakuutuksista on puolison maksamia.

Yksilöllinen eläkevakuutus on vain yksi keino säästää itse eläkepäiviensä varalle. Sen käytön laajuus eri maissa on pitkälti riippuvainen lakisääteisten eläkejärjestelmien ratkaisuksista, yksilöllisen eläkevakuutuksen verotuskohtelusta, sijoitusvalikoimista ja päättäjien arvovalinnoista. Eri maissa on erilaisia säästämiskulttuureja: toisissa sijoitusmarkkinoilla toimiminen on luontevampaa, toisissa taas oman asunnon säästäminen. Kattavamman kuvan saamiseksi siitä, miten suomalaiset varautuvat eläke-aikaan, olisikin tarkasteluun otettava mukaan myös muu pitkäaikainen säästäminen sekä tulonhankinta eläkeaikana, mikä olisi mielenkiintoinen jatkotutkimuksen aihe.

Haastattelukysymykset:

- 49. Onko Teillä yksityinen (ei-lakisääteinen) eläkevakuutus, josta itse maksatte tai perheenne jäsen maksaa vakuutusmaksut?
- 50. Onko yksityisen eläkevakuutuksenne tarkoituksena (voi valita useamman)
 - 1 lakisääteisen eläkeiän alentaminen
 - 2 lakisääteisen eläketurvan tason korottaminen tai täydentäminen
 - 3 vai jokin muu tavoite?
- 50a. Mikä on alennettu eläkeikä yksityisessä eläkevakuutuksessanne?
- 50b. Mikä muu eläketurvaanne liittyvä tavoite yksityisellä eläkevakuutuksellanne on?
- 51. Kuinka tärkeitä seuraavat syyt ovat sille, että olette ottanut yksityisen eläkevakuutuksen:
 - 1 erittäin tärkeä
 - 2 melko tärkeä
 - 3 vähän tärkeä
 - 4 vai ei lainkaan tärkeä syy?
- 51a. Haluatte keventää omaa tai perheenne verotusta?
- 51b. Pidätte eläkevakuutusta edullisena sijoituksena?
- 51c. Oma lakisääteinen eläketurvanne jää työuran lyhyiden vuoksi heikoksi?
- 51d. Yksityinen eläkevakuutus joustaa lakisääteistä paremmin elämäntilanteen mukaan?
- 51e. Ette usko lakisääteisen eläkejärjestelmän etuukseen säilyvän nykyisellään?
- 52. Kuinka paljon maksatte tai perheenne jäsen maksaa yksityistä eläkevakuutusmaksua kuukaudessa?
- 53. Otitteko vakuutusta tehdessänne selvillä sen, kuinka eläkeiän alentaminen vaikuttaa lakisääteiseen eläketurvaanne?

KIRJALLISUUS

Antila Veli-Aunus, Erwe Ossi, Lohi Ilkka ja Salminen Jaakko (1999) Vapaaehtoinen henkilövakuutus. Suomen vakuutusalan koulutus- ja kustannus Oy, Jyväskylä.

Antti-Roiko Anita (2000) Vapaaehtoinen eläkevakuutus, haastattelututkimus kuluttajien tarpeista ja päätöskriteereistä sopimusta solmittaessa. Kauppatieteiden kandidaatin tutkielma, Tampereen yliopisto, Tampere.

Berg Lennart (1998) Konsumtion och sparande i de nordiska länderna. Merita-Nordbankens Ekonomiska sekretariat, Stockholm.

Berg Lennart (2000) Sparandets guldålder. Merita-Nordbankens Ekonomiska sekretariat, Stockholm.

Braun Reiner, Miegel Meinhard & Pfeiffer Ulrich (2000) Vermögensbildung unter neuen Rahmenbedingungen. Deutsches Institut für Altersvorsorge, Köln.

Boeri Tito, Börsch-Supan Axel & Tabellini Guido (2000) Der Sozialstaat in Europa—Die Reformbereitschaft der Bürger—eine Umfrage in vier Ländern. Deutsches Institut für Altersvorsorge, Köln.

Boeri Tito, Börsch-Supan Axel & Tabellini Guido (2001) Welfare state reform. A survey of what Europeans want. Economic Policy, April 2001.

Ginn Jay & Arber Sara (2000) Personal pension take-up in the 1990s in relation to position in the labour market. Journal of Social Policy, 29,2, s. 205—228. Cambridge University Press, London.

Individuellt pensionssparande. [Http://www.pensionsspara.nu](http://www.pensionsspara.nu),
<http://www.aktieinvest.se/pensionsinv7.htm>,
<http://www.spbfinn.se/web/privatkund/pensip2.html>

Johnson Paul & Tanner Sarah (1998) Ownership and the distribution of wealth. The Political Quarterly, Volume 69, Issue 4.

Järvenoja Markku & Saarinen Mauri (2001) Vapaaehtoinen eläkevakuutus. Edita yritysjulkaisut, Helsinki.

Kangas Olli (1991) Sosiaalisten oikeuksien kehittyminen eräissä OECD-maissa 1930–1985. Sosiaalipolitiikka 1991. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja, Vammala.

Kiviniemi Marja (2001) Eläketurva Suomessa vuonna 2000. Eläketurvakeskuksen katsauksia 2001:6. Helsinki.

Konsumentverket (2000) Slutrapportering av regeringsuppdrag rörande hushållens pensionssparande Dnr 1999/2339 & bilaga.
[Http://www.konsumentverket.se/press/](http://www.konsumentverket.se/press/).

Laitinen-Kuikka Sini & Bach Jarna (1999) Eläketurva muissa maissa. Eläketurvakeskus, Helsinki.

Laitinen-Kuikka Sini (2001) Saksan vireillä oleva eläketurvan rakenneuudistus. Eläketurvakeskuksen katsauksia 2001:3. Helsinki.

Länsförsäkringarna (2000) Kvinnors pensionssparande i Sverige. Rapport från länsförsäkringar, 2000.

Mäkinen Tiina (2001) Eläkeläisten tulonmuodostus yhdeksässä OECD-maassa vuonna 1995. Eläketurvakeskuksen raportteja 2001:24. Helsinki.

Ossa Jaakko (1999) Vapaaehtoisten eläkevakuutusten verokohtelu. Lakimiesliiton kustannus, Jyväskylä.

Otantatutkimus Oy ja Leijona (1997) Eläkeaika ja eläkesäästäminen. Tutkimus suomalaisten eläkeaikaan ja eläkesäästämisen liittyvistä käsityksistä ja odotuksista.

Springstead Glenn R. & Wilson Theresa M. (2000) Participation in Voluntary Individual Savings Accounts: An Analysis of IRAs, 401(k)s, and the TSP. Social Security Bulletin, vol. 63, no. 1 s. 34–39.

Suomen Gallup Oy ja Työeläkelaitosten Liitto ry (1998) Työeläkeasenteet 1998, Espoo.

Säylä Markku (2000) Kotitalouksien varallisuus 1998. SVT Tulot ja kulutus 2000:26. Tilastokeskus, Helsinki.

Tulojen ja varallisuuden perusteella maksuunpannut verot vuodelta 1997 (1999). Verohallituksen julkaisu 861. Verohallinto.

Tulojen ja varallisuuden perusteella maksuunpannut verot vuodelta 1998 (2000). Verohallituksen julkaisu 897. Verohallinto.

Tuominen Eila (2000) Muuttuva aktiivi-ikä ja eläketurva. Työllisen työajan muutokset elinkaarella viime vuosikymmeninä. Eläketurvakeskuksen raportteja 2000:21. Helsinki.

Yakoboski Paul J. (1999) The reality of retirement in the United States: Lessons in Planning for tomorrow. The Geneva papers on risk and insurance, vol. 24 no. 4, s. 510–527.

Vakuutustutkimus 2000 (2000). Suomen Gallup, Helsinki.

Vakuutusvalvontavirasto (2000) Avainlukuja lakisääteisestä ja vapaamuotoisesta työeläkevakuutuksesta Suomessa 1999. Helsinki.

Vakuutusyhtiöiden keskusliiton laskelmia, 2000.

Vakuutusyhtiöt-tilastoja 1988–1999. Vakuutusyhtiöiden keskusliitto, Helsinki.

Verolait 2001 (2001). Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.

Vidlund Mika (2000) Hyvinvointia julkisen ja yksityisen yhteispelillä. Eläketurvan kansainvälinen vertailu. Eläketurvakeskuksen raportteja 2000:19. Helsinki.

Vidlund Mika (2001) Eläkkeistä ulkomailla: Ison-Britannian eläkeuudistus. ETK:n katsauksia 2001:5. Helsinki.

SISÄLTÖ

AMMATILLISEN KUNTOUTUKSEN KEHITYSSUUNTIA

Aila Järvikoski ja Heidi Paatero

Tausta	233
Ammatillinen kuntoutus Suomessa	234
Ammatillisen kuntoutuksen tuloksista	242
Ammatillisen kuntoutuksen kehitystarpeista	244
Kirjallisuus	247

AMMATILLISEN KUNTOUTUKSEN KEHITYSSUUNTIA

Aila Järvikoski ja Heidi Paatero

Tausta

Kuntoutusta on toisinaan kuvattu yhteiskunnallisena sääntelyjärjestelmänä, joka ylläpitää yhteiskunnan harmoniaa hankkimalla työvoimapulan kausina työmarkkinoille työvoimaa ja seulomalla huonon työllisyyden aikoina huonokuntoisia väestöryhmiä työvoiman ulkopuolelle. Työkyvyn arviointi ja ammatillinen kuntoutus ovat tukeneet toisiaan tässä toiminnassa. Viime vuosina on Suomessa varhaisen työstä poistumisen kanavat pyritty katkaisemaan, mikä on merkinnyt työkykyä ylläpitävän tehtävän korostumista. Kuntoutuksen muut funktiot liittyvät mm. itsenäisen elämisen tukemiseen, toimintakyvyn parantamiseen sekä elämänhallinnan ja hyvinvoinnin edistämiseen.

Ammatillinen kuntoutus kohdistuu yleensä henkilöihin, joiden riski syrjäytyä työmarkkinoilta – joko työkyvyttömyyseläkkeelle tai pitkäaikais-työttömyyteen – on sairauden tai vajaakuntoisuuden takia tavallista suurempi. Ammatillisen kuntoutuksen toimenpitein pyritään estämään syrjäytymisprosessin eteneminen ja varmistamaan integroituminen työelämään, ts. takaamaan työntekijän mahdollisuus taloudelliseen toimeentuloon omien taitojensa ja kykyjensä pohjalta.

Ammatillista kuntoutusta on yleensä määritelty tai kuvattu joko toimenpiteiden tai tavoitteiden pohjalta. Toimenpideperusteisen määrittelyn mukaan ammatillinen kuntoutus tarkoittaa sitä osaa kuntoutuksesta tai kuntoutusprosessista, jossa toteutetaan ammattiin tai työhön liittyviä toimenpiteitä: vajaakuntoisen henkilön ammatinvalinnanohjausta, ammatillista koulutusta, työkokeilua, työpaikkakokeilua, työhönvalmennusta tai muita työkykyisyyttä tai työllistymistä tukevia toimenpiteitä (esim. ILO 1955). Tavoiteperusteisen määrittelyn mukaan ammatillinen kuntoutus on toimintaa, jolla pyritään parantamaan kuntoutujien ammatillisia valmiuksia, kohentamaan heidän työkykyisyyttään, edistämään työmahdollisuuksiaan ja

vähentämään heihin kohdistuvaa diskriminaatiota työpaikoilla, ts. edistämään heidän integroitumistaan työelämään ja yhteiskuntaan (esim. ILO 1981, 1983).

Rajankäynti kuntoutuksen eri muotojen välillä ei ole yksiselitteinen vaan liukuva, ja myös käsitykset hyvistä käytännöistä ovat nopeasti muuttuneet. Toimintaa voidaan kutsua ammatilliseksi kuntoutukseksi, vaikka se sisältää ammatillisten ja työhön liittyvien toimenpiteiden lisäksi myös muita toimenpiteitä. Kuntoutus ymmärretään nykyään moniammatillista ja -tieteistä lähestymistapaa edellyttäväksi, pitkäkestoiseksi prosessiksi, johon usein sisältyy samanaikaisesti sekä ammatillisia että lääketieteellisiä, kasvatuksellisia, sosiaalisia ja psykologisia osatekijöitä.

Ammatillinen kuntoutus Suomessa

Ammatillista kuntoutusta toteutetaan Suomessa useassa eri järjestelmässä. Tässä suhteessa Suomen on katsottu poikkeavan mm. muista Pohjoismaista, joissa vastuu ammatillisesta kuntoutuksesta on keskittynyt huomattavasti selvemmin jollekin viranomaistaholle.

Seuraavassa tarkastellaan aluksi eri osajärjestelmien ammatillista kuntoutusta ja tehdään sen jälkeen joitakin yleisempiä johtopäätöksiä suomalaisesta kuntoutuksesta. Taulukossa 1 on kuvattu ammatillisen erityisopetuksen, Kelan ammatillisen kuntoutuksen, työeläkelakien mukaisen kuntoutuksen, tapaturma- ja liikennevakuutuslakien mukaisen kuntoutuksen, työhallinnon kuntoutuksen sekä mm. työterveyshuoltolakiin perustuvan työkykyä ylläpitävän toiminnan kohderyhmät ja toiminnan luonne.

1. Ammatillista erityisopetusta voi sitä tarvitseva saada joko yleisissä ammattioppilaitoksissa ja opistoissa tai ammatillisissa erityisoppilaitoksissa. Ammatillista erityisopetusta saaneiden määrä on 1990-luvulla kasvanut huomattavasti. Vuonna 1997 erityisopetusta sai joko yleisissä ammattioppilaitoksissa tai erityisoppilaitoksissa yhteensä yli 8000 henkilöä. 2000-luvulle tultaessa on erityisopetusta saavien opiskelijoiden määrä ammattioppilaitoksissa hieman vähentynyt pienentyvien ikäluokkien ja lukion kasvavan suosion myötä. Vuonna 1999 oli erityisoppilaiden määrä noin 7 000. Erityisoppilaitokset pyrkivät keskittymään vaikeavammaisimpien henkilöiden ammatilliseen opetukseen sekä toisaalta asiantuntija-avun antamiseen muille oppilaitoksille. Erityisopetuksen tilaa arvioineessa ra-

portissa todetaan työnjaon kuntoutuksen ja muiden tukipalvelujen osalta olevan erityisesti integroidussa erityisopetuksessa epäselvä. (Valtioneuvoston ... 1998, Blom ym 1996, Saresma 1996.).

Ammatilliseen erityisopetukseen osallistumisen syyt ovat varsin vaihtelevat. Salmisen (1996) selvityksen mukaan huono opintomenestys oli eri oppilaitoksissa toteutetun erityisopetuksen tarpeen suurin syy (20 %). Seuraavaksi suurimmat ryhmät olivat mukautetun opetussuunnitelman mukaan opiskelevat (19 %) ja emotionaalis-sosiaalisia vaikeuksia omaavat (16 %). Muita erityisopetuksen syitä olivat kehitysvammaisuus, liikuntavammaisuus, kielelliset häiriöt sekä näkö- ja kuulovammaisuus. Luettelo osoittaa, että huomattava osa oppilaista saa erityisopetusta opintosuoritukseen liittyvistä syistä, ei suoranaisesti sairauden tai vamman takia.

Erityisopetuksessa oleva henkilö voi samaan aikaan saada koulutuksen tukea Kelalta tai työeläke-, tapaturmavakuutus- tai liikennevakuutuslaitokselta. Ammatillisissa erityisoppilaitoksissa annetaan ammatillisen peruskoulutuksen lisäksi ammatillista lisäkoulutusta sekä valmentavaa ja kuntouttavaa opetusta ja ohjausta. Opiskelijan kokonaiskuntoutuksen järjestämiseksi koulun tulee koulutuksen aikana järjestää tarvittavaa kuntoutusta sekä toimia yhteistyössä terveyden- ja sosiaalihuollon palvelujen tuottajien ja työvoimaviranomaisten kanssa (esim. Saresma 1996.)

2. Työeläkejärjestelmä järjestää vakuutetulle ammatillista kuntoutusta työkyvyttömyyden estämiseksi tai työ- ja ansiokyvyn parantamiseksi. Järjestelmään sisältyy lakisääteinen velvollisuus selvittää ammatillisen kuntoutuksen edellytykset vakuutetun hakiessa eläkettä. Kuntoutuksen käynnistämiseksi tämä ajankohta on kuitenkin yleensä liian myöhäinen. Käytännössä kuntoutusasia tulee yleisimmin vireille vakuutetun kuntoutushakemuksella, jolloin sen tavoitteena on työkyvyttömyyden estäminen. Työeläkejärjestelmän kuntoutus on ensi sijassa ammatillista – lääkinnällistä kuntoutusta korvataan vain, mikäli se on tarpeen ammatillisen kuntoutuksen loppuun saattamiseksi.

Taulukko 1. Ammatillinen ja työkykyä edistävä kuntoutus kuntoutuksen eri osajärjestelmien toiminnassa (järjestelmän, kohderyhmän ja toiminnan luonteen mukaan).

TOIMINNAN PERUSTA/ TOTEUTTAVA JÄRJESTELMÄ	KOHDERYHMÄ	TOIMENPITEIDEN TAVOITE JA LUONNE	ASIAKKAIDEN MÄÄRÄ V. 1999 NOIN
Ammatillisessa erityisoppilaitoksessa tai muussa ammatillisessa oppilaitoksessa annettava erityisopetus	Vamman, kehityksen viivästyksen, tunne-elämän häiriön tai muun syyn vuoksi erityisopetusta tai ohjauspalveluja tarvitsevat ammatillisen opetuksen oppilaat	Ammatillinen perus- ja lisäkoulutus, valmentava ja kuntouttava opetus ja ohjaus sekä opiskelijan kokonaiskuntoutus	7 000
Työeläkelakien mukainen kuntoutus (työeläkelaitokset, Vakuutus-kuntoutus VKK)	Työeläkejärjestelmän piiriin kuuluvat kuntoutustarpeessa olevat henkilöt	Ammatillinen kuntoutus (pääasialliset toimintamuodot koulutus ja työpaikkakuntoutus) sekä sitä ja työhönpaluuta tukeva lää-kinnällinen kuntoutus	Vajaa 4 000
Kansaneläkelaitoksen kuntoutus (KKL) - 2 §: Vajaakuntoisten ammatillinen kuntoutus - 4 §: Harkinnanvarainen lääkinnällinen ja ammatillinen kuntoutus	Vajaakuntoiset työssä olevat, työttömät tai työkyvyttömät henkilöt, joilla on sairauden tai vamman aiheuttama oleellinen haitta Muu kuntoutustarpeessa oleva työikäinen väestö (ei oleellisen haitan edellytystä)	Kaikki: ammatillisen kuntoutuksen eri toimenpiteet (koulutus, työkokeilu, työhön valmennus jne) Työssä olevat: työkyvyn parantaminen ja ylläpitäminen (TYK-toiminta) Työssä olevat: ammatillisesti syvennetty lääkinnällinen kuntoutus (ns. AS-LAK®-toiminta) Pääasiassa lääkinnällis-painotteista toimintaa	Vajaa 16 000 joista 7 000 TYK 14 000
Tapaturma- ja liikennevakuutuslakien mukainen kuntoutus (Vakuutuskuntoutus VKK)	Työtapaturmassa vammautuneet Ammattitautipotilaat Liikennetapaturmassa vammautuneet	Työhönpaluuta ja työssä suoriutumista edistävä kuntoutus (ammatillinen ja sitä tukeva lääkinnällinen kuntoutus) Sosiaalisen toimintakyvyn ja suoriutumisen edistämiseksi annettava kuntoutus	Noin 500-700
Työhallinnon kuntoutus	Vajaakuntoiset työnhakijat (työttömät ja työsuhteessa olevat)	Ammatillinen kuntoutus ja muu työllistymistä tukeva toiminta	Yli 60 000
Työterveyshuoltolakiin (ja työmarkkinaosapuolten sopimuksiin) perustuva työkykyä ylläpitävä toiminta	Ns. oireilevat eli työkyvyn alenemisen uhkaamat (II taso) työntekijät sekä vajaakuntoiset (III taso) työntekijät	Työkykyä ylläpitävä ja edistävä toiminta työterveyshuollossa ja yrityksen toiminnassa (myös henkilöstön ammatillisten valmiuksien, työyhteisön ja työympäristön kehittäminen)	Noin 30-60 % työpaikoista järjestäneet työntekijöilleen

Työeläkejärjestelmän ammatillinen kuntoutustoiminta jakautuu sisällöllisesti kahteen pääryhmään: työpaikalla tapahtuvaan kuntoutukseen ja ammatilliseen uudelleen koulutukseen. Työpaikkakuntoutuksen lähtökohdiana on yhteistyö työpaikan kanssa. Siinä selvitetään mm. työkokeilun ja valmennuksen avulla työjärjestelyjen ja uudelleensijoituksen mahdollisuudet työpaikalla sekä järjestetään tarvittavaa kurssimuotoista koulutusta. Mikäli muut ratkaisut eivät johda toivottuun tulokseen, harkitaan ammatillista uudelleen koulutusta. Pohjakoulutusta tai sen tason nostamista työeläkejärjestelmä ei yleensä tue silloinkaan, kun se on suunnitellun uuden ammatin edellytys.

Työeläkekuntoutuksen asiakasmäärä on Kelan ja työvoimahallinnon toimintaan nähden vähäinen, mutta kasvamassa. Vuonna 2000 työeläkekuntoutuksen asiakasmäärä oli noin 4 600. Vuoden 1992 asiakasmäärään verrattuna luku on 9-kertainen. Tyypillinen työeläkekuntoutuja on Saarnion (2001) mukaan 35–54-vuotiaiden ikäryhmään kuuluva tuki- ja liikuntaelinten sairauksista kärsivä mies tai nainen, joka kuntoutui koulutuksen avulla uuteen ammattiin.

Muutama vuosi sitten tehdyn kartoituksen mukaan kaksi kolmannesta työeläkejärjestelmän kuntoutusaloitteista perustui työkyvyttömyyseläkettä ratkaistaessa tehtyyn selvittelyyn (Työeläkejärjestelmän... 1996). Vuonna 1999 ammatillista kuntoutusta saaneista runsas kolmannes sai kuntoutuksen käynnistyessä eläkettä tai kuntoutustukea, muilla on yleensä todettu sellainen työkyvyttömyyden uhka, että ilman kuntoutustoimia haki- ja tulisi todennäköisesti työkyvyttömäksi muutamassa vuodessa. (Kivekäs 1999, Juusti 2001.)

Työeläkelakeihin sisältyvä velvoite kuntoutustarpeen arviointiin ennen työkyvyttömyyseläkkeen myöntämistä ei ole vielä toiminut riittävässä määrin kuntoutuksen varhaisen käynnistämisen hyväksi. Raija Gould (1995) onkin todennut, että keskittämällä toimintansa eläkepäättövaiheeseen eläkejärjestelmä voi toimia portinvartijana omille poistumisreiteilleen, mutta ei enää muuttaa uran suuntaa. Seurantatiedot vuonna 2000 päättyneistä kuntoutusohjelmista osoittavat, että niistä, jotka saivat eläkettä tai kuntoutustukea kuntoutusta käynnistettäessä, vain runsas viidennes siirtyi työelämään, kun taas varhaisemmassa vaiheessa kuntoutuksen aloittaneista 53 % palasi työhön (Saarnio 2001).

Kuntoutuksen varhentaminen on tällä hetkellä yksi työeläkejärjestelmän kuntoutuksen keskeisiä kehittämiskohteita. Varhaiskuntoutuksellisia hankkeita on toteutettu koeluonteisesti, mutta lopulliset ratkaisut vielä puuttuvat tämän välttämättömältä vaikuttavan uudistuksen tekemiseksi.

3. Kelan ammatillinen kuntoutus on muuttunut asiakaskunnaltaan ja sisällöltään huomattavasti 1990-luvun aikana. Kelan kuntoutuslain (KKL, 1991) mukaan Kelalla on velvollisuus järjestää vajaakuntoisten ammatillista kuntoutusta (2 §) niille vakuutetulle, jonka työkyky ja ansiomahdollisuudet ovat sairauden, vian tai vamman vuoksi olennaisesti heikentyneet, jollei sitä ole järjestetty muiden säädösten perusteella. Kelan lakisääteinen velvoite ei siis ulotu ns. varhaiskuntoutukseen, vaan sen perusteena on oleellinen työkyvyn haitta. Lakisääteisen velvoitteen lisäksi Kela voi järjestää ja korvata muuta ammatillista ja lääkinnällistä kuntoutusta harkinnan mukaan (4 §) eduskunnan vuosittain päättämän määrärahan puitteissa. Kelan kuntoutus voi kohdistua periaatteessa kaikkiin vakuutettuihin: niin työssä käyviin ja opiskelijoihin kuin myös työttömiin ja työkyvyttömiin.

Tilastot (Kansaneläkelaitos, Tilastoryhmä 2000) osoittavat, että ammatillisen kuntoutuksen asiakasmäärä ei ole paljoakaan muuttunut vuodesta 1991 vuoteen 1999 (vuonna 1999 vajaat 16 000 kuntoutujaa), kun lääkinnällisen kuntoutuksen osuus on samaan aikaan lähes kaksinkertaistunut (67 000 kuntoutujaa vuonna 1999). Merkille pantavaa on toisaalta, että 16–24-vuotiaiden osuus Kelan tukemassa ammatillisessa kuntoutuksessa on 1990-luvulla voimakkaasti vähentynyt: vuonna 1991 sai ammatillista kuntoutusta vajaa 7 800, vuonna 1999 enää noin 2 500 nuorta. Vastaavana aikana on 45–64-vuotiaiden osuus ammatillisen kuntoutuksen asiakkaista dramaattisesti lisääntynyt: vajaasta 5 %:sta (1991) yli puoleen vuonna 1999.

Ennen vuotta 1991 merkittävä osa Kelan kustantamasta ammatillisesta kuntoutuksesta painottui nuorten ikäryhmien ammatilliseen koulutukseen ja sitä tukevaan pohjakoulutukseen. Kela on tukenut ammattitaidottoman nuoren ensimmäistä ammatillista koulutusta silloin, kun sairaus, vika tai vamma rajoittaa olennaisesti ammatin tai työn valintaa. Monet nuorista – mm. diabetesta ja astmaa sairastavat – saivat aiemmin Kelan ammatillista kuntoutusta ns. varhaiskuntoutuksellisin perustein, ja he eivät lakiuudistuksen jälkeen enää täyttäneet ammatillisen kuntoutuksen edellyttämää oleellisen haitan kriteeriä.

Viime vuosina Kela on kehittänyt voimaperäisesti työssä käyvälle väestölle tarkoitettua työkykyä ylläpitävää kuntoutusta, mikä on antanut myös ikääntyneille työntekijöille mahdollisuuden päästä ammatillisen kuntoutuksen piiriin. Kuntoutuslain 2 §:n mukaan toteutettu työkykyä ylläpitävä ja parantava valmennus (TYK-toiminta) kohdistuu pääosin 45–64-vuotiaisiin työssä oleviin henkilöihin, joilla on työ- ja toimintakyvylle oleellista haittaa aiheuttava sairaus tai vamma. TYK-toimintaa järjestettiin vuonna 1999 noin 7 000 henkilölle. Heistä runsas puolet oli 45–54-

vuotiaita ja vajaa puolet yli 55-vuotiaita. Toinen erityisesti työssäkäyvälle väestölle suunnattu kuntoutusmuoto on Kelan harkinnanvaraiseen kuntoutukseen (4 §) sisältyvä varhaiskuntoutuksellinen ASLAK®-toiminta, joka on määritelty ammatillisesti syvennetyksi lääketieteelliseksi kuntoutukseksi. Tätä kuntoutusta sai vuonna 1999 noin 14 000 henkilöä, joista valtaosa oli 45–54-vuotiaita.

Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen yhteydessä Kela käynnisti myös pitkäaikaistyöttömille tarkoitetut työkykyä ylläpitävät ammatilliset kuntoutuskurssit. Ne ovat TYK- ja ASLAK®-kurssien tapaan moniaineeksia ja sisältävät ammatillisten toimenpiteiden lisäksi mm. terveyskasvatuksellisia ja lääketieteellisiä osuuksia. Vuonna 1999 oli noin 5 500 ikääntyvää pitkäaikaistyöttömää kuntoutustarveselvityksissä, kuntoutustutkimuksissa tai kuntoutuskursseilla. Heistä puolet oli 50–54-vuotiaita ja puolet 55–58-vuotiaita.

Muista ammatillisen kuntoutuksen toimintamuodoista mainittakoon kuntoutuslain 2 §:n, osin myös 4 §:n puitteissa toteutettavat työ- ja koulutuskokeilut, työhönvalmennus, elinkeinotuki sekä vaikeavammaisten apuvälineet.

Kelan ammatillisessa kuntoutuksessa painopiste on siirtynyt nuorten ammatillisesta koulutuksesta ikääntyvän väestön työkykyä ylläpitävään ja kohentavaan toimintaan. Kehittämistarpeita lienee kahdella suunnalla. Toinen koskee kuntoutuksen varhaistamista. Oleellisen haitan edellytys näyttää usein johtavan siihen, että kuntoutusta käynnistetään vasta siinä vaiheessa, kun asianomainen itse on jo suuntautunut eläkkeelle. Toinen koskee nuorten ja nuorten aikuisten kuntoutusprosessin määrätietoista turvaamista koko pohja- ja ammattikoulutuksen ajan. Vaikuttaa ilmeiseltä, että Kelan ja koulujen yhteistyötä olisi tässä suhteessa pystyttävä huomattavasti tehostamaan.

4. Tapaturma- ja liikennevakuutusvakuutuslakien mukaisella ammatillisella kuntoutuksella edistetään ja tuetaan kuntoutujan työhönpaluuta ja työssä suoriutumista, ehkäistään ja vähennetään työ- ja toimintakyvyn haittoja sekä ylläpidetään ja parannetaan hänen itsenäistä suorituskyykyään. Määrällisesti tapaturma- ja liikennevakuutuksen kuntoutus on muiden järjestelmien kuntoutusta vähäisempää. Työhön tähtäävän kuntoutuksen osuus kaikista kuntoutuskustannuksista on vain runsas 1 prosenttia. Kuntoutusta saaneiden määrä vaihtelee jonkun verran vuosittain. Vuonna 1999 kuntoutujia oli noin 500-700.

5. Työhallinnon ammatillisella kuntoutuksella pyritään edistämään niiden asiakkaiden ammatillista suunnittelua, työllistymistä ja työssä pysymistä, joiden mahdollisuudet saada sopivaa työtä, säilyttää työ tai edetä työssään ovat huomattavasti vähentyneet todetun vamman tai sairauden takia. Asiakkaina voivat siten olla sekä työttömät että työssä olevat henkilöt. Työhallinto järjestää ammatillisena kuntoutuksena mm. ammatinvalinnanohjausta, työhönsijoittumiseen ja koulutukseen liittyvää neuvontaa ja ohjausta, työvoimapolitiittista koulutusta ja muita tukitoimenpiteitä, mm. työ- ja koulutuskokeiluja, valmennusta ja työolosuhteiden järjestelytukea.

Vajaakuntoisten työnhakijoiden määrä on 1990-luvulla kasvanut. Vuonna 1999 heitä oli hieman yli 80 000, joista noin 66 600 työttömiä. Heistä oli aktiivisten työllistämistoimenpiteiden piirissä runsaat 60 000 henkilöä. Työnhakijoista runsas 32 000 sijoittui työhön avoimille työmarkkinoille ilman tukitoimenpiteitä ja 12 000 palkkatuen tai muiden tukitoimenpiteiden avulla. (Lehmijoki 2000)

Työpaikkakokeilujen määrä on noin 2,5-kertaistunut vuodesta 1995 vuoteen 1999, jolloin kokeilujen määrä oli jo lähes 5 400. Lisäys on merkittävä sikäli, että tänä aikana yksityissektorille työllistäminen on merkinnyt sitoutumista työsuhteen jatkamiseen tukijakson jälkeen. Myös työvoimakoulutuksen aloittaneiden vajaakuntoisten työnhakijoiden lukumäärä on noussut nopeasti 1990-luvulla, ja samalla heidän aliedustuksensa koulutuksen saaneiden joukossa on alkanut korjaantua. Mannila (2000) arvioi, että laskusuhdanteen toimintapolitiikan tuloksena vajaakuntoisten pääsy työvoimakoulutukseen on siten korjaantunut asianmukaiselle tasolle. Sen sijaan työolosuhteiden järjestelytukea, jota voidaan käyttää silloin, kun vajaakuntoisen henkilön työllistymisen tai työssä pysymisen katsotaan edellyttävän järjestelyjä tai henkilökohtaista tukea työpaikalla, on käytetty muihin tukitoimiin nähden erittäin harvoin.

Suikkanen ja Linnakangas (2000) toteavat, että vajaakuntoisten työllisyys ei nuorissakaan ikäryhmissä ole 1990-luvun laman jälkeen parantunut vastaavalla tavalla kuin ei-vajaakuntoisten. He kysyvät, kertooko vajaakuntoisten työnhakijoiden määrän lisääntyminen 1990-luvulla enemmän valikoinnin lisääntymisestä avoimilla työmarkkinoilla kuin vajaakuntoisten tietoisesta tukemisen vahvistumisesta.

6. Työkykyä ylläpitävän toiminnan käsite otettiin käyttöön vuoden 1990 tulospimuksen yhteydessä, jolloin keskeiset työmarkkinaosapuolet laativat suosituksen sen toteuttamisesta työpaikoilla. Työkykyä ylläpitävällä toiminnalla on tarkoitettu kaikkea toimintaa, jolla työnantaja ja työntekijät sekä työpaikan yhteistoimintaorganisaatiot yhteistyössä pyrkivät edistä-

mään ja tukemaan jokaisen työelämässä mukana olevan työ- ja toimintakykyä hänen työuransa kaikissa vaiheissa.

Työkykyä ylläpitävä toimintaa voidaan kuvata 3-tasoisena toimintana, joista I taso kohdistuu kaikkiin työntekijöihin, II taso oireileviin tai työkyvyn alenemisen uhkaamiin ja III taso vajaakuntoisiin työntekijöihin. Laajimmillaan työ-toiminnan piiriin luetaan kaikki se kehittämistoiminta, jolla työyhteisön toimivuus ja työntekijöiden työ- ja toimintakyky ja ammatillinen osaaminen pyritään turvaamaan.

Vaikka työ-toiminnan painopiste on edelleen liikunnassa ja fyysisen kunnan ylläpidossa, on viime vuosina alettu kiinnittää huomiota myös työn hallinnan ja ammatillisten valmiuksien kehittämiseen ja työn organisoinnin kysymyksiin.

Tyky-barometrin mukaan työkykyä ylläpitävän toiminnan piirissä oli 1990-luvun lopulla valtaosa työssä käyvästä väestöstä. Pienissä ja taloudellisesti epävakaisissa yrityksissä työ-toiminta on kuitenkin toteutettu selvästi harvemmin kuin suurissa ja hyvin kannattavissa yrityksissä. (Peltomäki ym. 1999.)

Palvelujärjestelmän monimutkaisuuden takia kokonaiskuvaa siitä, miten ammatillinen kuntoutus Suomessa kohdentuu ja millaista toimintapolitiikkaa harjoitetaan, on vaikea saada. Myöskään tarkkaa tietoa siitä, mikä on ammatilliseen kuntoutukseen osallistuneiden henkilöiden vuotuinen määrä Suomessa, ei ole saatavilla. Taulukossa 1 on esitetty eri järjestelmien ammatillisen kuntoutuksen asiakkaiden määrä vuonna 1999. Tilastotietoja on saatavissa Kelan, työhallinnon ja työeläkejärjestelmän kuntoutusasiakkaista, mutta tilastointikäytännöt eivät ole yhteneviä. Ammatillista erityisopetusta kuntoutuksena saaneiden henkilöiden lukumäärästä on ainoastaan arviopohjaista tietoa; esimerkiksi erityisoppilaitosten oppilaina voi olla sekä terveitä että pitkäaikaissairaita tai vajaakuntoisia henkilöitä.

Kokonaismäärän arviota vaikeuttaa erityisesti se, että sama henkilö voi saada samana vuonna kuntoutusta useamman kuin yhden järjestelmän piirissä. Vuoden 1998 kuntoutusselontekoa varten arvioitiin karkeasti, että noin 60 000 henkilöä osallistui vuonna 1997 ammatilliseen kuntoutukseen. Ammatillisen kuntoutuksen menot arvioitiin vuonna 1997 noin miljardiksi markaksi, josta runsas puolet oli palvelu- ja toimenpidemenoja, vajaa puolet kuntoutusajan toimeentuloturvan menoja.

Ammatillisen kuntoutusprosessin tulokset ovat riippuvaisia paitsi yksittäisten osajärjestelmien toiminnasta myös järjestelmien työnjaon ja yhteistyön onnistumisesta. Kelan, työeläkejärjestelmän ja työhallinnon välisen työnjaon ja yhteistyömuotojen selkiyttäminen ja parantaminen on ollut

tavoitteena jo monissa työryhmissä ja toimikunnissa. Käytännön tilanteissa hyvin toimivia ratkaisuja näyttää olevan vaikea kehittää.

Ammatillisen kuntoutuksen tuloksista

Ammatillisen kuntoutuksen vaikuttavuutta arvioidaan usein kuntoutujien työllistymisen perusteella. Työllistyminen on kuntoutuksen tuloksellisuuden mittarina yksinkertainen, mutta myös monella tavoin tulkinnanvarainen ja altis ulkoisille vaikutuksille. Työllistyminen on riippuvainen paitsi yksilöllisestä kuntoutumisesta myös yhteiskunnallisesta tilanteesta: työmarkkinatilanteesta, työnantajien työhönottokäytännöistä ja eläkepolitiikasta.

Kuntoutusjärjestelmien tilastot ja asiakasseurannat antavat perustietoja asiakkaiden tilanteesta kuntoutuksen yhteydessä tapahtuneista muutoksista. Tilastojen mukaan ammatillisen kuntoutuksen asiakkaiden pääasiallisessa toiminnassa tapahtuu yleensä positiivisia muutoksia siten, että työssä olevien osuus on suurempi ja eläkkeellä olevien pienempi kuntoutuksen jälkeen kuin ennen sitä (Eläketurvakeskus 2001, Kela 1998, Vuoristo 2001, Harkonmäki 1999).

Ammatillisen kuntoutuksen yhteydessä kuntoutujan pääasiallisessa toiminnassa tapahtuu siis selviä tavoitteen suuntaisia muutoksia. Ammatillisen kuntoutuksen "nettovaikutusta" tunnetaan kuitenkin huonommin. Ilman hyviä vertailuryhmiä tai satunnaistettua tutkimusasetelmaa ei voida tietää, mikä osa muutoksesta on kuntoutuksen tulosta, mikä osa olisi syntynyt myös ilman kuntoutusta. Esimerkiksi valtionhallinnon ja kuntatyöntekijöiden kuntoutustoiminnan tuloksia on arvioitu käyttäen vertailuryhmänä toimintaan osallistumattomia tai kuntoutusaloitteeseen hylkäävän päätöksen saaneita (Väänänen-Tomppo ym. 1999, Harkonmäki 1999).

Ammatillisen kuntoutuksen lopputulokseen vaikuttavat erilaiset valikoimisprosessit. Työllistymisprosentin tarkkailu johtaa helposti yhä tietoisempaan ja tarkempaan asiakasvalintaan parempien "onnistumislukujen" toivossa. Esimerkiksi valitsemalla ammatilliseen kuntoutukseen työssä olevia, parempikuntoisia ja työvoimapulaa potevilla ammattialoilla työskenteleviä saadaan parempia kuntoutustuloksia. Mm. kuntoutustutkimukseen tuloa edeltäneen työstä poissaoloajan pituus on selvässä yhteydessä kuntoutusprosessin lopputulokseen (Lind ym. 1990).

Tuoreen ASLAK®-kuntoutuksen vaikuttavuutta selvittäneen tutkimuksen mukaan ASLAK®-toiminnan työkykyvaikutukset olivat tilastollisesti merkitsevät, kun vertailuryhmänä käytettiin myönteisen kuntoutuspäätöksen saaneita, mutta kuntoutukseen osallistumattomia, ja naisilla paremmat kuin miehillä (Helo 2000). TYK-kuntoutuksen seurantatutkimus osoittaa, että niillä kuntoutujilla, joiden kuntoutusohjelmaan on kuulunut myös muutoksia työssä, työoloissa tai työtavoissa, vaikutukset ovat paremmat kuin muilla kuntoutujilla (Härkäpää ym. 1996, 2001).

Suomalaisia ammatillisen kuntoutuksen eri toimintamalleja on tutkittu melko vähän siihen nähden, miten suuri merkitys toiminnalla voi väestön työkykyisyyden ylläpidon kannalta olla. Esimerkiksi rekisteriaineistojen käyttö on eri syistä jäänyt yllättävän vähäiseksi. U.S.A:ssa on perinteisesti tehty laajoja rekisteritutkimuksia ammatillisen kuntoutusjärjestelmän vaikutuksista. Esim. Dean ym. (1999) selvittivät ammatillisen kuntoutuksen kustannuksia ja hyötyjä lähes 30 000 asiakkaan rekisteriaineistossa. Vertailuryhmä ammatilliseen kuntoutukseen osallistuneille muodostettiin asiakkaista, jotka olivat saaneet myönteisen kuntoutuspäätöksen, mutta jotka olivat alkuvaiheen jälkeen jääneet pois kuntoutuksesta. Ammatillinen kuntoutus oli tutkimuksen mukaan vaikuttavaa useimmissa tutkituista sairaus- tai vammaryhmistä. Koko aineistossa hyötyjen ja kustannusten suhteeksi saatiin 2,5. Tutkijat itse pitivät käyttämäänsä kvasikokeellista asetelmaa onnistuneena. On kuitenkin muistettava, että myöskään kuntoutuksesta pois jääminen ei tapahdu satunnaisesti.

Viime vuosina U.S.A:ssa on tehty kokeelliseen asetelmaan perustuvia vaikuttavuustutkimuksia, joissa on verrattu ns. tuetun työllistymisen (supported employment) toimintamallia perinteisiin, esi-ammatillista valmennusta eri tavoin soveltaviin kuntoutusmalleihin. Vuonna 2001 päivitettyssä Cochrane-katsauksessa (Crowther ym. 2001) arvioitiin, että sopivien töiden etsimistä ja työssä selviytymisen aikaista tukea yhdistävä tuetun työllistymisen malli oli mielenterveyskuntoutujien työllistymistulosten osalta olennaisesti vaikuttavampi kuin perinteiset kuntoutusmallit. Sen sijaan näyttö muista vaikutuksista – oireisiin, elämänlaatuun tai sosiaaliseen toimintakykyisyyteen – jäi puuttumaan.

Ammatillisen kuntoutuksen kehitystarpeista

Ammatillista kuntoutusta on yleensä kehitetty voimakkaimmin työvoimapulan vuosina, kun osaavan ja työkykyisen työvoiman tarve on yhteiskunnassa ollut suuri. Viime vuosina pyrkimyksenä on ollut varmistaa työvoiman riittävyys myös suurten ikäluokkien ollessa siirtymässä eläkkeelle. Se on tarkoittanut paitsi lainsäädännöllisiä muutoksia työeläkelakeihin myös niiden keinojen etsimistä, joilla voitaisiin pitää uupuneet työntekijät työelämässä. Tässä keinovalikoimassa myös ammatillisia valmiuksia lisäävillä, työntekoa kehittäväillä ja työtä organisoivilla toimenpiteillä on merkittävä osuus.

Lehmijoki (2000) arvioi työvoiman ikääntymisestä, vajaakuntoisuudesta ja heikosta ammatillisesta koulutuksesta aiheutuneet haasteet lähivuosina mittaviksi, olipa näkökulmana työvoiman saatavuuden turvaaminen tai syrjäytymisen estäminen. Ammatillisen kuntoutuksen tulevaisuuden haasteet koskevat sekä työkyvyn ylläpitoa, ammatillisen osaamisen kehittämistä ja työllistyvyyden edistämisen että järjestelmien vastuunjaon selkiyttämistä, palvelurakenteiden parantamista ja kannustavuuden edistämistä.

Ammatillisella kuntoutuksella on kaksi perusstrategiaa, jotka ovat toisilleen vastakkaiset, mutta jotka myönteisessä tilanteessa voivat täydentää toisiaan (taulukko 2). Toista voidaan kutsua työvoiman tarjontaspektiin, ts. kuntoutujien työmarkkinalliseen potentiaaliin vaikuttamiseksi. Toisena strategiana on vaikuttaa työvoiman kysyntäaspektiin: pyrkiä luomaan olosuhteista sellaisia, että kuntoutujan valmiuksille ja kompetensseille löytyy työelämässä kysyntää. Voidaan puhua myös toisaalta yksilöä kehittävästä, toisaalta ympäristöön vaikuttavista strategioista.

Taulukko 2. Ammatillisen kuntoutuksen kaksi perusstrategiaa.

AMMATILLISEN KUNTOUTUKSEN STRATEGIAT	
Työvoiman tarjonta-aspektiin/ kuntoutujan työmarkkinalliseen potentiaaliin vaikuttaminen	Työvoiman kysyntäaspektiin vaikuttaminen/mahdollistavien toimintaympäristöjen luominen
- henkilökohtaisten resurssien kehittäminen	- työpaikkojen asenneilmapiiriin ja työllistämiskäytäntöihin vaikuttaminen
- ammatillisten valmiuksien ja työn hallinnan kehittäminen	- sopivien töiden etsiminen, kehittäminen, räätälöinti
- fyysisen ja psyykkisen jaksamisen kehittäminen, sosiaalisten taitojen valmennus	- sopeutumisajan tuen tarjoaminen työnantajalle

Edellinen strategia tarkoittaa kuntoutujan resurssien kehittämistä, koulutusta, valmennusta ja hänen fyysisen ja psyykkisen kuntonsa kohentamista. Esimerkiksi hyvä koulutustaso on tärkeä työllistymistä ja työssä pysymistä ennakoiva tekijä, ja jos kuntoutuksen avulla pystytään parantamaan sitä, vaikutukset voivat olla merkittävät ja pitkäaikaiset. Ongelmaksi yksilöllisen strategian yksipuolisessa soveltamisessa muodostuu kuitenkin se, että siinä työelämäkontaktit jäävät helposti puuttumaan koko kuntoutusprosessin ajan. Vaikka yksilöllinen tilanne kuntoutuksen myötä paranee, kuntoutuja voi kuntoutuksen päättyessä kantaa harteillaan vajaakuntoisen ja työelämästä erkaantuneen leimaa, jonka poistaminen saattaa muodostua vaikeaksi.

Jälkimmäinen strategia tarkoittaa huomion keskittämistä sellaisten toimintaympäristöjen luomiseen, joissa myös valmiuksiltaan ja kompetensseiltaan erilaisilla kuntoutujilla ja työnhakijoilla olisi tilaa. Lähtökohtana on (vrt. Dobren 1994), että vajaakuntoisen henkilön työkykyisyyden parantaminen edellyttää yksilökohtaisen toiminnan rinnalla huomion kiinnittämistä myös yhteiskuntaan, työelämään ja työpaikoille, mm. sosiaalisen ja fyysisen työympäristön suunnittelua tai muotoilua hänen työssä selviytymistään tukevaksi.

Työvoiman kysyntäaspektiin vaikuttava strategia tarkoittaa mm., että kuntoutustyöntekijä käyttää työelämän asiantuntemustaan löytääkseen

asiakkaalleen sopivan työpaikan tai räätälöi sellaisen tarvittaessa "mitta-laustyönä". Kuten Lehmijoki (2000) toteaa, monet työt sopisivat vammaisil-le ja vajaakuntoisille henkilöille, mikäli pyritäisiin aktiivisesti vaikuttamaan fyysisiin ympäristöihin työhön pääsyn esteiden poistamiseksi tai työvoiman rekrytointikäytäntöihin – mm. työnantajan asenteisiin ja ennakkoluuloihin tai vähentämällä eläkevastuihin liittyviä pelkoja. Edellä esitelty tuetun työl-listymisen (supported employment) toimintamalli tarjoaa tähän monipuoli-sia ratkaisuja. Myös erilaisilla muodoltaan väljillä sosiaalisen yrityksen, työosuuskunnan tai klubitalon siirtymätyön malleilla voidaan luoda mah-dollisuuksia sekä yksilön kehittymiselle että työn saamiselle.

Suomalaisessa ammatillisessa kuntoutuksessa kysyntäaspektiin vaikuttaminen on periaatteena melko vieras. Silloinkin kun lainsäädännöl-lisiä mahdollisuuksia siihen on luotu, käytännön toimintaan saakka se on yltänyt harvoin. Esimerkiksi työhallinnon ammatillisen kuntoutuksen toi-menpiteisiin on sisältynyt useiden vuosikymmenten ajan työolosuhteiden järjestelytuki, jota on pystytty ainoastaan poikkeustapauksissa sovelta-maan. Olosuhteisiin saakka kuntoutus lienee parhaiten ulottunut niissä työeläkejärjestelmän tai Kelan kuntoutusratkaisuissa, joissa kuntou-tusasiakkaalla on voimassaoleva työsuhde, jonka pohjalta etsitään työky-kyä tukevia ratkaisuja työpaikalla.

Viime vuosina on myös muilta osin kuljettu kohti työelämää, koulu-tusta ja kuntoutusta yhdistäviä ratkaisuja. Tällä hetkellä ns. työssä oppimi-sen jaksot ovat elimellinen osa ammatillista koulutusta. Niiden avulla pyri-tään huolehtimaan siitä, että uusien oppisisältöjen opettelu ei jää irralli-seksi niistä ympäristöistä, joissa niitä tullaan soveltamaan. Parhaillaan koulutetaan mm. Euroopan Sosiaalirahaston lukuisissa projekteissa erilai-sille työpaikoille työpaikkaohjaajia tai työvalmentajia, jotka varustautuvat ohjaamaan ammattiopintoja harjoittavien tai työhön pyrkivän työssä oppi-misjaksoja työpaikoilla. Työssä oppimisjaksoille osallistuvat myös ne oppilaat, jotka tarvitsevat fyysisen tai psyykkisen vamman takia erityistä tukea työssä oppimisen aikana. Niiden aikana sekä he itse että heidän työpaikkansa saavat tuntumaa siihen, millaista erityisohjausta tai toimenpi-teitä he tarvitsevat työpaikalla, jotta he pystyisivät antamaan mahdollisim-man täysipainoisen työpanoksen.

KIRJALLISUUS

Blom H., Laukkanen R., Lindström A., Saresma U. ja Virtanen P. (toim) (1996) Erityisopetuksen tila. Opetushallitus, Arviointi 2/1996, Helsinki.

Crowther R., Marshall M., Bond G. ja Huxley P. (2001) Vocational rehabilitation for people with severe mental illness (Cochrane Review). The Cochrane Library, Issue 2, 2001. Updated Software, Oxford.

Dean DH., Dolan RC. ja Schmidt RM. (1999) Evaluating the vocational rehabilitation program using longitudinal data. Evaluation Review 23, 2, 162–189.

Dobren AA. (1994) An ecologically oriented conceptual model of vocational rehabilitation of people with acquired midcareer disabilities. Rehab Couns Bull 37, 3, 215–228.

Gould R. (1995) Mitä eläkehyökkäyksen jälkeen. Tutkimus yksilöllisen varhaiseläkkeen hylkypäätöksen saaneiden palkansaajien myöhemmistä vaiheista. Tutkimuksia 1995:4. Eläketurvakeskus, Vaasa.

Harkonmäki K. (1999) Kuntoutuspäätöksen jälkeen. Seurantatutkimus ammatillisen kuntoutuksen vaikuttavuudesta. Kuntien eläkevakuutuksen julkaisuja 1/99.

Helo T. (2000) Kelan Aslak-toiminnan kustannusten ja vaikutusten arviointi. Kela, sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 55.

Härkäpää K., Järvikoski A. ja Juvonen-Posti P. (2001) Changes in subjective working ability and reported benefits from multidisciplinary rehabilitation. Health Psychology 2001. Changing behaviour: Health and Healthcare. St Andrews, Scotland, Sept 5th-8th. Abstract Book, p. 43.

Härkäpää K., Järvikoski A., Hakala L. ja Järvillehto S. (1996) Outcome of rehabilitation programmes for employees with lowered working capacity. Disability and Rehabilitation 1996; 18: 143–148.

ILO (1955) Recommendation 99. Recommendation concerning vocational rehabilitation of the disabled. International Labour Conference.

ILO. Vocational rehabilitation of the disabled. Full participation and equality. Geneva: International Labour Office, 1981.

ILO. Vocational rehabilitation. Report IV (2). International Labour Office, Geneva, 1983.

Juusti J. (2001) Takaisin töihin – eläkelaitosten kuntoutustyöntekijöiden näkemyksiä omasta työstään ja yhteistyöstä. Helsinki: Vakuutuskuntoutus VKK r.y.

Kansaneläkelaitos (2000) Kansaneläkelaitoksen kuntoutustilastot. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja T13:11. Helsinki. Kansaneläkelaitos, Tilastoryhmä.

Kansaneläkelaitos (1998) Kansaneläkelaitoksen kuntoutustoiminta. Toteutumisen seuranta vuosina 1992-1997. Kansaneläkelaitos. Terveys- ja toimeentuloturvaosasto, Kuntoutuslinja. Helsinki. Edita.

Kivekäs J. (1999) Työeläkevakuutus. Teoksessa: Vakuutuslääketiede. (Toim. T. Aro, A. Huunan-Seppälä, J. Kivekäs, S. Tola, I. Torstila) Helsinki. Kustannus Oy Duodecim.

Lind J., Kallio V., Mäki J., Pietilä J. ja Takala I. (1990) Kuntoutustutkimuksen tavoitteet ja mahdollisuudet. Seurantatutkimus Kansaneläkelaitoksen kuntoutustutkimuskeskuksen vuosien 1977-1985 kuntoutustutkimusasiakkaista. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja ML:100. Turku. Kansaneläkelaitoksen kuntoutustutkimuskeskus.

Mannila S. (2000) Vajaakuntoisten työllistymiseen vaikuttavista tekijöistä. Teoksessa: Linnakangas R., Lindh J., Järvikoski A. (toim.) Työttömyyden ja vajaakuntoisuuden jäljillä. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 66/2000, 81–97.

Peltomäki P., Pohjanpää K., Tuomi K. (1999) Tyky-barometri – työkykyä ylläpitävä toiminta suomalaisilla työpaikoilla vuonna 1998. Työterveyslaitos & Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.

Saarnio L. (2001) Työeläkekuntoutus vuonna 2000. Helsinki. Eläketurvakeskus (moniste).

Salminen J. (1996) Miten ammatilliset oppilaitokset toteuttavat erityisopetusta? Teoksessa: Blom H. ym (toim) Erityisopetuksen tila. Opetushallitus, Arviointi 2/1996, Helsinki.

Saresma U. (1996) Ammatillisten erityisoppilaitosten toiminta. Teoksessa: Blom H. ym (toim) Erityisopetuksen tila. Opetushallitus, Arviointi 2/1996, Helsinki.

Suikkanen A. ja Linnakangas R. (2000) Vajaakuntoisten mahdollisuuksien uusjako? Teoksessa: Linnakangas R., Lindh J., Järvikoski A. (toim.) Työttömyyden ja vajaakuntoisuuden jäljillä. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 66/2000, 9–78.

Valtioneuvoston selonteko kuntoutuksesta. VNS 1/1998 vp.

Vuoristo A. (2001) Ammatillinen kuntoutus kannattaa. Kuntoutus 2/2001, 52–55.

Väänänen-Tomppo I., Janatuinen E. ja Törnqvist R. (1999) Kaikki hyvin työssä? Tutkimus varhaiskuntoutuksen vaikuttavuudesta valtionhallinnossa. Valtiokonttori.

SISÄLTÖ

AMMATILLINEN KUNTOUTUS JA KOETTU KUNTOUTUKSEN TARVE

Leena Saarnio

Johdanto	251
Tutkimusaineisto	252
Yleistä	252
Taustatietoa tutkimusaineistosta	253
Kuntoutujien käsitykset kuntoutuksen hyödyllisyydestä	256
Yleistä	256
Koettu hyöty terveyden ja sosioekonomisten tekijöiden mukaan	257
Kuntoutuksen jälkeinen aika ja koettu hyöty	260
Tiivistelmä	263
Aktiivien käsitys kuntoutuksen tarpeellisuudesta	265
Ikä ja kuntoutuksen tarve	265
Terveys ja kuntoutuksen tarve	266
Kuntoutuksen tarve sosioekonomisten tekijöiden mukaan	268
Tiivistelmä	273
Loppupäätelmiä	274
Kirjallisuus	277

AMMATILLINEN KUNTOUTUS JA KOETTU KUNTOUTUKSEN TARVE

Leena Saarnio

Johdanto

Työelämän ja yhteiskunnan muutokset asettavat omat vaatimuksensa työssä jaksamiselle ja työkyvyn ylläpidolle. Työmarkkinoiden ja työvoiman kysynnän muutokset vaativat työntekijältä entistä enemmän sopeutumista vallitsevaan tilanteeseen. Ammatillinen kuntoutus on yksi keino tukea työelämässä pysymistä tai siihen palaamista. Tarkoituksena on siirtää varhaiseläkkeelle hakeutumista lähemmäs eläkeikää. Työ- ja ansaitsemiskyvyn saavuttaminen asetetaan usein tavoitteeksi, vaikka mahdollisuudet työelämään sijoittumiseen eivät aina näytä itsestään selviltä. Kuntoutusta pidetään onnistuneena, jos työllistymisen tavoite saavutetaan. Jokaisella yksilöllä on oikeus työkykyyn, ei työkyvyttömyyteen.

Kuntoutuksen kannattavuutta perustellaan usein eläkepoliittisin ja taloudellisin tekijöin. Liian varhain eläkkeelle siirtyminen, väestön ikääntyminen ja työikäisen väestöosuuden pieneneminen vaikeuttavat tulevaisuudessa eläkkeiden rahoitusta ja kasvattavat näin suhteellisesti muita sosiaalisia menoja. Ammatillista kuntoutusta pidetään yhtenä ratkaisuna, varsinaisten eläkejärjestelyjen ohella. Vuoden 1991 kuntoutuksen lakiuudistuksen ja sen jälkeenkin tapahtuneiden uudistusten tarkoituksena oli mm. lisätä ammatillista kuntoutusta ja myöhentää liian varhaista eläkkeelle siirtymistä.

Kuntoutuksen keskeisenä ongelmana on, miten ikääntyvät vajaakuntoiset saadaan pysymään työelämässä mahdollisimman pitkään ja miten kuntoutuksen tarve onnistutaan havaitsemaan mahdollisimman ajoissa. Tulevaisuuden suuntauksena näyttää olevan, että kun nyt pidetään 50–55-vuotiaita ikääntyvinä työntekijöinä, niin vuoteen 2002

mennessä joukkoon tulevat mukaan jo 45-vuotiaat ja ehkä jopa 40-vuotiaat (Socius 2000).

Koska kuntoutus itsessään on laaja ja monitahoinen kokonaisuus, on vaikea mitata, ovatko kuntoutuksen tulokset vaikuttavia vai eivät. Olen-naista vaikuttavuustutkimuksissa on, voidaanko kuntoutuksen avulla eh-käistä ennen aikaista eläkkeelle siirtymistä sekä parantaa työkykyä ja ter-veydentilaa. Tässä haastattelu- ja rekisteriaineistoon perustuvassa artik-kelissa tarkastellaan eri taustatekijöiden mukaan ammatillisen kuntoutuk-sen merkitystä kuntoutujan omasta näkökulmasta, lähinnä työssäoloa sil-mällä pitäen.

Haastattelut koskivat työikäistä väestöä. Haastatelluista vain pieni osa oli saanut ammatillista kuntoutusta. Muilta kysyttiin omaa arviota kun-toutuksen tarpeesta. Huomiota kiinnitetään erityisesti niihin ryhmiin, joilla työnteon jatkuminen varsinkin ikääntyneenä on epävarmaa, työttömiin ja vähän koulutettuihin henkilöihin. Tulosten perusteella arvioidaan potenti-aalisten kuntoutettavien osuutta työikäisestä väestöstä ja mainituista työ-voiman osista.

Tutkimusaineisto

Yleistä

Tutkimusaineistona on käytetty sekä haastattelu- että rekisteriaineistoa työikäisestä väestöstä. Otos perustuu Tilastokeskuksen työvoimatutki-mukseen vuodelta 1999. Tätä tutkimusta varten muodostettu otosjoukko käsittää 13 146 työikäistä henkilöä, joista on hankittu työhistoria-, koulu-tus- ja kuntoutuspalvelutiedot sekä muut tarvittavat rekisteritiedot. Näistä henkilöistä vajaata puolta haastateltiin huhtikuun työvoimatutkimuksen yhteydessä. Saatujen haastattelujen osuus oli 84 %. Haastatteluaineistos-sa oli 15–64-vuotiaita henkilöitä kaikkiaan 4 914.

Tutkimusaineisto koostui kahdesta ryhmästä, kuntoutusta saaneista sekä niistä henkilöistä, jotka eivät olleet saaneet kuntoutusta. Molemmille ryhmille esitetyt, ammatillista kuntoutusta koskevat kysymykset kohdistet-tiin 20–64-vuotiaille henkilöille. Valittu alaikäraja perustuu siihen oletta-mukseen, että esim. työeläkekuntoutus ei yleensä lähde kuntouttamaan alle 20-vuotiasta.

Ammatillista kuntoutusta saaneet olivat joko työssä, työttömänä, eläkkeellä tai muussa tilanteessa olevia. Heille esitettiin kaikkiaan 11 kysymystä, joista muutama koski terveydentilaa, kuntoutuksen sisältöä ja kuntoutujan omaa mielipidettä kuntoutuksen hyödyllisyydestä. Haastatelluista 301 henkilöä ilmoitti saaneensa kuntoutusta jossain elämänsä vaiheessa. Määrä on noin 8 % haastatteluaineiston 20–64-vuotiaista. Haastatelluista 260 henkilöä oli saanut kuntoutusta vuoden 1986 jälkeen. Työssä tarkastellaan heidän kokemuksiaan kuntoutuksen hyödyllisyydestä eri muuttujien suhteen. Koska haastatteluaineistoa täydentävät rekisteritiedot olivat vuosilta 1987–1997, jouduttiin kuntoutuksen jälkeisen työssäolon tarkastelu rajoittamaan näinä vuosina päättyneisiin kuntoutusohjelmiin. Kuntoutuksensa tänä ajanjaksona päättäneitä oli 158 henkilöä. Heistä naisia oli 64 %. Ammatillista kuntoutusta saaneiden ryhmää tarkastellaan luvussa 3. Tarkastelut on rajattu vuoden 1986 jälkeen kuntoutuksessa olleisiin. Heistä käytetään nimitystä *kuntoutujat*.

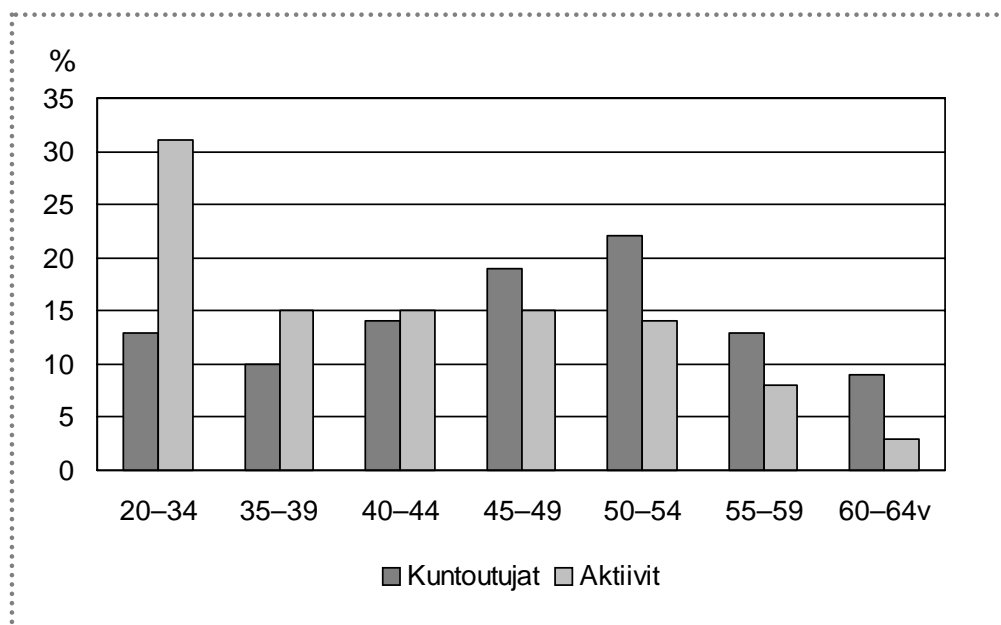
Toinen artikkelissa tarkasteltava ryhmä muodostui niistä ei-eläkkeellä olevista henkilöistä, jotka eivät olleet saaneet kuntoutusta. Heille esitettiin kysymyksiä kuntoutuksen tarpeesta oman työssä jaksamisen kannalta. Tähän ryhmään kuuluvia 20–64-vuotiaita oli 3 159, joista naisia oli 48 %. Ryhmästä käytetään nimeä *aktiivit* ja heidän käsityksiään kuntoutuksen tarpeesta tarkastellaan luvussa 4.

Taustatietoa tutkimusaineistosta

Vuosina 1987–1999 kuntoutuksensa päättäneet poikkeavat ikärakenteeltaan aktiiveista. Vuoden 1998 lopussa kuntoutujista 37 % ja aktiiveista 61 % oli alle 45-vuotiaita (kuvio 1). Tutkimusaineiston henkilöt olivat pääosin keski-ikäisiä, yli 40-vuotiaita. Kuntoutujien keski-ikä oli 47 vuotta ja aktiivien 41 vuotta. Kuntoutuksen päättyessä kuntoutujien keski-ikä oli 45 vuotta. Enimmillään kuntoutuksesta saattoi olla kulunut jopa 12 vuotta. Kuntoutusohjelmista 67 % päättyi vuoden 1992 jälkeen. Merkittävä osa (38 %) niistä päättyi vuosina 1998 ja 1999.

Kelan rooli pääkuntouttajana näkyi osaltaan mm. kuntoutujien ikärakenteessa, palvelulajeissa, kuntoutuksen kestossa ja kuntoutuskerroissa. Kuntoutujista yli puolet (56 %) oli Kelan ja lähes joka kolmas (31 %) oli jonkin muun tahon, lähinnä kunnallisen terveydenhuollon kuntoutettava tai

henkilö ei tiennyt minkä tahon kuntoutuksesta oli kysymys. Kuntoutujista 8 % oli työhallinnon ja 4 % työeläkelaitosten kuntoutettavia. Kelan kuntoutettavat ovat yleensä joko hyvin nuoria, suoraan koulun penkiltä tulevia, tai iäkkäitä. Mediaani-ikä Kelan ammatillisten kuntoutettavien piirissä vuonna 1999 oli 47 vuotta. Tyypillinen työeläkekuntoutettava kuuluu tilastojen mukaan 35–54-vuotiaiden ikäryhmään. Tilastoseurannan aikana vuosina 1992–2000 yli 44-vuotiaiden osuudet ovat työeläkepuolella kasvaneet. Pääosa työhallinnon vajaakuntoisista asiakkaista on aikuisia yli 25-vuotiaita henkilöitä, joilla on työkokemusta eri aloilta. Ikärakenteen muutossuunta on selvä, nuorten alle 25-vuotiaiden vajaakuntoisten osuus on laskenut koko 1990-luvun ajan. Ikääntyvien (45+) vajaakuntoisten osuus on selvästi noussut. Ikääntyvien osuuden vajaakuntoisista asiakkaista arvioidaan edelleen kasvavan (Kela 2000, Työministeriö 2001, ETK 1993–2001).

Kuvio 1. Vuosina 1987–1999 kuntoutuksensa päättäneiden ja aktiivien ikäjakauma vuoden 1998 lopussa, % .

Kuntoutujat poikkesivat aktiiveista ikärakenteen lisäksi myös koetun terveydentilan, ammatti- ja sosioekonomisen aseman sekä koulutuksen suhteen (taulukko 1). Aktiivit kokivat nykyisen terveytensä selvästi

paremmaksi kuin kuntoutujat. Aktiiveissa oli enemmän palkansaajia ja yrittäjiä ja hieman vähemmän työttömiä kuin kuntoutujissa. Heidän koulutustasonsa oli myöskin hieman parempi, korkea-asteen tutkinnon suorittaneita oli enemmän ja pelkän perusasteen suorittaneita vähemmän kuin kuntoutujissa. Keskiasteen tutkinnon suorittaneita oli molemmissa ryhmissä yhtä paljon. Sen sijaan yli 44-vuotiaiden kuntoutujien ja aktiivien välillä ei näyttänyt olevan koulutuseroa. Aktiiveissa oli jonkin verran enemmän ylempiä toimihenkilöitä.

Taulukko 1. Kuntoutujien ja aktiivien kokema terveydentila, ammatti- ja sosio-ekonominen asema sekä koulutusaste %.

Tila	Kuntoutuja n= 260			Aktiivi n= 3 159		
	Alle 45 v.	Yli 44 v.	Kaikki	Alle 45 v.	Yli 44 v.	Kaikki
Koettu terveys						
Hyvä	58	38	46	85	61	74
Kohtalainen	33	46	42	14	35	23
Huono	9	15	12	1	4	3
Ammattiasema						
Palkansaaja	70	61	64	81	71	77
Työtön	16	11	13	9	16	11
Yrittäjä	7	4	5	10	13	12
Eläkeläinen	2	18	12	-	-	-
Muu	5	6	6	-	-	-
Sosioekonomi- nen asema *						
Yl. toimihenkilö	12	18	16	22	23	22
Al. toimihenkilö	44	46	45	40	38	39
Työntekijä	44	36	39	38	39	39
Koulutusaste						
Perusaste	23	35	31	15	37	24
Keskiaste	68	49	56	64	45	56
Korkea-aste	9	16	13	21	18	20

*Tieto esiintyy palkansaajilla, työllisillä ja työttömillä, jotka olivat työssä ennen työttömyyttä.

Pelkän perusasteen koulutuksen omaavalla henkilöllä voi olla erilaisista lyhytaikaista koulutusta, mutta ammatillinen tai muu tutkinto puuttuu. Keskiasteen alemman tutkinnon suorittaminen perusasteen koulutuksen jälkeen vie vuodesta kahteen ja ylemmän keskiasteen noin kolme vuotta. Korkea-asteen tutkintoihin sisältyy eripituisia ylemmän ja alemman asteen tutkintoja. Alempaan korkea-asteeseen kuuluvat ammatilliset opistoasteen tutkinnot, ammattikorkeakoulututkinnot ja alemmat yliopistolliset tutkinnot. (Koulutus 1998).

Kuntoutujat ja aktiivit eivät poikenneet ainoastaan toisistaan, vaan molempien ryhmien sisälläkin oli eroavuutta lähinnä iän suhteen. Alle 45-vuotiaat kuntoutujat ja aktiivit kokivat olevansa terveempiä kuin vanhimpaan ikäryhmään kuuluvat. Molemmissa ryhmissä oli perusasteen tutkinnon suorittaneita vähemmän nuoremmassa. Kuntoutujissa ylempiä toimihenkilöitä oli eniten yli 44-vuotiaissa, kun taas aktiiveissa ylempiä toimihenkilöitä oli lähes yhtä paljon molemmissa ikäryhmissä. Työttömiä oli nuoremmassa kuntoutujissa enemmän kuin vanhemmissa. Aktiiveissa taas työttömiä oli eniten yli 44-vuotiaiden keskuudessa.

Kuntoutujien käsitykset kuntoutuksen hyödyllisyydestä

Yleistä

Kuntoutujien kokemukset saamastaan kuntoutuksesta olivat varsin myönteiset. Vuosina 1987–1999 kuntoutuksensa päättäneistä 260 henkilöstä 38 % koki kuntoutuksesta olleen merkittävästi hyötyä, 45 %:lle siitä oli jonkin verran hyötyä ja 17 % katsoi, ettei kuntoutuksella ollut merkitystä oman työelämän kannalta. Kuntoutujat olivat iästä riippumatta hyvin tyytyväisiä saamaansa kuntoutukseen. Ikä ei yksinään ollut selittävä tekijä. Kuntoutuksesta merkittävästi, jonkin verran tai ei lainkaan hyötynneet eivät poikenneet toisistaan iän suhteen. Miehet kokivat hyötynneensä kuntoutukselta hieman naisia enemmän, mutta erot eivät olleet merkittäviä.

Kuntoutujista lähes 80 % oli saanut alle kolmen kuukauden kestoista kuntoutusta. Yleisimmät palvelulajit olivat ammatillista kuntoutusta tukeva lääkinnällinen kuntoutus, työklinnkatutkimus sekä ammatillinen kurssitus. Kuntoutujista yli 70 % oli saanut kuntoutusta yhden kerran viimeisten

kymmenen vuoden aikana. Kuntoutuksen tavoitteena onkin onnistua ensimmäisellä kerralla. Periaatteessa henkilö voi olla ammatillisessa kuntoutuksessa viimeisten kymmenen vuoden aikana enintään pari kolme kertaa. Kuntoutuksen lyhyt kesto ja palvelulajityyppi selittyvät osaltaan paitsi kuntouttajatahosta myös kuntoutujien iästä. Ikääntyneitä kuntoutujia ei mielellään kuntouteta uuteen ammattiin pitkäkestoisella koulutuksella (Lindborg 1999). Työeläkekuntoutuksessa, jossa koulutus on yleisin palvelumuoto, kuntoutuksen kestot ovat pitkiä, vähintään 2,5 vuotta. Vuoden 1999 koulutuslainsäädännön uudistuksen mukaan koulutusajat lähinnä ammattikorkeakouluissa, ovat pidentyneet jopa nelivuotiseksi (Laki 630/1998).

Koettu hyöty terveyden ja sosioekonomisten tekijöiden mukaan

Koetulla terveydentilalla oli merkitystä siihen, miten hyödylliseksi kuntoutus työelämän kannalta koettiin. Mikäli nykyistä terveyttä pidettiin hyvänä tai kohtalaisena, katsottiin kuntoutuksesta olleen merkittävästi tai jonkin verran hyötyä. Jos taas terveydentila oli huono, arvioitiin, ettei kuntoutuksesta ollut hyötyä. Iällä oli yhteys koettuun terveyteen. Yli 44-vuotiaista, jotka tunsivat terveytensä huonoksi, lähes puolet oli sitä mieltä, ettei kuntoutuksesta ollut heille hyötyä (taulukko 2).

Vaikka kuntoutujista lähes puolet pitikin nykyistä terveyttään hyvänä, vain yksi kymmenestä oli tuntenut terveydentilassaan joko selvää tai jonkin-asteista parantumista viimeisten viiden vuoden aikana ja kolmella kahdeksasta terveydentila oli pysynyt ennallaan. Yli puolella terveys oli heikentynyt enemmän tai vähemmän. Miesten ja naisten välillä ei ollut merkittävää eroa.

Kun kuntoutuksesta saatua hyötyä arvioitiin koulutuksen suhteen, korkea-asteen tutkinnon suorittaneet kokivat hyötynensä kuntoutuksesta merkittävämmän kuin alemman asteen koulutuksen saaneet. Kuntoutuksesta jonkin verran hyötyä kokeneiden osuus oli suurin perus- ja keskiasteen tutkinnon suorittaneilla ja ei-hyötynettä oli hieman enemmän perusasteen suorittaneissa. Poikkeuksena olivat yli 44-vuotiaat, joissa korkea-asteen tutkinnon suorittaneissa oli jonkin verran enemmän ei-hyötynettä.

Sosioekonomisen aseman yhteys kuntoutuksesta koettuun hyötyyn ei ollut kovin selvä. Monissa tutkimuksissa on havaittu terveyden liittyvän koulutukseen siten, että paremmin koulutetut ovat terveempiä (Huuhka ym.1996, Manderbacka 1995). Tässäkin selvityksessä korkea-asteen tutkinnon suorittaneista 65 %, keskiasteen koulutuksen omaavista 45 % ja perusasteen koulutuksen saaneista 38 % koki terveytensä hyväksi. Sosioekonomisen aseman mukaan ylemmistä ja alemmista toimihenkilöistä yli 60 % piti terveyttään hyvänä. Työntekijöistä, jotka edustivat lähinnä *raskaita lajeja* terveytensä hyväksi kokevia oli 37 %.

Myös ammattiasemalla oli merkitystä siihen, miten kuntoutus koettiin. Palkansaajat ikään katsomatta arvioivat hyötynensä kuntoutuksesta enemmän kuin työttömät tai eläkeläiset. Tosin työttömistäkin 65 % tunsu hyötynensä kuntoutuksesta merkittävästi tai jonkin verran. Kuntoutuksella saattoi olla vaikutusta asenteisiin, työhön suuntautumiseen ja haluun olla työssä (Cook 1983).

Kuntoutujien tyytyväisyyttä saamaansa kuntoutukseen on tarkasteltu taulukossa 2. Alle 45-vuotiaista ei tapausten vähäisyyden takia voitu ilmoittaa erikseen tuloksia.

Taulukko 2. Kuntoutuksesta koettu hyöty terveyden, ammatti- ja sosioekonomisen aseman ja koulutuksen mukaan, %.

Tila	Koettu hyöty			Yhteensä %
	Merkittävästi	Jonkin verran	Ei hyötyä	
Kaikki				
Koettu terveys				
Hyvä	39	49	12	100
Kohtalainen	42	40	18	100
Huono	22	46	32	100
Asema				
Palkansaaja	43	45	12	100
Työtön	21	44	35	100
Eläkeläinen	24	52	24	100
Sosioekonomi- nen asema *				
Yl. toimihenkilö	44	37	19	100
Al. toimihenkilö	37	47	16	100
Työntekijä	40	46	14	100
Koulutusaste				
Perusaste	34	47	19	100
Keski-aste	38	47	16	100
Korkea-aste	49	31	14	100
Yli 44-vuotiaat				
Koettu terveys				
Hyvä	42	48	10	100
Kohtalainen	41	39	20	100
Huono	23	39	48	100
Asema				
Palkansaaja	45	43	12	100
Eäkeläinen	22	55	23	100
Sosioekonomi- nen asema *				
Yl. toimihenkilö	38	39	23	100
Al. toimihenkilö	44	41	15	100
Työntekijä	38	46	16	100
Koulutusaste				
Perusaste	35	44	21	100
Keskiaste	38	44	18	100
Korkea-aste	47	30	23	100

*Tieto esiintyy palkansaajilla, työllisillä ja työttömällä, jotka olivat työssä ennen työttömyyttä.

Kuntoutuksen jälkeinen aika ja koettu hyöty

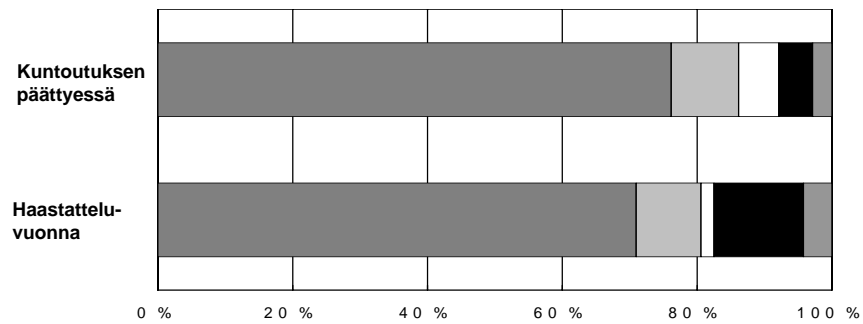
Sijoittuminen työelämään on oleellinen tulosmuuttuja. Kuntoutusjaksoa edeltävä tai sitä välittömästi seuraava työelämässä toiminen selittää kuntoutuksen pitempikestoista onnistumista (Riipinen 1991). Työllistymiseen kulunut aika riippuu mm. henkilön työkyvystä, työpaikan olemassaolosta yms. seikoista. Paluu entiseen työpaikkaan merkitsee yleensä helpointa ja varmintä työllistymistä (Lind ym. 1990). Nopean työllistymisen ohella lyhyen työttömyys- tai työkyvyttömyysajan ennen kuntoutusta on todettu edistävän työllistymistä (Sheikh & Mattinly 1981). Mitä pidempää kuntoutuja on ollut poissa työstä kuntoutusta edeltäneen vuoden aikana, sitä todennäköisemmin ollaan seurantajaksolla eläkkeellä (Lind ym. 1990).

Kuntoutuksen jälkeistä aikaa on seurattu tarkastelemalla vuosina 1987–1997 kuntoutuksensa päättäneiden 158 henkilön elämäntilannetta kuntoutuksen päättymisvuonna ja haastatteluvuonna 1999 kuntoutujan kokeman hyödyn mukaan (kuviot 2). Kuntoutujista oli kuntoutuksen päätyessä työelämässä oli 73 %, työttömänä 12 % ja eläkkeellä 9 %. Haastatteluvuonna tästä joukosta oli työelämässä 60 %, työttömänä 17 % ja eläkkeellä 18 %.

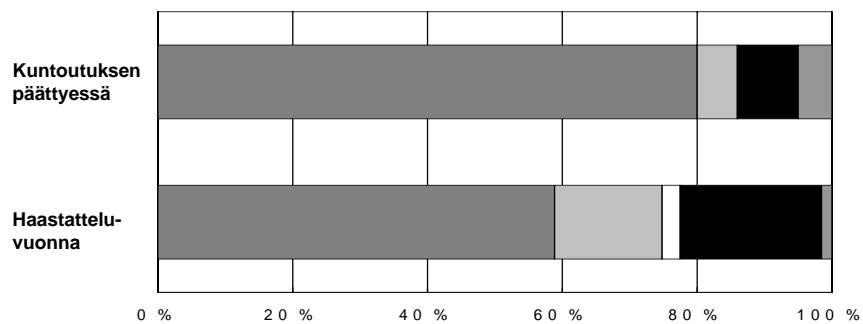
Niistä, jotka tunsivat hyötynsä kuntoutuksesta merkittävästi tai jonkin verran, oli kuntoutuksen päättyessä lähes 80 % työelämässä. Merkittävästi hyötynsä oli vielä haastatteluvuonna 70 % työssä, työttömien osuus oli pysynyt ennallaan (10 %). Työllisiä oli siirtynyt eläkkeelle, lähinnä työkyvyttömyyseläkkeelle. Jonkin verran hyötynsä työllisten määrä oli pudonnut haastatteluvuonna 59 %:iin, työttömien osuus noussut 16 %:iin ja eläkeläisten 21 %:iin. Henkilöistä, jotka eivät kokeneet hyötynsä kuntoutuksesta, kuntoutuksen päättyessä oli työssä puolet. Haastatteluvuonna heistä oli työssä hieman yli 40 %. Työttömien osuus oli kasvanut 30 %:iin ja eläkeläisten 20 %:iin.

län suhteen kuntoutuksesta merkittävästi, siitä jonkin verran tai ei lainkaan hyötynsä eivät poikenneet toisistaan. Keskimääräinen ikä oli kuntoutuksen päättyessä 44 vuotta. Valtaosalle työvuosiakin oli kertynyt yli 20. Kuntoutuksesta merkittävästi tai siitä jonkin verran hyötynsä kokivat nykyisen terveytensä hieman useammin paremmaksi kuin kuntoutuksesta ei-hyötynsä. Merkittävästi tai jonkin verran hyötynsä työllisistä yli puolella ei ollut työhistoriassaan ansiosidonnaisia työttömyyspäiväjaksoja, kun taas kuntoutuksesta ei-hyötynsä kaksi kolmesta oli saanut ansiosidonnaisia työttömyyspäivärahaa. Merkittävästi hyötynsä oli myös hieman enemmän korkea-asteen tutkinnon suorittaneita kuin muissa ryhmissä.

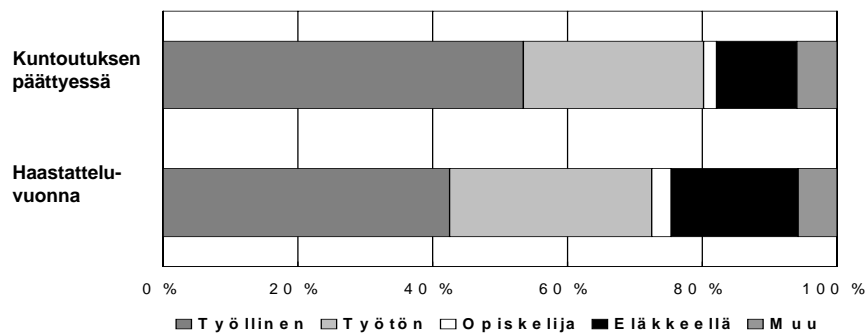
Merkittävästi hyötynneet (n= 51)

Jonkin verran hyötynneet (n= 75)

Ei hyötynneet (n= 32)

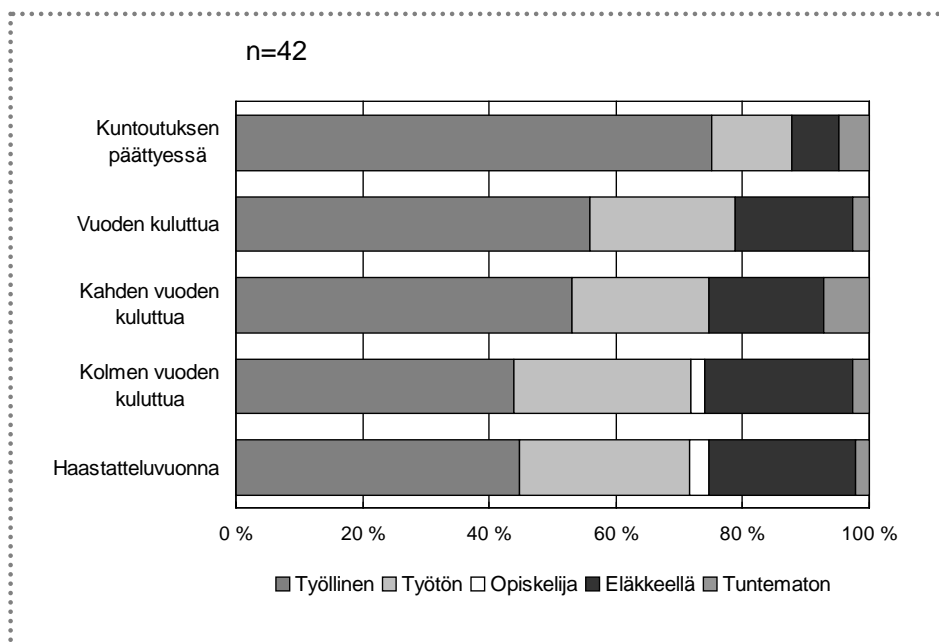
Kuvio 2. Kuntoutuksen jälkeinen aika ja koettu hyöty, %.

Valtaosa kuntoutujista arvioi kuntoutuksen hyödylliseksi oman elämäntilanteen ollessa kunnossa, lähinnä työssäolon kannalta. Työelämässä toimiminen heti kuntoutusjakson jälkeen näyttäisi selittävän kuntoutuksen pidempikestoista onnistumista.

Koska seurantaväli kuntoutuksen päättymisestä haastatteluvuoteen on sängen pitkä, pisimmillään jopa 12 vuotta, on seuraavassa tarkasteltu vuosina 1992, 1993 ja 1994 kuntoutuksensa päättäneitä. Aineiston pienuuden takia (42 henkilöä) ei tarkastelussa ole voitu ottaa huomioon kuntoutujan omia kokemuksia kuntoutuksen merkittävydestä.

Vuosina 1992–1994 kuntoutuksensa päättäneiden elämäntilannetta on seurattu kuntoutuksen päättymisvuonna ja vuoden, kahden ja kolmen vuoden kuluttua kuntoutuksesta sekä haastatteluvuonna (kuvio 3). Kuntoutuksen päättymisvuonna kuntoutujista 75 % oli töissä, 13 % työttömänä ja 8 % eläkkeellä. Vuoden päästä kuntoutuksesta työssä olevien osuus oli laskenut 56 %:iin ja vastaavasti työttömien osuus oli kasvanut 23 %:iin ja eläkeläisten 19 %:iin. Samansuuntainen kehitys jatkui koko kolmivuotis-seurannan. Haastatteluvuonna työllisiä oli 45 %, työttömiä 27 % ja eläkeläisiä 23 %. Eläkkeelle, lähinnä työkyvyttömyyseläkkeelle, siirtyneet olivat pääasiassa yli 55-vuotiaita. Työttömiksi joutuneet olivat yli 45-vuotiaita, joista osa oli ilmeisesti eläkeputkessa, mutta alle 35-vuotiaitakin työttömiä löytyi. Vuosina 1992–1994 kuntoutuksensa päättäneet osuivat ajankohtaan, jolloin maamme talous kääntyi laskuun ja massatyöttömyys oli huipussaan. Työttömyysaste vuonna 1994 oli 16,6 % ja nuorilla peräti 34 % (Tilastokeskus 2001). Työllisyystilanteen heiketessä työnsaanti vaikeutui entisestään ja työttömyysjaksot pidentyivät. Aikanaanhan vuoden 1991 kuntoutuusuudistusta perusteltiin uhkaavalla työvoimapulalla, mutta toteutusvaihe osui ajankohtaan, jolloin työttömyys oli huipussaan (Valtioneuvoston selonteko 1994). Yhteiskunnassa vallitsevat suhdanteet heijastuvat herkästi kuntoutukseen. Kuntoutus itsessään saattoi onnistua, mutta aika ei ehkä ollut otollinen.

Vastaavanlaisia tuloksia on saatu mm. tarkasteltaessa vuonna 1993 kuntoutuksensa päättäneiden työeläkekuntoutettavien elämäntilannetta vuosina 1993–1996 Eläketurvakeskuksen ylläpitämien työsuhde- ja eläketapahtumarekisterien avulla. Vuonna 1993 kuntoutuksensa päättäneistä ei-eläketaustaisista oli työelämässä puolet ja vuonna 1996 noin kolmannes (Saarnio 1998).

Kuvio 3. Vuosina 1992–1994 kuntoutuksensa päättäneiden seuranta.

Tiivistelmä

Seuranta-aineiston kuntoutujat olivat kyselyn mukaan sangen tyytyväisiä saamaansa kuntoutukseen työelämän kannalta. Tyytyväisyys kuntoutukseen näkyi seurattaessa kuntoutuksen jälkeistä aikaa. Kun elämäntilanne oli kunnossa, kuntoutuksesta koettiin olleen hyötyä. Niistä, jotka tunsivat hyötynensä kuntoutuksesta merkittävästi, oli vielä haastatteluvuonna valtaosa työelämässä. Heidän työssä pysymisensä oli vakaampaa kuin kuntoutuksesta jonkin verran tai siitä ei lainkaan hyötyneiden.

Tämäntyyppisissä kyselyissä on kuitenkin tavallista, että valtaosa vastaajista ilmoittaa olevansa tyytyväinen kysyttyyn asiaan. Yleinen havainto on, että mitä yleisluontoisempaa asiaa tiedustellaan, sitä suurempi osuus vastaajista kertoo olevansa erittäin tai melko tyytyväinen (Takala 1998). Vaikka haastatelluille selostettiinkin lyhyesti ammatillisen kuntoutuksen sisältöä, ei ole täysin varmaa, ymmärsivätkö kaikki haastateltavat, mitä ammatillisella kuntoutuksella tarkoitetaan. Kuntoutushan voi merkitä

eri ihmisille hyvin eri toimintoja, varsinaisesta kuntoutuksesta tavanomaisen sairauden hoitamiseen ja aina virkistystoimintaan asti.

Vastaavanlaisia tuloksia on saatu myös esim. Vakuutusyhtiö Ilmarisen, Kuntien eläkelaitoksen, LEL Työeläkekassan ja Kelan tekemissä tutkimuksissa, joissa on selvitetty mm. kuntoutuksesta koettua hyötyä. Tyytyväisyys kuntoutukseen on aina yksilöllistä, se riippuu paljolti kuntoutujan itsensä ammatilliselle kuntoutukselleen asettamista tavoitteista (Harkonmäki 1998, Lindborg 1999, Karjalainen 2000, Takala 1998). Siihen, miten hyvin tavoitteet saavutetaan, vaikuttavat kuntoutustoimenpiteiden ohella muut kuntoutusprosessin yksilölliset ja yhteisölliset tekijät. Tällaisia tekijöitä voivat olla mm. kuntoutujan elämäntilanteesta kuntoutuksesta riippumatta tapahtuvat muutokset (esim. avioero, läheisen kuolema jne.) ja asuinpaikkakunnan työtilanteen muutokset, kuten irtisanomiset ja lomautukset (Järvikoski, Härkäpää, Lind 2000).

Tyytyväisyys tai tyytymättömyys kuntoutukseen riippuu myös kuntoutujan kokemasta terveydentilasta ja siinä tapahtuvista muutoksista sekä hänen koulutustasostaan. Merkittävästi kuntoutuksesta hyötäneillä oli hieman parempi koulutustaso ja he myös kokivat nykyisen terveydentilansa paremmaksi kuin kuntoutuksesta ei-hyötäneet. Merkittävästi hyötyneistä joka neljäs koki terveytensä heikentyneen viimeisten viiden vuoden aikana. Sen sijaan puolet kuntoutuksesta jonkin verran hyötyneistä ja ei lainkaan hyötyneistä arvioi terveydentilansa heikentyneen. Miehet tunsivat hyötäneensä kuntoutuksesta jonkin verran enemmän kuin naiset.

Kuntoutuksen kestolla on todettu olevan vaikutusta kuntoutuksen lopputulokseen. Mm. Asko Suikkanen on todennut, että kuntoutusinvestointien määrällä on lineaarinen vaikutus kuntoutuksen jälkeiseen työllistymiseen: mitä pidempi koulutus, sitä todennäköisempää on työhön sijoittuminen. Seuranta-aineiston kuntoutujat saivat yleensä lyhytkestoista, lähinnä lääkinällistä kuntoutusta, tutkimusta tai ammatillista kurssitusta. Kuntoutusta he saivat yleensä yhden kerran, ja heidän kuntoutuksensa päättymisestä saattoi pisimmillään olla kulunut jopa 12 vuotta. Yli puolet kuntoutuksista oli päättynyt vuoden 1992 jälkeen. Yleensä mitä pidempi aika kuntoutuksesta on kulunut, sitä todennäköisemmin muut tekijät kuin itse kuntoutus vaikuttavat tulokseen (Riipinen 1991). Aineiston pienuuden ja heterogeenisuuden takia ei tuloksia voi yleistää. Ne ovat kuitenkin suuntaa-antavia.

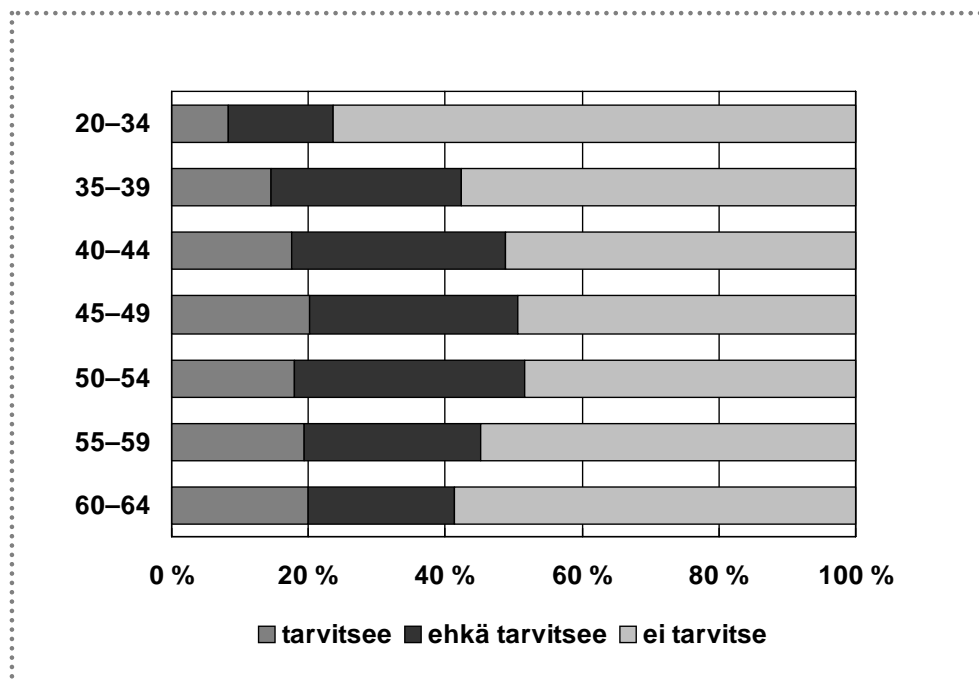
Aktiivien käsitys kuntoutuksen tarpeellisuudesta

Ikä ja kuntoutuksen tarve

Aktiiveista 60 % (1 887) ei pitänyt kuntoutusta vielä ajankohtaisena oman työssä jaksamisensa kannalta, 25 % (794) oli sitä mieltä, että saattoi tarvita ja 15 % (478) arvioi tarvitsevansa kuntoutusta. Naiset kokivat tarvitsevansa kuntoutusta hieman miehiä useammin. Miehistä lähes kaksi kolmesta ja naisista neljä seitsemästä ei ollut mielestään kuntoutuksen tarpeessa.

Mielipide kuntoutuksen tarpeesta vaihteli iän mukaan siten, että niitä jotka eivät katsoneet tarvitsevansa kuntoutusta oli nuorissa enemmän kuin vanhemmissa ikäryhmissä (kuvio 4). Alle 35-vuotiaista yli 70 % katsoi, ettei kuntoutus ollut vielä ajankohtaista. Iän myötä, 35 vuoden täyttämisen jälkeen, kuntoutuksen tarve tai mahdollinen tarve kasvoi ja suurimmillaan se oli 40–54-vuotiailla. Näillä keski-ikäisillä oli vielä riittävästi työvuosia jäljellä viralliseen eläkeikään asti, ja kuntoutus saattoi olla keino jaksaa työelämässä.

Vanhemmissa ikäluokissa eli 55–59- ja 60–64-vuotiaiden piirissä kuntoutusta ei-tarvinneiden osuus hieman kasvoi, tosin kuntoutuksen tarvitsijoitakin vielä ilmeni 20 %:n verran. Eläkesuuntautuneisuus alkoi näkyä. Tutkimusaineiston valikoituneisuus vaikutti tulokseen. Mukanahan eivät ole eläkkeellä olevat. Ilmeisesti eläkkeellä olevat tai sinne hakeutuvat ovat huonokuntoisempia kuin se hyväkuntoisempi osa, joka jää jäljelle ja uskoo pärjäävänsä ilman tukitoimenpiteitä. Kuntoutusta ei-tarvinneiden joukko alkoi kasvaa 57–58-vuotiaista lähtien. Vuoden 2000 alusta lähtien työmarkkinajärjestöjen ja työeläkelaitosten tekemä sopimus antoi 58–59-vuotiaille työntekijöille mahdollisuuden ammatilliseen kuntoutuksen selvittelyyn (Yleiskirje A/39/99). Työeläkelakien mukaisen tilastoseurannan mukaan tätä oikeutta ei kuitenkaan ole kovin aktiivisesti käytetty (ETK 2001).

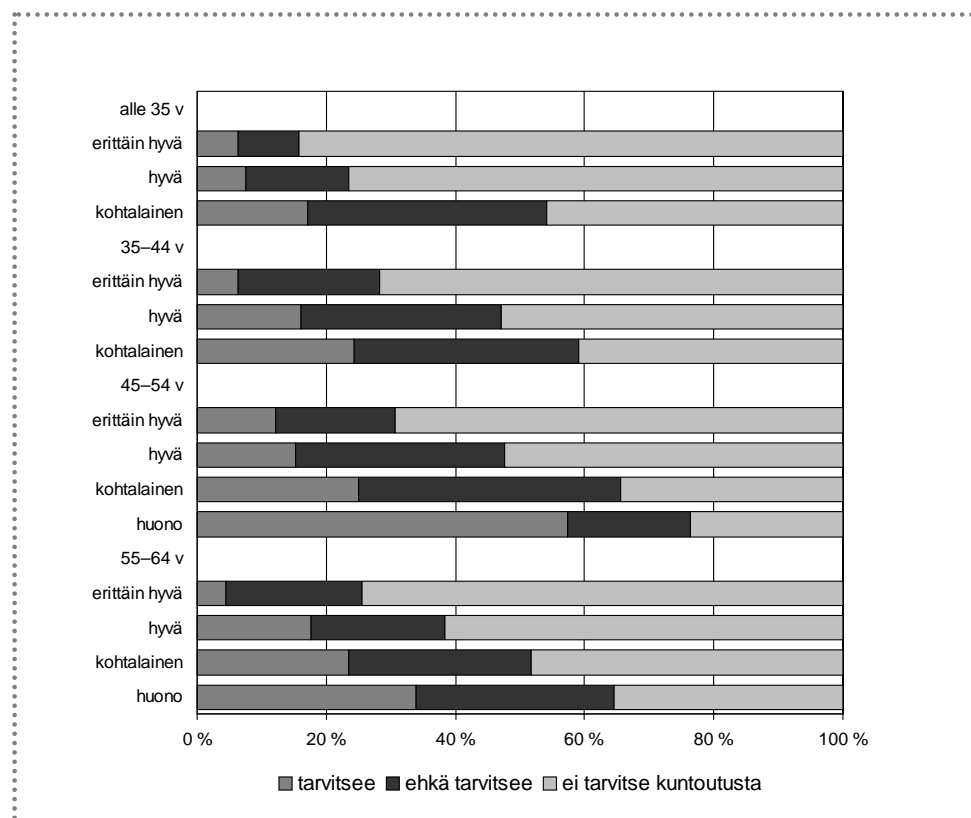
Kuvio 4. Aktiivien ikä ja koettu kuntoutuksen tarve, %.

Kuntoutusta ei-tarvitsevien keski-ikä oli 39 vuotta, ehkä tarvitsevien 44 vuotta ja tarvitsevien 45 vuotta. Naiset kokivat useammin kuntoutuksen tarvetta kuin miehet kaikissa ikäluokissa, 60–64-vuotiaita lukuun ottamatta. Naiset hakeutuvat esim. työeläkekuntoutuksen puolella miehiä enemmän kuntoutukseen. Kuntoutuslupauksia annetaan miehille kuitenkin suhteessa enemmän. Yhtenä selityksenä naisten aliedustukseen saattaa olla miesten ammattirakenne. Miehet työskentelevät naisia useammin fyysisesti raskaissa ammateissa, joissa esiintyy vaikeanasteisia tuki- ja liikuntaelinten sairauksia. Miehet edustavat tässä mielessä ns. *helppoja kuntoutusratkaisuja*. Miehillä on usein myös naisia yhtenäisempi ja pidempi työhistoria.

Terveys ja kuntoutuksen tarve

Koettu kuntoutuksen tarve riippuu terveydentilasta ja siinä tapahtuvista muutoksista. Ammatillisen kuntoutuksen lähtökohta on aina kuntouttajata-

Mikäli terveys koettiin erittäin hyväksi, kuntoutuksen tarve oli vähäinen, mutta jos taas terveys koettiin huonoksi, kuntoutuksen tarve oli suuri. Terveystilassa tapahtuvilla muutoksilla oli vaikutusta koettuun kuntoutuksen tarpeeseen. Kuntoutuksen tarve oli suurin, jos terveydentilassa oli havaittu muutoksia huonompaan suuntaan viiden viimeisen vuoden aikana.

Kuvio 5. Koettu kuntoutuksen tarve terveyden ja iän mukaan, %.

lällä oli merkitystä koettuun terveyteen ja kuntoutustarpeeseen. Nuo-
ret tunsivat itsensä terveemmäksi kuin vanhemmat. Alle 45-vuotiaista ei
merkittävästi kukaan tuntenut nykyistä terveydentilaansa huonoksi. Kun-
toutuksen tarve tai mahdollinen tarve oli tässä ikäluokassa suurin, mikäli
terveyttä pidettiin kohtalaisena. Yli 35-vuotiaat arvioivat tarvitsevana kun-
toutusta enemmän kuin alle 35-vuotiaat, vaikka tunsivat terveytensä hy-
väksi. Iän myötä kuntoutuksen tarve tai mahdollinen tarve kasvoi. Tarve oli
suurimmillaan 45–54-vuotiailla, jotka pitivät nykyistä terveyttään huonona.
Heistä lähes 60 % koki tarvitsevana kuntoutusta. Myös vanhimmassa
ikäluokassa 55–64-vuotiaat terveytensä huonoksi tuntevat kokivat merkit-
tävästi kuntoutuksen tarvetta. Kaikissa ikäryhmissä naiset, terveydentilas-
taan riippumatta, tunsivat olevansa useammin kuntoutuksen tarpeessa
kuin miehet.

Kuntoutuksen tarve sosioekonomisten tekijöiden mukaan

Aktiiveista 77 % (2 425) oli palkansaajia, yrittäjiä 12 % (366) ja työttömiä
11 % (370). Työttömien ryhmä sisälsi myös toistaiseksi ja määräaikaaisesti
lomautetut. Palkansaajissa oli naisten osuus hieman miehiä suurempi, kun
taas yrittäjissä oli miehiä enemmän. Aktiiveista joka neljännellä oli perus-
asteen koulutus, yli puolella oli keskiasteen koulutus ja joka viides oli suo-
rittanut korkeakoulututkinnon (taulukko 1). Naiset olivat hieman miehiä
koulutetuimpia. Naisista joka viidennellä oli korkeakoulututkinto, miehistä
joka kuudennella.

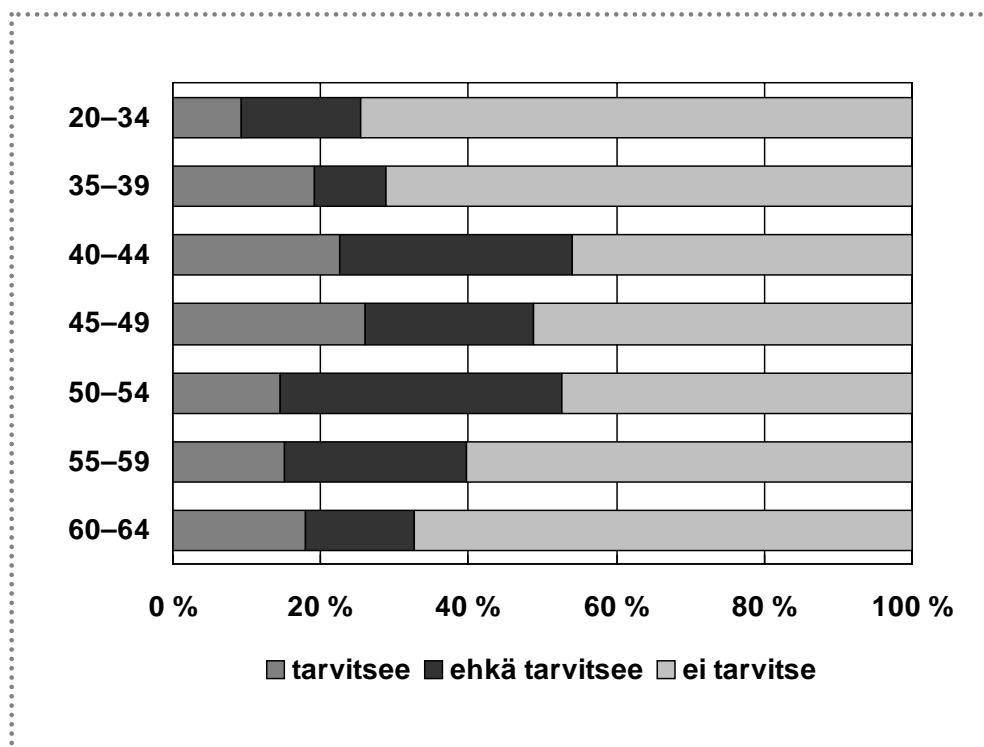
Ammattialoittain tarkasteltuna yrittäjien ja työttömien kuntoutuksen
tarve oli lähes yhtä suuri. Heistä 18 % ja palkansaajista 14 % koki tarvit-
sevana kuntoutusta oman työssä jaksamisensa kannalta. Yli 60 % pal-
kansaajista ja työttömistä sekä hieman yli puolet yrittäjistä ei pitänyt kun-
toutusta vielä ajankohtaisena. Se miten tarpeelliseksi kuntoutus koettiin,
riippui koetusta terveydentilasta. Kuntoutustarpeen ollessa ajankohtaista
terveydentilan arvioitiin heikentyneen. Palkansaajista, jotka eivät kokeneet
tarvitsevana kuntoutusta, lähes 90 % piti nykyistä terveyttään hyvänä
mutta huonona tuskin kukaan. Kuntoutusta tarvitsevista taas piti terveyt-
tään hyvänä 60 % ja huonona 6 %. Samansuuntainen kehitys oli havait-
tavissa myös kuntoutusta tarvitsevilla yrittäjillä ja työttömillä. Heistä koki
nykyisen terveydentilansa huonommaksi useampi kuin palkansaajista.

Taulukko 3. Koettu kuntoutuksen tarve ammatti- ja sosioekonomisen aseman sekä koulutuksen ja iän mukaan, %.

Tila	Kuntoutuksen tarve			Yhteensä
	Tarvitsee	Ehkä tarvitsee	Ei tarvitse	
Alle 35-vuotiaat				
Palkansaaja	8	14	78	100
Työtön	9	16	75	100
Yrittäjä	15	25	60	100
Yl. toimihenkilö	6	12	82	100
Al. toimihenkilö	9	17	74	100
Työntekijä	7	13	80	100
Perusaste	10	14	76	100
Keskiaste	8	15	77	100
Korkea-aste	8	16	76	100
35–44-vuotiaat				
Palkansaaja	15	30	55	100
Työtön	21	22	57	100
Yrittäjä	18	31	51	100
Yl. toimihenkilö	9	25	66	100
Al. toimihenkilö	16	30	54	100
Työntekijä	20	32	48	100
Perusaste	20	32	48	100
Keskiaste	16	31	53	100
Korkea-aste	12	23	65	100
45–54-vuotiaat				
Palkansaaja	19	32	49	100
Työtön	21	29	50	100
Yrittäjä	18	33	49	100
Yl. toimihenkilö	19	22	59	100
Al. toimihenkilö	18	34	48	100
Työntekijä	22	37	41	100
Perusaste	21	27	52	100
Keskiaste	19	38	43	100
Korkea-aste	17	25	58	100
55–64-vuotiaat				
Palkansaaja	20	26	54	100
Työtön	16	21	63	100
Yrittäjä	25	29	46	100
Yl. toimihenkilö	14	23	63	100
Al. toimihenkilö	27	24	49	100
Työntekijä	23	27	50	100
Perusaste	19	27	54	100
Keskiaste	24	23	53	100
Korkea-aste	13	19	68	100

län myötä kuntoutuksen tarve kasvoi. Alle 35-vuotiaat ammattialasta riippumatta olivat vähemmän kuntoutuksen tarpeessa kuin muut. Kuntoutuksen tarve tai mahdollinen tarve oli suurin yli 44-vuotiailla palkansaajilla ja työttömillä sekä yli 54-vuotiailla yrittäjillä (taulukko 3). Kuntoutusta tarvitsevista yli 44-vuotiaista puolet piti terveyttään hyvänä ja 55 vuotta täytäneistä yrittäjistä 38 %.

Kuviossa 6 on tarkasteltu lähemmin työttömien kokemaa kuntoutuksen tarvetta. Työttömistä tunsivat eniten tarvitsevansa tai mahdollisesti tarvitsevansa kuntoutusta 40–54-vuotiaat. Nuoremmat ja vanhemmat työttömät eivät pitäneet kuntoutusta tarpeellisena työelämän kannalta. Vanhemmissa ryhmissä oltiin ilmeisesti *eläkeputkessa*, jolloin kuntoutusmahdollisuudet eivät näyttäneet houkuttelevilta. Nuoremmissa ikäryhmissä nähtiin ilmeisesti muut keinot kuin kuntoutus tarpeellisemmiksi työttömyyden torjunnassa. Kuntoutusta tarvitsevista työttömistä 35 % piti terveyttään hyvänä ja huonona 24 %.

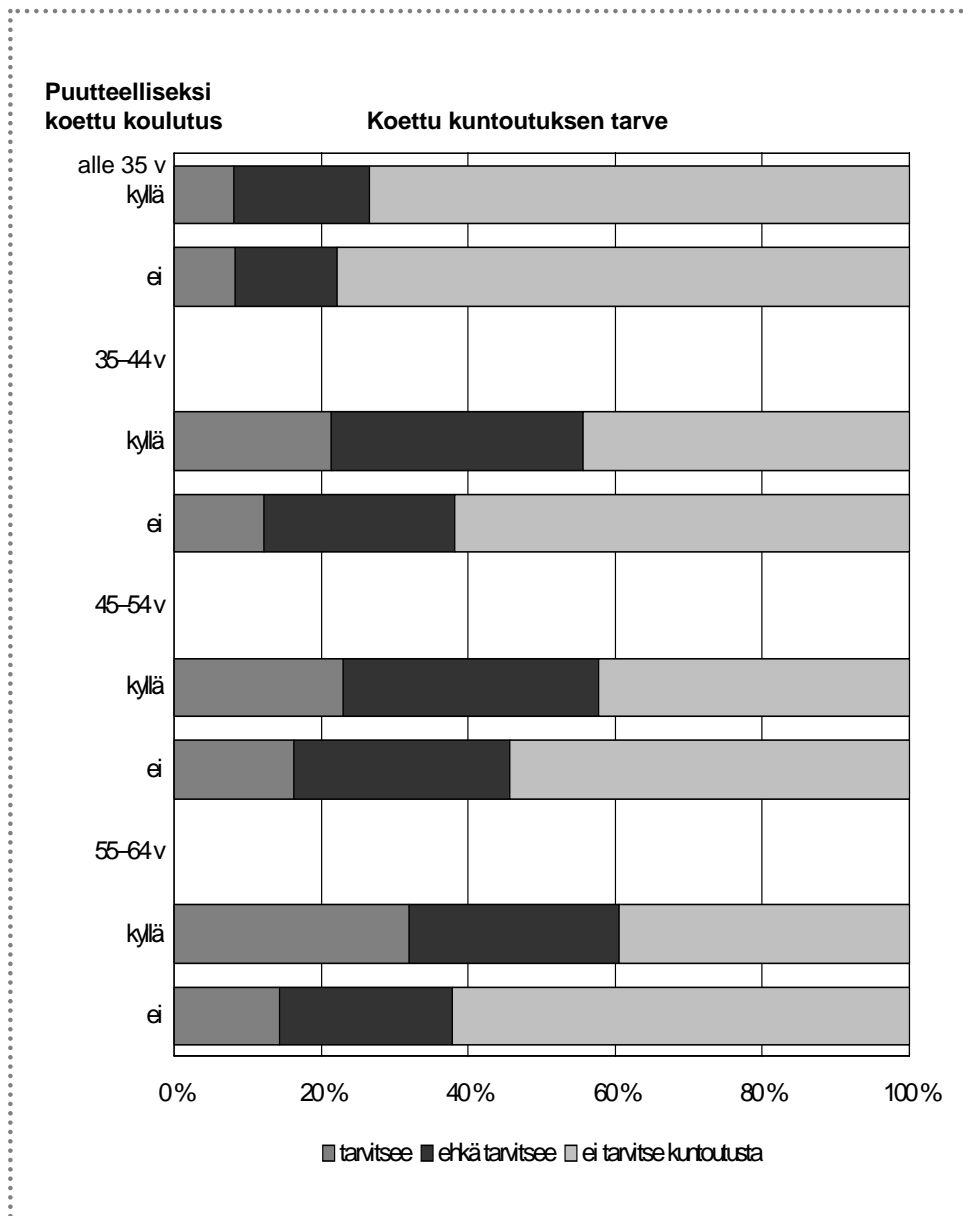
Kuvio 6. Työttömien ikä ja koettu kuntoutuksen tarve, %.

Sosioekonomisen aseman merkitys näkyi koetussa kuntoutustarpeessa. Ylemmät toimihenkilöt tunsivat tarvitsevansa vähemmän kuntoutusta kuin muut. Työntekijöillä, jotka edustivat raskaampia aloja, kuntoutuksen tarve oli suurempi kuin muilla ryhmillä. Ylemmät toimihenkilöt olivat tässä tutkimusjoukossa terveempiä. Iän suhteen kuntoutuksen tarve oli suurimmillaan 45–54-vuotiailla työntekijöillä sekä 55–64-vuotiailla alemmilla toimihenkilöillä, joista alle puolet piti nykyistä terveyttään hyvänä.

Koulutustaso näyttää liittyvän koettuun kuntoutustarpeeseen. Mitä korkeampi oli vastaajien koulutustaso, sitä todennäköisemmin he eivät tunteneet tarvitsevansa kuntoutusta. Palkansaajista, yrittäjistä ja työttömistä yli puolella oli keskiasteen koulutus. Palkansaajissa oli enemmän korkeakoulututkinnon suorittaneita (22 %) ja vähemmän perusasteen koulutuksen saaneita (21 %) kuin muissa ryhmissä. Työttömissä oli taas eniten perusasteen koulutuksen saaneita (40 %). Yrittäjissä korkeakoulututkinnon suorittaneita oli vähän ja näistä yli puolet oli alle 40-vuotiaita kuten palkansaajissakin.

Alle 35-vuotiailla kuntoutuksen tarve oli vähäinen koulutusasteesta riippumatta. Kuntoutuksen tarve tai mahdollinen tarve oli suurin 45–54-vuotiailla keskiasteen tutkinnon suorittaneilla ja 35–44-vuotiailla perusasteen tutkinnon suorittaneilla. Korkea-asteen tutkinnon suorittaneilla kuntoutuksen tarve kohdistui myös ikäluokkaan 45–54-vuotiaat. Kuntoutuksen mahdollinen tarve alkoi näkyä yli 35-vuotiaiden keskuudessa. Perusasteen koulutuksen saaneet olivat vanhempia kuin keski- ja korkeakoulututkinnon suorittaneet kaikissa ammattiryhmissä ja koetusta kuntoutustarpeesta riippumatta, yleensä yli 50-vuotiaita. Terveystilaltaan keski- ja korkeasteen tutkinnon omaavat tunsivat itsensä terveemmäksi kuin perusasteen koulutuksen saaneet.

Aktiiveista 40 % piti nykyistä koulutustaan puutteellisenä ja arvioi tarvitsevansa lisäkoulutusta pärjätäkseen työelämässä. Heistä kuntoutusta katsoi tarvitsevansa 20 % ja 30 % saattoi ehkä tarvita kuntoutusta. Kuviossa 7 on kuvattu, millaiseksi aktiivit kokivat nykyisen koulutuksensa tason, oliko siinä puutteita, tarvittiinko lisäkoulutusta ja miten tarpeellisenä kuntoutusta pidettiin. Kuntoutuksen tarve tai sen mahdollinen tarve oli suurin yli 35-vuotiailla koulutuksensa puutteelliseksi kokevilla. Yli 54-vuotiaista koulutuksensa puutteelliseksi kokevista 60 % koki tarvitsevansa tai ehkä tarvitsevansa kuntoutusta. Niistä yli 35-vuotiaista henkilöistä, jotka eivät pitäneet koulutustaan puutteellisenä, lähes 40 % tunsikin tarvitsevansa tai mahdollisesti tarvitsevansa ammatillista kuntoutusta.

Kuvio 7. Puutteelliseksi koettu koulutus, koettu lisäkoulutuksen tarve ja koettu kuntoutuksen tarve iän mukaan, %.

Aktiiveista 20 % halusi kouluttautua uuteen ammattiin. Näistä 17 % koki tarvitsevänsä kuntoutusta ja 29 % arvioi mahdollisesti tarvitsevänsä kuntoutusta. Kuntoutuksen tarve oli suurin 35–54-vuotiaiden keskuudessa. Vaikka 55–64-vuotiaista osa kokikin nykyisen koulutuksensa puutteelliseksi ja tunsikin tarvitsevänsä lisäkoulutusta, nämä aktiivit eivät kuitenkaan halunneet enää kouluttautua uuteen ammattiin. Kuntoutusta heistä ilmoitti

tarvitsevansa tai mahdollisesti tarvitsevansa yli 40 %. Pelkkä koulutuksen kokeminen puutteelliseksi ei riitä pääsyyn ammatillisen kuntoutuksen piiriin, vaan lähtökohta on aina lääketieteellinen, työkyvyn aleneminen.

Tiivistelmä

Aktiiveista enemmistö ei pitänyt kuntoutusta vielä ajankohtaisena oman työssä jaksamisensa kannalta. Vain yksi kuudesta katsoi tarvitsevansa kuntoutusta ja joka neljäs ehkä tarvitsevansa sitä. Kuntoutuksen tarve on useiden tekijöiden summa. Se riippuu sekä henkilön iästä, terveydentilasta, ammatti- ja sosioekonomisesta asemasta että koulutustasosta. Yhdessä tai erikseen ne vaikuttavat henkilön kokemaan kuntoutustarpeeseen.

Aktiiveista lähes puolet oli alle 40-vuotiaita. Koska nuoremmat olivat vähemmän kuntoutuksen tarpeessa kuin vanhemmat, monikaan aktiiveista ei pitänyt kuntoutusta vielä ajankohtaisena. Kuntoutuksen tarve oli suurin 40–54-vuotiaiden keskuudessa. Näissä ikäryhmissä työvuosia on vielä riittävästi jäljellä ennen eläkeikää. Vanhemmassa ikäryhmässä ilmeisesti eläkesuuntautuneisuus alkoi näkyä suhtautumisessa kuntoutuksen tarpeellisuuteen. Ikääntyneiden suhtautumiseen kuntoutukseen vaikutti varmaan myös tutkimusaineiston valikoituneisuus. Aktiiveissa eivät ole mukana eläkeläiset. Todennäköisesti ikääntyneet, jotka ovat vielä mukana työelämässä, ovat terveempiä kuin eläkkeellä jo olevat ikäryhmänsä edustajat. Naiset kokivat hieman useammin kuntoutuksen tarvetta kuin miehet.

Koetulla terveydellä ja siinä tapahtuneilla muutoksilla oli merkitystä, miten tarpeelliseksi kuntoutus arvioitiin. Kuntoutuksen tarve oli vähäinen, jos terveys koettiin hyväksi. Jos terveys taas oli huono tai terveydentilassa oli tapahtunut viimeisten viiden vuoden aikana heikentymistä, oli kuntoutuksen tarve suurin. Aktiiveista suurin osa piti nykyistä terveydentilaansa joko erittäin hyvänä tai hyvänä. Valtaosalla terveydentila oli pysynyt ennallaan. Kuntoutuksen tarve oli riippuvainen iästä ja koetusta terveydentilasta. Eniten kuntoutuksen tarvitsijoita oli siis ikäluokassa 45–54-vuotiaat, joista puolet piti nykyistä terveydentilaansa hyvänä.

Ammattiasemaltaan yrittäjät ja työttömät pitivät kuntoutusta tarpeellisempana kuin palkansaajat. He myös kokivat nykyisen terveytensä huonommaksi kuin palkansaajat. Työttömistä eniten kuntoutuksen tarvetta tunsivat 40–54-vuotiaat. Vanhemmat ryhmät olivat ilmeisesti eläkeputkessa, ja nuoremmissa ikäluokissa nähtiin muut keinot kuin kuntoutus ajankohtaisempina työttömyyden korjaamiseksi.

Ylemmät toimihenkilöt tarvitsivat kuntoutusta vähemmän kuin muut. Työntekijöillä, jotka edustivat raskaampia aloja, kuntoutuksen tarve oli suurempi kuin muilla. Monissa tutkimuksissa on havaittu, että koettu terveydentila liittyy koulutukseen siten, että paremmin koulutetut ovat terveempiä. Tässäkin selvityksessä korkea-asteen tutkinnon suorittaneet olivat terveempiä kuin muut. Kun ylemmissä toimihenkilöissä oli enemmän terveytensä hyväksi kokevia korkea-asteen tutkinnon suorittaneita, oli heillä myös kuntoutuksen tarve vähäinen.

Loppupäätelmiä

Ikääntyvien työntekijöiden jaksaminen työssä mahdollisimman pitkään on yksi lähivuosien työelämän ydinkysymyksiä. Sillä on vaikutusta eläkekustannusten ohella myös työvoiman riittävyyteen Suomessa. Kuntoutus katsotaan yhdeksi ratkaisuksi tukea työssä jaksamista. Sen merkitys on koko ajan kasvamassa. Kuntoutuksella on yhteiskunnallinen tilaus sekä väestön että päättäjien näkökulmasta. Sosiaali- ja terveysministeriön laatimassa ohjelmassa Sosiaali- ja terveystieteiden strategiat 2010 on kuntoutuksen merkitys otettu huomioon. Kuntoutus nähdään yhdeksi keinoksi edistää terveyttä ja toimintakykyä, lisätä työelämän vetovoimaa ja ehkäistä ja hoitaa syrjäytymistä. Kuntoutuslainsäädäntöä on tarkoitus muuttaa vastaamaan ajan tarpeita. Marraskuussa 2001 työmarkkinajärjestöt allekirjoittivat sopimuksen yksityisten alojen eläkeuudistuksista. Tässä ns. sosiaalipaketissa korostetaan mm. työkyvyttömyyden uhan toteamiseksi subjektiivista oikeutta kuntoutukseen ja kuntoutuksen mahdollista varhentamista, kuntoutuksen aikaisen toimeentuloturvan kehittämistä paremmin työelämän tarpeita vastaavaksi. Kuntoutuksen painopiste on tarkoitus kohdistaa vielä työelämässä oleviin.

Tämän työn tarkoituksena oli selvittää yhtäältä kokivatko kuntoutujat hyötynensä saamastaan kuntoutuksesta työelämän kannalta ja toisaalta miten ajankohtaisena kuntoutusta ei-saaneet aktiivit pitivät kuntoutusta oman työssä jaksamisensa kannalta sekä millaisia olisivat kuntoutuksen potentiaaliset tarvitsijat aktiivien kokeman kuntoutustarpeen mukaan.

Milloin kuntoutus sitten koetaan onnistuneeksi? Tyytyväisyys kuntoutukseen on aina yksilöllistä ja riippuu paljolti kuntoutujan omista ammatillisen kuntoutuksen tavoitteista sekä yhteiskunnan tarjoamasta mahdollisuudesta, ennen kaikkea vallitsevasta työllisyystilanteesta. Siihen, miten

hyvin asetetut tavoitteet saavutetaan, vaikuttavat kuntoutustoimenpiteiden ohella myös kuntoutujan elämäntilanteessa tapahtuvat muutokset, kuten esim. avioero, läheisen kuolema jne. tai asuinpaikkakunnan työtilanteen muutokset, kuten irtisanomiset ja lomautukset (Järvikoski, Härkäpää, Lind 2000).

Kuntoutuksen kokeminen onnistuneeksi on siis useiden tekijöiden summa. Valtaosa on sitä mieltä, että kuntoutuksesta on hyötyä, mikäli kuntoutujan oma elämäntilanne on kuntoutuksen jälkeen kunnossa. Kuntoutuksella on saattanut olla vaikutusta syntyneeseen elämäntilanteeseen. Olennaista onnistumisen kannalta on mahdollisimman nopea työllistyminen kuntoutuksen jälkeen ja terveyden tunteminen hyväksi tai kohtalaiseksi. Ikä ei yksinään selitä kuntoutuksesta koettua hyötyä. Nopean työllistymisen kuntoutuksen jälkeen on todettu selittävän kuntoutuksen pitempikestoista onnistumista. Palkansaajat arvioivat hyötynensä kuntoutuksesta enemmän kuin eläkeläiset tai työttömät. Tosin kuntoutusta saaneista työttömistäkin yli puolet tunsivat hyötynensä kuntoutuksesta joko merkittävästi tai jonkin verran. Kuntoutuksella saattoi olla vaikutusta työsuuntautumiseen ja haluun sijoittua työelämään.

Valtaosa haastatelluista aktiiveista ei pitänyt kuntoutusta vielä ajan-kohtaisena. Vain yksi kuudesta oli kuntoutuksen tarpeessa. Iän suhteen kuntoutuksen tarvisijoita oli vähemmän nuorissa ja enemmän vanhemmissa ikäryhmissä. Suurimmillaan kuntoutuksen tarve oli 40–54-vuotiaiden keskuudessa. Näillä keski-ikäisillä oli vielä riittävästi työvuosia jäljellä viralliseen eläkeikään asti. Kuntoutus saatettiin nähdä yhtenä keinona työssä jaksamiseen. Yli 55-vuotiaassa aktiiviväestössä kuntoutuksen tarpeettomaksi kokeneiden osuudet hieman kasvoivat, vaikka tarvettakin vielä esiintyi. Ikääntyneillä eläkesuuntautuneisuus alkoi vaikuttaa. Ilmeisesti eläkkeelle suuntautuneet ja huonokuntoiset ovat alkaneet siirtyä eläkkeelle tai ovat jo eläkkeellä ja hyväkuntoisempi osa, joka uskoo pärjäävänsä ilman tukitoimenpiteitä, jää jäljelle.

Tämäkin selvitys on osoittanut, että koettu kuntoutustarve on oleellisesti riippuvainen koetusta terveydentilasta. Mikäli terveys tunnettiin hyväksi, kuntoutuksen tarve oli vähäinen, jos terveyttä pidettiin huonona kuntoutuksen tarve oli suurin. Koettu terveydentila on puolestaan sidoksissa ikään, sosioekonomiseen asemaan ja koulutustasoon. Nuoremmat, koulutetummat ja paremmassa ammattiasemassa olevat kokevat itsensä yleensä terveemmiksi. Ryhmiin, jotka arvioivat tarvitsevänsä tai mahdollisesti tarvitsevänsä kuntoutusta, kuului yleensä ikääntyviä yli 40-vuotiaita, terveytensä huonoksi tuntevia, vähemmän koulutettuja, raskaampaa työtä

tekeviä ja heikossa työmarkkinatilanteessa olevia kuten työttömiä. Kuntoutusta ei-tarvitsevat olivat puolestaan terveytensä hyväksi tuntevia ja pääosin alle 40-vuotiaita.

Kuntoutuksen ongelmana on, miten sen tarve onnistutaan havaitsemaan mahdollisimman ajoissa. Kuntoutus alkaa usein liian myöhään eli vasta kun työntekijä on ollut pitkään sairauslomalla ja ehkä jo hakenut eläkettäkin. (Työeläkelehti 2001). Onnistunut kuntoutus edellyttää siis mahdollisimman varhaista kuntoutustarpeen havaitsemista. Työterveyshuollolla on keskeinen rooli varhaisen kuntoutustarpeen havaitsemisessa ja kuntoutukseen ohjauksessa. Työterveyshuoltolakia onkin tarkoitus uudistaa. Työkyvyn seuranta ja kuntoutustarvearviointi on tarkoitus säätää laintasolle, jolloin niiden painoarvo paranisi. Jotta työterveyshuolto voisi käynnistää aktiivisesti kuntoutusta, tarvitsee se yhä enemmän tietoa kuntoutuksen sisällöstä. Työeläkevakuuttajat TELAn toimeksiannosta on tarkoitus jatkaa ja tehostaa jo aloitettua työntekijöille, työnantajille, työterveyshuollon ja henkilöstöhallinnon edustajille suunnattua koulutusohjelmaa yhteistyössä Työterveyslaitoksen ja eläkelaitosten kanssa. Hankkeen tavoitteena on kouluttaa työnantajat kehittämään työympäristön työjärjestelyjä ja työhön liittyvää kuntoutusta ja koulutusta yhteistyössä työntekijöiden kanssa siten, että luodaan tosiasiallisia edellytyksiä ikääntyville työntekijöille jatkaa työelämässä nykyistä pidempää.

Myös kuntoutustutkimusverkostoa on tarkoitus kehittää laatu järjestelmän pohjalta yhteistyössä Kansaneläkelaitoksen kanssa siten, että varhaisen kuntoutuksen edellyttämät selvitykset saadaan nopeasti ja yhdenmukaisesti koko maassa (Sosiaalipaketti 2001). Sosiaalipaketin 2001 kannanotot ovat vielä osittain avoimia. Lakiehdotuksen lopullista sisältöä valmistellaan työryhmässä (TYMÄ) ensi vuoden puolella. Esitys kuntoutusta koskevan lainsäädännön muuttamisesta annetaan eduskunnalle alkukeväästä ja tarkoituksena on, että laki tulisi voimaan 1.1.2004.

Kuntoutustarpeen ja kuntoutukseen osallistumisen välillä on vielä liian suuri aukko. Kuntoutuslainsäädännön uudistuksen myötä on tarkoitus, että kuntoutustarve havaitaan ja kuntoutukseen ohjaaminen käynnistyy riittävän ajoissa. Kuntoutuksen onnistuminen edellyttää työkyvyn ja työhalun toteutumiseksi varhaisen tarpeen havaitsemisen ohella aina tietynlaisia yhteiskunnallista tilannetta, kuten riittävää työvoiman kysyntää ja työllistymistä tukevia eläkepoliittisia päätöksiä.

KIRJALLISUUS

Cook, D.W. (1983) Postservice adjustment of former rehabilitation center clients: A longitudinal analysis.

ETK (1993-2001) Eläketurvakeskuksen työeläkejärjestelmän kuntoutuspalvelu- ja kuntoutusraha-/kuntoutuskorotustilasto 1992-2000. Helsinki.

ETK (2001) Kysely 58–59-vuotiaan vakuutetun kuntoutusselvittelystä ajalla 1.1.–31.12.2000. Helsinki.

Harkonmäki, K. (1998) Ammatillisen kuntoutuksen vaikuttavuus. Seurantatutkimus Kuntien eläkevakuutuksessa vuosina 1981-91 ammatillista uudelleenkoulutusta hakeneiden tilanteesta vuonna 1997. Kuntien eläkevakuutuksen julkaisuja 1/99. Helsinki.

Huuhka M., Lahelma E., Manderbacka K., Mattila V., Karisto A. ja Rahkonen, O. (1996) Terveystila ja sosiaalinen murros. Vuosien 1986 ja 1994 Elinolotutkimukset. Tilastokeskus, SVT, Elinolot 2/96. Helsinki.

Järvikoski A., Härkäpää K. ja Lind J. (2001) Kuntoutuksen tuloksellisuudesta, vaikuttavuudesta ja uudistumisesta. Artikkelijulkaisussa Kuntoutus. Toim. Kallanranta T., Rissanen P., Vilkkumaa I. Helsinki.

Kansaneläkelaitos (2000) Kansaneläkelaitoksen kuntoutustilastot 1999. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja T13:11. Helsinki.

Karjalainen S. (2000) Kuntoutus kannattaa. Selvitys ammatillisen kuntoutuksen tuloksista. Ilmarinen 2000. Helsinki.

Koulutus 1998:1, Koulutus Suomessa, Heikki Havén (toim.).

Laki 630/1998 ammatillisesta kuntoutuksesta. Asetus 811/1998. Helsinki.

Lind J., Kallio V., Mäki J., Pietilä J. ja Takala, I. (1990) Kuntoutustutkimuksen tavoitteet ja mahdollisuudet. Seurantatutkimus Kansaneläkelaitoksen kuntoutustutkimuskeskuksen vuosien 1977–1985 kuntoutusasiakkaista. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja ML:100. Turku.

Lindborg P. (1999) LEL Työeläkekassan vuosina 1991-1994 alkaneet kuntoutusjaksot. Kyselytutkimus kuntoutuksen onnistumiseen vaikuttaneista tekijöistä. LEL Työeläkekassan julkaisuja 34:1999. Helsinki.

Manderbacka P. (1995) Terveystilan mittarit. Kuinka terveydentilaa on mitattu vuoden 1986 elinolotutkimuksessa? Tilastokeskus, Tutkimuksia 213/95. Helsinki.

Riipinen M. (1991) Ammatillisen kuntoutuksen tuloksellisuus. Työhallinnon julkaisuja 15. Helsinki.

Rissanen P. (2001) Luento: Ikääntyvien kuntoutuksesta. Kuntoutussäätiö. Helsinki.

Saarnio L. (1998) Mitä kuntoutuksen jälkeen? – työssä vai eläkkeellä -. Vuonna 1993 kuntoutuksensa päättäneiden elämäntilanteen seuranta vuosina 1993-1996.

Sheikh K. & Mattingly S. (1981) Long-term disability and return to work. Journal of Royal College of General Practitioners.

Socius 5/000. Artikkelit kuntoutuksella eläköitymistä ja syrjäytymistä torjumaan. Heidi Paateron haastattelu. Toim. Pertti Jokinen. Porvoo.

Sosiaali- ja terveystalouden strategiat 2010- kohti sosiaalisesti kestävä ja taloudellisesti elinvoimaista yhteiskuntaa. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2001:3. Helsinki.

Sosiaalipaketti. Työmarkkinajärjestöjen sopimus yksityisten alojen eläkeuudistuksista/neuvottelutulos 12.11.2001. Helsinki.

Suikkanen A. ja Jokinen J. (1993) Tupla tai kuitti? – tutkimus kuntoutuksesta ja selviytymisestä. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 16. Rovaniemi.

Takala P. (1998) Pitkään sairaslomalla olleiden työolot, terveydentila ja kuntoutus. Kansaneläkelaitoksen sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 38. Helsinki.

Tilastokeskus 2001. Suomi lukuina. Helsinki.

Työeläkelehti 2/2001. Artikkelit avaimet kuntoutuksen varhentamiseen ovat työterveyshuollossa. Mari Antti-Pojan haastattelu. Toim. Marja-Liisa Takala. Helsinki

Työministeriö 2001. Ammatillisen kehittymisen palvelut, Toimintakertomus 2000. (Julkaisematon). Helsinki.

Valtioneuvoston selonteko (1994) kuntoutuslainsäädännön vaikutuksista ja kuntoutusjärjestelmän kehittämisestä. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1994:3. Helsinki.

Yleiskirje A 39/1999. 58–59-vuotiaan vakuutetun oikeus varhaisen kuntoutuksen selvittelyyn. Eläketurvakeskus. Helsinki.

SISÄLTÖ

VÄESTÖ IKÄÄNTYY – TARVITSEVATKO IKÄÄNTYVÄT TYÖTTÖMÄT ERITYISTURVAA?

Helka Hytti

Tausta ja tavoite	281
Ikääntyvien työttömien turva suomalaisena ja eurooppalaisena ongelmana	281
Tutkimuksen tavoite	284
Työttömyyden kautta eläkkeelle – etuuksien muutokset 1971-2000	285
Varhaisen työstä poistumisen väylät pähkinäkuoressa	285
Työttömyysväylän vaiheet	286
Etuuksia saavien ja työllisten osuudet 55–64-vuotiaasta väestöstä	289
Aineistot, menetelmät ja käsitteet	292
Työttömyysväylän hyväksikäyttö elinkeinoelämän eri osa-alueilla	294
Viitekehys: rakennemuutos varhaiseläkepolitiikan yhteisenä nimittäjänä	294
Taloudellisen kasvun aika 1980-luvulla	297
Lamavuodet 1991-1994	300
Tilanne laman päättyessä ja laman jälkeiset vuodet 1996-1998	302
Johtopäätöksiä rakennemuutostestistä	308
Väestö ikääntyy – jatkuuko entinen meno?	308
Laman pitkä varjo	308
Suuret ikäluokat tulevat – olemmeko valmiit?	310
Syrjäytyminen lisääntyy vaikka eläkeputken käyttö vähenee	313
Voidaanko ikääntyviä aktivoida?	315
Tarvitsevatko ikääntyvät työttömät erityisturvaa?	318
Kirjallisuus	322

VÄESTÖ IKÄÄNTYY – TARVITSEVATKO IKÄÄNTYVÄT TYÖTTÖMÄT ERITYISTURVAA?

Helka Hytti

Tausta ja tavoite

Ikääntyvien työttömien turva suomalaisena ja eurooppalaisena ongelmana

Vuosituhanneen vaihde on kriittistä aikaa ikääntyvän työvoiman työmarkkina-aseman ja toimeentuloturvan kannalta. Sodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat alkavat Suomessa ja muuallakin Euroopassa saavuttaa iän, josta alkaen ikääntyville työntekijöille on tarjolla varhaista työstä vetäytymistä tukevia etuuksia. Käyttävätkö he niitä hyväksi edellisten ikäpolvien tapaan, on yksi ajankohtaisimpia kysymyksiä, kun arvioidaan sosiaaliturvajärjestelmien kestävyyttä ja muutostarpeita väestön ikääntymisen ja kansainvälistyvän talouden aiheuttamissa muutospaineissa.

Useimmissa teollisuusmaissa on alettu ainakin jossakin määrin sopeuttaa sosiaaliturvajärjestelmiä väestön ikääntymiseen (Reforms for ageing society 2000). On tiukennettu toimeentuloturvan ehtoja painottaen vaihtelevasti vanhuuden, työkyvyttömyyden ja työttömyyden turvaksi luotuja etuuksia. Passiivisesta toimeentuloturvan jakamisesta on myös siirrytty yhä enemmän aktiiveihin toimenpiteisiin. Uudistusten keskeisenä tavoitteena on ollut ihmisten pitäminen entistä pidempään mukana työelämässä. Vanhuuseläkkeissä on mm. yhtenäistetty naisten eläkeikiä miesten kanssa. On myös poistettu säännöksiä, jotka mahdollistavat eläkkeelle siirtymisen pelkästään täyttyneiden työvuosien perusteella (European Commission 1998). Työkyvyttömyyseläkkeiden ehtoja on tiukennettu antamalla lääketieteellisille perusteille entistä suurempi paino työmarkkinasyyt huomioon ottavien kriteerien kustannuksella. Työttömyyseläkkeitä ja muita ikääntyville työttömille tarkoitettuja erityisetuksia on kritisoitu laa-

jasti, mutta vielä vuonna 2000 näitä etuuksia oli tarjolla melkein kaikissa EU-maissa (Laitinen-Kuikka ja Bach 1999; MISSOC 2000).

Työttömyyseläkkeitä maksettiin julkisista eläkejärjestelmistä Saksassa, Espanjassa, Ranskassa, Itävallassa, Portugalissa ja Suomessa. Toimialakohtaisten rationalisointien ja irtisanomisten perusteella eläkkeitä myönnettiin Belgiassa, Italiassa, Luxemburgissa ja Hollannissa. Tanskassa maksettiin vapaaehtoisuuteen perustuvaa 'jälkipalkkaa' työttömyysvakuutuksesta. Työmarkkinasyihin perustuvien varhaiseläkkeiden lisäksi tai niiden vaihtoehtona useissa maissa maksettiin ikääntyville työttömille myös pidennettyä työttömyyspäivärahaa, johon joissakin maissa liittyi myös vapautus työnetsinnän velvollisuudesta (ks. Blöndal ja Scarpetta 1998, 69). Oikeus työttömyyseläkkeeseen tai pidennettyyn päivärahoikeuteen on usein sidottu työuran kestoon tai vakuutusaikaan (ks. Missoc 2000).

Työttömyyseläkkeiden ja pidennetyn työttömyysturva-oikeuden on katsottu sisältävän voimakkaita kannustimia varhaiseen työn jättämiseen, koska työnantaja ja työntekijä ovat voineet käytännössä yhdessä päättää työn jättämisestä ja etuuden piiriin siirtymisestä. Ikääntyvien työntekijöiden työmarkkinaongelmat on voitu näin siirtää yhteiskunnan kannettaviksi (Reforms for ageing society 2000). Toisaalta on tähdennetty, että ikääntyneille suunnattua erityisturvaa tarvitaan edelleenkin tilanteissa, joissa heillä ei ole tosiasiallisia mahdollisuuksia työllistyä (Euroopan Yhteisöjen Komissio 1999). Pelkkä ikääntyvän työvoiman tarjonnan lisääminen ei luo omaa kysyntäänsä (Auer 2000, 105).

Julkisten tai kattaviin työmarkkinasopimuksiin perustuvien työttömyyseläkkeiden puuttuminen joistakin maista ei välttämättä tarkoita, että näissä maissa ei siirryttäisi lainkaan varhaiseläkkeille työmarkkinasyiden takia. EU-maista Ruotsissa ja Isossa-Britanniassa julkisen turvan puuttuminen on johtanut lisääntyviin työnantajakohtaisiin varhaiseläkejärjestelyihin. Ruotsissa työnantajien maksamat sopimuseläkkeet lisääntyivät huomattavasti 1990-luvun alussa (NOSOSKO 1999). Isossa-Britanniassa hallituksen politiikkana on ollut yksityisen ja kollektiivisesti järjestetyn eläketurvan suosiminen julkisen järjestelmän kustannuksella. Yksityistetyissä järjestelmissä työnantajat ovat usein tarjonneet avaintyöntekijöilleen varhaiseläkkeitä edullisin ehdoin. Järjestelyt ovat suosineet erityisesti hyvässä asemassa olevia miestoimihenkilöitä (OECD 1995, 256–257, 266; Laczko ja Phillipson 1991, 49, 87). Hollanissa työmarkkinaosapuolten

neuvottelema VUT-järjestelmä on korvannut huomattavassa määrin julkisiin varhaiseläkkeisiin tehtyjä tiukennuksia (de Vroom ja Blomsma 1991; Ebbinghaus 2000).

Ikääntyville suunnattu työttömyyteen tai työmarkkinasyyihin perustuva erityisturva on mitä suurimmassa määrin – hyvässä sekä pahassa – eurooppalainen ilmiö. Työmarkkinaperusteisia ikääntyvien etuuksia voidaan pitää osoituksena Euroopan sosiaalisen mallin toimivuudesta ja eurooppalaisen solidaarisuuden periaatteen toteutumisesta, mutta niiden voidaan myös väittää omalta osaltaan vahvistavan eurooppalaisten työmarkkinoiden jäykkyyttä ja kykenemättömyyttä sopeutua jälkiteolliseen palveluyhteiskuntaan.

Euroopan sosiaalisen mallin lähtökohtana on ajatus sosiaalipolitiikasta ja taloudesta toisiaan vahvistavina tekijöinä. Korkeatasoisen sosiaaliturvan ansiosta Euroopan Unionin jäsenmaissa on voitu hallita rakennemuutosta ja minimoida talouden tehostumisen kielteisiä heijastusvaikutuksia (Euroopan Yhteisöjen Komissio, 2000). Elinkeinoelämän rakennemuutoksen olennaisena sisältönä on ollut vähemmän tuottavien työpaikkojen häviäminen ja uusien työpaikkojen syntyminen korkeamman tuottavuuden aloille. Tämä on samalla tarkoittanut ikääntyvien työntekijöiden työpaikkojen häviämistä ja uusien työpaikkojen syntymistä korkeatasoisista ammattitaitoa ja tuoretta koulutusta edellyttäviin tehtäviin. Työttömyyseläkkeet ja muut ikääntyville työntekijöille tarkoitetut vastaavat etuudet ovat olleet yhtenä tärkeänä välineenä rakennemuutoksen hoidossa.

Tuottavuuden kasvattamiseen perustuva strategia on johtanut Manner-Euroopassa ja osittain Pohjoismaissakin myös ”huonoihin kehiin” työmarkkinoiden ja sosiaaliturvan yhteensovittamisessa. Korkeaan palkkatasoon, osaamiseen ja innovatiivisuuteen perustuvassa taloudessa joudutaan toistuviin työvoiman sopeutuksiin, joissa vähemmän tuottavan ja vähemmän koulutetun työvoiman kysyntä jatkuvasti supistuu. Solidaarisen palkkapolitiikan ja hyvän sosiaaliturvan myötä vähäistä ammattitaitoa vaativat tehtävät katoavat, paitsi kansainväliselle kilpailulle avoimelta sektorilta, myös yhteiskunnallisista ja henkilökohtaisista palveluista. Sosiaaliturva muodostaa käytännössä rajan vähimmäispalkkatasolle, joka säätelee sekä työvoiman kysyntää että tarjontaa. On syntynyt ’palvelusektorin trilemma’, jossa työllisyyden kasvun, tasaisen tulonjaon ja tiukan julkisen talouden tavoitteet ovat joutuneet kasvavassa määrin törmäyskurssille (esim. Ferrera ym. 2001). Eurooppalaisten työmarkkinoiden avainkysymyksiä on, miten vähemmän tuottavaa työvoimaa voidaan integroida nykyistä paremmin työmarkkinoille sallimatta kuitenkaan ’työtätekevien köyhien’ luokan syntymistä.

Vaatimus työttömyyseläkkeiden ja muiden vastaavien etuuksien poistamisesta tai uudistamisesta on nähtävä myös osana laajempaa eläketurvan uudistustarpeista käytyä keskustelua. Työttömyyseläke on – mahdollisesta liikkakäytöstään huolimatta – perusajatukseltaan yhteiskunnalliseen solidaarisuuteen perustuva eläke. Sitä on vaikea sovittaa yhteen eläkekeskustelua tällä hetkellä hallitsevan elinkaariajattelun ja yksilön omaa valintaa korostavan lähestymistavan kanssa. Kansainvälisessä sekä kotimaisessa keskustelussa on alettu voimistuvasti painottaa mm. vakuutusperiaatteen vahvistamista sekä etuuksien aktuaarisen määräytymisen periaatetta (ks. Sosiaaliturvan kestävään rahoitukseen 1998; Palm 1999; Hautala ja Tuukkanen 2000; Holzmann 2000). Tavoitteeksi halutaan asettaa, että kertyneet vakuutusmaksut ja saadut etuudet vastaisivat entistä suuremmassa määrin myös yksilötasolla toisiaan. Samalla lisättäisiin yksilön omaa harkintavaltaa eläkkeelle siirtymisen ajankohdan sekä eläkkeen kerryttämisen suhteen. Etuuksien aktuaarisen määräytymisen oletetaan kannustavan työssäpysymiseen, koska eläke olisi sitä suurempi mitä pitempään työura jatkuisi. Työttömyyseläkkeisiin nämä periaatteet sopisivat huonosti, koska eläkeoikeuden lähtökohtana on olettamus vastentahtoisesta työttömyydestä.

Tutkimuksen tavoite

Artikkelissa selvitän ikääntyvien työttömien toimeentuloturvaa ja sen käyttöä Suomessa viime vuosikymmenten ajalta. Artikkelin teemat ovat suurelta osin jatkoa aiemmalle tutkimukselleni (Hytti 1998, luvut 2 ja 6). Kokonaiskuvan saamiseksi sekä vertailevaan lähestymistapaan perustuvan tutkimusstrategian takia kertaan lyhyesti myös aikaisempia tuloksia.

Viitekehystä kuvataan tarkemmin jäljempänä. Lähtökohtana on, että ikääntyvien työntekijöiden työmarkkinaperusteisia etuuksia ja niiden hyväksikäyttöä tulkitaan ensisijaisesti yhteydessä avoimen talouden, kiristyvän kansainvälisen kilpailun ja teknologisen muutoksen esille nostamiin ongelmiin. Näiden mekanismien esille saamiseksi on tarpeen verrata eri ajanjaksoilta, miten etuuksia on käytetty hyväksi elinkeinoelämän eri osaluilla ja miten tulokset voidaan tulkita yhteydessä talouden avoimuuden lisääntymiseen. Tähän perusteemaan tuovat oman lisänsä toisaalta 1990-luvun poikkeuksellisen syvän laman jälkeensä jättämä perintö sekä

toisaalta väestön nopean ikääntymisen aiheuttamat paineet varhaisen eläkkeelle siirtymisen hillitsemiseksi.

Aluksi tarkastellaan etuuksien saamisen ehtoja sekä kuvataan ikääntyvän väestön työllisyydessä ja etuuksien käytössä tapahtuneita muutoksia. Sen jälkeen selvitetään eri ajanjaksoilta, miten etuuksia on käytetty eri toimialoilla ja sektoreilla ja missä määrin käyttö on ollut yhteensopivaa talouden rakennemuutoksen kanssa. Eri ajanjaksoja tarkastellaan 1980-luvulta lähtien, mutta tarkastelun painopiste on viime vuosikymmen lopussa ja vuosituhannen vaihteessa. Viime vuosien kehityksessä huomiota kiinnitetään ensinnäkin siihen, mikä osuus ikääntyvien sitkeästä työttömyysongelmasta on laman jättämää perintöä ja missä määrin kysymys on uudesta, laman jälkeen tapahtuneesta ansiotyöstä syrjäytymisestä. Toinen kriittinen kysymys nykytilanteen arvioimisen kannalta on se, missä määrin aktiivit työvoima- ja sosiaalipoliittiset toimenpiteet voivat olla realistinen vaihtoehto ikääntyvien 'passiiviturvalle'. Lopuksi pohditaan ikääntyvien työttömien toimeentuloturvan ja uudistustarpeita saatujen tulosten valossa.

Työttömyyden kautta eläkkeelle – etuuksien muutokset 1971-2000

Varhaisen työstä poistumisen väylät pähkinänkuoressa

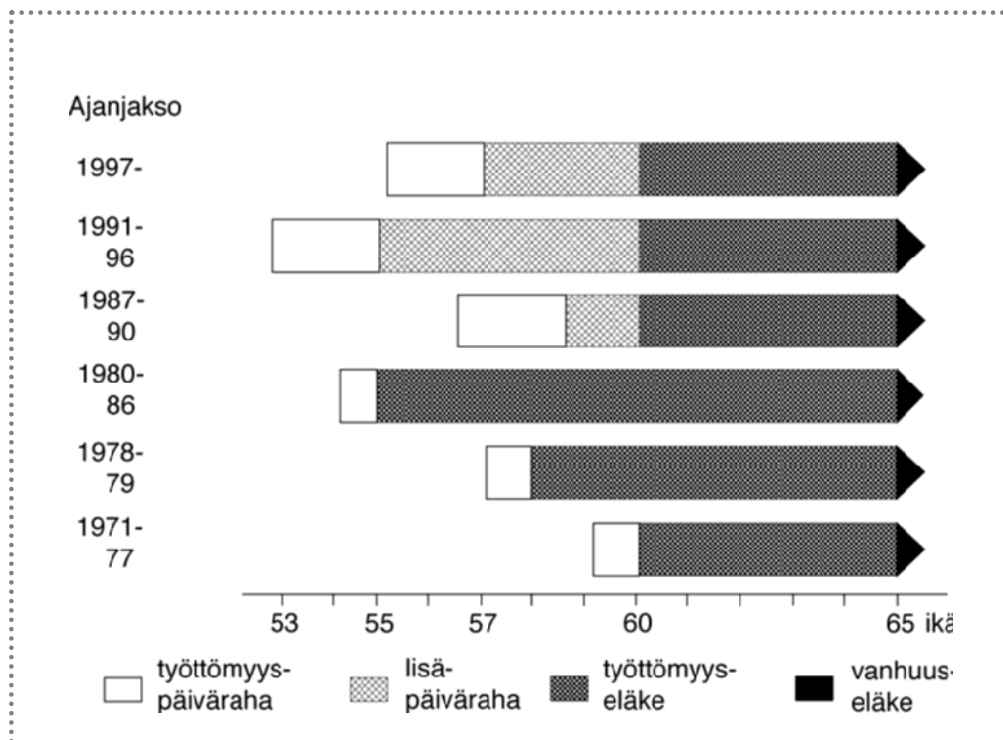
Sosiaaliturvan tarjoamia mahdollisuuksia ennen aikaiseen työelämästä poistumiseen on jäsennetty varhaisen työn jättämisen reitteinä tai väylinä (ks. Guillemard 1989; Kohli ja Rein 1991; Gould 1995; Hytti 1998, 36). Ansiotyön lopullinen jättäminen voi tapahtua työmarkkinasyyhin perustuvan työttömyysväylän, terveyssyyhin perustuvat työkyvyttömyysväylän, os aikaisen eläkkeelle siirtymiseen tai yleistä vanhuuseläkeikää alempiin eläkeikiin perustuvan väylän kautta. Puhumalla etuuksien muodostamista väylistä mieluummin kuin yksittäisistä etuuksista halutaan korostaa sosiaaliturvajärjestelmien muodostamaa institutionaalista kokonaisuutta. Englanninkielisessä kirjallisuudessa on käytetty termiä 'early exit' yhteisnimityksenä kaikille erilaisille järjestelyille, jotka turvaavat toimeentuloa ansiotyöstä luopumisen ja varsinaisen vanhuuseläkeiän saavuttamisen välisenä aikana. Varhaisen työstä luopumisen väylät voivat koostua

yhdestä tai useammasta etuudesta. Tyypillisiä useammasta kuin yhdestä etuudesta koostuvia reittejä ovat Suomessa sekä muualla työttömyyspäivärahan ja työttömyyseläkkeen sekä sairauspäivärahan ja työkyvyttömyyseläkkeen yhdistelmät.

Suomessa työttömyys ja työkyvyttömyys ovat olleet vuorotellen tärkeimpinä perusteina ikääntyvien työstä poistumiselle. Työttömyysväylää käytettiin erityisesti 1990-luvun syvän laman ja siitä toipumisen aikana, mutta myös 1980-luvun pitkän talouskasvun aikana (ks. Hytti 1998). Työkyvyttömyyseläkkeille siirryttiin eniten toisaalta 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa maaseutuelinkeinoin liittyvän rakennemuutoksen aikana ja toisaalta 1980-luvun lopun täystyöllisyyden aikana (ks. Hytti 1993; 1998). Asteittaisen eläkkeellesiirtymisen väylä laajeni Suomessa yleisempään käyttöön vasta 1990-luvun lopulla osa-aikaeläkkeen ikärajan tilapäisen alentamisen seurauksena (Takala 1999; 2000). Yleistä vanhuuseläkeikää alemmassa iässä on siirrytty suoraan vanhuuseläkkeelle lähinnä julkiselta sektorilta. Tämän väylän käyttö on lisääntynyt tasaisesti, mutta alkaa lähivuosina lisääntyä kiihtyvällä tahdilla julkisen alan työntekijöiden ikääntymisen seurauksena (Elovainio ym. 2000). Vapaaehtoiseen valintaan perustuvien, pysyvän varhennusvähennyksen sisältävien vanhuuseläkkeiden käyttö on jäänyt Suomessa melko vähäiseksi muun muassa siksi, että muut varhaiseläkevaihtoehdot ovat olleet edullisempia.

Työttömyysväylän vaiheet

Työttömyysväylä ansiotyöstä vanhuuseläkkeelle on koostunut Suomessa vaihtelevasti työttömyyspäivärahasta, lisäpäivärahasta, työttömyyseläkkeestä ja ikääntyville suunnatuista aktiivitoimenpiteistä. Työvoimapolitiittiset aktiivitoimet ovat olleet ikääntyviä koskevassa politiikassa yleensä sivuroolissa, poikkeuksena vain 1990-luvun taite, jolloin työllisyyslaki turvasi kaikille pitkäaikaistyöttömille oikeuden ja velvollisuuden tukityöllistymiseen. Kuviosta 1 ilmenee turvan yhtäjaksoinen enimmäiskesto eri ajanjaksoina huomioon ottaen ansiosidonnainen työttömyyspäiväraha, pidennetty lisäpäivärahaoikeus sekä työttömyyseläke.

Kuvio 1. Työttömyysväylä ansiotyöstä vanhuuseläkkeelle: ansioturvan ja työttömyyseläkkeen enimmäiskesto 1971-.

Työttömyyseläke otettiin Suomessa käyttöön vuonna 1971. Järjestelmä suunnattiin alunperin suhteellisen pienelle joukolle ikääntyneitä työttömiä, joiden mahdollisuudet työllistyä uudelleen katsottiin heikoiksi. Aluksi eläkkeeseen olivat oikeutettuja 60 vuotta täyttäneet henkilöt, joiden työttömyyspäiväraha oli jatkunut vähintään 200 päivää eli noin yhdeksän kuukautta. Työttömyyspäivärahaa oli mahdollista saada enintään 450 päivää kolmen perättäisen vuoden aikana, mutta yhden kalenterivuoden kuluessa korvattavien päivien määrä oli rajoitettu 200:aan. (Tämä rajoitus poistettiin vuonna 1985).

Työttömyyseläke tuli runsaammin käyttöön vasta 1970-luvun laman jälkeen, jolloin eläkkeen alaikäraja laskettiin tilapäislainsäädännöllä 58 vuoteen vuonna 1978. Seuraavan vuosikymmenen alusta vuoteen 1986 ikäraja oli tilapäisesti 55 vuotta. 1990-luvun taitteessa ikääntynyt työtön saattoi saada päivärahaa enimmillään 900 päivää, josta 400 päivää oli lisäpäiväraha-oikeutta 55 vuotta täyttäneille. Nämä enimmäisajat toteutuivat vain harvoin toisaalta hyvän työllisyystilanteen ja toisaalta vuodesta 1987 voimassa olleen työllisyyslain ansiosta. Pitkäaikaistyöttömien oikeus

valtion varoista maksettuun tukityöhön katkaisi ikääntyneiden työttömyysjaksot ja toimi samalla ansiopäivärahan uusimisen välineenä.

Nykymuotoinen työttömyyseläkeputki syntyi 1990-luvun laman seurauksena. Työttömyyden kasvaessa ennennäkemättömällä vauhdilla kävi työllisyyslain mukaisen velvoitetyön järjestäminen pitkäaikaistyöttömille mahdottomaksi. Vuonna 1991 säädettiin oikeus lisäpäivärahaan 60 vuoden ikään asti. Työllistämisveloitteesta luovuttiin vuonna 1993. Lisäpäivärahan edellytyksenä oli, että henkilö oli päivärahapäivien enimmäismäärän (500 pv) täyttyessä saavuttanut 55 vuoden iän. Käytännössä tämä merkitsi, että henkilö saattoi saada työttömyys-päivärahaa keskeytyksettä 53 vuoden ja yhden kuukauden iästä alkaen. Vuonna 1994 työttömyysturvan sekä työttömyyseläkkeen saamisen ehtoja tiukennettiin. Työttömyyseläkkeelle siirtyminen edellytti nyt kaikilta 500 päivän enimmäisajan täyttymistä, kun aiemmin jo 200 korvauspäivää oli mahdollistanut eläkkeelle siirtymisen. Vuodesta 1994 eteenpäin kaikilta työttömyyseläkkeelle siirtyjiltä vaadittiin lisäksi 6 kuukauden työssäoloehdon täyttymistä sekä oikeutta työeläkkeen tulevaan aikaan. Saman vuoden alussa työttömyyden perusturva jaettiin kahdeksi järjestelmäksi. Peruspäivärahasta poistettiin tarveharkinta, ja sen piiriin tulivat työssäoloehdon täyttävät kassoihin kuulumattomat henkilöt. Työmarkkinoille tuleville henkilöille ja ansio- tai perusturvasta pudonneille säädettiin tarveharkintainen työmarkkinatuki, jonka tarkoituksena oli toimeentulon turvaamisen ohella edistää työmarkkinoille pääsemistä tai sinne palaamista työvoimapolitiittisin toimenpitein.

Vuonna 1997 työttömyyseläkeputken alaikäraja nostettiin 55 vuoteen ja vastaavasti lisäpäivärahaan oikeuttava alaikäraja 57 vuoteen. Samalla työssäoloehto tiukennettiin siten, että ansio- ja peruspäiväraha edellyttivät vähintään 10 kuukauden työskentelyä työttömyyttä edeltäneen kahden vuoden aikana.

Työttömyyseläkeputken yhteydessä on keskusteltu paljon järjestelmän vääristävistä kannustinvaikutuksista. Kritiikkiä on aiheuttanut se, että osapuolet ovat voineet yhdessä sopia irtisanomisista, ja sen jälkeen työvoimatoimistot ovat pidättäytyneet uuden työn tarjoamisesta työttömyyspäivärahan aikana. Työttömyyseläkkeet ovat koko järjestelmän voimassaolon ajan olleet edullisia erityisesti suurille työnantajille. 1980-luvulla työttömyyseläkkeissä ei ollut lainkaan työnantajan omavastuita. Sen jälkeen omavastuut olivat vuoteen 2000 asti suurille työnantajille työttömyyseläkkeissä edullisemmat kuin työkyvyttömyyseläkkeissä (ks. Lundqvist 1996). Eläkkeiden rahoitustavan katsottiin kannustavan ikääntyvien työntekijöiden syrjintään, koska ajoissa tehdyillä irtisanomisilla voitiin estää yrityksen ikärakenteen vanhenemisesta koituvaa vakuutusmaksujen nousupainetta

sekä samoista henkilöistä myöhemmin lankeavia työkyvyttömyyseläkeiden omavastuita (Ikääntyvät työelämässä 1996). Työntekijälle työttömyyseläke yhdessä erorahan kanssa takasi kohtuullisen toimeentulon irtisanomisen jälkeen. Työntekijän kannalta ei ollut yleensä myöskään suurta eroa siinä, siirtyikö hän työttömyys- vai työkyvyttömyyseläkkeelle, koska ns. tulevan ajan sääntö oli kummassakin eläkkeessä sama.

Työttömyyseläkeputkeen liittyviä kannustimia korjattiin vuoden 2000 alussa (ks. Laurila 1999; Korpiluoma 1999). Työttömyysväylän edullisuutta heikennettiin kummankin työmarkkinaosapuolen kannalta. Työnantajille työttömyys- ja työkyvyttömyyseläkkeistä koituvat omavastuut yhdenmukaistettiin siten, että työttömyyseläke tuli työnantajille entistä kalliimmaksi, mutta työkyvyttömyyseläke aiempaa halvemmaksi. Työntekijöille työttömyyseläke muuttui aiempaa epäedullisemmaksi, kun eläkkeestä poistettiin ns. tulevan ajan oikeus vanhuuseläkkeen alkamiseen asti. Olennainen muutos tapahtui myös siinä, miten työvoimaviranomaiset kohtelevat työttömyyseläkeputkessa olevia työttömiä. Työmarkkinaosapuolet sopivat siitä, että myös eläkeputkeen oikeutetut työttömät pyritään heti työttömyyden alkuvaiheessa työllistämään mm. työnhakua tukemalla, koulutuksella ja tukityön avulla. Vuoden 2000 alusta työttömyyseläkkeen ehtoja myös lievennettiin ensimmäisen kerran laman jälkeen. Ansio- tai perusturvalta työmarkkinatuella pudonneet henkilöt saattoivat nyt tietyin edellytyksin tulla oikeutetuiksi työttömyyseläkkeeseen. Tämän muutoksen merkitys jäi kuitenkin odotettua vähäisemmäksi.

Etuuksia saavien ja työllisten osuudet 55–64-vuotiaasta väestöstä

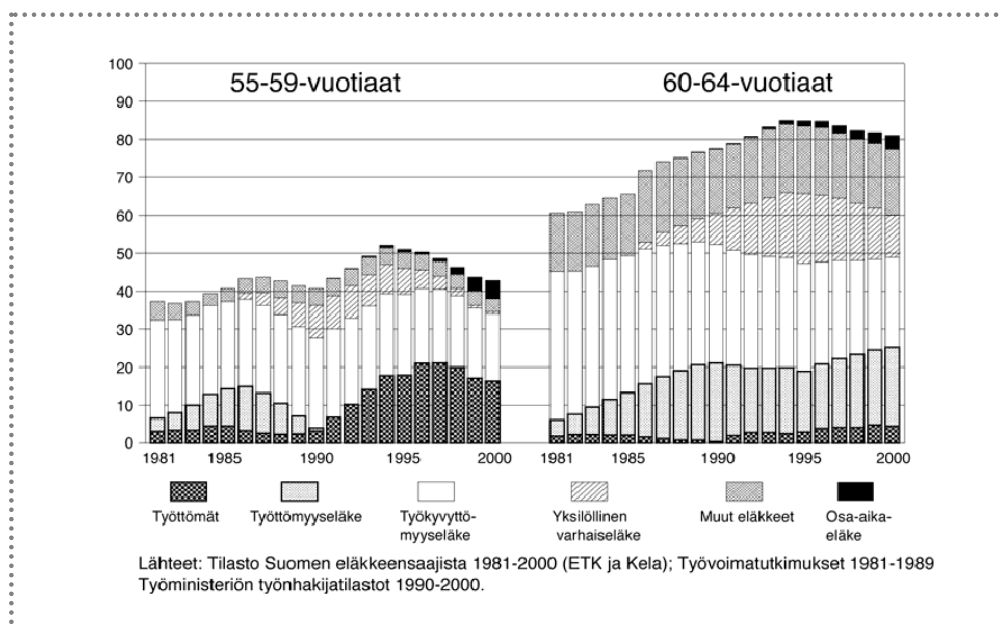
Kuviosta 2 saadaan yleiskuva työttömien ja varhaiseläkkeitä saaneiden osuuksista 55–64-vuotiaassa väestössä vuodesta 1981 lähtien. 1980-luvulla 55–59-vuotiaiden avoin työttömyys pysyi vähäisenä, kun työttömyyseläkkeelle siirryttiin lähes suoraan työstä. Työttömien osuus ikäryhmästä jäi enimmilläänkin alle 5 prosentin. Työttömänä tai työttömyyseläkkeellä olevien yhteismäärä oli suurimmillaan vuonna 1986 noin 15 prosenttia ikäryhmästä, mistä 12 prosenttiyksikköä oli työttömyyseläkeläisiä. Tämän jälkeen työttömyyseläkkeet poistuivat asteittain 55–59-vuotiaiden eläkevalikoimasta ja korvautuivat suurelta osin heikentyneen työkyvyn perusteella myönnettyillä yksilöllisillä varhaiseläkkeillä. Viime vuosikymmenen alun laman seurauksena 55–59-vuotiaiden avoin työttömyys alkoi

nopeasti kasvaa ja kasvu jatkui aina vuoteen 1997. Työttömien osuus ikäryhmästä kasvoi dramaattisesti 3 prosentista 21 prosenttiin pienentyen sen jälkeen vuoteen 2000 mennessä 16 prosenttiin.

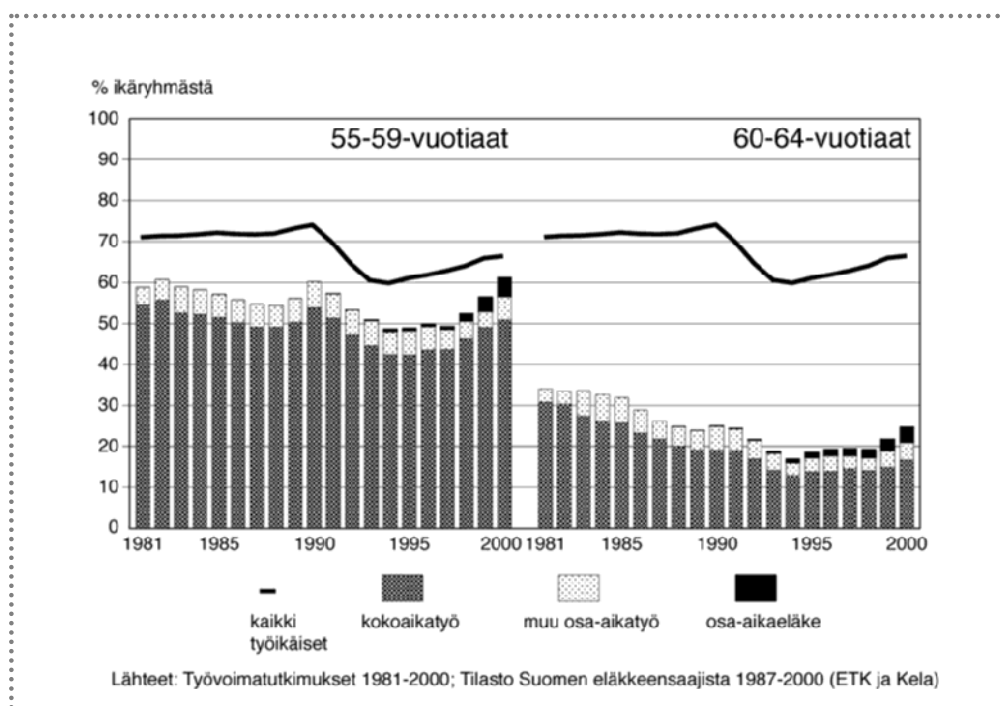
Työttömyyseläkettä saavien osuus 60–64-vuotiaista kasvoi koko 1980-luvun ajan tasaisesti. Sen sijaan ikäryhmän kokoon suhteutettu avoin työttömyys pysytteli 1–2 prosentin tasolla. Vuosikymmenen alussa työttömyyseläkettä sai 4 prosenttia ikäryhmästä, mutta lopussa jo 20 prosenttia. Kasvuun vaikutti, paitsi eläkkeiden alkavuus, myös aiemmin eläkkeelle siirtyneiden kohorttien vanheneminen. Viime vuosikymmenen laman aikana työttömien ja työttömyyseläkkeellä olevien yhteismäärä pysyi suunnilleen ennallaan ja jopa pieneni suhteessa ikäryhmän kokoon. Vuonna 2000 ikäryhmästä oli kuitenkin työttömänä tai työttömyyseläkkeellä jo selvästi suurempi osuus (25 prosenttia) kuin vuosikymmenen alussa (21 prosenttia).

Kuviossa 3 on kuvattu ikääntyvän väestön työllisyyden kehitystä vuosilta 1981–2000. Tarkastelu tuo esiin keskeisen eron 1990- ja 1980-luvuilla harjoitetun varhaiseläkepolitiikan taustaehdoissa. Ikääntyvän työvoiman tarjontaa supistavaa varhaiseläkepolitiikkaa harjoitettiin 1980-luvulla korkean, vuosikymmenen loppua kohti edelleen kasvavan kokonaistyöllisyyden oloissa. Ikääntyvien työllisyysasteen romahdus 1990-luvulla oli sen sijaan suhteellisesti saman suuruinen koko työikäisen väestön kohtaaman työttömyyskatastrofin kanssa.

Työllisten osuus 55–59-vuotiaista väheni 1990-luvun alkuvuosina 60 prosentista 49 prosenttiin, kun vastaavasti koko työikäisen väestön työllisyysaste pieneni 74 prosentista 60 prosenttiin. Suhteellisesti tarkastellen muutokset olivat jokseenkin yhtä suuret. Koko työikäisen väestön työllisyysaste alkoi hitaasti kasvaa jo vuodesta 1994 lähtien, mutta sen sijaan ikääntyvien työllisyys kääntyi selkeään kasvuun vasta vuoden 1997 jälkeen. Vuosituhannen vaihteessa 55–59-vuotiaiden työllisyysaste kasvoi nopeammin kuin koko työikäisen väestön työllisyys. Vuoden 2000 lopussa 55–59-vuotiaista oli työssä 61 prosenttia ja kaikista työikäisistä 66,5 prosenttia. Ikääntyneiden työllisyyden keskimääräistä nopeampi kasvu oli osittain seurausta osa-aika-eläkkeiden lisääntymisestä.

Kuvio 2. 55–64-vuotiaiden työttömien eläkkeensaajien osuus vastaavan ikäisestä väestöstä vuosina 1981-2000, %.

Kuvio 3. Ikääntyneet työlliset prosentteina ikäryhmästä työaikamuodon mukaan ja verrattuna kaikkiin työikäisiin 1981-2000.

Myös 60–64-vuotiaiden työllisyysaste vaihteli viime vuosikymmenellä samansuuntaisesti koko työikäisen väestön työllisyysasteen kanssa. Lähtökohtana oli 1990-luvun taitteen erittäin matala työllisyysaste, 25 %, mistä työllisyys putosi vuoteen 1994 mennessä 17 prosenttiin. Sen jälkeen työllisyys kasvoi tässä ikäryhmässä suhteellisesti ripeämmin kuin viisi vuotta nuoremmassa ikäryhmässä. Vuoden 2000 viimeisellä neljänneksellä 60–64-vuotiaiden työllisyysaste oli vuoden 1990 tasolla. Osa-aikaeläkkeillä vähennetty työllisyysaste jäi kuitenkin vuonna 2000 selvästi edellisen vuosikymmenen alun tasoa matalammaksi.

Sukupuolten erot työttömyysväylän hyväksi käytössä ovat olleet Suomessa varsin pieniä (ks. Hytti 1998, 186–191.) Tästä syystä muuttujaa ei ole sisällytetty tämän tutkimuksen tarkasteluihin.

Aineistot, menetelmät ja käsitteet

Tutkimuksen toimialoittaiset ja sektorikohtaiset tarkastelut perustuvat eri ajanjaksoilta eri tavoin yhdisteltyihin väestöaineistoihin. 1980-lukua koskeva aineisto laadittiin väestölaskentojen-, kuolinsyytietojen sekä eläketietojen yksilötasoisena yhdistelynä. Viime vuosikymmenen alku- sekä loppupuoliskoa kuvaavat aineistot on saatu yhdistelemällä väestölaskentojen, kuolintietojen ja työssäkäyntiaineistojen tietoja. Nämä yksilötietojen yhdistelyt saatettiin summatasoisiksi tiedostoiksi Tilastokeskuksessa, kun taas 1980-lukua koskevat tiedot olivat tutkimusaineistossa käytettävissä yksilötasolla. 1980-lukua ja 1990-luvun alkua koskevia aineistoja on selostettu aiemmassa tutkimuksessani (ks. Hytti 1998, 105–107). Seuraavassa kuvaan tätä tutkimusta varten muodostettua uutta aineistoa, joka kattaa vuodet 1995–1998.

1990-luvun jälkimmäistä puoliskoa kuvaavassa aineistossa tutkittavana väestönä ovat vuoden 1995 lopussa työllisenä ja työttömänä olleet 45–64-vuotiaat palkansaajat. Palkansaaja-aseman määrittävä sosioekonomista asemaa kuvaava muuttuja perustuu työllisten osalta vuoden 1995 väestölaskentaan, mutta työttömien osalta vuoden 1990 laskentaan. Vuoden 1995 lopussa työvoimapolitiisin toimenpitein työllistettyinä olleet henkilöt on luokiteltu aineistossa työttömiksi eikä työllisiksi. Näin siitä syystä, että tarkasteluissa haluttiin tehdä mahdollisimman selvä ero toisaalta eläkeputken uusien käyttäjien ja toisaalta jo laman aikana työttömäksi joutuneiden välillä. Tutkimusajankohtana työvoimapolitiisessa koulutuksessa

olleet työttömät eivät sisälly lainkaan aineistoon. Tutkittavia henkilöitä on seurattu kuukausittain ajassa eteenpäin vuodet 1996-1998 sekä ajassa taaksepäin vuodet 1995-1993. Seuranta eteenpäin kattaa tutkittaville henkilöille kertyneet työttömyys- sekä eläkekuukaudet. Seuranta taaksepäin koskee vain työttömyyskuukausia. Työttömyyskuukausien seurannassa työttömyydeksi on katsottu vain aidosti työttömänä vietetyt kuukaudet ilman tukityötä.

Vuosina 1996-1998 kuolleet ja maasta muuttaneet henkilöt poistettiin aineistosta tarkastelun yksinkertaistamiseksi. Näin kaikille tutkituille henkilöille saatiin seuranta-ajaksi eteen- sekä taaksepäin 36 kuukautta. Menettely antaa riittävän tarkan kuvan tutkimuksen pääongelman eli työttömyyden kohdentumisen ja työttömyyseläkeputken käyttöasteen kannalta. Sen sijaan kuolleiden poistaminen vääristää jonkin verran työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymistä koskevia tuloksia.

Eläkeputken ja/tai työttömyyseläkkeen käyttöä väestössä on kuvattu eri ajanjaksoilta toisistaan poikkeavin tunnusluvuin. Syyt tähän ovat osittain sisällöllisiä, osittain tutkimustekniikkaan liittyviä. Yhteistä kaikille käytetyille väestösuhdeluville on, että tutkittavalle ilmiölle määritellään riskiväestö, jolle tutkitaan ilmiön esiintymistä tai intensiteettiä tietyn ajanjakson kuluessa. Riskiväestöajattelussa olennaista on, että tutkittavat ryhmät rajataan mahdollisimman homogeenisiksi sosiaaliturvan tarjoamien mahdollisuuksien ja rajoitteiden suhteen. Näin menetellään, jotta institutionaaliset tekijät voidaan erottaa etuuksien käyttöön vaikuttavista taustamuuttujista. Ts. kutakin asiaa tutkitaan mahdollisimman selkeästi vain sellaisissa väestöryhmissä, joille tapahtuma tai etuus on kulloisenkin lainsäädännön mukaan mahdollista.

Eläkkeiden ilmaantuvuus eli insidenssi osoittaa tapahtuman tiheyttä suhteessa riskille alttiina olleeseen keskiväestöön. Keskiväestö määritellään tässä tutkimuksessa (kuvio 4) seurantavuosina, mikä antaa tarkemman mittaustuloksen kuin ajanjakson alun ja lopun keskiväestön käyttäminen. *Siirtymätodennäköisyys* (kuvio 5) kuvaa riskiväestössä tilasta toiseen tapahtuneita siirtymisiä kahden eri ajankohdan välillä (työstä työttömyyteen, työstä eläkkeelle). *Työttömänä tai eläkkeellä vietettyjen kuukausien osuus seuranta-ajasta* (kuviot 6 ja 7, taulukko 1) mittaa työttömyyden ilmaantuvuuden, toistuvuuden ja keston yhteisvaikutusta riskiväestössä tietyn ajanjakson kuluessa. Eläkeputkeen oikeutetuissa ikäluokissa tämä väestösuhdeluku voidaan tulkita tietyin varauksin *eläkeputken käyttöasteeksi*. 1990-luvulla näin voitiin vielä tulkita, koska lähes kaikki ikäryhmän työttömät saivat ansio- tai peruspäivärahaa.

Eläkeputken käsitettä on eri yhteyksissä käytetty laajemmassa sekä suppeammassa merkityksessä. Eläkeputkeksi on nimitetty työttömyyspäivärahan, lisäpäivärahan ja työttömyyseläkkeen muodostamaa työn jättämisen väylää kokonaisuudessaan tai eläkeputkella on tarkoitettu vain tiettyä osaa tästä kokonaisuudesta. Tässä artikkelissa käytän käsitettä 'eläkeputki' tarkoittamaan ansio- tai peruspäivärahan sekä lisäpäivärahan muodostamaa toimeentuloturvan yhtäjaksoista enimmäisaikaa aikaisimmasta mahdollisesta iästä työttömyyseläkkeen alkamiseen eli 60 vuoden iän saavuttamiseen asti.

Työttömyysväylän hyväksikäyttö elinkeinoelämän eri osa-alueilla

Viitekehys: rakennemuutos varhaiseläkepolitiikan yhteisenä nimittäjänä

Varhaista työnjättämistä ja erityisesti työttömyysväylän käyttöä on selitetty eurooppalaisissa makrososiologisissa tutkimuksissa ennen muuta talouden rakennemuutoksen hoitamisella (Standing 1986; Jacobs ym. 1991; Casey ja Laczko 1992; Trommel ja de Vroom 1994; Ebbinghaus 2000; Heritier ja Schmidt 2000; ks. myös Hytti 1998, 102–104). Rakennemuutos tarkoittaa tuotantorakenteen kehitystä, jossa resursseja siirretään heikon tuottavuuden toiminnoista hyvän tuottavuuden toimintoihin (Vartia ja Ylä-Anttila 1996, 67). Muutoksessa työpaikkoja häviää varsinkin ikääntyviltä työntekijöiltä, kun taloutta sopeutetaan uudenaikaiseen kansainväliseen kilpailuun, teknologiseen muutokseen ja työvoiman käytön joustavuuteen. Valtion ja työmarkkinaosapuolten harjoittama ikääntyviä koskeva politiikka voi olla aktiivisia interventioita työmarkkinoille rakennemuutoksen edistämiseksi tai se voi olla jälkikäteisreaktiota taloudellisiin kriiseihin. Muuhun toimeentuloturvaan verrattuna työmarkkinasyyihin perustuvan ikääntyvien turvan erityispiirteenä on, että järjestelmät jättävät työnantajille ja työntekijöille suuren toimintavapauden etuuksien hyväksikäyttöä koskevissa päätöksissä (Gould 1995).

Rakennemuutosta on vaikea tiivistää varhaista eläkkeelle siirtymistä selittäviksi kvantitatiivisiksi taustamuuttujiksi. Tilastoissa havaitut muutokset "taantuvista" tai "laajenevista" toimialoista eivät välttämättä anna

oikeaa kuvaa elinkeinoelämän muutosdynamiiikasta. Muutoksen olennaisena sisältönä on, paitsi vanhojen yritysten häviäminen tai taantuminen uusien kasvavien yritysten tieltä, myös olemassa olevien yritysten ja niiden osien ryhmittäminen uudelleen toimialaluokituksen mukaan. Muutoksen seurauksena esimerkiksi liike-elämää palvelevat toiminnot määriteltiin omaksi toimialakseen, kun yritykset alkoivat kiihtyvällä tahdilla ulkoistaa mm. henkilöstöpalvelujaan, huoltotehtäviä, kuljetusta ja varastointia. Sen jälkeen on alettu yhä enemmän ulkoistaa myös itse tuotantoa alihankkijoille. Näin saavutetaan tehokkuusetuja ja jaetaan riskejä tasaisesti tuotantoketjun eri osille.

Tässä tutkimuksessa johtopäätökset rakennemuutoksen ja varhaisen työn jättämisen välisestä yhteydestä perustuvat eri ajanjaksojen vertailuun. Vertailtavat periodit edustavat taloudellisen kehityksen sekä voimassa olevan sosiaaliturvan kannalta erilaisia tilanteita. Vertaamalla työttömyyseläkkeen ja eläkeputken käytön intensiteettiä toimialoittain ja sektoreittain eri ajanjaksoina pyritään saamaan esille eläkeputken käytön taustalla vaikuttaneita tekijöitä. Lähestymistapa on makrotasoinen. Makrotason vertailevassa tutkimuksessa (ks. Ragin 1987) tavoitteet poikkeavat mikrotasoisesta selittävästä tutkimuksesta. Vertailevassa makrotutkimuksessa selitetään eläkkeelle siirtymisen ja varhaisen työn jättämisen historiallista prosessia, kun taas mikrotason tutkimuksissa lähtökohtana on yksilöiden tai yritysten käyttäytymiseen vaikuttaneiden tekijöiden selvittäminen tiettyjen institutionaalisten, taloudellisten ja sosiaalisten ehtojen vallitessa.

Taulukossa 1 on esitetty työmarkkinoiden rakennemuutosta kuvaava yhteinen viitekehys tämän tutkimuksen eri ajanjaksoja kuvaaville tarkasteleluille. Ferreran ym. (2000) esittämä työmarkkinamalli kuvaa eurooppalaisten työmarkkinoiden rakennetta ja muutospaineita nelikenttänä kahdella ulottuvuudella. Työmarkkinoita määrittäviä tekijöitä ovat toisaalta toimialojen jakautumien kansainväliselle kilpailulle avoimeen ja kilpailulta suljettuun sektoriin ja toisaalta työvoiman kysynnän jakautuminen vaadittavan ammattitaidon mukaan. Työttömyyseläkkeen ja eläkeputken käyttöasteen muutoksia Suomen elinkeinoelämän eri osa-alueilla tulkitaan jäljempänä tämän muutosdynamiiikan osana.

Taulukko 1. Euroopan työmarkkinoiden rakennemuutos Ferreran ym. (2000) mukaan.

Työn vaativuus	Kansainväliselle kilpailulle avoin sektori	Suljettu sektori
Hyvää ammattitaitoa vaativa työ	Kasvussa	Julkisella sektorilla kasvu pysähtynyt, yksityisellä kasvua
Vähäistä ammattitaitoa vaativa työ	Vähenemässä	Mahdollisuuksia kasvuun

Eri toimialojen avoimuus kansainväliselle kilpailulle on lisääntynyt asteittain kansainvälisen kaupan kasvun, Euroopan integraation ja globalisaation seurauksena. Perinteisesti kilpailulle alttiita toimialoja ovat olleet eri maissa vientiteollisuus sekä tuonnin kanssa kilpaileva kotimarkkinateollisuus. Globalisaation ja Euroopan sisämarkkinoiden kehityksen myötä kilpailulle ovat avautuneet myös monet aiemmin pääasiassa kotimarkkinasektorille keskittyneet teollisuuden alat, maatalous sekä lisäksi kansainvälistyneet palvelut, joita ovat tietoliikenne, rahoitus- ja vakuutusala sekä liike-elämän palvelut ja kuljetus kansainväliseltä osin. Suljettua sektoria ovat vuosituhannen vaihteessa lähinnä julkinen hallinto, julkiset palvelut, kotitalouksien yksityisesti kustantamat paikalliset palvelut sekä vähittäiskauppa ja ravitsemus- ja majoitusalan palvelut suurimmalta osaltaan.

Ferreran ym. (emt) esittämän työmarkkinamallin avulla varhaista työn jättämistä voidaan tulkita työmarkkinoiden dynamiikan yhtenä osana. Avoimen talouden vaikutuksia arvioitaessa olennaista ei ole niinkään jaottelu taantuviin ja kasvaviin aloihin, vaan ennemminkin kansainvälisen kilpailun ja teknologisen muutoksen aiheuttama rakennemuutos kunkin toimialan sisällä. Talouden avoimuudesta johtuva kilpailun kiristyminen aiheuttaa korkean teknologisen tason ja suurten työvoimakustannusten maille paineita entisestään tehostaa tuotantoa ja innovatiivisuutta. Tämä on lisännyt avoimella sektorilla korkeasti koulutetun työvoiman tarvetta, mutta samoilla aloilla vähäisempää ammattitaitoa vaativa työllisyys on nopeasti vähenemässä. Mahdollisuuksia vähemmän koulutetun työvoiman kysynnän lisäämiseen Ferrera ym. (emt) näkevät lähinnä suljetun sektorin

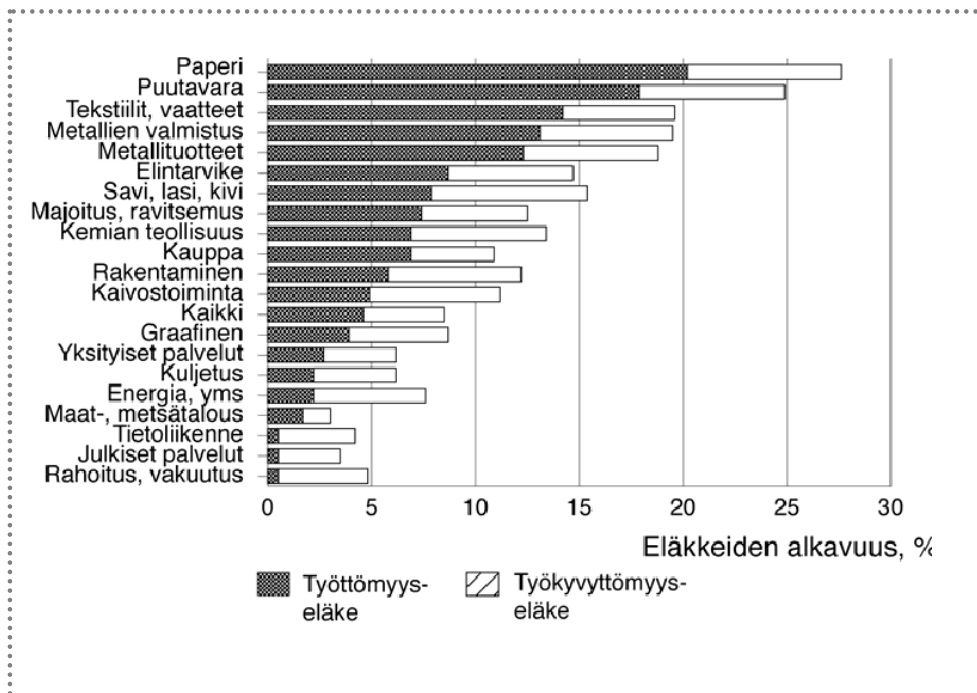
palvelualoilla, niissäkin enemmän yksityisellä kuin julkisella sektorilla. Julkisella sektorilla työllisyyden kasvua rajoittaa tiukka budjettipolitiikka, mikä sekin on yhteydessä taloudelliseen integraatioon ja kiristyvään kansainväliseen kilpailuun.

Tärkeimpänä esimerkkinä rakennemuutoksen ja varhaisen eläkkeellesiirtymisen välisestä yhteydestä viime vuosikymmen Euroopassa oli tietoliikennealan avaaminen liiketaloudelliselle kilpailulle. Muutosta alettiin valmistella 1980-luvun lopulla, mutta lopullisesti tavoitteet määriteltiin EU:n työllisyyttä ja taloudellista kasvua käsittelevässä valkoisessa kirjassa vuodelta 1993. Muutoksen seurauksena myös postitoimi joutui perusteellisen uudelleenorganisoinnin kohteeksi lähes kaikissa EU-maissa. Koko unionissa vakiintuneiden tele-alan operaattoreiden tarjoamat työpaikat vähenivät yli 200 000:lla. Väheneminen korvautui vain osittain uusien yrittäjien tarjoamilla aiempaa epävakaammilla työpaikoilla. Varhaiseläkkeet olivat useimmissa maissa tärkeä keino pehmentää työpaikkojen menetyksen yhteiskunnallisia vaikutuksia. Eläkkeiden runsaaseen hyväksikäyttöön vaikutti myös vanhojen operaattoreiden työntekijöiden vakiintunut julkishallinnollinen asema ja korkea järjestäytymisaste. Telealan sisällä kilpailun vapauttamisen ja rationalisointien kokonaisvaikutus työpaikkojen määrään oli negatiivinen, mutta samalla luotiin muille toimialoille kasvupotentiaalia, jonka kokonaisvaikutuksia työllisyydelle on vaikea arvioida. (Heritier ja Schmidt 2000).

Taloudellisen kasvun aika 1980-luvulla

1980-luvulla ikääntyvän työvoiman tarjontaa supistettiin Suomessa sekä työttömyys- että työkyvyttömyyseläkkeiden avulla. Vuosikymmenen puoliväliin asti 55–59-vuotiaiden palkansaajien varhaiseläkeväylänä olivat työttömyyseläkkeet – perinteisten työkyvyttömyyseläkkeiden ohella. Vuonna 1986 kuvaan tulivat mukaan myös normaalia työkyvyttömyyseläkettä lievemmin ehdoin myönnettävät yksilölliset varhaiseläkkeet. Työttömyysväylän ja uuden työkyvyttömyysväylän samanaikainen voimassaolo aiheuttivat vuosina 1986–87 ennätysmäisen vyöryn varhaiseläkkeille 55–59-vuotiaiden ikäryhmässä. Kuvio 4 osoittaa, että toimialojen välillä oli ajanjaksolla 1983–1987 huomattavia eroja varhaiseläkkeille siirtymisessä ja erot selittyivät pääasiassa työttömyyseläkkeestä. Näin siitä huolimatta, että yksilöllisen varhaiseläkkeen voimaantulo vuonna 1986 koski aluksi vain yksityistä sektoria.

Työttömyyseläkettä käytettiin 1980-luvulla hyväksi eniten vientiteollisuudessa ja keskimääräistä enemmän myös muussa teollisuudessa. Harjoitettu politiikka oli aktiivia rakennemuutoksen edistämistä tilanteessa, jossa teollisuuden työvoima väheni vuosikymmenen aikana 100 000 hengellä ja samanaikaisesti tuotanto kasvoi 3 %:n vuosivauhdilla (ks. Vartia ja Ylä-Anttila 1996, 67–78). Kotimarkkinasektorilla, lähinnä kaupan, majoitus- ja ravitsemustoiminnan sekä rakentamisen toimialoilla, työttömyyseläkkeelle siirtyminen oli jonkin verran yleisempää kuin 55–59-vuotiaiden ikäryhmässä keskimäärin. Työttömyyseläkkeelle siirryttiin vähiten rahoitus- ja vakuutustoiminnasta, julkisista palveluista ja hallinnoista sekä tietoliikenteestä. Eläkkeen hyväksikäyttö oli keskimääräistä vähäisempää myös maa- ja metsätaloudessa, energia- ja vesihuollossa, kuljetusalalla sekä yksityisissä palveluissa.

Kuvio 4. 55-59-vuotiaat palkansaajat: työttömyys- ja työkyvyttömyyseläkkeiden alkavuus (%) toimialoittain 1983-1987.

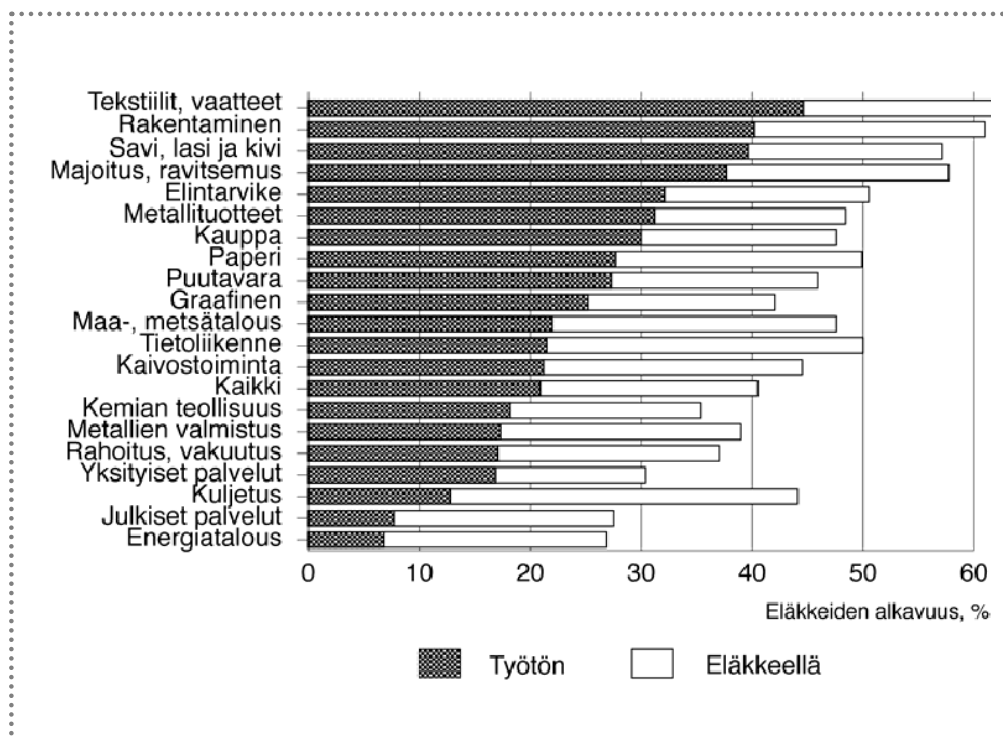
Työttömyysväylän käyttö oli 1980-luvun vakaan taloudellisen kasvun vuosina suoraan verrannollista toimialan avoimuuteen (kuvio 4; ks. myös Hytti 1998, 110–115). Työttömyyseläkkeiden alkavuudessa toimialat sijoituivat samaan järjestykseen kuin Taloudellisen suunnittelukeskuksen (1990, 131–134) määrittelemässä toimialojen avoimuuden asteessa. Määritelmän mukaan kansainväliselle kilpailulle ja työnjaon muutokselle täysin avoimia toimialoja olivat Suomessa puunjalostusteollisuus sekä metalliteollisuus. Teollisuuden aloista sen sijaan elintarviketeollisuus, savi-, lasi- ja kiviteollisuus, kemian teollisuus sekä graafinen teollisuus olivat osittain tai kokonaan kansainväliseltä kilpailulta suojattuja. Myös koko palvelusektori oli vielä 1980-luvulla suojattu ulkomaiselta kilpailulta. Heinosen ym. (1997) mukaan puhe avoimesta ja suljetusta sektorista oli korostetusti esillä Suomen talouspolitiikassa 1980-luvun puolivälistä lähtien. Talouspolitiikan tehtäväksi nähtiin ennen kaikkea avoimen sektorin toimintaedellytysten parantaminen. Suljetun sektorin hyvinvoinnin oletettiin syntyvän avoimen sektorin menestyksen kerrannaisvaikutuksista. Tähän toimintastrategiaan sopii hyvin myös 1980-luvun varhaiseläkepolitiikka. Ikääntyneiden palkansaajien siirtyminen työttömyyseläkkeelle hyödytti eniten koko kansantalouden kannalta keskeisiä teollisuuden toimialoja, toisin sanoen vientiteollisuutta. Eläkkeelle oli vähiten tarvetta aloilla, joilla sekä ulkomainen että kotimainen kilpailu oli vähäistä, esimerkiksi rahoitus- ja vakuutustoiminnassa ja tietoliikenteessä.

1980-luvun loppua kohti työkyvyttömyysväylä oli käytännöllisesti katsoen ainoa vaihtoehto varhaiselle työstä vetäytymiselle 55-59-vuotiaiden ikäryhmässä. Työkyvyttömyyteen perustuvia etuuksia laajennettiin siten, että myös julkisella sektorilla oli mahdollista siirtyä yksilölliselle varhaiseläkkeelle alentuneen työkyvyn perusteella. Työttömyyseläkkeen ikärajan nousun sekä ylikuumenneen talouskasvun seurauksena virta varhaiseläkkeille heikkeni huomattavasti 1990-luvun taitteessa ja samalla eri toimialojen erot tasoittuivat. Julkisissa palveluissa ja hallinnossa varhaiseläkkeiden alkavuus kaksinkertaistui seurauksena yksilöllisen varhaiseläkkeen käyttöönotosta. Kuitenkin varhaiseläkkeille siirryttiin julkiselta sektorilta edelleenkin jonkin verran vähemmän kuin useimmilta teollisuuden aloilta. Julkisissa liikelaitoksissa varhaiseläkkeille siirtyminen lisääntyi 1990-luvun taitteessa enemmän kuin julkisissa palveluissa ja hallinnossa. (Ks. Hytti 1998, 115–120.)

Lamavuodet 1991-1994

1990-luvun talouslaman aikana varhaisen työnjättämisen valtaväyläksi tuli jälleen työttömyysreitti. Erona 1980-luvun talouskasvun aikaan oli se, että nyt ikääntyvien palkansaajien turva painottui työttömyyspäivärahaan, jossa ansiosidonnainen turva saattoi jatkua enimmillään seitsemän vuoden ajan ennen työttömyyseläkkeen alaikärajan saavuttamista. Toimialojen vertailu (kuvio 5, ks. myös Hytti 1998, 120–126) osoitti, että ikääntyneiden ansiotyöstä syrjäytyminen oli laman aikana runsainta niillä aloilla, joita lama muutenkin koetteli ankarimmin. Kärjessä olivat nyt kriisiin joutuneet kotimarkkina-alat. Työttömäksi ja eläkkeelle siirtyneiden ikääntyneiden yhteismäärä oli suhteellisesti suurin tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa, rakennusalaalla, majoitus- ja ravitsemustoiminnassa sekä savi-, lasi- ja kivi-teollisuudessa. Näillä aloilla vuoden 1990 lopussa työssä olleista 51–55-vuotiaista yli 55 prosenttia oli neljän vuoden kuluttua joko työttömänä tai eläkkeellä, valtaosa työttömänä. Myös elintarviketeollisuudessa, kaupan alalla, puunjalostusteollisuudessa, maa- ja metsätaloudessa (palkansaajat) sekä tietoliikenteessä työstä syrjäytyneiden osuus oli 50 prosentin tuntumassa.

Toimialojen välillä oli laman aikana huomattavia eroja myös siinä painottuiko palkansaajien työnjättö suhteellisesti enemmän työttömyysväylälle vai terveysperusteiselle työkyvyttömyysväylälle (Hytti 1998, 125). Työttömyysväylälle suuntauduttiin keskimääräistä enemmän työttömyyden pahiten koettelemilta aloilta eli kotimarkkinasektorilta sekä työvoimavaltaisilta teollisuuden aloilta. Eläkeväylää käytettiin erityisen paljon tietoliikenteessä, mutta keskimääräistä enemmän myös julkisissa palveluissa, energia- ja vesihuollossa, maa- ja metsätaloudessa sekä kuljetusalaalla. Kaikkien näiden toimialojen palkansaajaväestöissä julkisen sektorin osuus oli merkittävä.

Kuvio 5. 51–55-vuotiaat palkansaajat toimialoittain vuoden 1990 lopussa: työtömäksi ja eläkkeelle siirtyneiden osuudet neljän vuoden kuluttua 1994 (55–59-vuotiaana).

1990-luvun lama-aikaa koskevista tuloksista voitiin myös päätellä, että valinta työn jättämisen väylien välillä oli osittain perustunut siihen, kenen kannettavaksi ikääntyvien toimeentuloturvan kustannukset välittömästi kohdistuivat. Työttömyysreitti oli yksityisen sektorin suurille työn-antajille työkyvyttömyyseläkkeistä edullisempi. Työkyvyttömyyseläkkeistä eläkevas-
tuut lankesivat osittain tai kokonaan työnantajien itsensä maksettaviksi, mutta työttömyyseläkkeistä omavastuu oli enimmilläänkin vain puolet eläkkeen pääoma-arvosta ja työttömyyspäiväraha-ajalta välittömiä kus-
tannuksia ei syntynyt lainkaan. Toisaalta voidaan olettaa, että eroon yksi-
tyisen ja julkisen sektorin välillä olivat vaikuttaneet myös tuotannollisten irtisanomisten kriteerit. Taloudellis-tuotannolliset syyt realisoituivat laman-
kin aikana selkeämmin yksityisellä kuin julkisella sektorilla, ja siitä syystä myös työvoiman vähentämisessä käytetyt keinot painoutuivat eri sektoreilla eri tavalla.

1990-luvun laman aikana eläkeputken runsas käyttö on nähtävä ennen kaikkea yhteydessä koko työikäisen väestön työllisyyden ja koko tuotantokapasiteetin romahdukseen. Varhainen työn jättäminen oli nyt yleisintä kriisiin joutuneilla työvoimavaltaisilla aloilla ja aiemmin kansainväliseltä kilpailulta suojatuilla aloilla. Jälkikäteen on puhuttu myös 'laman luovasta tuhosta'. Taantuman aikana tuotantorakenteesta karsiutuivat pois heikoimmin menestyvät yritykset ja kansantalouden tuottavuus parani pitkällä aikavälillä (esim. Böckerman 2000a). Tuhon voimakkuutta ja tuottavuuden kasvua kuvasi mm. se, että vuonna 1995 kansantuotteen volyymi oli likimain sama mutta työllistettyjen ihmisten lukumäärä noin 15 % pienempi kuin vuonna 1998 (Pohjola 1996, 125). Sauramo (1999) rajoittaa puheen 'luovasta tuhosta' vain tehdasteollisuuteen, jossa tuottavuus nousi laman aikana uudelle kasvu-uralle ja kasvun työllistävyys oli tästä syystä hidasta. Muiden alojen tilannetta kuvaa Sauramon mukaan 'pelkkä tuho'. Joka tapauksessa talouselämän tehostuminen työttömyyden ja tuotantokapasiteetin purkamisen kautta aiheutti yhteiskunnalle myös suuria sopeutumiskustannuksia. Yhtenä osana sopeutumiskriisiä oli ikääntyvien vaikeutunut tilanne avoimilla työmarkkinoilla (Böckerman 2000b).

Tilanne laman päättyessä ja laman jälkeiset vuodet 1996-1998

Laman päättymiselle ei ole yksiselitteistä määrittelyä. Tämän tutkimuksen teemojen kannalta vuotta 1995 voidaan pitää sopivana vedenjakajana laman jälkeiselle ajalle. Tuotanto kasvoi Suomessa voimakkaasti jo vuodesta 1994 lähtien, mutta kokonaistuotanto saavutti vuoden 1990 tason vasta vuonna 1996. Myös julkisen sektorin bruttovelka saatiin vakautetuksi vasta vuonna 1996. Työttömyys alkoi hitaasti vähentyä vasta vuodesta 1995 alkaen. (Kiander ja Vartia 1998, 154-157; Lehtonen 2000.)

Kun selvitetään työttömyyseläkeputken käyttöä laman jälkeisessä tilanteessa, on tärkeää tarkastella erikseen jo laman aikana työttömäksi joutuneita ja erikseen niitä jotka olivat laman aikana pystyneet säilyttämään työpaikkansa. Tuire Santamäki-Vuoren (1998) mukaan työttömyyden kohtaanto alkoi laman jälkeen muodostua yhä vinommaksi. Työttömyys kohdistui yhä enemmän samoille henkilöille, mutta tämä ei toistuvaistyöttömyyden osalta tullut tilastoissa esille. Uusien pitkäaikaistyöttömien määrä kääntyi laskuun jo vuodesta 1994 lähtien, mutta samanaikaisesti

toistuvaistyöttömyys lisääntyi ja työttömyysjaksojen kesto pidentyi. Tässä tutkimuksessa työttömyyden kasautuminen otetaan huomioon tutkimalla työttömänä vietettyä kokonaisaikaa tietyn ajanjakson kuluessa. Käytettyyn mittariin vaikuttaa samanaikaisesti uusien työttömyysjaksojen alkavuus, työttömyysjaksojen kesto sekä työttömyyden toistuvuus.

Taulukosta 2 ilmenee 55–59-vuotiaan palkansaajaväestön työmarkkinatilanne toimialoittain vuoden 1995 lopussa. Työllisten toimiala on vuoden 1995 väestölaskennasta, mutta työttömien toimiala vuoden 1990 laskennasta. Työttömien osuus näin muodostetusta 55–59-vuotiaasta 'työvoimasta' kuvaa melko hyvin työttömyyseläkeputken käyttöastetta eri toimialoilla laman päättyessä. Eläkeputken käyttöä selvitetään lisäksi työllisten ja työttömien seurannalla, joka ulottuu vuoden 1995 lopusta kolme vuotta ajassa eteen- sekä taaksepäin. Seurannassa eteenpäin on otettu huomioon vain vuodet enintään 60 vuoden ikään asti.

Taulukon 2 toimialoittaiset 'työttömyysasteet' ovat pitkälti yhdenmu-
kaiset kuvion 5 kanssa. Tutkimusaineiston 55–59-vuotiaasta palkansaaja-
väestöstä 30 prosenttia oli laman päättyessä työttömiä työnhakijoita tai
tukityöllistettyjä. Tekstiili- ja vaatetusosalalla työttömien osuus ikäryhmästä
oli yli 60 prosenttia. Rakennusosalalla sekä majoitus- ja ravitsemustoimin-
nassa työttömyysaste ylitti 50 prosenttia. Työttömyysaste ylitti selvästi
keskitason myös työvoimavaltaisilla teollisuuden aloilla, kaupan alalla,
tietoliikenteessä ja pääomavaltaisista aloista paperiteollisuudessa. Työt-
tömyysaste ja siten myös eläkeputken käyttöaste oli laman jälkeisessä
tilanteessa selvästi matalin julkisissa palveluissa, energiataloudessa ja
yksityisissä palveluissa. Kaikilla näillä aloilla eläkeputki-iässä olevien työt-
tömyysaste jäi alle 20 prosentin.

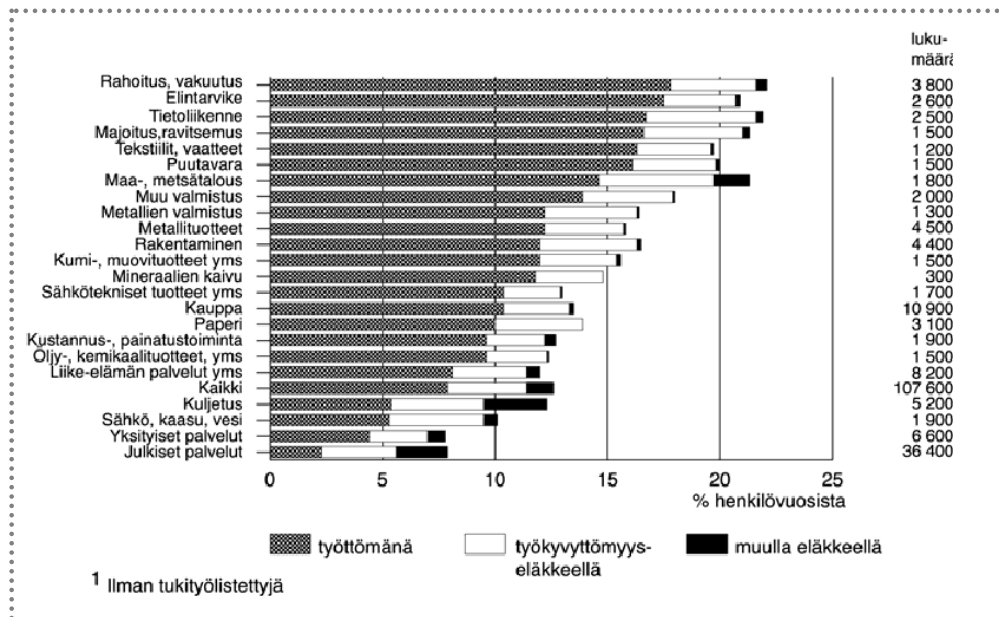
Taulukko 2. 55–59-vuotias palkansaajaväestö toimialoittain vuoden 1995 lopussa: Työttömät¹ prosentteina kaikista sekä työttömänä vietetyn ajan osuus seuranta-ajasta 1993-1995 ja 1996-1998 erikseen työttömillä ja työllisillä.

	Lukumäärä 1995	Työttömät, %	Työttömyysaika % seuranta-ajasta			
			vuosina 1993–1995		vuosina 1996–1998	
			Työttömät	Työlliset	Työttömät	Työlliset
Tekstiilit, vaatteet	2 760	63	72	2	87	17
Rakentaminen	8 450	55	74	7	80	12
Majoitus, ravitsemus	2 520	50	66	4	85	16
Elintarvike	4 320	48	57	1	89	17
Muu valmistus	3 000	47	67	2	88	14
Kumi-, muovituotteet	2 350	46	70	1	86	14
Puutavara	2 270	43	61	1	87	17
Kauppa	15 660	41	65	2	87	11
Metallituotteet	5 640	39	70	3	87	12
Tietoliikenne	3 230	39	51	1	90	15
Paperi	3 710	39	58	0	90	13
Graafinen	2 620	37	64	1	89	9
Rahoitus, vakuutus	4 420	35	47	0	91	17
Maa-, metsätalous	2 450	34	65	3	81	16
Mineraalien kaivu	300	34	56	2	87	11
Sähkötekniset tuotteet	2 060	32	72	1	88	12
Kaikki	132 450	30	65	2	86	8
Liike-elämän palvelut	9 480	25	62	2	85	8
Metallien valmistus	1 290	25	63	1	89	16
Kuljetus	5 260	21	58	2	84	6
Öljy-, kemikaluotteet	1 670	20	64	0	89	10
Yksityiset palvelut	7 200	16	59	2	81	4
Sähkö, kaasuu, vesi	1 990	11	47	0	89	6
Julkiset palvelut	36 980	9	67	1	83	2

¹Tukityöllistetyt sisältyvät työttömiin.

Vuoden 1995 lopussa 55–59-vuotiaan palkansaajatyövoiman seuranta ajassa eteen- ja taaksepäin (taulukko 2) osoitti, että ikääntyvien palkansaajien työttömyys kasaantui 1990-luvulla paitsi toimialoittain myös ajallisesti. Ne jotka olivat joutuneet työttömiksi myös pysyivät työttöminä. Sen sijaan ne, jotka onnistuivat laman aikana säilyttämään työpaikkansa, saivat yleensä säilyttää sen myös laman jälkeen. Työttömät ja tukityöllistetyt vuoden 1995 lopussa olivat olleet työttömiä vähintään puolet kolme vuotta taaksepäin ulottuvasta seuranta-ajasta lähes kaikilla toimialoilla. Sen sijaan laman päättyessä työllisenä olleet 55–59-vuotiaat eivät olleet kokeneet laman aikana työttömyyttä käytännöllisesti katsoen lainkaan. Vastaavasti seuranta vuodesta 1995 eteenpäin osoitti, että toimialasta riippumatta työttömät pysyivät 80-90 prosenttia seuranta-ajasta työttöminä, kun taas laman aikana työpaikkansa säilyttäneet viettivät, toimialasta riippuen, enimmilläänkin alle viidenneksen seuranta-ajasta työttömänä.

Kuviossa 6 ja taulukossa 3 tarkastellaan, miten laman aikana työpaikkansa säilyttäneet käyttivät eläkeputkea eri toimialoilla ja eri sektoreilla vuosien 1996-1998 aikana. Tarkasteltavana ovat 53–56-vuotiaat työlliset palkansaajat vuoden 1995 lopussa. Näihin ikäluokkiin kuuluneet valittiin, koska he olivat potentiaalisia eläkeputken käyttäjiä koko seuranta-jakson ajan. Työttömyyden lisäksi seuranta kattaa myös työkyvyttömyyseläkkeellä ja muilla eläkkeillä vietetyn ajan. 'Muut eläkkeet' ovat tässä lähinnä ammatillisiin eläkeikiin perustuvia vanhuuseläkkeitä. Eläkkeellä vietetty aika on mukana, jotta nähtäisiin kompensoituuko työttömyyseläkeputken matala käyttöaste mahdollisesti keskimääräistä suuremmalla määrällä työkyvyttömyys- tai vanhuuseläkekuukausia.

Kuvio 6. 53–56-vuotiaat työlliset¹ vuoden 1995 lopussa: työttömänä, työkyvyttömyyseläkkeellä ja muulla eläkkeellä vietetty aika % henkilövuosista 1996–1998.

Taulukko 3. 53–56-vuotiaat työlliset vuoden 1995 lopussa: työttömänä ja eläkkeellä vietetty aika prosentteina seuranta-ajasta sektorin ja toimialan mukaan 1996–1998.

Toimiala	Valtio		Kunnat		Muut	
	Työttömyysaika	Eläke-aika ¹	Työttömyysaika	Eläke-aika ¹	Työttömyysaika	Eläke-aika ¹
Kaikki	3,8	6,1	2,8	5,8	11,5	3,7
Siitä:						
Maa-, metsätalous	23,5	7,3	10,4	14,0	14,4	4,1
Sähkö-, kaasu, vesi	.	.	4,2	4,5	7,1	5,2
Rakentaminen	8,7	7,0	3,7	5,9	14,8	3,4
Kuljetus	2,2	10,9	2,1	13,9	6,3	5,5
Kiinteistöt, liike-elämän palvelut	6,6	4,1	4,0	5,2	10,2	3,3
Julkiset palvelut	2,0	5,9	2,4	5,6	.	.

¹Työkyvyttömyys- ja vanhuuseläkkeet.

Eläkeputken uusi käyttö laman jälkeen muistuttaa suuressa määrin 1980-luvun mallia: toimialan avoimuus kansainväliselle kilpailulle näyttää olevan keskeisin eläkeputken hyväksikäyttöä selittävä tekijä. Kärjessä ovat nyt 1990-luvun lopulla suurimpiin kansainvälistymisen paineisiin joutuneet toimialat. Eläkeputkeen siirrettiin eniten työntekijöitä rahoitus- ja vakuutustoiminnasta, elintarviketeollisuudesta ja tietoliikenteestä. Merkittävää on erityisesti rahoitus- ja vakuutustoiminnan sekä tietoliikenteen nousu työttömyysväylää 1980-luvulla vähiten käyttäneistä aloista toimialoittaisen vertailun kärkeen. Näillä aloilla kilpailulle avautuminen on ollut poikkeuksellisen rajua toimialojen maailmanlaajuisen kilpailun, uudelleen organisoitumisen sekä teknologisesti murroksen seurauksena. Eläkeputken korkea käyttöaste elintarviketeollisuudessa selittyy alan avautumisesta kansainväliselle kilpailulle EU:hun liittymisen myötä. Ilmeisesti samasta syystä eläkeputkea käytettiin runsaasti hyväksi myös maa- ja metsätalouden palkansaajaväestössä. Majoitus- ja ravitsemustoiminta oli ainoa pääosiltaan suljettuun sektoriin kuuluva toimiala, joka sijoittui eläkeputken hyväksikäytön toimialoittaisessa vertailussa kärkitiloille.

Maa- ja metsätalous oli vuosina 1996-1998 ainoa toimiala, jossa julkinen sektori käytti eläkeputkea yksityistä sektoria enemmän (taulukko 2). Tulos on yhtäpitävä aiempien tutkimustulosten kanssa, joiden mukaan varhainen työnjättäminen on ollut myös julkisella sektorilla huomattavan yleistä aina niillä toimialoilla ja siinä vaiheessa, jolloin julkisia virastoja ja laitoksia on saatettu liiketaloudellisen kilpailun piiriin (ks. Hytti 1998, 115–130; Janatuinen 2001, 78–82). 1990-luvun lopussa uudelleenjärjestelyjen kohteena on ollut erityisesti Metsähallitus.

Eläkeputkea viime vuosikymmenen lopulla vähiten käyttäneet toimialat kuuluivat kaikki kansainväliseltä kilpailulta suojattuun sektoriin. Eläkeputken käyttö oli vähäisintä julkisessa hallinnossa, julkisen sektorin palveluissa, yksityisissä palveluissa, energiataloudessa ja kuljetusalalla, josta huomattava osa kuului julkiseen sektoriin. Julkisella sektorin palveluissa sekä osittain julkiseen sektoriin kuuluvalla kuljetusalalla työttömyysväylän matala käyttöaste kompensoitui jonkin verran ammattikohtaisilla vanhuuseläkkeillä. (Kuvio 6 ja taulukko 3.)

Johtopäätöksiä rakennemuutosteemasta

Saatuja tuloksia on vaikea sovittaa varhaiseläkekeskustelua hallitsevaan elinkaariajatteluun. Vaikka työntekijään sekä myös työnantajaan suunnatuilla taloudellisilla kannustimilla onkin epäilemättä oma merkityksensä toimialoitaisen ja ajallisen vaihtelun selittämisessä, ei näitä tekijöitä voida pitää kehityksen liikkeelle panevana voimana tai pääasiallisena säätelevänä mekanismina. Yhteisenä nimittäjänä eläkeputken käyttöasteen vaihteluille eri ajanjaksoina on ollut tuotannon tehostaminen ja rationalisointi vastauksena taloudellisesta kilpailusta tai talouden kriiseistä aiheutuviin paineisiin. Eurooppalaisen mallin mukaista on, että rakennemuutoksen takia syrjään joutuneita ei ole jätetty markkinoiden armoille vaan heille on tarjottu toimeentuloturvan muodossa osa siitä taloudellisesta hyvinvoinnista, joka rakennemuutoksella ja tuottavuuden kasvattamisella on saavutettu. On empiirinen kysymys, missä määrin tähänastinen kehitys on ollut suotuisaa tai vahingollista koko kansantalouden kannalta. Ikääntyviltä työpaikkoja vieneet rationalisoinnit ovat edesauttaneet yritysten ja sitä kautta koko kansantalouden kilpailukykyä. Samalla syntyy kuitenkin uutta tehottomuutta työkykyisen työvoiman vajaakäytön sekä julkisen talouden kustannuspaineiden muodossa (vrt. Kolberg ja Esping-Andersen 1992, 26).

Väestö ikääntyy – jatkuuko entinen meno?

Laman pitkä varjo

Kehityssuuntien arviointia vuosituhanen vaihteessa vaikeuttaa viime vuosikymmenen laman pitkä varjo (termi Kianderilta (2000)). Edellä käsiteltiin jo toimialoitain, mikä osa ikääntyvien työmarkkinaongelmista 1990-luvun lopulla oli laman jättämää perintöä, ja missä määrin oli kysymys uudesta, laman jälkeen alkaneesta työttömyydestä. Taulukossa 4 on esitetty vastaava tarkastelu 45–58-vuotiaasta palkansaajaväestöstä ikäluokittain.

Taulukko 4. 45–58-vuotias palkansaajaväestö iän mukaan vuoden 1995 lopussa: työttömät prosentteina kaikista sekä työttömänä vietetyn ajan osuus seuranta-ajasta 1993–1995 ja 1996–1998 erikseen työttömillä ja työllisillä.

IKÄ	Lukumäärä 1995	Työttömät, %	Työttömyysaika % seuranta-ajasta			
			vuosina 1993–1995		vuosina 1996–1998	
			Työttömät	Työlliset	Työttömät	Työlliset
45–49	302 300	13	59	3	54	3
50–52	134 000	14	61	3	58	4
53–54	74 100	17	54	2	78	8
55	29 600	23	57	2	87	8
56	31 800	27	62	2	90	8
57	27 900	30	66	1	85	8
58	23 200	35	68	1	83	6

¹Tukityöllistetyt sisältyvät työttömiin.

Taulukosta 4 ilmenee, että vuoden 1995 lopussa työttömänä tai tukityöllistettynä olleet 45–58-vuotiaat palkansaajat olivat kokeneet työttömyyttä kolmen edellisen vuoden aikana kaikissa ikäluokissa suunnilleen yhtä paljon. Alle 53-vuotiaat olivat olleet työttöminä keskimäärin noin 60 prosenttia seuranta-ajasta, mikä vastaa yhteensä vajaan kahden vuoden työttömyysaikaa. Yli 54-vuotiailla työttömyyttä oli kertynyt iän mukaan nousevasti 57–68 prosenttia seuranta-ajasta. 53–55-vuotiailla työttömyyttä oli kertynyt jonkin verran muita ikäluokkia vähemmän. Vastaava kolmen vuoden seuranta ajassa eteenpäin osoitti odotetusti, että 55 vuoden iän saavuttaneet työttömät ja tukityöllistetyt pysyivät työttöminä melkein koko seuranta-ajan. Työttömyyttä kertyi 55- ja 56-vuotiaille hieman enemmän kuin 57- ja 58-vuotiaille, mikä johtui vanhempien ikäluokkien lisääntyneestä eläkkeelle siirtymisestä. Laman synkkää varjoa kuvaa erityisesti nuorimpien ikäluokkien tilanne. Näissäkin, eläkeputken ulkopuolella olevissa ikäluokissa työttömyysaikaa kertyi yli puolet kolme vuotta eteenpäin ulottuvasta seurannasta.

Vuoden 1995 lopussa työlliset 45–58-vuotiaat palkansaajat olivat kokeneet työttömyyttä kolmen edeltävän vuoden aikana huomattavan vähän. Työttömyysaikaa oli kertynyt nuorimmissa ikäluokissa 3 prosenttia ja

vanhimmissa ikäluokissa vain prosentti seuranta-ajasta. Kalenteriajaksi muutettuna tämä vastasi suunnilleen yhden kuukauden työttömyyttä. Ajassa kolme vuotta eteenpäin seurattuna työttömyyttä kertyi odotetusti eniten eläkeputki-iässä oleville palkansaajille. Kuitenkin kaikissa 55 vuotta täyttäneissäkin ikäluokissa keskimääräinen työttömänä vietetty aika jäi alle 10 prosentin seuranta-ajasta.

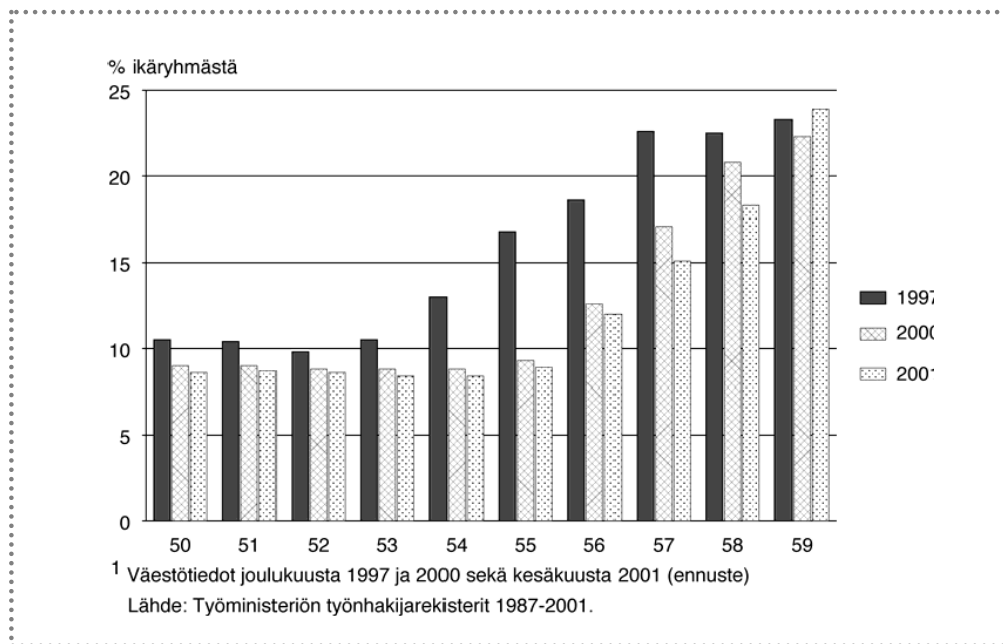
Suuret ikäluokat tulevat – olemmeko valmiit?

Varhaiseläkekeskustelun huolenaiheena on ollut sodan jälkeen syntyneiden suurten ikäluokkien työmarkkinakäyttäytyminen 2000-luvun alussa, jolloin ikäluokat alkavat saavuttaa eläkeputkeen oikeuttavan 55 vuoden iän. On esitetty, että talouden suotuista kehitys vaarantuu ja sosiaalimenot kasvavat kohtuuttomasti, jos suuret ikäkohortit käyttävät eläkeputkea ja muita varhaiseläkkeitä suhteellisesti yhtä paljon kuin heitä edeltävät ikäluokat. Suurista ikäluokista ensimmäinen, vuonna 1945 syntyneet, saavutti eläkeputki-iän vuonna 2000. Tilastojen valossa voidaan siis jo tarkastella ensimmäisiä oireita suurten ikäluokkien työmarkkinakäyttäytymisestä 'eläkeputken suulla'.

Uhkakuvaa suurten ikäluokkien eläkkeelle pakenemisesta ensimmäisessä mahdollisessa vaiheessa on perusteltu käsityksellä, jonka mukaan eläkeputken olemassaolo itsessään ruokkii ikääntyvien työttömyyttä. Tutkimukset ovat osoittaneet, että tarkasteltavasta ajanjaksosta riippumatta ikääntyvien työttömyysriski on kasvanut aina eläkeputken alaikärajan kohdalla (Ehdotus Kansallisen ikäohjelman seurantajärjestelmäksi 1999; Kansallisen ikäohjelman seurantaraportti 2000; Rantala 2000a; Romppanen 2000). Vastaavasti on osoitettu, että eläkeputken alaikärajasta lähtien työttömien todennäköisyys työllistyä uudelleen alkaa huomattavasti pienentyä (Aho ja Österman 1999). Vuonna 1996 eläkeputken alaikäraja oli 53 vuotta ja siirtyminen työttömyyteen voimistui huomattavasti samassa iässä. Alaikärajan noustua 55 vuoteen vuonna 1997 myös siirtyminen työttömyyteen alkoi lisääntyä tästä iästä lukien. Eläkeputkea oli käytetty tietoisesti hyväksi lähinnä yksityisen sektorin suurissa ja keskisuurissa yrityksissä. Vuoteen 1998 mennessä työttömyysriskin riippuvuus eläkeputken alaikärajasta oli huomattavasti vähentynyt, ja samalla erot eri yrityskokoluokkien välillä olivat tasoittuneet. (Rantala 2000a ja 2000b; Romppanen 2000.)

Tässä selvityksessä päätelmät eläkeputken alaikärajan saavuttamisen vaikutuksesta tehdään työttömyyden varantotietojen perusteella. Vertaamalla perättäisiltä vuosilta työttömien osuutta ikäluokista tai syntymävuosikohortista voidaan nähdä, aiheuttako 55 vuoden iän täyttäminen nettovirtausta eläkeputkeen (kuvio 7 ja taulukko 5).

Kuvio 7 osoittaa, että työttömien osuus ikäluokasta pieneni vuodesta 1997 vuoteen 2000 eniten eläkeputki-iän nuorimmissa ikäluokissa. Muutos oli suhteellisesti suurin nykyisen eläkeputken alaikärajalla eli 55 vuoden iässä. Vuonna 1997 tästä ikäluokasta oli 17 prosenttia työttömiä, mutta vuonna 2000 enää 9 prosenttia. Seuraavaksi eniten työttömyys väheni 54- ja 56-vuotiailla. Eläkeputken vanhimmissa ikäluokissa, 57–59-vuotiailla työttömien osuus oli pysynyt melkein ennallaan. Vuonna 2000 työttömänä oli 21–22 prosenttia kyseisistä ikäluokista.

Kuvio 7. 50–59-vuotiaat työttömät % ikäluokasta marraskuussa 1997 ja 2000 sekä toukokuussa 2001¹.

Taulukko 5. Työttömät prosentteina syntymävuosiluokasta vuosina 1997-2000¹.

Syntymävuosi (suluissa ikä vuoden 2000 lopussa)	1997	1998	1999	2000
1950 (50)	9,0
1949 (51)	9,7	9,0
1948 (52)	..	9,8	9,4	8,8
1947 (53)	10,5	9,6	9,4	8,8
1946 (54)	10,4	9,6	9,4	8,8
1945 (55)	9,8	9,3	9,0	9,3
1944 (56)	10,5	9,9	11,0	12,6
1943 (57)	13,0	14,0	16,0	17,1
1942 (58)	16,8	18,3	19,9	20,8
1941 (59)	18,6	20,0	21,3	22,3
1940 (60)	22,6	23,8	25,3	7,9
1939 (61)	22,5	23,8	7,9	5,1
1938 (62)	23,3	7,1	4,5	3,6
1937 (63)	7,4	4,6	3,7	3,4
1936 (64)	4,5	3,2	2,9	2,6

¹Työministeriön työttömät marraskuussa jaettuna kunkin vuoden lopun väestöllä.

Ikäluokittain ja syntymävuosikohorteittain laadituista tarkasteluista voidaan päätellä, että vuonna 2000 ei esiintynyt käytännöllisesti katsoen lainkaan nettovirtausta työttömyyteen eläkeputken alaikärajan kohdalla. Tähän viittaa ensinnäkin se, että vuoden 2000 lopussa työttömänä oli 55-vuotiaista jokseenkin sama osuus kuin 50–54-vuotiaistakin (kuvio 7). Toisaalta, työttömien osuus oli pysynyt samana myös, kun vuoden 1945 syntymävuosikohorttia tarkastellaan perättäisinä vuosina (taulukko 5). Muissa eläkeputken oikeuttavissa ikäluokissa eläkeputken hyväksikäyttö jatkui edelleen, vaikkakin laantuneena vuoden 2000 aikana. Nettovirtaus työttömyyteen oli 56–59-vuotiailla 1-2 prosenttiyksikköä suhteessa ikäluokkaan. Merkittävää on kuitenkin se, että ensimmäinen eläkeputken alaikärajan saavuttanut suuri ikäluokka, 1945 syntyneet, poikkesi aiemmista kohorteista eikä käyttänyt eläkeputkea hyväksi heti ensimmäisen tilaisuuden tullen.

Vuoden 2001 ensimmäisellä puoliskolla työttömyys väheni edelleen kaikissa muissa ikäluokissa paitsi 59-vuotiaissa. Heistä työttömiä oli vuoden 2001 toukokuussa jopa hieman suurempi osuus (24 %) kuin kolme vuotta aikaisemmin. Työttömien osuus ikäluokasta väheni suhteellisesti eniten 57- ja 58-vuotiaassa väestössä. Työttömyyttä on saattanut näissä ikäluokissa vähentää myös pitkäaikaistyöttömien työkyvyn tehostettu seurantaa, jonka seurauksena työkyvyttömät työttömät on ohjattu kortistosta eläkkeelle (ks. Taipale 2001). Työttömyyden lisääntyminen 59-vuotiailla voisi puolestaan viitata siihen, että eläkeputkea käytetään edelleen varhaiseläkeväylänä, mutta huomattavasti myöhemmässä iässä kuin lama-vuosina. Molemmat oletukset vaatisivat tarkempaa tutkimista.

Syrjäytyminen lisääntyy vaikka eläkeputken käyttö vähenee

Työttömyyseläkeputkea koskevassa keskustelussa jää usein vähälle huomiolle se, että kaikki ikääntyvät työttömät eivät ole eläkeputkessa. Taulukosta 6 käy ilmi, että köyhyys ja syrjäytyminen ovat työikäisen väestön vanhimmissa ikäryhmissä lisääntymässä vaikka eläkeputken hyväksikäyttö kokonaisuudessaan vähenee. Syrjäytymistä osoittaa työmarkkinatuen varassa elävien määrän absoluuttinen sekä suhteellinen kasvu. Työttömien osuus 55–59-vuotiaasta väestöstä väheni kolmen vuoden aikana 20,7 prosentista 16,2 prosenttiin, mutta samanaikaisesti työmarkkinatuella olevien osuus kasvoi 3,3 prosentista 3,8 prosenttiin. 60–64-vuotiaassa väestössä kasvoi sekä työttömien absoluuttien määrä että väestöosuus. Vuoden 2000 lopussa tästä ikäryhmästä oli työttömiä 4,5 prosenttia ja heistä vajaat puolet oli työmarkkinatuen saajia.

Suurten ikäluokkien ydinryhmästä, jotka olivat 50–54-vuotiaita vuoden 2000 lopussa, työmarkkinatukea sai selvästi suurempi osuus kuin vanhemmista ikäryhmistä (taulukko 6). Ikäkohorttien vanhetessa suuri osa tästä suurten ikäluokkien rakennetyöttömyydestä siirtyy todennäköisesti 'eläkeputki-ikäisten' työttömyydeksi. Työttömyysongelman vaikeutta tässä ryhmässä kuvastaa se, että yli puolet työmarkkinatuen saajista oli ansiotai perusturvalta pudonneita ja yli puolet oli saanut työmarkkinatukea yhteensä vähintään kolme vuotta viimeisten neljän vuoden aikana.

Taulukko 6. 50–64-vuotiaat työttömät sekä työmarkkinatuen saajat marraskuussa 1997 ja 2000.

Ikä Vuosi	Lukumäärä			% väestöstä		
	50–54	55–59	60–64	50–54	55–59	60–64
Työttömät ¹						
1997	40 100	57 900	9 300	10,7	20,7	3,8
2000	38 100	49 600	11 600	8,9	16,2	4,5
Työmarkkinatuen saajat						
1997	19 100	9 200	2 600	5,1	3,3	1,1
2000	21 300	11 600	4 900	4,9	3,8	1,9
Työmarkkinatuen saajista vuonna 2000:						
Ansio- tai perusturvalta pudonneita	11 700	5 300	600	2,7	1,7	0,2
Yli 3 vuotta jatku-neita ²	11 100	7 500	3 500	2,6	2,4	1,4

¹Työministeriö

²Tukihistoria on selvitetty vain joulukuusta 1996 marraskuuhun 2000.

Vaikka selvitys osoittaa virtauksen eläkeputkeen olevan laantumassa, on kuitenkin varottava tulkitsemasta tilannetta vuosituhannen vaihteessa liian optimistisesti. Ensinnäkin, ikäluokkien suuren koon takia eläkeputki-ian saavuttaneiden työttömien lukumäärä vähenee huomattavasti hitaammin kuin työttömien prosentuaalinen osuus ikäryhmästä. Suhteellisesti pienempi määrä työttömiä voi ikäluokkien suuren koon takia pitää työttömien absoluuttisen määrän edelleenkin korkealla tasolla. Toiseksi, yhä suurempi määrä eläkeputki-ian saavuttavia työttömiä on jo ennen 55 vuoden täyttämistä pudonnut ansio- tai peruspäivärahalta tarveharkintaiselle työmarkkinatuella. Heidän, usein lama-ajalta perityt työttömyys- ja toimeentulo-ongelmansa tulevat ikääntymisen ja työttömyyden pitkittymisen myötä entistäkin vaikeammiksi hoitaa.

Voidaanko ikääntyviä aktivoida?

Työllisyys- ja sosiaalipolitiikan yhteensovittamisessa nousi viime vuosikymmenellä yhä enemmän etusijalle 'aktivointi' tai 'kannustin ja velvoite-linja' (Kosonen 1998, 387). Uutta tässä suuntauksessa on aiempaan aktiiviseen työvoimapolitiikkaan verrattuna yksilön vastuun ja velvollisuuksi-en korostaminen toimeentuloturvaan liittyvien kannustimien ja sanktioiden avulla. Työllistämisen sijasta avainsanaksi on noussut työllistettävyy-s (Hvinden ym. 2001). Vaikka työtä ei avoimilta työmarkkinoilta löytyisikään, edellytetään työttömien hakeutuvan ensisijaisesti esim. tukityöhön, koulu-tukseen, työharjoitteluun, työhön valmennukseen tai kuntoutukseen. Ta-voitteena on estää marginaalisissa työmarkkina-asemissa olevien pysyvää syrjäytymistä ja tukiriippuvuuden syntymistä. Aktivointipolitiikka on nähty erityisen tärkeäksi nuorisotyöttömyyden hoidossa, mutta samaa lähesty-mistapaa on alettu soveltaa yhä enemmän myös varttuneempaan, työ-markkinoilta syrjäytymässä olevaan väestöön (ks. Aktiivinen sosiaalipoli-tiikka -työryhmän muistio 1999).

Euroopan unionin ohjelmissa työttömien aktivointi sosiaaliturvalta työhön on ollut keskeinen suuntaus koko 1990-luvun ajan. Aktivointilinjaa on toteutettu yhtäältä verotuksen ja sosiaalietuuksien muodostamien kan-nustimien kautta sekä toisaalta aktiivisen sosiaali- ja työvoimapolitiikan ohjelmien kautta. Jälkimmäisessä suuntauksessa etuuksien ehdot ja taso on sidottu aktiivitoimiin osallistumiseen (ks. Heikkilä 1999; Julkunen 2001, 171–172). Ikääntyvien työttömien osalta ohjelmat ovat toistaiseksi olleet varsin yleisluonteisia. Niissä on lähinnä painotettu työssä jaksamiseen, elinikäiseen oppimiseen sekä sosiaaliturvan ja verotuksen yhteensovit-tamiseen liittyviä asioita (Euroopan yhteisöjen komissio 1999; Työllisyyden suuntaviivat vuodeksi 2001). Konkreettisia tavoitteita tai esimerkkejä ikääntyvien työttömien aktivoinnista takaisin työelämään ei ohjelmissa ole juurikaan esitetty.

Pohjoismaat eroavat toisistaan selkeästi siinä, missä määrin työvoi-mapolitiikan aktiivitoimia on kohdistettu myös ikääntyneisiin työttömiin. Ruotsissa tukityö on ollut perinteisesti yksi tärkeä keino pitää ikääntyneet ja vajaatyökykyiset työmarkkinoilla (Arbetsmarknadspolitik i förändring 1992). Tanskassa 1990-luvulla aloitettua aktivointipolitiikkaa on vuosi-kymmenen puolivälin jälkeen laajennettu myös ikääntyneisiin työttömiin (NOSOSKO 1999). Norjassa aktiivitoimet painottuvat täystyöllisyyden ansiosta suurelta osin kuntoutusohjelmiin (ks. NOSOSKO 1999). Suo-messa ikääntyviä pitkäaikaistyöttömiä työllistettiin 1990-luvun taitteessa

muutaman vuoden ajan työllisyyslain nojalla (Tiainen 1988; Vähätalo 1991). Viime vuosikymmenen massatyöttömyyden aikana ikääntyvien tuettu työllistäminen ja muut ikääntyviä koskevat aktiivitoimet palvelivat lähinnä ansioturvan piirissä pysymistä – eivät käytännöllisesti katsoen lainkaan työllistymistä avoimille työmarkkinoille (Romppanen 2000; Pyy-Martikainen 2000). Vasta 2000-luvun alussa tavoitteeksi otettiin, että myös eläkeputkeen kelvolliset työttömät pyritään ohjaamaan ensisijaisesti työmarkkinoille samoin periaattein kuin muutkin työttömät (Skog 1999; Passiivisesta aktiiviseen 2001).

Eri Pohjoismaista on saatavissa niukasti tilastotietoja erikseen ikääntyneisiin työttömiin kohdennetuista työvoimapolitiittisista toimenpiteistä ja niiden vaikuttavuudesta. Ruotsissa tuettu työllistäminen on kaikkia työikäisiä koskevassa vertailussa huomattavasti yleisempää kuin Suomessa (Kautto 2000, 80–82). Olettaa voidaan että ero edelleen korostuu, jos vertailu rajataan vain ikääntyneisiin. Näin voidaan päätellä, koska Ruotsin järjestelmässä 55 vuotta täyttäneelle työttömälle taataan oikeus tukityöhön tai muuhun työvoimapolitiittiseen toimenpiteeseen työttömyysturvan ensimmäisajan päättymisen jälkeen. Passiiviturvan ensimmäiskesto on 450 päivää, josta 150 päivää on pidennettyä turvaa. Tukityön jälkeen henkilölle syntyy uusi oikeus ansiosidonnaiseen työttömyysturvaan (NOSOSKO 1999, 99). Työvoimapolitiittisia toimenpiteitä on Ruotsissa jatkuvasti kehitetty ja muutettu. Vuonna 1998 Ruotsissa oli voimassa 12 erillistä aktiivin työvoimapolitiikan ohjelmaa. Yhdessä niistä ikääntyneitä työttömiä työllistettiin julkisen sektorin töihin työttömyyskorvausta vastaan. Järjestelmän ansiosta ikääntyneet työttömät pystyvät ilmeisesti Ruotsissa paremmin kuin Suomessa säilyttämään ansioturvansa. Vuonna 1998 yhteensä 7 800 henkilöä osallistui tähän ohjelmaan (Välfärd vid vägskalet 2000, 71–72).

Tanskassa 55–59-vuotiailla työttömillä on oikeus pidennettyyn työttömyysturvaan kunnes oikeus työttömyysvakuutuksesta maksettuun jälkipalkkaan alkaa. Edellytyksenä on, että työtön täyttää tietyt vakuutusajaa ja työttömyyskassan jäsenyyttä koskevat kriteerit. Pidennetyn päiväraha-oikeuden aikana työttömällä on oikeus ja velvollisuus osallistua aktivointiin. (NOSOSKO 1999; Missoc 2000). Aktivoinnin vaikuttavuutta koskevassa tutkimuksessa todettiin toimenpiteiden lisänneen ikääntyneiden työllistymistä avoimille työmarkkinoille noin 5 prosentilla verrattuna tilanteeseen ilman aktivointia (Effekter af aktiveringsindsatsen 2000). Tanskan ikäpolitiikasta on kuitenkin muistettava, että 1990-luvun puolivälissä ikääntyneille, vähintään 25 vuotta työttömyyskassan jäsenenä olleille

työttömille oli tarjolla tilapäinen 'ylimenokorvaus', jonka turvin pitkäaikaisytyötön saattoi siirtyä työvoiman ulkopuolelle aikaisimmillaan jo 50 vuoden iässä. Korvaus jatkui 60 vuoden ikään asti, josta alkaen etuus muuttui 'jälkipalkaksi'. Näin ikääntyviin suunnattu aktivointipolitiikka aloitettiin puhtaalta pöydältä useiden kymmenien tuhansien pitkäaikaistyöttömien siirryttyä ensin työvoiman ulkopuolelle (NOSOSKO 1999; Hytti 1998, 151).

Suomessa käynnistettiin viime vuosikymmenen lopulla useita ohjelmia ikääntyvien työmarkkina-aseman parantamiseksi ja työssäoloajan pidentämiseksi. Konkreettisia toimenpideohjelmia ovat olleet mm. kansallinen ikäohjelma (ks. Ehdotus Kansallisen Ikäohjelman seurantajärjestelmäksi 1999), useat erilliset työkyvyn ylläpitoon liittyvät ohjelmat sekä ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvitys (Rajavaara ym. 2000). Viimeksi mainitun selvityksen tulokset antavat kuvaa 1990-luvun lopulta ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien työllistymisen, kuntoutuksen ja uudelleenkoulutuksen mahdollisuuksista kymmenessä suuressa kaupungissa.

Tutkimuksen mukaan ikääntyneet pitkäaikaistyöttömät olivat terveydeltään ja työkyvyltään paremmassa kunnossa kuin asiantuntija-arvioissa oli alunperin oletettu. Selvityksestä kokivat kuitenkin eniten hyötyneensä ne, joille tutkimuksen ansiosta järjestettiin terveys- ja kuntoutuspalveluita. Heikosta perus- ja ammatillisesta koulutustasosta huolimatta – tai juuri sen takia – työttömiä ohjattiin varsin vähän uudelleenkoulutukseen. Työttömien työhaluttomuuden tai eläkehakuisuuden sijasta tutkijat pitivät pitkäaikaistyöttömien keskeisenä ongelmana sitä, että työhaluista huolimatta työmarkkinat eivät olleet ikääntyneistä pitkäaikaistyöttömistä kiinnostuneita. (Rajavaara ym. 2000.) Tutkimuksen piiriin kuuluneista 50–58-vuotiaista työttömistä lähes puolet toivoi työllistymistä ja kolmannes suuntautui selvästi ansiotyöhön vaikeasta työmarkkinatilanteesta huolimatta. Vuoden seurannan jälkeen 9 prosenttia haastatelluista oli työllistynyt tukityöhön ja 4 prosenttia oli työllistynyt avoimille työmarkkinoille. Pysyväisluonteisemmin avoimille työmarkkinoille työllistyi vain yksi prosentti tutkituista kymmenestä tuhannesta henkilöstä (Rajavaara ja Viitanen 1998; Viitanen 2000).

Vuonna 2000 Työministeriö käynnisti ns. antiputki- projektin, jolla pyrittiin ehkäisemään eläkeputken hyväksikäyttöä tarttumalla työttömäksi joutuvien ikääntyneiden työmarkkinaongelmiin heti työttömyyden alkuvaiheessa (Skog 1999). Uutta tässä toimintamallissa oli se, että eläkeputken ehdot täyttävät ikääntyneet työntekijät eivät enää voineet automaattisesti olettaa pääsevänsä eläkeputken kautta työttömyyseläkkeelle. Myös näihin työttömiin alettiin kohdentaa työvoimapoliittisia toimenpiteitä, ensisijaisena

tavoitteena heidän sijoittumisensa avoimille työmarkkinoille. Ohjelman vaikutukset uusien ikääntyvien työllistymiseen jäivät arvioiden mukaan vuonna 2000 hyvin vähäisiksi. Kuitenkin työmarkkinoiden dynamiikka ikääntyvillä parani sikäli, että entistä suurempi määrä ikääntyviä sijoittui lyhytkestoihin työsuhteisiin avoimilla työmarkkinoilla (Passiivisesta aktiiviseen 2001, 41–47). Muutokset aktiivitoimien piiriin kuuluneiden ikääntyneiden työttömien määrässä ovat melko vähäisiä myös, jos tarkastellaan uusien työttömien työllistämisen asemesta kaikkia ikääntyviä työttömiä koskevia tukitoimenpiteitä. Työministeriön tilastojen mukaan vuonna 1997 erilaisissa tukitöissä oli vuonna 1997 keskimäärin 7 100 ja työvoimakoulutuksessa tai työharjoittelussa 3 700 yli 50-vuotiasta työtöntä. Vuonna 2000 vastavat luvut olivat 8 600 ja 3 700 .

Laman aikana ja sen jälkimainingeissa saadut negatiiviset kokemukset ikääntyvien työttömien työllistymisestä tai työllistettävyyden parantamisesta eivät välttämättä kerro tällaisten ohjelmien tarjoamista mahdollisuuksista tulevaisuudessa. Ilmeisesti ikääntyvien asemaa työmarkkinoilla voidaan parantaa aktiivitoimien avulla parhaiten hyvän työllisyystilanteen vallitessa. Ikääntyvien kohdalla on erityisen tärkeää, että oikeutta työhön ja toimeentuloon tarkastellaan kokonaisuutena. Massatyöttömyyden oloissa ikääntyvien 'kannustaminen' työhön etuuksia heikentämällä ja ongelmia yksilöllistämällä johtaa varmasti ikääntyvän väestön köyhyyden lisääntymiseen ja ajan myötä kasautuviin toimeentulo-ongelmiin.

Tarvitsevatko ikääntyvät työttömät erityisturvaa?

Työttömyysväylä työstä vanhuuseläkkeelle on koko olemassaolonsa ajan ollut jatkuvassa muutoksessa. Ei ole syytä olettaa, ettei näin olisi vastakin. Ikääntyvien työttömien tarve erityisturvaan on mitä suurimmassa määrin sidoksissa kulloinkin vallitsevaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen, ja siksi siitä on jatkuvasti neuvoteltava. Ikääntyvien työttömien etuudet eroavat tältä kannalta vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeistä, joissa etuuksia koskevat lupaukset yltyvät vuosikymmenien päähän. On mahdollista, että uudessa väestön ikääntymisen ja globalisaation luomassa tilanteessa näiden etuuksien erilaiset funktiot entisestään korostuvat. On entistä tärkeämpää pohtia eriytyneesti ikääntyvien työmarkkina- ja sosiaaliturva-ongelmien eri ulottuvuuksia. Tällä hetkellä vallitseva talouspoliittinen puhe

niputtaa ongelmat liian paljon yhteen ainoaan viitekehykseen: väestön ikääntymiseen ja elinkaariajatteluun. Myös rakennemuutoksen hoitaminen ja ikääntyvien lisääntyvä syrjäytyminen on nostettava toimeentuloturvan uudistustarpeista käytävän yhteiskunnallisen keskustelun näkyviksi teemoiksi.

Työttömyyseläkkeen ja eläkeputken muutostarpeita arvioitaessa konkreettisiksi kysymyksiksi nousevat mm. työttömyyseläkkeen oikea paikka sosiaaliturvajärjestelmässä, järjestelmien sisältämät kannustimet, työmarkkinatuella pudonneiden ikääntyneiden toimeentulo-ongelmat sekä mahdollisuudet parantaa ikääntyvien työmarkkina-asemaa aktiivitoimien avulla.

Työttömyyseläkkeen yhteensopivuutta vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeiden kanssa pohdittiin jo 1970-luvulla toteutetun eläkeiän tilapäisen alentamisen yhteydessä (Eläkeikäkomitean osamietintö I, 1978). Tärkeimpänä syynä sille, että etuus säilytettiin eläkejärjestelmän osana, oli etuuden jatkuvaisuonteinen maksatus erotuksena työttömyysturvan päivärahajaksojen nopeampitempoisesta vaihtelusta. Työttömyyseläkkeen pitämiseksi eläkejärjestelmän yhteydessä on varmasti edelleenkin vahvoja perusteita. Tämän ratkaisun toimivuutta osoittaa sekin, että samantyyppiin järjestelyihin on päädytty monissa muissakin Euroopan maissa. Työttömyyseläkkeen tarkoituksenmukainen sijoittaminen Suomen sosiaaliturvajärjestelmässä riippuu ainakin osittain myös siitä, missä määrin ja millä tavalla vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeitä uudistetaan vastauksena väestön ikääntymisestä johtuviin paineisiin. Mitä enemmän vanhuuseläkkeiden määräytymiseen tuodaan elinkaariajattelua esim. eläkkeen aktuaarisen määräytymisen tai elinaikakerrointen muodossa (ks. Lindell 1999; Lassila ja Valkonen 2000) sitä enemmän lienee syytä harkita, pitäisikö työttömyyseläke siirtää osaksi työttömyysturvajärjestelmää. Toimivana mallina tällaiselle järjestelmälle on Tanskan jälkipalkka, joka rahoitetaan työttömyysturvasta mutta joka vapaaehtoisuutensa takia muistuttaa myös ikään perustuvia varhaiseläkkeitä.

Työttömyyseläkkeen ja eläkeputken hyväksikäyttöön vaikuttavia kannustimia voidaan tämän tutkimuksen tulosten perusteella arvioida vain välillisesti. Tulosten mukaan ikääntyville työttömille tarjolla olevien etuuskäyttö on ollut ensisijaisesti työnantajien toimenpiteistä johtuvaa. Ikääntyvien työstä pois jääminen on ollut suoraan yhteydessä eri toimialojen kilpailutilanteeseen sekä työvoiman vähentämisen ja uudistamisen tarpeeseen. Tästä syystä myös kannustimia olisi syytä pohtia erityisesti työnantajien näkökulmasta. Tarve rakennemuutoksen hoitamiseen ei kannustimia muuttamalla lopu, mutta säännöksiä muuttamalla voidaan estää

etuuksien liikkakäyttöä. Etuuksia tulisi ensisijaisesti kehittää siten, että ikääntyvistä työntekijöistä ja ikääntyneiden työttömien työllistämisestä koituisi mahdollisimman vähän työnantajille erityiskustannuksia. Tältä kannalta esim. työnantajan vakuutusmaksujen muuttaminen ikäneutraaleiksi näyttää tarpeelliselta uudistukselta.

Tutkimuksen mukaan työmarkkinatuella pudonneiden ikääntyvien määrä on hitaasti mutta selvästi lisääntymässä, mihin osaltaan vaikuttaa suurten ikäluokkien rakennetyöttömyyden siirtyminen 'eläkeputki-ikäisten' työttömyydeksi. Varhaista työn jättämistä koskevissa selvityksissä on toistaiseksi kiinnitetty liian vähän huomiota näiden ihmisten selviytymiseen. Helpotusta tilanteeseen on tulossa projekteista, joissa työkyvyttömät pitkäaikaistyöttömät ohjataan eläkkeelle (ks. Taipale 2001). Ongelmaksi jäävät edelleen terveytensä puolesta työkykyiset työttömät, joille koulutuksen, ammatillisten valmiuksien ja asuinpaikkansa takia ei löydy käyttöä työmarkkinoilta. Näiden, yleensä laman takia syrjäytyneiden ihmisten ongelmien ratkaisemisessa periaate 'työ on parasta sosiaaliturvaa' ei ilmeisesti auta, ellei työtä tarjota yhteiskunnan toimesta. Olisi mietittävä, mikä on oikea taso ansioturvalta ja työmarkkinoilta pysyvästi syrjäytyneiden ikääntyneiden työntekijöiden vähimmäisturvalle ja voitaisiinko näiden ihmisten työttömyyseläkkeelle pääsyä edelleen helpottaa.

Ikääntyviin työttömiin suunnatun aktivoinnin hyödyllisyydestä ei toistaiseksi ole pitäviä näyttöjä sen paremmin Suomesta kuin muualtakaan. Kansainvälisen työjärjestön julkaisemassa raportissa kehoitetaan suhtautumaan varauksellisesti ajatuksiin, joiden mukaan ikääntyvien toimeentuloturva voidaan heikentää tarjolla olevien aktivointitoimien perusteella. Aktivoinnin on perustuttava ratkaisuihin, joissa ihmiset pysyvät samanaikaisesti sosiaalisen turvaverkon sisäpuolella. Passiiviturvaa voidaan vähentää vain tilanteessa, jossa ikääntyvien asema työmarkkinoilla tosiasiallisesti paranee. Ikääntyvien asemaa työmarkkinoilla on syytä parantaa mm. jatkuvalla koulutuksella sekä kehittämällä työn organisointitapoja ja työaikoja ikääntyvien työntekijöiden tarpeet huomioon ottaviksi. Sen sijaan esimerkiksi ikääntyvien uudelleen koulutuksen taloudellinen kannattavuus on ILO:n raportin mukaan 'vielä todistamatta'. (Auer 2000; 84–106.)

Ikääntyvien työmarkkinaongelmia ei voida ratkaista erityisturvaa poistamalla. Sen sijaan on syytä jatkuvasti seurata turvan tarvetta ja sopeuttaa järjestelmiä olemassa olevaan tilanteeseen. Tulosten perusteella on todennäköistä, että ikääntyvien työllisyys kasvaa edelleen lähivuosina. Suuntauksen jatkumiseen tarvitaan riittävää talouskasvua, mutta myös väestö- ja elinkeinorakenteen muutoksen voidaan olettaa lisäävän ikääntyvien työllisyyttä. Ikääntyvien kannalta on suotuisaa se, että talouskasvun

odotetaan muuttuvan entistä työllistävämmäksi ja palvelualoja suosivaksi (Ilmakunnas ym. 2000). Olettaa voidaan, että työvoiman kysyntä suuntautuu tulevana vuosina olemassa olevien väestöresurssien mukaisesti entistä enemmän ikääntyneisiin, kun nuoren työvoiman tarjonta vähenee. (vrt. Parkkinen, 2000). Kynnys ikääntyvien työntekijöiden irtisanomiseen kohoaa, ja myös ikääntyvien työttömien tosiasialliset mahdollisuudet saada työtä avoimilta työmarkkinoilta paranevat. Näistä positiivisista suuntauksista huolimatta tarvitaan edelleenkin rakennemuutosten seurauksia pehmentäviä järjestelmiä, joissa ikääntyneiden työntekijöiden ongelmat tulevat huomioon otetuiksi. Entistäkin tärkeämmäksi nousee myös ikääntyvän työvoiman tiedoista, taidoista ja työkyvystä huolehtiminen, jotta ikääntyvätkin työntekijät pystyisivät sopeutumaan jatkuvasti muuttuvan työelämän haasteisiin.

Ikääntyvien työttömien toimeentuloturvan järjestämisen ongelmat vuosituhaten alussa kietoutuvat pitkälti eurooppalaisen sosiaalisen mallin säilyttämisen peruskysymyksiin: voidaanko talous-, työllisyys- ja sosiaalipolitiikassa yhdistää tehokkuus ja tasa-arvo, taloudellinen kasvu ja oikeudenmukainen tulonjako sekä kilpailukyky ja solidaarisuus (esim. Ferrera ym. 2000). Työttömyyseläke ja eläkeputki ovat olleet yksi keino sopeuttaa elinkeinoelämää talouden avoimuudesta ja teknologisesta kehityksestä johtuviin muutoksiin ottaen samalla huomioon myös yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden periaatteet. Globalisaation ja väestön ikääntymisen edellyttämän talouden tehostamisen ei tarvitse merkitä jatkossakaan antautumista sosiaalisen turvallisuuden heikentymiselle ja samalla matalapalkkaisuuden, vähäistä ammattitaitoa vaativien tehtävien ja syrjäytymisen lisääntymiselle. On edelleen mahdollista rakentaa talouden menestymistä osaamisen, innovatiivisuuden, toimivien yhteistyö- ja neuvottelusuhteiden sekä sosiaalisen turvallisuuden varaan. (Kosonen 1998; Kajanoja 1999; Auer 2000.) Nämä periaatteet on syytä ottaa lähtökohdaksi myös työttömyyseläkkeen ja eläkeputken uudistustarpeita ja – mahdollisuuksia arvioitaessa.

KIRJALLISUUS

Aho S. ja Österman P. (1999) Ikääntyvien työssäkäynti, työttömyys ja varhainen eläkkeelle siirtyminen 1987-1996. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, Julkaisuja 1999:7.

Aktiivinen sosiaalipolitiikka – työryhmän muistio (1999). Helsinki. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, Työryhmämuistioita 1999:20.

Arbetsmarknadspolitik i förändring (1992). En grundläggande bok om arbetsmarknadspolitikens villkor. Stockholm. Arbetsmarknadsstyrelsen.

Auer P. (2000) Employment revival in Europe: Labour market success in Austria, Denmark, Ireland and the Netherlands. Geneva. International Labour Office.

Blöndal S. ja Scarpetta S. (1998) The retirement decision in OECD countries. OECD, Economics Department, Working papers no 202.

Böckerman P. (2000a) Schumpeter ja luova tuho. Helsinki. Palkansaajien Tutkimuslaitos. Työpapereita 167.

Böckerman P. (2000b) Elinkeinorakenteen muutos – näkökulma 1990-luvun murrokseen. Helsinki. Palkansaajien Tutkimuslaitos. Työpapereita 168.

Casey B. ja Laczko F. (1992) Older worker employment: change and continuity in the 1980s. Teoksessa: Gilbert N, Burrows R., Pollert A. (toim.) Fordism and flexibility. Basingstoke. Macmillan.

Ebbinghaus B. (2000) Any way out of 'exit from work'? Reversing the entrenched pathways of early retirement. Teoksessa: Scharpf FW, Schmidt VA (toim.) Welfare and work in the open economy. Diverse responses to common challenges. VOL II. Oxford University Press, ss. 511–553.

Effekter af aktiveringsindsatsen (2000). [www.am.dk/publikationer/effekter/](http://www.am.dk/publikationer/effekter/Effekter%20af%20aktiveringsindsatsen.htm) Effekter af aktiveringsindsatsen.htm 29.9.2000.

Ehdotus Kansallisen Ikäohjelman seurantajärjestelmäksi (1999). Helsinki. Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 1999:9.

Elovainio M., Forma P., Halmeenmäki T. ja Sinervo T. (2000) Sosiaali- ja terveysalan henkilöstön ikärakenne ja eläkkeelle siirtyminen. Yhteiskuntapolitiikka 2000; 65(2), ss. 125–134.

European Commission (1998). Social protection in Europe 1997.

Euroopan Yhteisöjen Komissio (1999). Kaikenikäisten Eurooppaan. Hyvinvoinnin ja sukupolvien solidaarisuuden puolesta. Komission tiedonanto. Bryssel 21.05.1999. KOM(1999) 221.

Euroopan Yhteisöjen Komissio (2000) Komission tiedonanto Neuvostolle, Euroopan parlamentille, Talous- ja sosiaalikomitealle sekä alueiden komitealle. Sosiaalipoliittinen ohjelma. Bryssel, 28.6.2000. KOM (2000) 379.

European Commission (1998). Social protection in Europe 1997.

Ferrera M., Hemerijck A. ja Rhodes M. (2000) The future of Social Europe: Recasting work and welfare in the new economy. Report for the Portuguese Presidency of the European Union <http://wiscinfo.doit.wise.edu/eucenter/conferences/Work2001/Backroud/FutureofSocialEurope.pdf> 30.5.2000.

Gould R. (1995) Eläkeläistyminen varhaisen työstä poistumisen reittinä – Suomen malli eurooppalaisessa vertailussa. Julkaisussa: Lundqvist B., Salminen K., Tuominen E., Vanamo J., toim. Hyvinvointivaltio, eläketurva ja kansainvälistymisen haasteet. Keskustelua pohjoismaisen hyvinvointimallin ja suomalaisen eläketurvan muutoksista. Helsinki. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1995:2, ss. 153–176.

Guillemard A-M. (1989) The trend towards early labour force withdrawal and the reorganisation of the life course: a cross-national analysis. Julkaisussa: Johnson P, Conrad C, Thomson D, eds. Workers versus pensioners: intergenerational justice in an ageing world. Manchester: Manchester University Press, ss. 164–180.

Hautala U. ja Tuukkanen J. (2000). Kansalaistilin suomalaisesta sovellutuksesta. Teoksessa: Lassila J, Valkonen T (toim.) Henkilökohtai-

set sosiaalitilit – sosiaaliturvan uusi rahoitusratkaisu? Helsinki. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, sarja B:157, ss. 37–110.

Heikkilä M. (1999) Sosiaaliturvasta työhön EU-maissa. Teoksessa: Myhrman R. (toim.) Euroopan Unionin syventyminen ja sosiaaliturva. Helsinki. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1999:2.

Heinonen V., Mykkänen J. ja Panzar M. (1997) Suljettu sektori avoimen sektorin kakulla – valtiovarainministeriön budjettiesitelmät 1974-1994. Janus 1997; 5, ss. 26–47.

Heritier A. ja Schmidt S. (2000) After liberalization: Public interest services and employment in the utilities. Teoksessa: Scharpf FW., Schmidt VA. (toim.) Welfare and work in the open economy. Diverse responses to common challenges. VOL II. Oxford University Press, ss. 554–596.

Holzmann R. (2000) The World Bank approach to pension reform. International Social Security Review 2000; 53 (1), ss.11–34.

Hvinden B., Heikkilä M. ja Kankare I. (2001) Towards activation? The changing relationship between social protection and employment in Western Europe. Teoksessa: Kautto M., Fritzell J., Hvinden B., Kvist J., Uusitalo H. (toim.) Nordic welfare states in the European context. London and New York: Routledge.

Hytti H. (1993) Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen yhteiskunnalliset taustatekijät. Helsinki. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja 1993: M: 87.

Hytti H. (1998) Varhainen eläkkeelle siirtyminen – Suomen malli. Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 1998:32

Ikääntyvät työelämässä (1996). Ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittäneen komitean mietintö. Komiteamietintö 1996:14.

Ilmakunnas S., Kiander J., Parkkinen P. ja Romppanen A. (2000) Globalisaatio ja työn loppu? Talous ja työllisyys vuoteen 2030. Teoksessa; Tiihonen P. (toim.) Työn tulevaisuuden kipupisteitä. Helsinki. Eduskunnan tulevaisuustoimikunta.

Jacobs K., Kohli M. ja Rein M. (1991) Testing the industry-mix hypothesis of early exit. Teoksessa: Kohli M., Rein M., Guillemard A-M., van Gunsteren H., (toim.) Time for retirement. Comparative studies of early exit from the labor force. Cambridge: Cambridge University Press, ss. 67–96.

Janatuinen E. (2001) Miksi ennenaikaiselle eläkkeelle? Tutkimus valtion työntekijöiden työkyvyttömyyseläkkeelle, yksilölliselle varhaiseläkkeelle tai työttömyyseläkkeelle siirtymisen taustoista. Helsinki. Edita, Valtiokonttori.

Julkunen R. (2001) Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere. Vastapaino.

Kajanoja J. (1999) Globalisaatio, työelämä ja syrjäytyminen. Teoksessa: Kosonen P., Simpura J. (toim.) Sosiaalipoliittikka globalisoituvassa maailmassa. Helsinki. Gaudeamus, ss. 142–166.

Kansallisen ikäohjelman seurantaraportti (2000). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 2000:15.

Kautto M. (2000) Two of a kind? Economic crisis, policy responses and well-being during the 1990s in Sweden and Finland. A report from the government commission. A balance sheet for welfare of the 1990s. Stockholm: Statens offentliga utredningar (SOU) 2000:83.

Kiander J. (2000) Johdanto: Laman pitkä varjo. Teoksessa: Kiander J. (toim.) 1990-luvun talouskriisi. Suomen Akatemian tutkimusohjelma: Laman pitkä varjo seminaari 13.4.2000. Helsinki. Valtion Taloudellinen Tutkimuskeskus, Julkaisuja 27:4.

Kiander J. ja Vartia P. (1998) Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu. Helsinki. Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos ETLA. Sarja B 143.

Kohli M. ja Rein M. (1991) The changing balance of work and retirement. Teoksessa: Kohli M., Rein M., Guillemard A-M., van Gunsteren H. (toim.) Time for retirement. Comparative studies of early exit from the labour force. Cambridge: Cambridge University Press, ss. 1–35.

Kolberg JE. ja Esping-Andersen G. (1992) Welfare states and employment regimes. Julkaisussa: Kolberg JE., ed. The study of welfare state regimes. Armonk, NY: Sharpe, ss. 3–36.

Eläkeikäkomitean osamietintö I. Helsinki 1978. Komiteamietintö 1978: 18.

Korpiluoma R. (1999) Työttömyyseläke uudistuu ensi vuoden alusta. Työeläke 1999:4.

Kosonen P. Pohjoismaiset mallit murroksessa. Tampere. Vastapaino, 1998.

Laczko F. ja Phillipson C. (1991) Changing work and retirement. Social policy and the older worker. Philadelphia: Open University Press.

Laitinen-Kuikka S. ja Bach J. (1999) Eläketurva Länsi-Euroopassa. Eläketurvakeskuksen manuaali.

Lassila J. ja Valkonen T. (2000) Työeläkkeiden indeksointi, elinaika-korjaus ja väestön ikääntyminen. Helsinki. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2000:2, Elinkeinoelämän tutkimuslaitos sarja B 172.

Lehtonen H. (2000) Talouden, työmarkkinoiden ja sosiaalipolitiikan lamat. Teoksessa: Kiander J. (toim.) 1990-luvun talouskriisi. Suomen Akatemian tutkimusohjelma: Laman pitkä varjo seminaari 13.4.2000. Helsinki. Valtion Taloudellinen Tutkimuskeskus, Julkaisuja 27:4.

Lindell C. (1999) Elinaika pitenee - miten käy eläkeiän. Eläkeikätyöryhmän muistio. Helsinki. Eläketurvakeskuksen raportteja 1999:18.

Laurila T. (1999) Työnantajan omavastuu eläkekustannuksista muuttuu. Työeläke 1999:4.

Lundqvist B. (1996) Työttömyys ja työeläke. Helsinki. Eläketurvakeskuksen monisteita 1996:8.

MISSOC (2000). Social protection in the EU Member States and the European Economic Area. Situation on 1 January 2000. European Commission, Employment & social affairs.

NOSOSKO (1999). Förtida utträde från arbetslivet 1987-1996. En jämförelse mellan de nordiska länderna. Nordisk Socialstatistisk Komité 1999:10.

OECD (1995). The labour market and older workers. Paris: OECD, Social policy studies 1995: 17.

Palm H. (1999) Sosiaaliturvan rahoitus globalisoituvilla markkinoilla. Teoksessa: Kosonen P., Simpura J. (toim.) Sosiaalipolitiikka globalisoituvassa maailmassa. Helsinki: Gaudeamus, ss. 205–239.

Parkkinen P. (2000) Suomella runsaat työllisyysreservit. Työpoliittinen Aikakauskirja 2000:2, ss. 33–41.

Passiivisesta aktiiviseen (2001). Kannustavuuden edistäminen -projektin raportti. Työministeriö, Työhallinnon julkaisu 270.

Pohjola M. (1996) Tehoton pääoma. Uusi näkökulma taloutemme ongelmiin. Porvoo. WSOY.

Pyy-Martikainen M. (2000) Ikääntyvien työttömien valinnat 1990-luvun alun työmarkkinoilla. Hyvinvointikatsaus 2000:3, ss. 15–21.

Ragin CC. (1987) The comparative method. Moving beyond qualitative and quantitative strategies. Berkeley, CA: University of California Press.

Rajavaara M., Järvikoski A. ja Lind J. (2000) Mitä palvelutarveselvityksellä saavutettiin? Yhteenveto ja keskustelua tuloksista. Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 54, ss. 309–331.

Rajavaara M. ja Viitanen M. (1998) Toiveena työ, suuntana eläke? Teoksessa: Rajavaara M (toim.) Työtä, eläkettä vai työttömyyttä? Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen seurantalutkimuksen osaraportti 4. Helsinki. Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 37, ss. 119–154.

Rantala J. (2000a) Ikääntyneiden työttömyys – eräitä kehityspiirteitä 1990-luvun lopusta. Eläketurvakeskus, Muistio 15.9.2000.

Rantala J. (2000b) Havaintoja ikääntyneiden työttömäksitulosta yrityskoon mukaan. Eläketurvakeskus, Muistio 29.9.2000.

Reforms for ageing society (2000). Paris. OECD.

Romppanen A. (2000) Ikääntymisen vaikutuksista työmarkkinoilla. Helsinki. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2000:12.

Santamäki-Vuori T. (1998) Työttömyyden kohtaanto yhä vinompi - työllisyyspolitiikassa pureuduttava heikommin koulutettujen työllisyyden parantamiseen. Talous ja yhteiskunta 1998; 26 (2), ss. 43–54.

Sauramo P. (1999) Onko kasvu työllistänyt? Talous ja yhteiskunta 1999; 27 (2), ss. 16–20.

Skog H. (1999) Työhallinnon toimintatavoissa ravistus. Työeläke 1999:4, s. 13.

Sosiaaliturvan kestävään rahoitukseen (1998). Rahoituksen uusia linjauksia. Sosiaali- ja terveysministeriö, Monisteita 1998:27.

Standing G. (1986) Labour flexibility and older worker marginalisation: the need for a new strategy. Int Labour Rev 1986; 125, ss. 329–348.

Taipale I. (2001) Sosiaalilääketieteellinen eläke-edellytysten selvittely-opas. Helsinki. Kustannus Oy Kunnia.

Takala M. (1999) Työnteon ja eläkkeellä olon yhdistäminen. Vaihtoehtona osa-aikaeläke. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1999:1.

Takala M. (2000) Osa-aikaeläkkeen suosio kasvanut nopeasti. Työeläke 2000 (5), ss. 10–11.

Taloudellinen suunnittelukeskus (1990). Suomi 1990-2005. Haasteiden ja varautumisen aikaa. Helsinki. Taloudellinen suunnittelukeskus.

Tiainen P. (1988) Työllisyyslaki ja sen vaikutukset ennusteiden valossa. Kuntoutus 1988; 11 (1): 45–64.

Trommel W. ja de Vroom B. (1994) The Netherlands: the Loreley-effect of early exit. Julkaisussa: Naschold F., de Vroom B., eds. Regulating employment and welfare. Company and national policies of

labour force participation at the end of worklife in industrial countries. Berlin. de Gruyter, ss. 51–116.

Työllisyyden suuntaviivat vuodeksi 2001. Neuvoston päätös, tehty 19 päivänä tammikuuta 2001, jäsenvaltioiden työllisyyspolitiikan suuntaviivoista vuodeksi 2001. http://europa.eu.int/comm/employment_social/empl&esf/docs/com2001_64.fi.pdf (17.7.2001)

Vartia P. ja Ylä-Anttila P. (1996) Kansantalous 2021. Helsinki. ETLAn sarja B 126 ja SITRAn sarja 153.

Viitanen M. (2000) Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien työllistyminen ja työnhakuaktiivisuus. Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 54, ss. 137–161.

de Vroom B. ja Blomsma M (1991). The Netherlands: an extreme case. Julkaisussa: Kohli M., Rein M., Guillemand A-M., van Gunsteren H., eds. Time for retirement. Comparative studies of early exit from the labor force. Cambridge: Cambridge University Press, ss. 97–127.

Vähätalo K. (1991) Pitkäaikaistyöttömyyden mosaiikki ja työllisyyslaki. Helsinki: Työministeriö, Työpoliittinen tutkimus 20.

Välfärd vid vägskalet (2000). Utvecklingen under 1990-talet. Delbetänkande av Kommittén Välfärdsbokslut. Stockholm: Statens offentliga utredningar (SOU) 2000:3.